

HUNYA GÁBOR • RÉTI TAMÁS
R. SÜLE ANDREA • TÓTH LÁSZLÓ

Románia 1944–1990

GAZDASÁG- ÉS
POLITIKATÖRTÉNET

ATLANTISZ
MEDVETÁNC

1990

*A kötetet összeállította: Hunya Gábor
Lektorálta: Pécsi Kálmán*

© *Atlantisz, 1990.*

ISBN 963 02 79673

*Atlantisz Kiadó
(Medvetánc)
Budapest, 1990.*

TARTALOM

A „ROMÁNIA KÖNYV” ELÉ
11

Réti Tamás

A ROMÁN TERVGAZDASÁG KIALAKULÁSA
1944–1956

13

Előzmények

13

Románia a szövetségesek oldalán

16

A gazdasági helyreállítás

21

Pártprogramok

21

Eldől a hatalmi harc

24

A román-szovjet kapcsolatok szerepe

28

A Gheorghiu-Dej korszak kezdete 1949–1953

30

Hatalmi harc a párton belül

30

Az iparosítás

33

Centralizáció és függőség

37

Agrárkérdés és életszínvonal

39

*Az első ötéves terv. Fordulat a Szovjetunióhoz fűződő
viszonyban*

41

Politikai és gazdasági változások

41

A vegyesvállalatok felszámolása

45

Hunya Gábor
A CEAUŞESCU-KORSZAK GAZDASÁGA

49

Gazdaság fejlettség a korszak kezdetén

49

A gazdasági szerkezet átalakulása

52

A korszak születése

55

Gazdasági folyamatok a hatvanas évek második felében

58

Hetvenes évek - újabb növekedésgyorsítás

61

Fokozódó feszültségek

63

A fizetésektelenség kialakulása

69

A nyolcvanas évek közepének gazdasága

76

Következtetések

79

Hunya Gábor
AZ ÉLELMEZÉSI VÁLSÁG OKAI

87

Puha adatok, kemény tények

87

Államosítás és kollektivizálás

91

Állami föld- és gépmonopólium

„Falusi osztályharc”

94

*Beruházás, foglalkoztatás és terméseredmény a
kollektivizálás idején*

98

<i>A földtulajdonviszonyok és a szervezeti rendszer alakulása a kollektivizálás óta</i>	101
A kollektivizálás következményei	101
Összevonási kampányok a hatvanas években	103
Szakosítás, kényszertársulás	104
Agrár-ipari tanácsok	106
<i>A Ceaușescu-korszak első éve a mezőgazdaságban</i>	109
Beruházások, terméseredmények, árak, jövedelem	109
Kacérkodás a piaccal	113
<i>Fellendülés és válság – a hetvenes évek agrárpolitikai ciklusai</i>	117
Egy válság sikeres megoldása	119
Újabb ciklus az évtized közepén	120
A tartós agrárválság kialakulása	123
<i>Válság és terápia (1980–1984)</i>	127
Termelésviszsaesés	127
Hogyan látta Ceaușescu az agrárválságot	129
A felvásárlási árak új rendszere	132
A parasztek jövedelme	134
Az élelmiszerellátás	136
A parasztpiac és a kistermelés helyzete	138
A gazdasági kapcsolatok	141

A kilábalás elszalasztott lehetősége

142

Szemfényvesztés

145

A Nemzetmentési Front Tanácsának intézkedései

149

Hunya Gábor

ROMÁNIA TERÜLETI FEJLŐDÉSE
ÉS REGIONÁLIS POLITIKÁJA

159

Általános jellemvonások

159

Közigazgatási reformok, településfejlesztési programok

161

A népesség területi mozgása

171

Az ipar területi szerkezete

173

*Az életkörülmények területi megoszlása a nyolcvanas évek
közepén*

178

Hunya Gábor

KURZUSVÁLTÁS RENDSZERVÁLTÁS NÉLKÜL:
A FORRADALOM UTÁNI GAZDASÁG

181

Új vezetők, változatlan intézmények

181

A gazdasági helyzet hivatalos újraértékelése

183

A felhalmozás és fogyasztás új arányai

188

Kezdeti lépések a magánkezdeményezés felszabadítására

190

Intézkedések és tervek a gazdaságirányítás átalakítására

193

A változás esélyei

195

Magyarország – tranzitország

196

R. Süle Andrea

ROMÁNIA POLITIKATÖRTÉNETE 1944–1990

199

„Kiugrás” a háborúból

199

A koalíciós korszak (1944. augusztus 24. – 1947 vége)

201

A monolitikus hatalmi rendszer kiépülése. A Gheorghiu-Dej-korszak kezdete (1948–1953)

218

A „különutas politika” kialakulása (1953–1965)

226

A „függetlenségi törekvések” kiteljesedése. A Ceaușescu-korszak (1965–1989)

236

Politikai alternatívák

270

Tóth László

A ROMÁN JOGRENDSZER

275

Az államszervezet

275

A gazdasági szervezet

281

Az állampolgári és szabadságjogok

285

A politikai rendszer

289

JEGYZETEK

295

A „ROMÁNIA KÖNYV” ELÉ

Románia meggyőződésünk szerint ésszel megérthető ország, ezért nem a leleplezést, hanem a megértést segítő könyvet kívánunk közreadni.

Bár munkánk forrásértékű adatokat (sohasem publikált vagy közvetett úton következtetett számokat) is tartalmaz, elsősorban elemző írásokat ad közre, mindaddig hiányzó képét nyújtva az utóbbi negyvenöt év román gazdasági és politikai folyamatainak.

Gazdasági kutatásainkat a nyolcvanas évek elején az MTA Világgazdasági Kutató Intézetének munkacsoportjaként kezdtük el. Az évek során összegyűlt sokszáz oldalnyi anyag első összegzése 1988-ra készült el (MTA VKI 1988. Szerk.: Hunya G.), de akkor a külpolitikai szemérem és a tudományt pártszempontból megítélő vezetés nem engedte nyilvánosságra hozatalát. Amikor ez év elejére tárgyalt korszakunk történelmi értelemben is lezárult, az eltelt időszakot politikatörténeti szempontból is feldolgozva (immár különböző intézetek munkatársaiaként) az Atlantisz (Medvetánc) kiadó számára befejeztük munkánk összefoglalását, úgy éreztük, hogy bár nem Romániából származunk, s viszonylag kevés a helyben szerzett tapasztalatunk, mégis kialakult és más országokon is kipróbált elemző módszerünk talán lehetőséget biztosít a most olyannyira szükséges tárgyilagos képalkotásra. Mindez nem helyettesítheti a lassan hozzáférhetővé váló helyi források feldolgozásával majdan megírásra kerülő történeti munkákat – reméljük sietteti azok megszületését.

A Romániával foglalkozó szerzők többségétől eltérően – témánkból adódóan – nem a magyar nemzeti sors és történelem oldaláról közelítettük meg a kutatott anyagot, hanem ugyanúgy a romániai gazdasági és társadalmi rendszer belső működésének elemzésére és megértésére törekedtünk, mint ahogyan azt korábban és azóta más kelet-közép-európai országok vizsgálatakor is tettük. A

nyolcvanas évek Romániája kiélezett formában viselte magán a „szocialista fejlődés” ellentmondásainak jellemvonásait, annak nem eltérő, hanem szélsőséges változata volt. Az ország gazdasága a központi adminisztratív irányítás és az autark struktúrapolitika jellegzetes betegségeitől szenvedett. Ebből a nézőpontból Ceaușescu is első-sorban egyike volt a poszt- vagy neosztálinista uralkodóknak, aki azonban olyan korszakban keményítette meg e gazdasági politikai rendszer vonásait, amikor a környező országokban már többnyire felpuhították annak klasszikus formáját, s olyan nyíltan erőszakos manipulatív eszközökkel tette ezt, amelyek a külvilágtól kevésbé elzárt országokban már jó ideje alkalmazhatatlanok voltak.

A politikai démonológia – mely Drakula és ördögcsapata művén szörnyülködik – mindenesetre csak elfedi, idegenné, rejtélyessé teszi azt a történetet, amely pedig rólunk is szól, amelynek logikáját égtájunkon nagyon is értjük.

Réti Tamás

A ROMÁN TERVGAZDASÁG KIALAKULÁSA 1944–1956*

Romániában a szovjet (sztálini) típusú iparosítás a többi közép-kelet-európai országban végbement folyamatoktól lényeges vonásokban különbözött. A tanulmány a háború utáni évtized gazdaságtörténetét elsősorban a román-szovjet integrációs formák alakulásán keresztül vizsgálja. A háború utáni Románia esete jó példája a politikai és gazdasági összefonódásnak.

Integrációs formák alatt mindazokat a gazdasági-politikai eszközöket értem, melyek hozzájárultak a két gazdaság nagyon szoros, intenzív kapcsolatainak kialakulásához. Ezek közé sorolom a fegyverszüneti egyezményt, az ebből eredő kötelezettségeket, a szovjet-román vegyesvállalatokat, a kétoldalú kereskedelmi kapcsolatokat, valamint mindezek hatását a román gazdaság szerkezetére és irányítási rendszerére. Ezen eszközök révén kapcsolódott a kisebb gazdaság a nagyobbhoz.

Az intenzív gazdasági kapcsolatok végül is nem bizonyultak tartósnak, az ötvenes évek közepére meglazultak. Ezzel szemben tartósnak mutatkozik az ekkor létrejött romániai gazdasági-politikai rendszer, amely a nyolcvanas évek végére is megőrizte alapvonásait.

Előzmények

A két világháború között az agrárszerkezetű román gazdaság elmaradottságából következően összetorlódott fejlesztési „problémákat megkésett iparosítással törekedtek megoldani. E folyamat kezdetén – a belföldi tőkeképző-

dés elégtelenségéből és a szakképzett munkaerő hiányából adódóan – a nemzetközi tőke fontos szerepet töltött be. A harmincas évek elejétől viszont a román állam az importhelyettesítés és a protekcionizmus eszközeivel próbált kedvezőbb helyzetet biztosítani a hazai tőkének. Az ipar belföldi és nemzetközi jelentőségét a kitermelőipar adta, amely néhány nyersanyag (olaj, földgáz, színesfémek, szén stb.) viszonylagos bőségén alapul. A legfontosabb ágazat, a kőolajipar tőkeereje és üzleti forgalma felülmúlta az összes többi iparágét. Teljesítménye meghatározó volt a költségvetés bevételi forrásaiban, és döntő mértékben járult hozzá a kereskedelmi mérleg aktívumához. A világ olajtermelésében Románia ekkor a negyedik-hatodik helyet foglalta el.¹ Az olajipar meghatározta az iparosítás modelljét, amit a kitermelőipar fejlettsége és a feldolgozóipar alacsony szintje jellemezett, erősen exportorientált nyersanyag-kitermelő szektorral. A feldolgozóipar fejletlenségét jól mutatja, hogy nem volt százalékokban kifejezhető az ipari késztermékek részesedése az exportból. Az importverseny következtében a gépszükséglet több mint négyötödét importból fedezték. A vállalati struktúrát az határozta meg, hogy létezett egy erősen koncentrált, a nemzetközi kereskedelembe beágyazódott nagyvállalati szféra, amely nagyrészt a külföldi tőke és az állam tulajdonában volt. A kis- és középvállalatoknál viszont elmaradott körülmények között, lényegében manu-fakturális termelés folyt.²

A gazdaság működését két politikai párt befolyásolta. A Nemzeti Liberális Párt a nemzetközi munkamegosztás fejlesztésével szemben az önerőre támaszkodó, importhelyettesítő iparosítást támogatta. A harmincas években a párt és a királyi udvar szoros együttműködése a tőkeintenzív iparágak – a kohászat, a hadiipar, a kőolaj-feldolgozás – fokozott fejlesztését eredményezte. A liberálisok fő érdekeltségei a magas mesterséges árakkal és vámokkal védett nagyvállalatok voltak. Gazdaságpolitikájuk túlélte a világháborút, és belenőtt a szocialista tervgazdálkodás kereteibe. A másik gazdasági ideológiát a Nemzeti Paraszt Párt képviselte. Ők ellenezték a liberálisok au-

tark nézeteit, és az iparral szemben a mezőgazdaság elsődlegességét hirdették. Befolyásuk azonban lényegesen kisebb volt.

A protekcionista jellegű iparosítás ellenére a multinacionális vállalatok romániai befolyása nem gyengült. A külföldi részvénytőke aránya az egész gazdaságban – különböző becslésektől függően – 35-38 százalékot, a nagyiparban pedig közel 65 százalékot ért el, több mint 70 százaléka az olajiparba áramlott. A második világháború kitörését megelőzően Anglia és Franciaország együttes tőkerészesedése az iparban meghaladta a húsz százalékot. A harmincas években a német tőke elsősorban az új kereskedelmi piacok megszerzésében nyilvánított nagyobb érdekeltséget, tőkerészesedése az iparban és a bankéletben csak néhány százalékot tett ki, viszont a legfontosabb kereskedelmi partnerré lépett elő.³

Am 1939-től fokozatosan kialakult Romániában a német túlsúly. A változást döntően egyetlen tényező idézte elő: Románia Németországban látta az egyedüli garanciát területi integritásának megőrzésére, a szovjet és a magyar igényekkel szemben. Ezt csak megerősítette az is, hogy a közép- és nyugat-európai országok német megszállása természetesen ezen országok romániai részvényeinek megszerzését is jelentette. A román gazdaságban való német terjeszkedés – román állami segédlettel – ugyancsak gyorsan és hatékonyan valósult meg, például a kőolajiparban, a kohászatban, a hadiiparban.⁴

A gazdaságban a háború konjunktúrát indított el, amely 1943 végéig tartott. A hadiigények a kapacitások jobb kihasználása, nagyobb nyersanyagimport révén a nehézipari termelést futtatták fel, miközben a fogyasztási javak előállítását a korábbi szint alá zuhant. Fontos megemlíteni, hogy az olajiparban a termelés 1937-től kezdődően – 1942-t kivéve – visszaesett, 1943-ban az 1937-es szint 74 százalékán állt.⁵

A világháború alatt erősödött az állam beavatkozása a gazdaságba, de nem épült ki a gazdaságirányítás átfogó központi szervezete az újratermelési folyamat egészének irányítására, inkább csak néhány kiemelt jelentőségű vál-

lalatra, illetve ágazatra korlátozódott. Az állam egyre teljesebb mértékben monopolizálta a hiteleket: a Román Nemzeti Bank által nyújtott hitelekből az államnak dolgozó vállalatok és az államkincstár 85-90 százalékkal részesedtek.

Az 1944-es év gazdasági teljesítménye élesen különbözött az előző évitől. Egyes értékelések szerint 1944 végére az ipari termelés teljesen szervezetlenné vált, és az 1938-as szint 50 százalékára esett vissza.⁶ Más számítások szerint a csökkenés mértéke kisebb. A nyugati hatalmak bombatámadásai, a német csapatok ellen folytatott harc, a Vörös Hadsereg átvonulása, státusának ellentmondásai – e tényezők különböző súllyal, mind szerepet játszottak a termelési válság kialakulásában.⁷ Ekkor még csak a pénz értékének viszonylag nem nagy mértékű csökkenéséhez vezettek a haditerhek. 1941. június és 1944. szeptember között a pénztömeg 3,06-szorosára, a bukaresti kiskereskedelmi árindex pedig 3,55-szeresére emelkedett.⁸

Románia a szövetségesek oldalán

A Németország oldalán folytatott háborúból való kiugrás – 1944. augusztus 23-án – széles nemzeti egyetértés alapján, a különböző pártok és a királyi udvar részvételével történt. A Szovjetunió számára a román átállás jelentősége mindenekelőtt abban állt, hogy lehetővé tette a gyorsabb áthaladást a Kárpátokon, értékes segítséget jelentett az előrenyomuló nyugati szövetségesekkel való – Európáért folytatott – versenyfutásban. Románia az átállással nyilvánvalóan el akarta kerülni, hogy a háborút vesztesként fejezze be. A háború után fizetett különféle fegyverszüneti terhek viszont azt mutatják, hogy ezt a célt csak részlegesen sikerült elérnie. Az egyedüli – Románia számára nem csekély – nyereség, ami az átállással hozható kapcsolatba, Észak-Erdély visszacsatolása volt.

Augusztus 23-a és szeptember 12-e, a fegyverszünet aláírása között eltelt közel három hét alatt, a Vörös Hadsereg magatartása inkább a megszállóéhoz, mint a leendő szövetségéhez hasonlított. A bevonuló szovjet hatóságok lefoglalták a román dunai, majd fekete-tengeri flottát, a vasúti kocsipark és a gépjárművek döntő részét. A bukaresti szovjet katonai szervek átvették valamennyi közhivatal, közintézmény közvetlen ellenőrzését.

A Moszkvában aláírt egyezmény szövegét a román delegáció több pontban is megkísérelte módosítani, így tiltakoztak a jóvátétel összege miatt (300 millió dollár), kérték, hogy a román állami adminisztráció számára állapítsanak meg nagyobb hatáskört, szorgalmazták a katonai megszállás és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság működési határidejének meghatározását, a szövetséges státus megadását.

Az egyezmény háromféle kötelezettséget fogalmazott meg: a jóvátételi szállításokat, ahol az árucikkek árának megállapítási módját ekkor még nem tisztázták, a Szovjetunió területéről elhozott javak visszaszolgáltatását és a Románián keresztülvonuló Vörös Hadsereg ellátását. A szovjet magatartás értelmezésénél figyelembe kell venni a román hadsereg és adminisztráció által a Dnyeszteren túli területeken elkövetett atrocitásokat.

A román-szovjet gazdasági viszony első szakaszának az 1944 augusztusától 1945 elejéig tartó időszakot tekinthetjük, amikor főleg a gyárak leszerelése és a termékek elszállítása folyt, a fegyverszüneti egyezmény teljesítése akadozott. A Szövetséges Ellenőrző Bizottságon (SZEB) belül a leszerelések – melyek döntően az olajiparban fordultak elő – komoly feszültséget okoztak. A nyugati nagyhatalmak, elsősorban az angolok Romániához fűződő viszonyát meghatározta Churchill és Sztálin megállapodása, az úgynevezett „százalékos egyezmény”, mely Romániában az orosz, Görögországban a brit befolyás elismerését jelentette. Egy évvel később, a nagyhatalmak külügyminisztereinek 1945. decemberi, moszkvai konferenciáján, az Amerikai Egyesült Államok a Távol-Kele-

ten kapott engedmények fejében elfogadta a romániai szovjet érdekeltség tényét.

1944 őszétől 1945 nyarának elejéig a gazdaság legfontosabb feladata a németellenes harc támogatása volt. A gazdaságban a „mindent a frontért” jelszó érvényesült, minden egyéb szükséglet kielégítése háttérbe szorult. Az egyes iparágak közül – a bombázások és a harci cselekmények következtében – az olajipar szenvedte a legnagyobb károkat. A termelés szintje 1944-ben az előző évhez viszonyítva egyharmadával csökkent.⁹ A visszaesés okai között találhatjuk a növekvő anyag- és berendezéshiányt, ezt részben a Vörös Hadsereg zsákmányolásai, részben az import gyakorlati megszűnése idézték elő. Az anyaghíányt növelték a szállítási problémák, hiszen a szállító eszközök nagy részét a szovjet katonai parancsnokság kizárólagosan használta.

A mezőgazdaságban az 1944. őszi vetés súlyosan elmaradt a céloktól: Észak-Erdélyt nem számítva, a megművelhető földterület több mint felét nem vetették be. Az ősztől elkezdődött birtokfoglalások és a földosztások következtében a földbirtokosok gyakran bizonytalan helyzetbe kerültek, így érdektelenné váltak a földterület megmunkálásában. Egyre nagyobb gond volt emellett a vonóerőhiány.¹⁰ A lakosság ellátását még az is nehezítette, hogy az ország területén áthaladó 1–2,5 millió főből álló Vörös Hadsereget – a fegyverszüneti szerződés 10. pontja értelmében – élelmezni és ruházni kellett.

A román-szovjet gazdasági viszony második szakasza a Gróza-kormány hivatalba lépésével kezdődött, ekkor indult meg nagyobb mértékben a fegyverszüneti szerződés teljesítése.¹¹ A kétoldalú kapcsolat keretét az 1945 májusában aláírt gazdasági együttműködési egyezmény lényegesen kibővítette. Ekkor határozták el a vegyesvállalatok (szovromok) létesítését is. S szovromok három hullámban alakultak meg: 1945. július és 1946. március között a kőolaj- és faiparban, a szállításban, a légitözlekedésben és a bankszektorban, 1948. november és 1949. augusztus között a vegyiparban, a traktorgyártásban, a földgázkitermelésben, a szénbányászatban, a fémiparban

és az építőiparban, valamint a biztosításügy terén és a filmgyártásban, 1952. augusztusban pedig az olajberendezések és a hajók gyártásában.¹² A szovromok tevékenységéhez való szovjet tőkehozzájárulás alapját a volt ellenséges országok romániai vagyona adta. Ezenkívül például a legfontosabb vegyesvállalat, a Szovrompetrol esetében szovjet tőkehozzájárulásként szerepeltek 1944 szeptember és december között leszerelt, többségében angol, francia és belga eredetű olajberendezések, valamint csövek is.¹³ A kőolajiparban a Szovjetunió részaránya jóval a korábbi német részesedés fölé emelkedett. Az első hullámban megalakuló szovjet-román vegyesvállalatok még nem értek el meghatározó termelési részesedést ágazataikban. Befolyásuk azonban gyorsan növekedett, ezt megalapításuk jogi feltételei biztosították. Ezek a vállalatok privilégiumokat kaptak a többi külföldi tulajdonosú céggel és a román magánvállalatokkal szemben az adó-, vám- és importszabályozás terén.

A fegyverszüneti egyezményben előírt jóvátételi szállítások értékét 300 millió USA-dollárban állapították meg. A szállítandó javak árát az 1938-as világpiaci árak 10–15 százalékos emelésével kellett kiszámítani. A jóvátételi szállítások értékének felét kőolaj, 20 százalékát fa, 10 százalékát gabona és élőállat, 20 százalékát pedig különböző ipari berendezések, mozdonyok, tartálykocsik, folyami hajók stb. adták. A román kőolajfinomító-ipar termelésének 50–70 százalékát fordították a fegyverszüneti szerződés különböző pontjainak teljesítésére, ez jelentette szinte az egész román olajexportot. Ezzel egyidőben nemzetközi jelentőségű politikai problémák támadtak az olajiparban, amelyek nagy hatással voltak a kelet-nyugati kapcsolatokra is. A megalakuló Szovrompetrol az olajiparban még döntő nyugati befolyást kívánta előbb csökkenteni, majd megszüntetni. Külpolitikai problémát idézett elő, hogy a külföldi olajtársaságoknak mint romániai illetékességű vállalatoknak is kellett jóvátételi célra szállítaniuk.¹⁴ Ez ellentétben állt a potsdami egyezménnyel, amely mentesítette az ENSZ-tagországokat az ilyen kötelezettségek alól.

A fegyverszüneti egyezmény 12. pontját, amely a Szovjetunió területéről elvitt javak visszaszolgáltatásáról szólt, mindkét fél eltérő módon értelmezte. A románok szerint a végrehajtás csak a még létező és azonosítható javakra vonatkozott. Ezzel szemben a szovjet fél igénye kiterjedt mindazon javakra, amit a román hadsereg a Dnyeszteren túli területeken, valamint Besszarábiában elfogyasztott, illetve lerombolt. A szovjet fél kártérítést kért a Szovjetunió területén maradt, de helyükről elmozdított javak után is. A Szovjetunió 1945 szeptemberében abbahagyta Románia területén a szovjet tulajdon felkutatását. Az 1945. szeptemberi kormánytárgyalásokon a visszaszolgáltatandó javak értékét 1945. április elsejei áron 948 milliárd leiben (körülbelül 470 millió dollár) rögzítették, amelyből 348 milliárd leit a román fél már teljesített, a maradék összeg felét a szovjet kormány elengedte. A román kormány elfogadta azt a szovjet álláspontot, hogy a visszaszolgáltatások egy részét a jóvátételben szereplő árukkal törlessze. A kormánytárgyalásokon Románia több engedményt kapott: a Szovjetunió olajtermékek fejében lemondott a jóvátételben szereplő gabona egy részéről, és beleegyezett abba, hogy a gabonaszállítások másik részét a következő évi termésig elhalasszák. A haladék idejére a román fél textiláruban fizette a kamatokat. További engedményként jelentősen csökkentették a Vörös Hadsereg ellátásának Romániára jutó költségeit, beleértve mind a kifizetendő pénzellátmány havi összegét, mind az élelmiszer-szállítások mennyiségét. A Szovjetunió a román vasút igazgatását átadta a bukaresti hatóságoknak, egyzersmind megengedték, hogy a vágányok közötti távolságot visszaállítsák a szovjetről az európai méretre. A Szovjetunió 1945. október és 1946. július között 300 ezer tonna gabonakölcsönt nyújtott, amelynek a visszafizetésére 1948-ban került sor. A szovjet fél átadta a zsákmányolt hadi- és kereskedelmi flottát a megalakuló Szovromtranszport számára. Megállapodtak abban is, hogy a szovjet területről elhozott Krivoj Rog-i ócskavas és vasérc fejében a Reșița nagyvállalat részvényeinek egy része szovjet tulajdonba kerül.

A háborús erőfeszítések és a fegyverszüneti szerződés teljesítéséből adódó terhek rendkívül megterhelték a román költségvetést, és a pénz értékének romlásához vezettek. Ha elfogadjuk a hivatalos román adatokat, akkor e célra fordították a költségvetési kiadásoknak 1944–45-ben 31 százalékát, 1945–46-ban 52 százalékát és 1946–47-ben 51 százalékát.¹⁵

A gazdasági helyreállítás

Pártprogramok

Az újjáépítésre három párt: a kommunista, a szociáldemokrata és az új-liberális dolgozott ki programnak nevezhető terveket.

A Román Kommunista Párt 1945 októberében tartotta első nyilvános országos konferenciáját. Ismeretes, hogy 1944 őszén, a párt széleskörű államosítások mellett foglalt állást. 1945 elején azonban fordulat következett be a párt gazdaságpolitikájában: a polgársággal, a tőkés körökkel kialakítandó és szükségesnek tartott együttműködés érdekében az államosításokat levették a napirendről. Az októberi pártkonferencián Gheorghe Gheorgiu-Dej – akit akkor választanak meg a párt főtitkárának – a már létező, de csekély súlyú állami szektor és a magántulajdon szerves egységéről beszélt.¹⁶ Az ipar fő feladatát a haditermelésről a béketermelésre történő minél gyorsabb átállásban határozta meg. Az újjáépítés alapjaként a nehézipar fejlesztését jelölte meg, azon belül a vas- és fémipar kiemelését javasolta. Ez a program az új nagyipari központok építését megelőző feladatnak tekintette a meglévő kapacitások teljes kihasználását. Az RKP szoros kapcsolatot látott egy ország civilizáltságának szintje és az egy főre jutó vastermelés között. A gazdaságirányítás jellegéről szólva az állam által irányított tervgazdaság bevezetése mellett foglalt állást.¹⁷

A Gróza-kormányban az ipari és a pénzügyi tárcák az új-liberálisok fennhatósága alatt álltak. A kommunista párt a kormány hivatalba lépésének kezdete óta igyekezett ezek befolyását korlátozni. Ennek érdekében alakult meg a Minisztériumközi Gazdasági Tanács, amelynek feladatai közé tartozott a vállalati adminisztrátorok kinevezése, a hitel- és a nyersanyagelosztás normáinak kidolgozása, egyes fontosabb élelmiszerek szétosztásának irányítása stb. A kommunista párt javaslatára 1945 novemberében a Tanács átalakult Gazdasági Főtanácsá. Ez a szerv tett kísérletet a különböző gazdasági minisztériumok tevékenységének koordinálására.¹⁸

A Román Szociáldemokrata Párt a gazdaság helyzetéről az 1945. decemberben tartott országos konferenciáján tanácskozott. Itt megállapították, hogy az ország nem rendelkezik racionális cselekvési programmal, a gazdaságpolitika csupán napi, gyakorlati politikai szempontok alapján hozza a döntéseket. A viszonylagosan kismértékű háborús pusztítások ellenére az ipar csupán kapacitása ötven százalékán dolgozik. A párt konferenciája az 1941-es termelési színvonal elérését, a piaci árak és bérek és a jogos haszon stb. szerepének helyreállítását tűzte ki célul.

A gazdaságban igen nagy befolyással bírt és fontos kulcspozíciókat élvezett a Gheorghe Tătărescu vezette Új-liberális Párt. A kormányban való részvétele azzal vált lehetővé, hogy a baloldali pártok kijelentették a magántulajdon tiszteletben tartását. Ezzel szemben az új-liberálisok elfogadták az állam széles körű befolyását a gazdaságra, bár azt átmeneti jelenségnek gondolták. A fő feladatot a piaci, liberális gazdasághoz vezető átalakulás biztosításában látták, és azt is megfogalmazták, hogy az újjáépítés nem valósítható meg csak hazai erőfeszítéssel.¹⁹ A nyugati orientációjú külgazdasági nyitást azonban több tényező gátolta, így mindenekelőtt az, hogy az ország szuverenitása a külkereskedelemben rendkívül korlátozott volt.

Az új-liberálisok mindenekelőtt a nagyipar mozgásterét kívánták bővíteni. A termelésnek ugyanis háromnegyed része állami megrendelésre, jóvátételre ment. Az

iparvállalatok csak annyit termeltek, amennyire az állami előírások okvetlenül rákényszerítették őket, mivel nem akarták a gyorsan elértéktelenedő papírpénzre cserélni készleteiket. A nyersanyagokat nagy részben, a dolgozók részére adandó élelmiszereket teljesen a feketepiacon kellett beszerezniük, míg az állami szállításaikat a korábban megállapított maximált árakon kellett teljesíteni. Az áruhiány okozta drágulással a pénzkibocsátás nem tartott lépést, a pénzsűke következtében a jóvátételre szállított áruk ellenértékét a hatóságok jelentős késedelemmel fizették ki.²⁰ A párt a közép- és kisipar helyzetét a nagyiparénál rosszabbnak minősítette. Ezek kapacitásuk alig 20–40 százalékan termeltek, állami nyersanyagkiutalásban, hitelben egyáltalán nem részesültek.

Az 1946. novemberi nemzetgyűlési választáson egységes listán induló kormánypártok 1946 májusában tették közzé gazdasági programjukat. Ebben elismerték az egyéni tulajdon létjogosultságát, de egyúttal meghirdették a Román Nemzeti Bank államosítását. Az új-liberálisok politikai indítékok alapján fogadták el a változást, ami kifejezetten ellentétes volt a pártprogrammal, de lehetővé tette, hogy a választáson az egységes listán induló többi párttal egyenlő feltételeket élvezzenek.²¹

A kommunista párt hatalmi törekvéseit korlátok közé szorította még ekkor két tényező: az újjáépítés tökeszükséglete és a párizsi béketárgyalások. A párt elhatározott szándéka volt azonban, hogy a gazdaságirányítás kulcspozícióit mielőbb megragadja. A nemzetgyűlési választások után az ipari és kereskedelmi miniszter Gheorghiu-Dej lett. A Román Nemzeti Bank az államosítással kikerült az új-liberális vezetés alatt álló Pénzügyminisztérium fennhatósága alól.²²

Az új kormány beiktatásakor a gazdaság általános helyzetére a stagnálás, sok területen a hanyatlás volt a jellemző. Hiányzott az újjáépítéshez szükséges lendület, a háború okozta nem túlzottan nagy károk helyreállítása szünetelt vagy igen lassú ütemben haladt. Az infláció üteme 1946 tavaszán gyorsult fel. A pénz értékének romlása pénzhiánnyal párosult. A vállalattulajdonosok nagy része

egyre inkább kivonta a termelésből saját forgótőkét és jövedelmezőbb tevékenységekbe fektette. Az egyes gazdasági szférák közti körforgás bizonytalanabbá vált. A pénzhiány előidézésében fontos szerepet játszottak a jóvátételi terhek és a megszállási költségek, valamint a paraszti pénzfelhalmozás, ami az iparcikkek alacsony kínálatára vezethető vissza.²³

Eldől a hatalmi harc

Az újjáépítés felgyorsítására továbbra is két megoldás kínálkozott: az egyik az állam közvetlen belépése a termelésbe a kommunista párt kizárólagos irányításával, a másik az elhalványult magánkezdeményezés életrekeltése, az ország tőkeszükségletének külső forrásból való biztosítása. A két irányzatot a két főhatóság, az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium, valamint a Pénzügyminisztérium képviselte. Kettejük harca a gazdasági hatalomért 1947 első felében játszódott le. A Gheorghiu-Dej vezette minisztérium szerepe és jogköre kibővült, megkapta az ár- és bérügyek, valamint a külkereskedelem irányításának jogát. Éles harc bontakozott ki a két minisztérium között az 1947–48-as költségvetés elkészítésekor, eltérően viszonyultak a gyorsuló inflációhoz is.

A kommunista és az új-liberális párt élesedő konfliktusa kifejezésre jutott az ipari hivatalok felállítása körüli vitában is. Az RKP terve az ipari hivatalok (ágazati középírányító szervek) felállítására mintegy folytatása volt a nemzeti bank államosításának. A baloldal az irányított gazdaság bevezetését látta az ipari hivatalok létrehozatalában, hiszen ezek az elosztási és értékesítési tevékenységen kívül feladatuk kapták rövidtávú termelési tervek készítését is.²⁴ A hivatalok létesítése a vállalati részvények szabad adásvételének végét jelentette. Az új-liberális párt rekonstrukciós elképzeléseivel szemben tehát az RKP elgondolásai nyertek teret.

A helyreállítás előfeltétele volt a pénzstabilizáció.²⁵ 1947 első felében az infláció olyan mértékűvé vált, hogy a

lei elkezdett kiszorulni a forgalomból, és mind jobban előretört a naturális csere. Az infláció ütemét csak az mérsékelte, hogy a mezőgazdasági lakosság körében az önellátó gazdálkodás uralkodott. Az augusztusi pénzreform megváltoztatta a mezőgazdasági és az ipari termékek árárányát, az agrárolló kinyílt, jelezve, hogy az iparosítás terhei a mezőgazdaságra nehezednek.²⁶ Az új árak másik jellegzetessége az volt, hogy azokat a világpiaci árártól elszakítva állapították meg. A pénzreform nem aktivizálta a pénz szerepét a gazdaságban.

1947 szeptemberében újra megnyílt a bukaresti tőzsde, ahol döntően csak értékpapír-csereüzletek zajlottak. A kötvénypiacon az árfolyamok az 1937-es szinthez képest erősen visszaestek, az iparban a korábbi szint egynegyedére, a bankoknál 12,5 százalékra. Az iparban eltörölték az ipari hivatalok alá tartozó vállalatok szabad értékesítési kvótáit. A tőkepiacon az új részvények kibocsátása szeptemberben megszűnt.

A politikai pluralizmus maradványainak felszámolását követően – 1947 őszén – az RKP megszerezte a Pénzügyminisztérium irányítását. Folytatódott a pénzügyek, a bank- és hitelélet központi irányításának kiépítése, amely 1948 nyarán az összes magánbank és hitelintézet feloszlásához, a néhány nagybank állami tulajdonba vételéhez vezetett. A rendelkezések értelmében a bankügyek állami monopóliummá változtak.²⁷

Az iparvállalatok az államosítás előtt vészes pénzügyi helyzetben voltak.²⁸ A politikai szervezeteknek a gazdaságba történő egyre erőteljesebb beavatkozása kaotikus állapotokat teremtett. A kormány szándéka szerint a magánvállalatoknak kellett a termelés terheit viselniük, miközben a teljes végrehajtó hatalom az államé volt. Az államosítások célja elvben a gazdasági zűrzavar megszüntetése volt: véget kellett vetni a gazdasági-politikai hatalmi szerkezet radikális átalakításához szükséges eszközök alkalmazásának, pozitív programra és azt végrehajtani képes egységes, képzett, tekintéllyel bíró államapparátus kiépítésére lett volna szükség. A piaci viszonyok felszámolása azonban nem járt együtt hatékonyan működő, köz-

ponti irányítás alatt álló gazdaság kiépülésével.²⁹ Az Ipari Minisztérium által megfogalmazott termelési programok nem álltak össze ágazati tervekkel, a tervezés nem a jövőbeli termelés meghatározására, hanem az ellenőrzésre irányult.

Az 1948. júniusi államosításokat követően az állami szektor a bruttó ipari termelés 51,4 százalékát adta. 1949–1950 között az államosítások folytatódtak, a magánszektor részesedése a bruttó ipari termelésből 7,6 százalékra süllyedt. Az államosítási törvény egy fontos kivételt tett: nem vonatkozott a szovromok szovjet tőkerészesedésére. A román magántulajdonban lévő tagvállalatokat viszont államosították.

Az állami ipar megszervezése nem ment könnyen. Az új ipari miniszter, Chivu Stoica az egyes iparágak vezetésének megszervezését jelölte meg a legsürgetőbb feladatként és csak ezután tartotta lehetségesnek a vállalati tervezéskialakítását.³⁰

Az újonnan megalakult faipari központ például azért nem tudta teljesíteni exportmegrendeléseit, mert nem ismerte a vállalatai által termelt áruk mennyiségét és fajtáit.

Az államosítások célja az iparosítási folyamat felgyorsítása is volt. Kimutatható, hogy a helyreállítási folyamat más közép-kelet-európai országokhoz viszonyítva meglehetősen lassan haladt. A termelőeszközök és a fogyasztási cikkek gyártása 1948 végén még jóval alatta maradt a háború ideje alatti legmagasabb teljesítményeknek, miközben folytatódott a harmincas években kezdett importhelyettesítő és protekcionista jellegű „nehéziparosítás”.³¹ Szemléletváltozást tapasztalhatunk a Román Munkáspárt 1948. februári alapítókongresszusán az 1945. évi RKP programhoz képest. Itt Gheorghiu-Dej az olajipar és a kohászat fejlesztését egyenrangúnak és mindkettőt kiemelten kezelendő iparágnak minősítette.³²

Az agrárszektor, úgy tűnik, az iparnál erősebben megőrizte a háború befejezésének hatását, a politikai változások sorozatát és nem utolsósorban a pénzreformot. Az 1945-ös földreform céljai inkább politikaiaknak, mintsem

gazdaságiaknak tekinthetők.³³ A reform a hagyományos román uralkodó osztály erejének egyik jelképét szüntette meg. Nem oldotta meg azonban a mezőgazdaság alapvető problémáit: a túlnépesedést, az alacsony munkatermelékenységet, a tulajdon szétaprózódottságát.³⁴ Ami a mezőgazdaság eredményeit illeti, 1945-ben nagyon gyenge búza- és kukoricatermést takarítottak be. Az 1946-os termést pedig már úgy könyvelték el, mint az elmúlt fél évszázad legrosszabbikát. Az okok között mindenekelőtt a rendkívüli aszályt, a háborús, majd a fegyverszüneti terheket, és az agrárreform szervezetlenségét, termelést csökkentő közvetlen hatását kell megemlíteni.³⁵

A központi irányítás legfontosabb eszköze a kötelező beszolgáltatás intézménye volt, amely a gabonán kívüli legfontosabb agrártermékekre is kiterjedt. A beszolgáltatás megszervezése és lebonyolítása rendkívül nehéz feladatot jelentett a kormánynak, megoldatlan maradt a kötelezően beszolgáltatott termékek ellenértékének pénzbeli kifizetése. A város és a falu közötti hivatalos csere általában csak egy irányban működött. A Román Munkáspárt Központi Vezetőségének Politikai Irodája 1948. szeptemberi határozatában elismerte, hogy túlzottan szigorú politikát folytattak a begyűjtés során.³⁶

Az állami intézkedések legfontosabb célja 1948–49-ben az árutermelő gazdaságok, az úgynevezett kulákgazdaságok tevékenységének korlátozása lett. (Kulákbirtoknak Gheorghiu-Dej 1949 márciusában az átlagosan kilenc hektár szántófölddel rendelkező gazdaságokat nevezte.) Ekkor az állami intézkedések radikális fordulatot vettek. Államosították az ötven hektárnál nagyobb földbirtokokat, egyetlen éjszaka alatt mintegy ötezer ilyen birtok tulajdonosát telepítették ki lakóhelyéről.³⁷ Ezzel egyidőben államosították a több mint tíz főt foglalkoztató iparvállalatokat is.

A román-szovjet kapcsolatok szerepe

A Szovjetunió részesedése a román külkereskedelemben 1945-től meghatározó volt, a fegyverszüneti egyezmény kiteljesítéséből adódó forgalom nélkül is. Az 1945-ben kötött első, majd az 1947-es második kereskedelmi egyezmény jelentősége jóval túlhaladta a szokásos árucserereket, és befolyásolták a román bel- és külgazdaság mozgását. Így például, 1947 elején a moszkvai gazdasági tárgyalások középpontjában nemcsak a kétoldalú kereskedelem bővítése állt, hanem a harmadik országokkal folytatandó román kereskedelem fejlesztésének lehetősége is, nevezetesen a jótételi szállításokban szereplő olajtermékek és fűrészárúk felszabadítása devizaszerzés végett. A tárgyalások a küszöbön álló pénzreform előkészítésével voltak kapcsolatban, és 10 millió dolláros áruhitel, valamint pótlólagos gabonaszállítások nyújtásával végződtek.³⁸ Nem igazolódtak az egyes jótételi szállítások elhalasztásához, valamint az ezekben szereplő áruk egységárainak felemeléséhez fűződő várakozások.

Később a román külkereskedelem árualapját komoly mértékben megnövelte a fegyverszüneti szerződés egyes terheinek mérséklése. Így, a békeszerződés 1947. szeptemberi életbelépése után Románia teljes mértékben felszabadult a Vörös Hadsereg számára fizetendő áruszállítások és szolgáltatások alól. Megállapodtak a visszaszolgáltatási kötelezettségek értékben számolva egyharmadára való csökkentéséről. Ezeknek az értéke azonban 1947–51 között még így is annyit tett ki, amennyit a „rendes” export értéke egy év alatt.³⁹ Más országokhoz hasonlóan a román jótételnél is sor került 1948 júniusában a maradék összeg felére való csökkentésére. Ellentmondó adatokat találhatunk az eddig az időpontig lebonyolított román szállítások tényleges értékéről. Egyes nyugati források közlése szerint Románia 1948 közepéig már túlteljesítette az egyezményben meghatározott jótételt, így a terhek mérséklése nem értelmezhető.⁴⁰ A következő években, 1949 és 1951 között a fegyverszüneti szerződés terhei már jelentősen csökkentek, a költségve-

tés kiadásainak 7,4–3,8 százalékát tették ki. Ezek az arányok megegyeztek a magyar költségvetés hasonló kiadásaiával. A korábbi években viszont, a román költségvetési kiadásoknak mintegy 10–17 százalékponttal nagyobb részét fordították a nemzetközi kötelezettségek teljesítésére.

A fegyverszüneti szerződés terheinek csökkentése révén felszabadult, konvertálható árualapok bekerültek a Szovjetunióba irányuló hagyományos kivitelbe, vagyis a csökkentés nem vezetett a külkereskedelmi kapcsolatok diverzifikálódásához.

Említettem már, hogy a vegyesvállalatok a számukra biztosított kedvezőbb termelési feltételek következtében, gyorsabban fejlődtek a román magán- és állami vállalatoknál. A legnagyobb vegyesvállalat, a Szovrompetrol részesedése a román olajtermelésben például 1948-ban meghaladta a harminc százalékot. A román ipar államosítása után a külföldi olajtársaságokat két nagy román állami olajvállalatba vonták össze. Ezek adták az olajtermelés 66 százalékát. 1950 szeptemberében a két állami vállalatot feloszlatták és tagvállalataikat beléptették a Szovrompetrolba, amely így a teljes kőolajtermelést ellenőrzése alá vonta.⁴¹

A vegyesvállalatok megalakulásának második hulláma idején már nemcsak a romániai természeti erőforrások extenzív kihasználása volt a cél, az együttműködő felek részéről iparosítási törekvések is jelentkeztek. Ezt tapasztalhatjuk például a Szovromtraktor és a Szovrommetal esetében. A román tőke-hozzájárulás alapján egyes nagyvállalatok – a volt brassói repülőgépgyár, a Reșița – alkották, miközben a szovjet gép- és berendezésexport 1948-tól indult meg a korábbi időszakhoz képest valamivel nagyobb mértékben. A fegyverszüneti egyezmény teljesítése nyomán kialakult szoros gazdasági kapcsolatok 1948-at követően a vegyesvállalatok tevékenysége során erősödtek tovább. A gazdasági kapcsolatok jellegének megváltozása nagymértékben függött a Szovjetunió helyreállítási periódusainak tőke- és nyersanyagszükségletétől.⁴² A szovjet gazdaság mint gép- és berendezésexportőr csak részlegesen tudta betölteni Németország szere-

pét. A román olajszállítások jelentőségét a Szovjetunió számára jól mutatja, hogy 1951-ig nyersolajból, 1954-ig pedig olajtermékekből nettó importőr volt.

A gazdasági viszony nagyon szoros politikai együttműködésre támaszkodhatott. A Román Kommunista Párt, majd a Román Munkáspárt arra törekedett, hogy a szocialista országok pártjai között a Szovjetunió legmegbízhatóbb szövetségeseként, a legmegbízhatóbb pártként szerepeljen.⁴³ A szoros politikai és gazdasági összefonódás következményeként a román gazdaság újjáépítési folyamata meglehetősen lassan, saját erőből, nettó erőforráselvonás mellett ment végbe. A helyreállítás 1949–1950 között történő felgyorsulása a fegyverszüneti terhek csökkenésére és a szovromokhoz való szovjet viszony megváltozására vezethető vissza.

A Gheorghiu-Dej korszak kezdete, 1949–1953

Hatalmi harc a párton belül

Politikai pluralizmus szervezeteinek felszámolását követően osztályharcos és nacionalista jellegű tisztogatások zajlottak az állami és pártapparátusban, valamint a tulajdonosi – elsősorban paraszti – rétegek körében. Ezek jelentős részben kisebbségellenesek voltak, a gazdaság és a társadalom széles köreiben erősíteni kívánták román lakosság súlyát és befolyását.

Hatvanhatezer miniszteriális tisztviselőt irányítottak át fizikai munkára. A Román Munkáspárt először tisztségviselőinek, majd tagságának felülvizsgálatát végezte el.⁴⁴ Ennek során kizártak 192 ezer főt, a tagság 20 százalékát. A felülvizsgálat negatívan érintette a kisebbségeket, valamint az RMP-be a pártegyesülés során bekerült, volt szociáldemokrata, kistulajdonosi rétegeket. A párt és az államgépezet vezető tisztségeiben jelentősen nőtt a munkások aránya. A kizárások módosították a közigazgatási ap-

parátus összetételét, ahol a háború előtti szerkezet mind-
eddig fennmaradt. Ekkor még nem változott a polgári
származású, műszaki értelmiséggel szemben folytatott,
pragmatista politika. A pragmatizmus azonban nem érvé-
nyesült a nyugati tőkeérdekeltségű vállalatoknál dolgozó
nyugati szakemberek esetében, akikkel szemben még
1948 első felében, az államosításokat megelőzően, admi-
nisztratív intézkedéseket alkalmaztak. A román-szovjet
vegyesvállalatok esetében figyelhető meg a legnagyobb
mértékben a régi értelmiségnek szaktudást előtérbe állító
kedvező elbírálása, a politikai szempontok szerint lefoly-
tatott tisztogatásokra csak két-három évvel később ke-
rült sor.

A pártvezetés ezen közben a súlyos frakcióharc idejét
élte.⁴⁵ Az 1944. szeptemberétől a párt élén álló, tényleges
hatalmat gyakorló, Pauker–Luca–Georgescu szárny po-
zíciója meggyengült – ami a kisebbségek térvesztését
mutatta –, és 1952 közepére a Gheorghiu-Dej-szárny ju-
tott a hatalom kizárólagos birtokába. A történetek mögött
a nemzetközi kommunista mozgalomban ekkortájt ural-
kodó nacionalista, antiszemita tendenciák húzódtak meg,
valamint az, hogy megindokolhassák az iparosítási politi-
ka kudarcait.⁴⁶

A Román Munkáspárt 1952. május 26–27-i ülésén Va-
sile Luca pénzügyminisztert és az egész irányítása alatt
álló pénzügyi apparátust tették felelőssé a termelőszkö-
zöket gyártó iparágak lassú fejlődéséért, a szocializmus
ügynevezett nagy építkezéseiben, például a Duna–Feke-
te-tenger csatorna, a Scînteia-ház építésében való lemar-
adásokért, az 1952-es pénzreform végrehajtásának hibái-
ért, a termelőszövetkezetek szervezésének lassúságáért.
Ana Paukert pedig a párttagfelvételek és a mezőgazdasá-
gi politika terén elkövetett hibái miatt marasztalták el.⁴⁷

Később, a Központi Bizottság 1953. augusztusi, majd
1961. decemberi ülésein, az elkövetett politikai törvényte-
lenségeket, a személyi kultusz romániai megnyilvánulásait,
a Pauker–Luca–Georgescu-szárny tevékenységével ma-
gyarázták, és így a politikai rehabilitáció kérdését indoko-
latlannak minősítették. Fordulatot csak a párt 1968. ápri-

lisi központi bizottsági ülése hozott, ahol Nicolae Ceaușescu óvatos kísérletet tett a Gheorghiu-Dej korszak átértékelésére, és a Pătrășcanu, Luca és egyéb perekben elkövetett törvénytelenésekben Gheorghiu-Dejt marasztalta el.⁴⁸

Gheorghiu-Dej 1952 közepére mint a párt első titkára és egyben a kormány elnöke, hatalmát és pozícióit tekintve utolérte a szomszédos népi demokráciák pártvezetőit. Érdekes módon, éppen a megkésettségéből adódóan, személyi kultusza csak ekkortájt kezd egyre jobban kibontakozni, hogy éppen az SZKP XX. kongresszusát követő időben érje el a csúcspontját.⁴⁹

A romániai tömegek letartóztatása, internálása a negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején eléggé kiterjedt volt. A kényszerintézkedéseket csak részben indokolták politikai, illetve büntető szempontok, a kiváltó okok között nagy súllyal esett latba a szocializmus nagy építkezéseinek fizikai munkaerő igénye. Azt is lehet mondani, hogy a gépesítettség igen alacsony színvonala következtében a Duna–Fekete-tenger csatorna munkaerőigénye meghatározta a letartóztatandók számát. Itt az iparosítási politikának egy igen fontos romániai sajátosságát véljük megtalálni: a hagyományosan nehézipar-fejlesztésre koncentráló iparosításon belül a csatornaépítés kiemelt helyet foglalt el.

A Minisztertanács határozata a csatornaépítés indokaként a víziút lerövidítését, a szállítás olcsóbbá tételét, a délkeleti országrész iparosításának és ösztönzésének megoldását jelölte meg. Az építés mögött ideológiai szempontok is meghúzódtak. A pártvezetés a szocializmus felépítését az olyan nagyszabású tervek végrehajtásával azonosította, mint a Szovjetunióban a nagy folyókat összekötő csatornák kiépítése.

A csatorna létjogosultságát illetően eltérő értelmezéseket találhatunk. Az egyik szerint az építkezés célja az önálló, a Szovjetuniótól független tengeri kijárat megteremtése volt, a másik szerint a sekélyes és iszapos Duna-deltával szemben a csatorna lehetővé tette volna mélyebb merülésű hajók, akár katonai célú feljövételét a Dunán.

Ez utóbbi magyarázat a csatorna építését összekötötte az ekkor kibontakozó jugoszlávellenes légkörrel. Ezt az értelmezést az is alátámasztja, hogy a Szovjetunió gépszállításokkal támogatta a beruházást. A találgatások közül természetesen azt sem lehet kizárni, hogy a csatorna lehetséges stratégiai értékei csak az építkezések elkezdése után váltak ismertté, és itt csupán egy régi román terv – Bukarest tengeri kikötővé tétele – indult el a megvalósulás hosszú útján.

Az építkezés lassan haladt, az egyes vállalatoktól, közintézményektől nem kapta meg azt a kivételes bánásmódot, amit a beruházás kezdetekor számára biztosítani kívántak. A tervleamaradásokat a nem hatékony vezetéssel indokolták, és 1952 nyarán sor került az „építkezés vezető állásaiba befurakodott diverzionista és szabotőr banda” bűnperének tárgyalására. A rendkívüli költségekkel járó beruházást 1953 tavaszán, amnesztiarendeletek kibocsátásával egyidejűleg abbahagyták.

Az iparosítási folyamat további részeiben is fontos, ha nem meghatározó szerepet játszottak a politikai, katonai szempontok. Az RKP hatalomközpontú volt, a gazdasági modernizációt – mint az osztályharc egy kifejeződési formáját – inkább eszköznek, mint célnak tekintette. Az ötvenes évek második felében a mindenoldalú iparosítás programja a fejlettebb KGST-országoktól és a Szovjetuniótól való függőség felszámolásának eszköze lett. Ennek a programnak a gyökerei már az évtized elején megtalálhatók.

Az iparosítás

A gazdaság egységes, központi irányítására 1949–1950 között két egyéves terv keretében történtek kísérletek. A Gazdasági Főtanács, majd az abból megalakuló Állami Tervbizottság nem rendelkezett megbízható adatokkal a termelés minden ágára nézve. Az egyéves tervek vállalatokra való lebontása kezdetleges állapotban volt a statisztika

तिकai-dokumentációs anyagok hiánya következtében, és csupán néhány nehézipari vállalatra szorítkozott.⁵⁰

A tervekészítés során két alapvető álláspontot lehetett megkülönböztetni: az egyik az ipari termelést a beruházási költségekre való tekintet nélkül, a külkereskedelmi mérleg és a költségvetés maximális megterhelésével kívánta fokozni, a másik csak a külkereskedelem és a költségvetés egyensúlya mellett tartotta lehetségesnek az iparosítást.⁵¹ Ez utóbbi álláspontot a pénzügyi apparátus képviselte. Úgy tűnik, hogy az első álláspont jutott mindinkább előtérbe. Erre következtethetünk az igen magas ipari növekedési adatokból, a beruházási volumennek az 1948-as szinthez képest magas értékéből. Hivatalos közlés szerint 1949 végére az ipari termelés elérte a háború előtti szintet. Mivel a háború alatt elsősorban a nehézipar, de a könnyűipar is fejlődött, így a helyreállítás a következő évekre is komoly növekedési tartalékokkal rendelkezhetett.

A beruházások mindenekelőtt a tőke- és nyersanyagintenzív ágazatokba áramlottak. A fűtőanyagsektor kapta 1950-ben az ipari beruházásoknak több mint a felét. Mindenekelőtt az olajipart és a szénbányászatot kell kiemelni.⁵² Egyszersmind e két ágazatban voltak a legnagyobb lemaradások a korábban elért teljesítményi szinthez képest, aminek természetesen nemcsak a tőkehiány, hanem a politikaszervezeti változások, valamint a szakképzett munkaerő hiánya is oka volt. A szovjet gépszállítások a román iparosítás mennyiségi és minőségi igényeit nem voltak képesek kielégíteni, de bizonyos esetekben hozzájárultak a hazai gyártás kialakításához. Ekkor alakultak ki olyan gyártókapacitások, melyek termelése a későbbi években a román gépexport fontos tételeit adta. (olajfúró berendezések, cementgyártó berendezések stb.)

Ami a könnyűipari ágazatok fejlesztését illette, az ipar bruttó termelési értékében elfoglalt jelentős súlyukkal szemben a beruházásokból csak töredékesen részesültek, ez azonban még így is több volt, mint az első öt éves terv alatti hányaduk.

A tervek igen széles körben határozták el addig nem gyártott és importból beszerzett termékek gyártását. A szocialista szektor gép- és berendezés beruházásai 1949–1950-ben már fele-fele arányban valósultak meg belföldi, illetve külföldi eredetű gépekkel és berendezésekkel. Ez alapvetően eltér a háború előtti 15–85 százalékos aránytól, ami elsősorban nem a gyors iparosítás eredményeivel, hanem a szigorú importvisszafogással magyarázható. Az 1951–1955-ös ötéves terv során, most már a növekvő autarkia miatt a belföldi gépek aránya 1953-ra 63,5 százalékra, 1955-re pedig 74,5 százalékra emelkedett, mutatva a gazdasági bezárkózás magas fokát.⁵³ Az ötvenes évek második felében az importhányad növekedése megindult, a hatvanas évek elejére elérte a negyvenes évek végére jellemző szintet.

A romániai iparosítás egyik alapvető jellemzője, és egyben a többi kis KGST-tagországtól eltérő jegye, hogy az iparfejlesztés irányát nem elsősorban az import, ezen belül a szovjet nyersanyagimport határozta meg, hanem a romániai nyersanyagok (olaj, fa, színesfémek) szovjet igények szerinti exportálása.⁵⁴

Az 1951–55-ös ötéves terv készítői a tervcélokat, a megelőző egyéves tervek megvalósulásától eltérően, a szovjet nyersanyagimporton alapuló iparszerkezet figyelembevételével jelölték meg, amit egy korabeli jelszó így fejezett ki: „Több acél = több kenyér!” A fejlesztések során radikálisan, a korábbi szint felére kívánták csökkenteni a fűtőanyagágazat súlyát és mérsékelni kívánták a faipar részesedését is. Lényegében a hagyományos szovjet (sztálini) típusú iparfejlesztésre akartak áttérni. Ennek során a kohászat, a gépipar, a villamosenergia-termelés valamint a vegyipar súlyának növelésével tervezték az iparszerkezet átalakítását. Természetesen mindkét fajta elképzelés a nehézipar elsődleges fejlesztésén alapult, de a könnyűiparon belül az egyik a szovjet nyersanyagimportra ráutalt textiliparra, a másik a hazai bázison fejlesztendő élelmiszeriparra tette a hangsúlyt. Az ötéves terv teljesülése során mindkét irányzatból merített, de alapvetően megmaradtak a negyvenes évek végére jel-

lemző súlypontok, ha csökkenő mértékben is. Így 1951–1953 között a fejlesztési erőforrások a fűtőanyagiparba áramlottak elsősorban, de megindult a kohászat és a gépipar előretörése is.⁵⁵ Az exportra termelő ágazatok az erőforrások elosztásánál elsőbbséget élveztek, de egyre inkább érezhető volt a minden oldalú iparosításhoz szükséges kapacitások kiépítésének igénye is.⁵⁶

Az iparosítás regionális alakulása azt mutatja, hogy a csatornaépítéstől eltekintve, a hagyományos ipari központok súlya növekedett tovább. Erre utal például az a tény, hogy a romániai Sztálinváros nem egy új, nagy, kiemelt építkezés, hanem Erdély legfejlettebb ipari központja, Brassó lett.⁵⁷ Az iparfejlesztés regionális súlypontjait nem kis mértékben a szovromok határozták meg, amelyek a fejlettebb dél-erdélyi régiót részesítették előnyben. Itt utalok az új-liberálisok mesterséges eszközökkel támogatott nehézipari nagyvállalataira, melyek jó alapul szolgáltak a szovromok létesítésére.

Az egyes kiemelt iparágak között az olajipar érte el a legjobb eredményeket: 1950–1952 között az ágazat termelése megduplázódott. Szerepet játszott ebben az, hogy a jóvátételi terhek nagy részének teljesítése alól felszabadult román kohászat és gépipar át tudott állni az olajipar igényeinek kielégítésére. Nyugati import hiányában komoly erőfeszítéseket tett, hogy az olajberendezések teljes skáláját otthon előállítsa.

A vaskohászatban 1949–1950 között a termelés növelése kapacitásbővítés nélkül, a korábban piaci kereslet híján kihasználatlanul hagyott kapacitások üzembe állításával történt. A vaskohászati beruházásokban a kitermelés és a nyersvastermelés kapott elsőbbséget. Az ötvenes évek második felében a hangsúlyt a hengereltáru- és acéltermelésre tették át. Az új vajdahunyadi vasmű ércellátása főleg a Szovjetunióból származott.

Az ötvenes évek elejétől – mint a többi közép-kelet-európai kis országban – itt is beindult a nagyobb ütemű hadiipari termelés, bár a Szovjetunió Románia esetében nem szorgalmazta az önálló nehézfegyvergyártó-kapacitások kiépítését. Jugoszláv források szerint 1950 második

felétől a román hadsereg létszáma jóval túlhaladta a párizsi béketárgyaláson engedélyezett szintet.⁵⁸ Román statisztikai évkönyvek tanúsága szerint 1950–53 között a költségvetés kiadásainak jelentős részét, 15–20 százalékát fordították honvédelemre, ez a beruházási volumenek egyes években több mint felével volt egyenlő.⁵⁹

Centralizáció- és függőség

A román-szovjet gazdasági viszony erősödésének hordozóivá egyre inkább a vegyesvállalatok váltak. Sor került alapításuk második, majd harmadik hullámára, ezenkívül egyezményeket kötöttek a meglévő vállalatok tevékenységének kibővítésére, tőkebefektetések növelésére és arra, hogy a szovjet fél felszerelés- és gépszállításokkal segíti elő fejlődésüket.

A szovrom-vállalatok a román tervgazdaság kialakításának folyamatában kiemelkedő szerepet töltöttek be. Egyrészt az iparosítás során a vegyesvállalatok importhelyettesítést végeztek, az autarkia megteremtésének alanyai és egyben eszközei voltak. Szovjet eredetű vagy a Szovjetunióból importált, eredetileg nyugati licenck alapján új termékek gyártását indították el. A vegyesvállalatok másik feladata a szovjet típusú irányítási rendszer elemeinek meghonosítása, a szovjet üzemvezetési módszerek bevezetése volt. Ennek kivitelezése fordulatot tett szükségessé személyi politikájukban, 1950–51-ben a román műszaki személyzetet felváltotta a szovjet műszaki apparátus.⁶⁰

A vegyesvállalatok például szolgáltak a román ötéves terv feladatainak túlteljesítésére. A negyedévi tervjelentésekben az azonos ágazati minisztérium alá tartozó vegyesvállalat és az ágazati főigazgatóság közül az előbbiek mindig magasabb százalékot értek el, és jóval túlteljesítették a tervet.⁶¹ Ez a tény az ideologikus szempontokon kívül azzal magyarázható, hogy a román állami vállalatokhoz képest jobb felszereltséggel, magasabb bérrel és egyéb előnyök mellett termeltek.⁶²

A legfontosabb vegyesvállalat, Szovrompetrol, 1950-től a teljes romániai olajtermelést irányította. A román olaj, mennyiségi jelentőségén túl, földrajzi elhelyezkedése miatt volt fontos. Értéke a hidegháborús légkör terjedésével tovább nőtt, a stratégiaileg jelentősebb olajmezőket és a nagyobb kikötőket 1951 közepén szovjet katonai felügyelet alá vonták.⁶³

Románia részesedése a Szovjetunió importjából 1950-ben érte el a legmagasabb értéket 9,6 százalékot, ami az 1946-os 2,9 százalékhoz viszonyítva jelentős emelkedésnek számít. A román gép- és berendezésexport aránya a korábbi háromszorosát tette ki 1949–50-ben, majd részesedése fokozatosan esett vissza. Ezen belül mindenekelőtt a hajó- és kikötői emelőberendezések kivitelét kell megemlíteni. A csőexport 1947–1951 között jelentős szerepet játszott, majd 1954-ben megszűnt. A kőolajon kívül a fűrészáru maradt meghatározó a román kivitelben.⁶⁴ Ami a román élelmiszerexportot illeti, itt a szovjet piac részesedése 1951-től jelentősen mérséklődött, majd 1955-től kezdődően újra emelkedni kezdett.

A szovjet gép- és berendezésexporton belül Románia részesedése 1949–1950 között és 1953-ban mutatta a legmagasabb értéket.⁶⁵ Ezen belül a szerszámgépek, az energetikai berendezések, a kőolajfűró-berendezések és az emelőszállító berendezések exportját kell kiemelni. Figyelemre méltó, hogy a komplett gyárberendezések exportjában 1952–53 között érte el a román piac a legmagasabb arányt. A román gép- és berendezésimport relációs változását mutatja, hogy 1950-ben a nem szocialista országok részesedése még 21 százalékot, a Szovjetunióé 44 százalékot tett ki, 1955-ben az előbbi 5 százalékra csökkent, az utóbbi pedig 63 százalékra emelkedett. A szovjet nyersanyagexportban Románia részesedése a többi tételhez viszonyítva kisebb volt.⁶⁶

Jelentős értéket képviseltek a nem külkereskedelmi jellegű román áruszállítások, melyek a Szovromoknak a Szovjetuniót illető nyereségéből, valamint a teljesen szovjet tulajdonba került vállalatok átutalásaiból álltak (ezek általában fogyasztási cikkeket gyártottak, vagy szolgálta-

tást végeztek). A Szovjetunióból származó import közel egyötödét szovjet tulajdonú kereskedelmi cégek irányították. Először ezek kerültek aztán vissza román tulajdonba. A román kormánynak meg kellett térítenie a helyreállításokra fordított költségeket a Szovjetuniónak. Megállapítható, hogy a román-szovjet gazdasági viszonyban szovjet részről rövid távon pragmatizmus érvényesült, a sztálini típusú iparosítási modell kialakítása másodlagos célként szerepelt a román természeti erőforrások maximális kihasználása mögött.

Agrárkérdés és az életszínvonal

Az iparosítás az agrárszektor jövedelemtermelése terhére folyt. Ez jól látható abból a jelentős eltérésből, ami az ágazatnak a nemzeti jövedelem termelésében elfoglalt aránya és a beruházásokból való részesedése között mutatkozott. A Román Munkáspárt 1949-től kezdődően sorozatos támadásokat intézett az agrárszektor hagyományos struktúrája ellen, a szocialista átalakítás céljából. Az első radikális lépés az ötven hektáron felüli birtokok államosítása, tulajdonosi szervezetének szétzúzása volt. Ekkor a párt programjában még nem tartotta érettnak a feltételeket a tömeges kollektivizálásra, a kulákságnak mint osztálynak a felszámolására. Konceptcionális változást jelzett egy évvel később Gheorghiu-Dej írása a Kominform lapjában.⁶⁷ Itt már a föld adásvételének és bérbeadásának megtiltásáról, a kulákság kiszorításáról, a tömeges kollektivizálásról mint programról volt szó, amely megteremtí a feltételeket a föld államosításához.

Az erőszakos tsz-esítés első szakasza 1949 telétől 1951 őszig zajlott le a rendőrség, a hadsereg részvételével, mintegy nyolcvanezer paraszt ellen hozott adminisztratív kényszerintézkedéssel. A tsz-esítés kezdetei döntően olyan területekre koncentráálódtak, ahol a nagyobb birtokok aránya meghaladta az országos átlagot (Dobrudzsa és Erdély). Így ezeknek az intézkedéseknek osztályharcos jellegük mellett kisebbségellenes tartalmuk is volt.

Érdekes fordulatot jelentett az RMP Központi Vezetőségének 1951. szeptemberi ülése, amely meglepően önkritikus módon felmérte a paraszti társadalom ellenállásának erejét és az agrárpolitika kudarcát. A kibocsátott határozat mintegy visszatérést mutatott a Központi Vezetőség 1949. márciusi ülésén elfogadott kevésbé forradalmi, a lehetőségeket figyelembe venni akaró álláspontjához. A határozatból megtudhatjuk, hogy sok, a statisztikákban szereplő termelőszövetkezet csak a papíron létezett, a közös tulajdon nem alakult ki, a munkatársulások csak egyetlen kampányra szerveződtek. Komoly hiányosságokat állapítottak meg a termelőszövetkezetek központi – párt és állami – szervek által történt irányításában, a gépeltetésben stb. A határozat kimondta, hogy a tsz-alapszabályzat megsértése, a kollektivizálással szembeni ellenállás miatt a jövőben nem alkalmazhatók adminisztratív vagy bírósági intézkedések. A szövetkezetek szervezésében, a határozat a tulajdon megtartását lehetővé tevő formákra tette a hangsúlyt.⁶⁸

A város és a falu közti árucseréből adminisztratív eszközökkel igyekeztek a magánkereskedelmet kiküszöbölni. E célból szakosított nagykereskedelmi szervezeteket hoztak létre, amelyek viszont túlzottan centralizált és bürokratikus jellegükénél fogva képtelenek voltak átfogni a parasztgazdaságok millióit, egyedül ellátni a városok szükségleteit. Nem tudták a kötelező beszolgáltatási kvóták begyűjtését teljesíteni, de megakadályozták a szabad kvótából származó termékek szövetkezeti, illetve szabadpiaci forgalmát, betömték a város irányába árut szállító csatornákat. Az iparcikkek falusi forgalmazásában a fogyasztási és értékesítési szövetkezetek szerepe növekedett, az értékesítést mezőgazdasági termékek cseréjének ellenében végezték. Mindezek nyomán a hivatalosan engedélyezett elosztás és csere formái mellett fennmaradt és erősödött a párhuzamos kereskedelem.⁶⁹

Az agrárpolitikában 1951 nyarán meghirdetett pozitív irányvonal nem volt hosszan tartó. A városokban fokozódó és egyre súlyosabbá váló élelmiszerhiány, a gyorsan növekvő szabadpiaci élelmiszerárak szolgáltattak okot a

pénzreformra, amelynek közvetlen célja a tsz-esítéssel szemben mutatkozó paraszti ellenállás megtörése volt. A szabadpiaci mezőgazdasági árak 1947. augusztus és 1952. január közötti kétszáz százalékkal emelkedtek.⁷⁰ Az ENSZ Gazdasági Bizottsága által készített becslések szerint a pénzreform a paraszti pénztartalékokat a korábbi értékük egyötödére csökkentette.⁷¹ A reform a városokban is komoly nyugtalanságot váltott ki. Életszínvonalcsökkentő hatását mutatja, hogy még ugyanezen év folyamán rendkívüli béremelésekre került sor a kiemelt iparágakban (bányászat, faipar). Az áruellátásban ekkor jelent meg – a hetvenes-nyolcvanas évtizedre ismét jellemzővé váló – hajnali sorállás jelensége.

A politikai feszültségek enyhítése végett a Minisztertanács látványos intézkedést hozott: öt héttel a pénzreform bejelentése után leváltották a Pénzügyminisztérium és az Állami Bank felső vezetését. Az események háttérében a már említett Pauker–Luca–Georgescu-szárny elleni támadás húzódott meg. A parasztság a szabadpiacon keresztül stabilizálni tudta helyzetét, és továbbra sem érdeklődött a kollektív gazdálkodás iránt.

Az első ötéves terv. Fordulat Szovjetunióhoz fűződő viszonyban

Politikai és gazdasági változások

Románia azok közé a közép-kelet-európai országok közé tartozott, ahol az 1953 közepétől a Szovjetunióból kiinduló desztalinizációs folyamat nem idézett elő változást a politikai hatalom szerkezetében. A sztálini külpolitikát felváltó malenkovi, majd hruscsovi vonal a korábnál nagyobb önállóságot biztosított a román belpolitika számára, de az ezt a lehetőséget egy sztálinista nacionalizmus kiépítésére használta ki.

Az 1953. augusztusban megtartott központi vezetőségi ülés megállapította, hogy az elmúlt időszakban a párt és a kormány gazdaságpolitikájában, az értékes eredmények mellett, komoly hiányosságok is előfordultak. A pártdemokrácia hiányosságait, a kollektív vezetés hibáit, és a törvényesség megsértését továbbra is a Pauker-csoport számlájára írták. Nem beszéltek „új gazdaságpolitikáról”, hanem a „gazdaságpolitikai irányvonal kiigazításáról”.⁷² A más országokban elkezdődő rehabilitációs folyamatok helyett, itt 1954-ben koncepciós pereket folytattak le két vezető politikus – Pătrășcanu és Luca – ellen. A desztalinizációs és a resztalinizációs politikai döntések egymás mellett élése komoly bizonytalanságot okozott az apparátus széles rétegeiben. Mindezek hatására egyedül Romániában nem tartották meg az 1954-ben esedékes pártkongresszust, csak kétszeri halasztást követően – Gheorghiu-Dej pozíciójának egyértelmű megerősödése után – 1955 végén rendezték meg. A XX. kongresszus nyomán nemzetközi szinten kibontakozó liberalizációs jellegű tendenciák Romániában nem tudtak gyökeret verni.

Az ötéves terv első felét bíráló párthatározat kimondta, hogy 1952-ben Gheorghiu-Dej által az ötéves terv négy év alatt történő teljesítésének meghirdetése hibás döntés volt. Az iparosítás ütemét túlfeszítettnek minősítette, megállapította, hogy nem érvényesült a népgazdaság valamennyi ágának harmonikus fejlesztése, a mezőgazdaságnak és a fogyasztási cikkeket termelő ágazatoknak nem jutott kellő mennyiségű beruházás, helytelen arány alakult ki a felhalmozási és a fogyasztási alap között, az életszínvonal nem emelkedett kielégítő mértékben.⁷³

1953-ra nyilvánvalóvá válhatott, hogy a meghirdetett célok túl magasak, teljesíthetetlenek, növelik az aránytalanságot, a szervezetlenséget. Szerepet játszott a kritikában az is, hogy a szovjet piaci igényekhez kapcsolódó fejlesztés mögött nemcsak gazdasági, hanem katonai elvárások is meghúzódtak, amelyek a nemzetközi helyzet enyhülését követően megváltoztak. Erősödhetett annak a nézetnek a befolyása, hogy a gazdaság modernizálásához

nagyobb szuverenítésra, nyitottabb külgazdaság-politikára volna szükség.

Lényeges változást idézett elő a beruházási politikában, hogy csaknem valamennyi nagyszabású fejlesztést leállították vagy lelassították. A komolyabb szervezeti előkészítések nélkül történő leállások súlyos károkat okoztak. A Duna–Fekete-tengeri csatorna építkezésének gépeit például, igénylési sorrendben, fontossági megítélés nélkül osztották szét.⁷⁴ A feleslegessé váló munkaerő tekintélyes részét nem tudták elhelyezni. A nehézipari üzemek felszabaduló kapacitásait – más országoktól eltérően – nem használták fel fogyasztási cikkek termelésére.

Az 1953-as párthatározat a nehéziparban a biztos nyersanyagbázissal rendelkező ágazatok kiemelt fejlesztése mellett foglalt állást. Ebből az elképzelésből annyi valósult meg, hogy az ipari beruházásokban 1953 és 1956 között jelentősen csökkent az energiaszektor részesedése, nőtt viszont a vas- és a színesfémkohászat aránya.⁷⁵ Az ipari munkaerő szinte kizárólag a nehézipari ágazatokba áramlott. Úgy tűnik tehát, hogy mégis a nyersanyagimportra támaszkodó iparfejlesztés kerül előtérbe.

A párthatározatnak megfelelően a korábbi szint kétszeresére növelték a mezőgazdaság és a fogyasztási cikkek gyártó ágazatok részesedését a beruházásokból. Egyetlen évben, 1954-ben a B-szektor növekedése meghaladta a termelőeszközök gyártását. Ez azonban inkább kivételnek számított, mivel nem vetették el a termelőeszközök elsődleges fejlesztésének elvét.⁷⁶

A határozat azt is elismerte, hogy a szocializmus felépítése lehetetlen a parasztság ellenére, a parasztsággal való szövetség nélkül. Fő feladatul a mezőgazdasági termelés háború előtti színvonalának elérését, majd túlszárnyalását, mindenekelőtt a kenyérellátás megoldását jelölte meg. A kollektív gazdaságok, társulások számszerű növelése helyett elsősorban a meglévők megszilárdítását tűzte ki célul. A törvényesség kérdése a kulákokkal szemben alkalmazott módszerekkel kapcsolatban merült fel. Elítélték a kulákság likvidálásának adminisztratív eszkö-

zeit, majd három évvel később, 1956 őszén rendezték a termelőszövetkezetbe való belépésük jogi kereteit.

1953 után állandóan csökkent a termésnek a kötelező beszolgáltatásra jutó része, és emelkedett a szerződéses felvásárlás aránya. Ennek érdekében szerződéskötés esetén csökkentették a kiszabott beszolgáltatási kvótákat, és iparcikket vásárolhattak a parasztok az áru- és cserekereskedelemben. A kötelező beszolgáltatás intézményének részleges eltörlését a párt KV 1956. decemberi ülésén határozták el, indoklásul a bevetett terület csökkenését hozták fel. A szocialista országok között 1955-ben a román termelőszövetkezetek részesedése volt Lengyelország után a legalacsonyabb a mezőgazdasági földterületből (8 százalék), ami jól mutatja a paraszti társadalom ellenállását, és azt, hogy a központi hatalom képtelen volt céljai elérésére. A mezőgazdasági ártermelés 80 százalékát az egyéni parasztgazdaságok adták, ők uralták az élelmiszerpiacot.

A jegyrendszeren és fejadagon alapuló ellátási rendszer megszüntetésének előkészítéseként 1954-ben megszüntettek mindenfajta élelmiszerexportot a Szovjetunióba és a szocialista országokba, és összességében mintegy 20 százalékkal csökkentették az élelmiszer-kivitelt. A jegyrendszer megszüntetését a párt és a kormány határozata szerint az 1953-asnál magasabb, 9 millió tonnás gabonatermés tette lehetővé. Egyes vélemények arra mutatnak rá, hogy a hiányos készletek ellenére a jegyrendszert azért lehetett eltörölni, mert a lakosság birtokában lévő készpénzmennyiség nagyon alacsony volt. Ezenkívül az adagolás fennmaradt olyan fontos élelmiszerek esetében, mint a kenyér és a cukor.

Az első ötéves terv eredményeit az RMP II. kongresszusa értékelte. Gheorghiu-Dej jelentéséből kitűnik, hogy a terv azokban az ágazatokban ért el eredményt, ahol az iparosítás a hazai nyersanyagok kitermelésén és feldolgozásán alapult, illetve ahova az erőforrásokat elsősorban összpontosítani tudták.⁷⁷ Példaként említette a kőolaj, a földgáz és a színesfémek kitermelését, a vegyipart, valamint a gépiparon belül az olajfűró-berendezések

és a traktorok gyártását. Jelentős elmaradásról szólt az acél, a hengerelt fémek, a szén, a kokszt és a cement termelésében. Először ismerte el nyilvánosan, hogy a nehézipar kokszt és vasérc felhasználásának kevesebb mint felét tudják hazai forrásból kielégíteni, ami a kohók kihasználtságához vezet, és rontja a kereskedelmi mérleget. Az olaj- és földgázkitermelés magas értékei nem változtattak azon, hogy a hazai fűtőanyag-ellátást összességében a tervteljesítés fékjének minősítette. A közölt mezőgazdasági adatokat a későbbi statisztikai évkönyvek nem igazolják. Az első titkár nem szólt arról, ami később ismeretessé vált, hogy a fizetési mérlegben jelentős deficit keletkezett a konvertibilis viszonylatban. Az életszínvonal alakulásáról csak annyit közölt, hogy a tervezetthez képest kisebb mértékben emelkedett.

A vegyesvállalatok felszámolása

Az első ötéves terv befejezését lényegesen módosította a román-szovjet gazdasági viszonyban bekövetkezett fordulat: 1953 nyarától észrevehetően csökkent a szovjet érdekeltség Románia iparosításában. A szovromokba irányuló tőkeberuházások leálltak, és visszaesett a szovjet gép-, berendezés- és nyersanyagexport. Ez a politika végül a vegyesvállalatok román tulajdonba adásához vezetett. A Szovjetunió tizenkét vállalatnál birtokolt részesedést 1954 márciusában és szeptemberben, a kőolajiparban és az urániumbányászatban lévő tulajdonjogát 1955 decemberben és 1956 novemberben adta el.⁷⁸

A vegyesvállalatok tevékenységéről az utolsó adatok 1951–52 során kerültek nyilvánosságra. A következő évben, 1953-ban a negyedévi tervjelentések már nem említették külön a szovromok teljesítményeit. Azt sem lehet tudni, hogy az átadásukról intézkedő közlemények még működő vegyesvállalatokat érintettek, vagy pedig közös tevékenységük a nemzetközi politikai enyhülés, a szovjet belpolitikai változások nyomán csendesesen megszűnt. Az mindenesetre ismeretes, hogy az eladásokat megelőzően,

1954 februárban, a leit a rubelhez viszonyítva közel kétszeresére felértékelték.⁷⁹ Mivel a vegyesvállalatoknál a visszafizetés részben vagy teljesen leiben történt, így ennek rubelértéke jelentősen megnőtt.

A szovjet fél kivonulása a szovromokból komoly következményekkel járt. Mindenekelőtt azt kell megemlítem, hogy a román ipar – történelme során először – nemzeti tulajdonba került. Az iparfejlődés nemzeti vonatkozásait hangsúlyozta ki a Központi Vezetőség 1956. decemberi határozata, amely a kedvező hazai feltételekkel rendelkező és belföldi nyersanyagokon alapuló iparágak fejlesztése mellett foglalt állást. A vegyesvállalatok szovjet részesedésének visszavásárlása, az évi törlesztés nehéz terhet jelentett a román export, a külkereskedelmi mérleg számára. A törlesztés nehézségeire reagálva, a szovjet kormány 1956. decemberben, 4,3 milliárd lei értékben elengedte azoknak a javaknak a visszafizetését, amelyeket a fegyverszüneti egyezmény értelmében részesedésként megkapott. Törlesztésként fennmaradt a vegyesvállalatokba való szovjet beruházások kifizetése. A tárgyalások eredménye volt az 1949–1956 között nyújtott szovjet hitelek visszafizetésének négy évvel való elhalasztása, (ismertetes, hogy az ilyen jellegű hitelek visszafizetését Lengyelország esetében a Szovjetunió eltörölte.) Ezenkívül Románia 270 millió rubel ipari hitelt kapott, amely öt, elsősorban vegyipari üzem építéséhez szükséges tervrajzokból és komplex felszerelések szállításából állt.⁸⁰

A vegyesvállalatok szovjet részesedésének törlesztése nem követhető nyomon a román exportszállításokban, mivel az elkövetkező tízéves időszakban az árucseré kiegyenlített értéket mutatott.

A Romániának és a többi szocialista országnak egyidőben nyújtott gazdasági és politikai engedmények a szovjet belpolitika azon változásait tükrözték, amely módosítani akarta a kis országokkal szemben alkalmazott sztálini külpolitikát és külgazdaság-politikát. Az SZKP XX. kongresszusán Anasztasz Mikojan a népi demokratikus országokban működő vegyesvállalatok megszüntetése kapcsán, más országok szuverén jogainak tiszteletben tar-

tásáról beszélt. Önkritikusnak minősíthető a szovjet kormány 1956. október 30-i nyilatkozata is, amely a Szovjetunió és a többi szocialista ország közötti együttműködés elveiről szólt. Megfogalmazta, hogy a kapcsolatokban olyan vétségek és hibák is előfordultak, amelyek megsértették az egyenjogúság és a kölcsönös gazdasági előnyök elvét.⁸¹

A szovjet (sztálini) típusú iparosítást eredeti és módosított formájában nemcsak politikai eszközökkel, hanem a kétoldalú gazdasági kapcsolatok közvetítésével is átültették a romániai viszonyokra. A román gazdaság és politika átalakításában a szovjet kapcsolatok radikális és meghatározó szerepet játszottak. Ellentmondásos – sok szempontból negatív – hatásuknak döntő része volt abban, hogy az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején Romániában a gazdasági autonómia minden más célt megelőzve kapott prioritást. A gazdaság mozgástere azonban távolról sem volt olyan szabad, mint amilyent az autonómia megvalósítása megkövetelt volna. Ez nem utolsósorban az egyoldalú fejlődésből és az ebből adódó gazdasági függésből következett, ami a tárgyalt időszakban jött létre.

CEAUŞESCU-KORSZAK GAZDASÁGA

Gazdasági fejlettség a korszak kezdetén

Elemzésünk alapja olyan nemzetközi összehasonlító módszer, amely lehetővé teszi a szocialista és tőkés országok viszonylag széles körű egybevetését.¹ Alapelve, hogy adott időpontban a gazdasági fejlettség meghatározott szintjéhez nemzetközi átlagban meghatározott nagyságú naturális mutatók tartoznak.

Az így számított korrigált bruttó hazai termék/fő mutató alapján Románia helye az országok sorrendjében a következőképpen alakult. A 33 legnagyobb értékkel rendelkező ország között 1960-ban és 1970-ben egyaránt a 31. 1980-ban a 29. helyen állt. A román mutató az Egyesült Államokat 100-nak véve, 1960-ban és 1970-ben 14,0; 1980-ban 21,3.

Az 1980. évi összehasonlító adatokból kitűnik, hogy a romániai gazdasági fejlettségi szintmutató az osztrákhhoz képest 35,2 százalék, a magyarországihoz viszonyítva 67,1 százalék. Ebben az évben az európai országok sorrendjében csak Portugália állt Románia mögött. A hetvenes évtizedben a román fejlődési ütemet csak Bulgáriáé előzi meg. Hasonló eredményt kapunk, ha összehasonlítjuk az itt használt módszert a vásárlóerő-paritást alkalmazó számítással. (1. táblázat). Románia 1980-ban Jugoszláviához hasonló szinten állt, és egyharmados lemaradásban volt Bulgáriához képest.

A többi szocialista országhoz hasonlóan Romániára is jellemző, hogy a folyó termelő- és személyes fogyasztás színvonalának jellemzésére szolgáló „flow” szintet vizsgálva kedvezőbb helyen áll, mint a felhalmozott termelési és személyes anyagi gazdagság (vagyon), azaz a „stock”

1. táblázat

*A gazdasági fejlettségi szint összehasonlítása a korrigált
GDP/fő mutató alapján*

Országok	1960	1970	1980	1983 ¹	1980 ²
Románia	100	100	100	100	100
NDK	251	279	215	227	220
Csehszlovákia	248	250	199	187	177
Magyarország	151	164	149	138	164
Bulgária	122	129	140	146	132
Lengyelország	148	150	128	102	139
Jugoszlávia	97	107	103	-	98
USA	714	714	469	437	
Ausztria	271	321	284	270	
Spanyolország	118	171	166	156	
Görögország	100	129	128	116	
Portugália	100	114	92	88	

¹ 1981–1983 között az 1980. évi korrigált GDP/fő értékek az országok által összehasonlító áron kifejezett, hivatalosan közölt növekedési ütemmel (a szocialista országok esetében a nemzeti jövedelem/fő növekedési ütemmel) lettek továbbvezetve. Ily módon tehát az 1983. évi összehasonlító adatokat fenntartással kell kezelni.

² GDP/fő, vásárlóerőparitás alapján

Forrás: *Eastern European Economies: Slow Growth in the 1980s*. Vol. 1. Joint Economic Committee: Congress of the United States, 1986.

szint tekintetében. 1980-ban a „flow” mutató szerint a 26., a „stock” szerint a 32. helyen állt. A kettő között abszolút értékben is igen nagy, 45,1 százalékos különbség volt. Figyelemre méltó, hogy a „flow” és a „stock” mutatók abszolút értékeinek hányadosa Romániánál a legmagasabb: 1980-ban 1,82; az utána következő Lengyelországnál és Jugoszláviánál 1,52; Bulgáriánál 1,37; Csehszlovákiánál 1,35; Magyarországnál 1,31; az NDK-nál 1,28. Alacsonyabb fejlettségi szinten – ezen belül különösen a szocialista országokban – folyó termelő fogyasztás szintje jelentősen elszakad a felhalmozott termelési és személyes anyagi gazdagság szintjétől. Románia esetében

különösen nagyra növelte ezt az eltérést a magas növekedési ütem erőltetése valamint az anyag- és energiaigényes termelési struktúra létrehozása.

1980-ban a „flow” mutatók közül kiugróan magas például a cement, acél és energia felhasználása, az áruszállítás, ugyanakkor igen alacsony szinten áll a lakosság kalória-fogyasztása és néhány más adat, például a nyomdaiparban és az újságyomtatásban felhasznált papír, továbbá a háztartásokban felhasznált elektromos energia fajlagos mennyisége. (A papír és az elektromos energia fogyasztását a nyolcvanas évek folyamán mintegy harmadával csökkentették. A belföldi szállítási teljesítmény 3 százalékkal csökkent.)

Az általánosan alacsony „stock” szinten belül viszonylag magas értéket mutatnak egyes egészségügyi mutatók (1000 lakosra jutó kórházi ágyak és orvosok száma). Viszonylag alacsony viszont a mezőgazdaságban, illetve a szolgáltatások területén foglalkoztatottak részaránya, a lakosság számához viszonyított telefon-, szilárd burkolatú út- és autópálya-ellátottság, a vezetékes vízzel és WC-vel felszerelt lakások aránya.

A természetes mutató-készlet szóródása összhangban van a fejlettségi szint átlagával. Míg 1970-ben a relatív szórás-mutató 0,564 volt, 1980-ban már 45 ország között a legmagasabb, 0,988. A hetvenes évtizedben tehát nagy mértékben nőtt a Romániát jellemző természetes mutatókészlet belső szóródása. Belső inhomogenitása, kiegyensúlyozatlansága az országot jellemző tényezővé vált. Ha az 1980-as romániai relatív szórás-mutatót 100-nak vesszük, Bulgária értéke 97, Lengyelországé 82, Csehszlovákiáé 67, Jugoszláviáé 63, az NDK-é 59, Magyarországé 51. Magyarországot és Jugoszláviát – gazdaságuk fejlettségi szintjéhez viszonyítva – kiegyensúlyozottabb természetes mutatókészlet jellemzi. Románia – továbbá Bulgária és Lengyelország – magas szórás-mutatója azt jelzi, hogy a gazdasági fejlettség viszonylag alacsony szintjén egyes területek fejlesztése más területekéhez viszonyítva, azok rovására, jelentős mértékben előreszalad.

A modernizáció felfelé ívelő szakaszában – különösen Kelet-Európában – általános jelenség a létrehozott új érték mind nagyobb hányadának felhalmozása. Romániában ez a folyamat nagyon alacsony szintről, nagyon lassan indult be a háború után, de a hetvenes évek végére minden más országon túltett. A nyolcvanas évek elején a gazdasági krízis egyik fontos összetevője lett ez a beruházási hajszája. Az évtized folyamán mintegy 30 százalékos volt a felhalmozási arány. A „termelést a termelésért” szemlélet tartósan háttérbe szorította a lakossági szükségleteket. (2. táblázat)

2. táblázat

A fogyasztás és felhalmozás aránya a nemzeti jövedelemben (%)

	1951-55	1956-60	1960-65	1966-70	1971-75	1976-80	1981-85
Fogyasztás	82,4	84,0	75,7	71,2	65,9	63,7	72,1
Felhalmozás	17,6	16,0	24,3	28,8	34,1	36,3	27,9

Forrás: Anuarul Statistic, 1985. 49.o.

A gazdasági szerkezet átalakulása

A háború után Románia termelési és főleg foglalkoztatási struktúráját tekintve agrárország volt, jelentős kitermelőiparral. 1950-ben a mezőgazdaságban talált munkát a foglalkoztatottak 74, az iparban 12 százaléka. Csak Bulgária állt ennél alacsonyabb iparosodottsági fokon Kelet-Európában.

A román iparosítás viszonylag gyors volt, ha a termelés ágazati megoszlását tekintjük, viszont lassú a foglalkoztatási struktúra átalakításában. (3. táblázat)

Az iparosítási politika a hatvanas évek végéig elsősorban nem a foglalkoztatásváltást szolgálta. A mezőgazda-

3. táblázat

A román gazdaság ágazati szerkezetének néhány tétele (%)

	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985
Az álló- alapokból termelő ¹	53,2	56,0	55,7	58,6	64,4/61,8	68,6	72,0	74,2
ipar+ építőipar	20,5	26,4	29,7	34,2	40,1/38,6	45,1	48,4	49,8
A foglalkoz- tatottakból termelő	91,3	91,5	91,8	89,6	88,8	87,3	86,5	85,7
ipar+ építőipar	14,2	16,3	20,0	25,5	30,8	38,7	43,8	43,9
mező- gazdaság + erdő- gazdálkodás	74,3	70,0	65,6	46,7	49,3	38,1	29,8	29,0

¹ Kereskedelem nélkül.

Forrás: *Anuarul Statistic*, 1986.

sági foglalkoztatás aránya Bulgáriában 1965-ben csökkent 50 százalékra, Romániában csak 1970-ben. Az ipari foglalkoztatottak aránya Bulgáriában 1973-ban haladta meg a mezőgazdaságban foglalkoztatottakét, Romániában csak 1979-ben. A kelet-európai országok közül Romániában indult meg legkésőbb a munkaerő-felszívó iparosítás, akkor viszont igen gyorsan zajlott. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak részarányát világviszonylatban is kiemelkedő sebességgel, tíz év alatt csökkentették 50-ről 30 százalékra.

A román beruházási politika a termelő ágazatokat részesítette előnyben. A KGST-n belül 1970 óta itt a legmagasabb a termelő ágazatok részaránya az állóalapokból, az iparé pedig már a hatvanas évek közepe óta itt a legmagasabb.

Az iparfejlesztés az ötvenes években az olajiparra, a hatvanas években a kohászatra és a vegyiparra, a következő évtizedben a gépgyártásra koncentrált. A textil- és

ruházati ipar is jelentősen növelte részesedését és már a hatvanas évek végén jelentős exportot bonyolított le. A gyors növekedés ellenére, 1980-ig alacsony maradt az elektromos energiatermelés, a fűtőanyagipar, az üveg- és az élelmiszeripar termelési részaránya. A nyolcvanas évek elején éppen ezek a termékek hiányoztak leginkább. Ekkor viszonylag kevés eredménnyel járt a lemaradt ágazatok felhozására tett kísérlet.

Kiemelkedő szerep jutott a termelőeszköz-gyártásnak. A romániai iparfejlesztés a hetvenes évektől egyre inkább hazai gépekre támaszkodott. Növekedett ugyan a gépexport, főleg a szocialista és fejlődő országokba, a termeléshez viszonyított aránya viszont csökkent. Alulfejtett a háztartási gépek gyártása, ami általában hazai piacra szánt, alacsony műszaki színvonalú termékeket produkál.

A mezőgazdasági termelés viszonylag magas aránya mellett feltűnően alacsony az élelmiszeripar termelése. Részaránya az ipari termelésen belül az európai KGST tagországok közül 1970-ben még harmadik volt, az évtized folyamán azonban az utolsó helyre csúszott. Az élelmiszerexport a feldolgozatlan gabona és hús szintjén maradt. A hetvenes években az egész mezőgazdaság exportrészaránya csökkent, a hazai fogyasztó számára pedig nem tartották érdemesnek növelni az élelmiszerek feldolgozottsági fokát.

Az ipar-centrikus gazdaságfejlesztéshez igazodott az oktatási rendszer is. A középiskolák között az ipari szakiskolába járók aránya az 1975/76-os tanévben még 45 százalék volt, a reál-humán gimnáziumokba járóké pedig 40 százalék. Az 1981/82-es tanévre ezek az arányok 71, illetve 9,5 százalékra módosultak. A műszaki egyetemi hallgatók részaránya 46 százalékról 64 százalékra nőtt, s ezzel párhuzamosan erőteljesen csökkent a tanárképzés, a művészeti és közgazdasági hallgatók aránya.

A modernizációs politikában egyre hátrébb szorult az infrastruktúra és a lakossági szolgáltatások fejlesztése. A hetvenes évek folyamán a felgyorsult urbanizációval majdnem lépést tartva nőtt a lakásépítés, a hirtelen felduzzadt városokban azonban állandóan számolni kellett

víz- és áramkimaradásokkal, egyenetlen árukínálattal. A nyolcvanas évek elején bevezetett korlátozások csak súlyosbították a helyzetet. Az 1982 óta érvényes takarékosági rendszabályokat tartalmazó költségvetésekből kimutatható a kultúrára, oktatásra, kiskereskedelemre, közlekedésre fordított kiadások erőteljes (20–50 százalékos) csökkentése.

Romániában európai színvonalon áll az egy lakosra jutó élelmiszertermelés, a lakosság mégis gyenge színvonalon táplálkozik és jegyre kapja az alapvető élelmiszereket. Az ország két autógyára jelentős arányban hazai piacra termel, de időről időre korlátozzák a személygépkocsik használatát. Hatalmas, összkomfortos lakásokkal ellátott lakótelepek épültek, de a lakásoktól megvonják a fűtést és a vizet. Óriási traktorgyár ontja termékeit, kelet-európai viszonylatban jó a traktorellátottság, mégis a kézi munkát és a fogatok használatát szorgalmazzák a mezőgazdaságban. A termelőszektor eredményei és a lakosság hasznélvezete a nyolcvanas években hihetetlenül eltávolodott egymástól. Az ország harminc év gyorsított modernizáció után „demodernizációs” folyamaton megy keresztül.

A korszak születése

1965-ben a párt előző vezetője, Gheorghiu-Dej halála után Nicolae Ceaușescu választották meg első titkárrá. A hivatalos román párttörténet álláspontja szerint a vezetőválasztással fejeződött be a „szocializmus alapjainak lerakása”, a „Ceaușescu-korszakban” pedig megindult a „szocializmus sokoldalú fejlesztése”. Az új pártvezető a PB többi tagjánál jóval fiatalabb volt, de több évtizedes pártkarrier állt már mögötte. Politikai hatalmának konszolidálásaként 1965 és 1974 között saját embereit állította a vezető posztokra. Az utóbbi időponttól számítható a

politikai és ideológiai rendszer már kimondottan Ceaușescu jellemző változása.

A Ceaușescu-rendszer végkifejlete erőteljesen kötődött a sztálinizmus hagyományos vonalához. A hagyományos ideológiai alappillérek mellett legitimáló eszközként használta a nemzeti identitást, nemzeti szuverenitását a Szovjetunió kelet-európai érdekeivel szemben határozta meg. A hatvanas évek elején a román vezetést éppen az fordította szembe a Szovjetunióval, hogy ragaszkodott a sztálinizmushoz, gazdasági téren pedig az önálló nehézipari bázis megteremtéséhez. Ezt a folyamatot ugyanakkor éppen a Szovjetunió lényegesen toleránsabb blokkpolitikája tette lehetővé, valamint az, hogy a kínai–szovjet szakítás árnyékában zajlott le.

A gazdaságpolitikában 1965 nem tekinthető korszakhatárnak. 1959 és 1977 között a nemzeti jövedelem 7–10 százalékkal növekedett, s a beruházások, a külkereskedelem és a mezőgazdasági termelés ciklikusan lendült fel és torpant meg. A külgazdasági stratégia a hatvanas években igyekezett távolodni a KGST-től és felváltani fejlett tőkés kapcsolatokkal. A hetvenes évektől tapasztalható azután új irány, átrendeződés a fejlődő országok javára. (4. táblázat)

4. táblázat

A román külkereskedelem relációs szerkezete (%)

	1960	1965	1970	1975	1980	1985
KGST	66,8	60,4	49,0	37,8	33,7	39,8
egyéb szocialista ország	6,2	4,5	6,8	6,9	6,8	3,8
fejlett tőkés országok	22,1	28,9	35,6	38,1	32,8	33,2
fejlődő országok	4,6	6,0	8,2	15,8	25,2	23,1

Forrás: *Anuarul Statistic*, 1986. (országadatokból összesítve)

1965-re az államosítás és az 1958–61-es tsz-esítés után a tulajdonviszonyok átalakítása lekerült a napirendről. A többi kelet-európai országhoz képest csak az iparosítás mutatott lemaradást. A vas- és acélipar, valamint az energiatermelés kiépítése ugyanis nem az ötvenes évek elején zajlott le, hanem a kínai „nagy ugrással” és hrucsevi „utolérni és túlszárnyalni” koncepcióval esett egybe. Részben az igen alacsony kiindulási színvonal miatt húzó-dott el az alapvető iskolai, egészségügyi és közlekedési hálózat, valamint a villamosenergia-rendszer kiépítése.

Az 1960–65-ös hatéves terv nagyszabású iparosítási céljaihoz Románia már 1959-ben nyugati szállítókat és hitellezőket keresett. A Szovjetunió – a nemzetek feletti tervezés koncepciója jegyében² – nem kívánta meghitelezni az új Galați-i acélmű berendezéseinek szállítását, mivel szerinte Romániának a vegyiparra és a mezőgazdasághoz kapcsolódó tevékenységekre kellett volna koncentrálnia. A komparatív előnyök ilyen értelmezésével szemben Románia a nemzeti nehézipar erősítését szorgalmazta, és nyugati szállítókhöz fordult. A dolog odáig fajult, hogy 1964 áprilisában a Román Munkáspárt nyilatkozatban szögezte le³ jogát a nemzeti iparosítás folytatására, valamint nemzeti önrendelkezésének és szuverenitásának sérthetlenségét.

Kőolajszármazékokért, faipari termékekért és mezőgazdasági cikkekért Románia nyugati gépeket is vásárolhatott. A KGST-import egyre inkább visszaszorult arra a szintre, amit iparcikkokkal lehetett ellentételezni. A hatvanas évek első felében a tőkés import a KGST-országok közül a román gépi beruházásokban érte el a legmagasabb arányt, miközben a feldolgozatlan termékek éppen Románia tőkés exportjában játszották a legnagyobb szerepet. A következő évtizedben a hazai feldolgozóipar kiépülése nyomán mind nehezebb volt új exporttermékeket találni.

Az 1960–65-ös hatéves terv idején a többi KGST-országhoz képest hosszabb ideig tartották fenn a viszonylag magas növekedési ütemet. 1965-re a ciklus leszálló ágba ért, így a Ceaușescu-korszak az egyensúlyra törekvés je-

gyében indult. Az új ötéves terv visszafogott előirányzatait 1966-ban felemelték, majd 1967–68-ban látványosan elszaladtak a beruházások. A hetvenes évek elejének kiegyensúlyozási, majd tervfeszítési ciklusai során a fontolva haladás hívei politikai vereséget szenvedtek és az 1972-es pártkonferencián egyértelműen felülkerekedett a gyorsított iparosítás programja. A politikai döntéshozás rendszeréből így kiiktatózott a stabilizációs képesség.

Gazdasági folyamatok a hatvanas évek második felében

A hatvanas évek második felében elért átlagosan 7,7 százalékos évi nemzeti jövedelemnövekedés az előző öt évinél valamivel lassabb volt, de Kelet-Európában Bulgária után a leggyorsabb. A mintegy 12 százalékos ipari termelésnövekedés nem sokkal maradt el az előző öt évitől, a gazdaság teljesítményét az élelmiszeripar rossz mezőgazdasági eredményekből következő lassúsága fogta vissza. A beruházások növekedése, az ipari termelés bővülése szempontjából 1967 és 1968 volt a két legerőteljesebb év, a nemzeti jövedelem a mezőgazdaság hatása miatt mégis 1965-ben és 1966-ban nőtt a legdinamikusabban.

A beruházási politikában nyomon követhető az ipar fokozatos előtérbe kerülése. Az ágazat részaránya az 1966–75-ös évtizedben végig 50 százalék körül volt. A korábbiakhoz képest némileg nőtt a B szektor és csökkent a bányászat és kohászat, valamint a faipar részaránya. Változatlan súlyt képviselt és kelet-európai összehasonlításban továbbra is igen gyors ütemben épült ki a vegyipar. Új prioritásként lépett be a gépipar. A beruházási politika egyrészt az ország nemzetközileg is versenyképes ágazatait – a vegyipart, a könnyűipart – emelte ki, másrészt törekedett a gépipart helyettesítésére. A tőkeintenzív ágazatok változatlanul igen nagy túlsúlyban voltak a munkaerőintenzívekkel szemben, így a foglalkozási át-

rétegződés nem gyorsult fel annyira, mint Bulgáriában vagy Magyarországon.

Az exportban a nyertermékeket igyekeztek feldolgozott termékekkel felváltani. Ekkor került előtérbe a bútorgyártás, a kőolajexport helyett a vegyipari cikkek, a bőr és gyapjú, valamint a gabona és élőállat-export helyett a hús, a szövet és cipő-export.

A fejlesztések ekkor még főként importált gépekre és berendezésekre⁴ támaszkodtak. A gépimport 1966-ban 18,5 1967-ben 51,8 százalékkal nőtt, majd az évtized végéig változatlan szinten maradt. A kiugró növekedést eredményező tőkés import részaránya az időszak elején és végén 40 százalék alatt volt, de 1967-ben közel 59 százalék.

Az egyik kiemelt ágazat, a vegyipar részére 1959 és 1970 között összesen 477 millió dollár értékben importáltak berendezéseket, ebből 405 millióért tőkés országokból. Románia a KGST legnagyobb vegyipari-gép importálója volt és ennek eredményeként tíz év alatt a második legnagyobb vegyicikk exportáló lett. A többi kelet-európai országban a vegyipari termelés növekedése ellenére romlott a nettó importőri pozíció, Romániában viszont az ágazat külkereskedelme egyensúlyban volt. Ebben közrejátszott az is, hogy miközben többszörösére bővült a nitrógénműtrágya exportja, változatlanul igen alacsony szinten maradt a belső felhasználás. A csak importból beszerezhető kálium és foszforműtrágyákból pedig még nagyobb volt a belföldi hiány.

Az egyszeri gépipari behozatal az adott struktúrában hosszú távon növelte az anyagimportot. A gazdaság növekvő anyag- és energiaigényessége az extenzív és pazarló fejlődés, a nem-piaci gazdaság következménye volt. A román gazdaság nem integrálódott szervesen a világgazdaságba, kapcsolatait csak eszköznek használta autark céljai eléréséhez. Ennek eredményeként a külkereskedelem mindinkább anyagbeszerzővé vált és egyre nehezebb lett kitermelni a szükséges ellentételeket.

A hatvanas évek második felében a román külkereskedelmi forgalom 45–49 százaléka zajlott KGST országokkal. A zuhanásszerűen visszaesett forgalom mellett a sza-

kosítási megállapodásoktól való távolmaradás is jelezte, hogy a román vezetés a partnerállamoktól eltérően ítéli meg a KGST jelentőségét. Elsősorban exportcélú kapcsolatokat tartottak fenn, nem kapcsolódtak be a szovjet kőolaj Kelet-Európába juttatását célzó közös programokba.

A megnövekedett tőkés importot hitellel finanszírozták. A hatvanas évek közepén még csak kb. évi 100 millió dollár volt a kereskedelmi deficit, de 1967–70 között már 300 millió. Az adósságállomány 1967-ben meghaladta a 700 millió dollárt, ez a következő három évben megduplázódott.⁵ A hitel 1967-ig jórészt gépimportot finanszírozott, ettől kezdve kb. egyforma arányban gépek és nyersanyagok behozatalát. Románia tehát nemcsak nyugati kapcsolatok fejlesztésében előzte meg a többi szocialista országot, az adósságmenedzselés problémáit is korán megismerte.

Románia hitelképessége, nemzetközi megítélése ekkor igen jó volt. Eltávolodtak a Szovjetuniótól, minden más környező országnál hamarabb felvették a diplomáciai kapcsolatot az NSZK-val, az 1967-es háború után is fenn tartották a jó viszonyt Izraellel, elítélték az 1968-as csehszlovákiai intervenciót – mindez elismerést hozott Romániának. A hetvenes évek elején csatlakozott a GATT-hoz, az IMF-hez és a Világbankhoz, tovább tágult tehát az ország nemzetközi mozgástere. A Nyugat annak ellenére előnyöket nyújtott, hogy a belpolitikai viszonyok távolról sem a neki tetsző irányban alakultak és Románia nem volt hajlandó teljesíteni adatszolgáltatási kötelezettségeit sem. Külpolitikai irányvonala a nyolcvanas évek közepéig kivételezett helyzetet biztosított Románia számára, noha különállása egyre formálisabb lett.

1967-ben a kelet-európai országok közül utolsóként Romániában fogalmazódtak meg a decentralizálást célzó tervek.⁶ Csökkentették a tervmutatók számát, módosították a bérrendszert, némileg könnyítették a terven felüli nyereség felhasználását. 1969-ben iparközpontok létrehozásáról határoztak, de ezek a hetvenes évek elején már nem önálló üzletpolitikát folytató egységként, hanem adminisztratív középírányító szervként jöttek létre. Romániá-

ban kísérletet sem tettek a közvetett irányításra, a piaci kategóriák szerepének növelésére. Amikor 1972-ben újra napirendre került a gazdasági növekedés felpörgetése, már a sztálini irányítási modell tiszta formája érvényesült. Az adminisztratív redisztribúció alkalmas volt a gazdaság kényszermegtakarításának és felhalmozásának fokozására, miközben állandó kísérőjelenség maradt a pazarlás, alacsony versenyképesség és áruhiány.

Hetvenes évek – újabb növekedésgyorsítás

A hatvanas évek végén az adóssághoz fordulás problémák, a stagnáló mezőgazdasági termelés, az egyre nagyobb nyersanyagszámla egyes vezetők szemében megkérdőjelezték a gyors, extenzív iparosítás célszerűségét. Maurer miniszterelnök és a tervhivatal elnöke, Berghianu, egy megfontoltabb növekedés és a külső hatásokra szorosabban figyelő irányzat híveinek mutatkoztak.⁷ Ceaușescu és köre viszont a további iparfejlesztést tartotta elsődlegesnek, és az 1972. júliusi országos pártkonferencián politikai vereséget mért ellenfeleire.

A győztes irányzatnak néhány évre sikerült megalapoznia sikerét. A mezőgazdaságban termelésfellendítő, ösztönző intézkedések születtek. A külgazdasági politikában a nemzetközi szervezetekhez való csatlakozás mellett a „fejlődő ország”-konceptió is támogatta a mozgásteret. Románia ugyanis, hivatkozva nemzetközi viszonylatban alacsony gazdasági teljesítményére, a mezőgazdaság magas arányára a termelésben, fejlődő ország státust követelt, amit meg is kapott a Közös Piacból, az azzal járó preferenciákkal együtt. Diplomáciában és külgazdaságban egyaránt nyitottak a fejlődő országok, különösen a Közel-Kelet felé. Ennek célja a növekvő nyersanyag-igény kielégítése és a gépipari export piacának biztosítása volt. Ez a politika bizonyos sikerekkel járt. A hetvenes években olajipari berendezések, traktorok, fogyasztási cikkek,

egy-egy gyárberendezések és élelmiszerek ellentételezték az egyre jobban felfutó olajimportot.

A növekvő konvertibilis külkereskedelmi forgalom, és az 1969–1971-es beruházás-visszafogási időszak stabilizálta az ország fizetési helyzetét, amit a vezetés a gazdasági növekedés, ezzel együtt az import felfuttatására használt ki. A hetvenes évek első felére érvényes ötéves terv növekedési és beruházási előirányzatait egyharmadával megemelték.

Az 1972. évi pártkonferencia⁸ határozott az előző évben elfogadott terv négy és fél év alatti teljesítéséről, minden téren ugrásszerű előrelépést, az ország valamennyi körzetének iparosítását tűzte ki célul. (5. táblázat).

5. táblázat

Az 1971–1975-ös ötéves terv előirányzatai és teljesítése (Évi növekedés %-ban)

	1969. aug.	1970. nov.	1971. okt.	1972. júl.	Tény
Nemzeti jövedelem	7,7–8,5	10,0–11,0	11,0–12,7	12,5–14,5	11,3
Beruházás	10,0	11,8	12,0	13,0	11,3

Forrás: RKP X. kongresszusa, 1969, tervtörvény, *Scînteia* különböző számai

A beruházások 1974–75-ben jutottak a csúcra, amihez a tőkés gépimport, valamint az olajár-robbanás deficitet növelő hatása kapcsolódott. A román autark iparosítási törekvések új szintre jutottak, az alapanyag-ipar kiépítése után a további iparosítás hazai gépbázisának megteremtésére vállalkoztak. A petrolkémiaiban a közel-keleti kapcsolatokat próbálták kamatoztatni finomítványok nyugati exportján keresztül. A hetvenes években zajlott legintenzívebben a mezőgazdasági munkaerő iparba vándorlása. Felgyorsult a lakásépítés, az ország korábban mezőgazdasági vidékein is megindult a városiasodás.

Fokozódó feszültségek

Az 1976–80-as ötéves terv még az évtized elején kezdeti iparosítási periódusba illeszkedik. A magas növekedési ütemek hullámzása mellett, azok belső tartama alapján Bauer ciklusokat tud kimutatni.⁹ Az egész évtized a tűzoltás jegyében telt: az egyik területet sikerült viszonylagos egyensúlyba hozni egy másik feszültségének fokozása árán. A hetvenes évek végén azonban a feszültségek minden téren kiéleződtek, amit nem lehetett időszakos hangsúlyváltással és fékezéssel korrigálni. Ehhez járul kedvezőtlen világpiacon hatások is.

1976-ban az előző két évhez képest lassult a beruházások növekedése, a megelőző évek 13–15 százalékaival szemben csak 8,5 százalékot ért el. Főleg a gépberuházásokat fogták vissza. Az építési és az építőipari beruházások kiugróan magas növekedési értéke ugyanakkor a beruházási elkötelezettség fokozódásáról tanúskodott. Arról volt szó, hogy az 1973-as kőolaj-árrobbanással egy időben felemelt gépipport által okozott külgazdasági egyensúly-hiányt az utóbbi visszafogásával korrigálták. A nettó gépipport értéke két év alatt kevesebb, mint felére csökkent (1976-ban 1795 millió deviza-lei), ugyanebben az időben a kőolajimport megduplázódott. A fűtőanyagok és ásványi nyersanyagok részaránya az importban 41 százalékos rekordot ért el. Jelentősen nőtt viszont a fogyasztási cikkek exporttöbblete. Mindezek hatására a tőkés külkereskedelmi mérleg közel egyensúlyba került, miközben a gazdaság egyéb feszültségei nem csökkentek.¹⁰

1976-ban a kedvező időjárás, a korábbiakhoz képest megjavult gép- és műtrágya-ellátás, a felemelt takarmánynormák és felvásárlási árak kiemelkedő mezőgazdasági eredményt hoztak. Ennek köszönhetően, az ipar B szektorának növekedési üteme – az évtized folyamán először – megelőzte az A szektorét és a nemzeti jövedelem növekedése meghaladta az előző és a következő évet egyaránt. További kedvező hatás volt, hogy 1977-ben számottevően emelheték az élelmiszerek exportját és a

gyengébb termés ellenére is növelhették az állatállományt.

Az 1976-ban elért viszonylagos külkereskedelmi egyensúlyt arra használták fel, hogy a következő évben megnöveljék a gépimportot, és ennek segítségével befejezzenek számos korábbra tervezett beruházást. Így sikerült 12,6 százalékkal növelni a bruttó ipari termelést. Ezt a gépberuházási politikát 1978-ban is folytatták, amikor azonban már nem volt olyan kedvező a külkereskedelmi mérleg helyzete. Az új beruházások üzembehelyezése megnövelte az ipar nyersanyagigényét és a gyengébb termést követően a mezőgazdaság aktívuma is csökkent. 1979-ben a külkereskedelmi passzívum meghaladta az 5 milliárd leit, azaz az export 10 százalékát. A passzívum nagy része a tőkés országokkal szemben jelentkezett. 1978-ban 787 millió, 1979-ben 1079 millió dollár volt.¹¹ A román vezetés most nem fékezett időben, sőt még növelték is a beruházási erőfeszítéseket. A megkezdett beruházások 1978-ban meghaladták az ország pénzügyi és építőipari kapacitását. A befejezetlen beruházások állománya felduzzadt. 1979–80-ban a beruházási volumen növekedése 3–4 százalékos szintre csökkent, ami az ötvenes évek óta nem fordult elő. Az éves tervekben ennél sokkal kisebb fékezés szerepelt, a finanszírozási nehézségek vezettek erre az eredményre.

Térjünk azonban vissza az 1977. évhez, amikor a beruházások meggyorsításáról, az ötéves népgazdasági terv felemeléséről határoztak. Az 1974 novemberi pártkongresszus, majd az ötéves tervtörvény, végül az 1977 decemberi pártkonferencia, egyre nagyobb növekedési ütemeket irányoztak elő, mindig a pillanatnyi gazdasági helyzetnek megfelelően. Fontos hangsúlyozni, hogy mindig az adott év teljesítménye befolyásolta a döntéseket. Az 1976 júliusában jóváhagyott tervtörvény például a beruházásoknak nem 10,5–11,4 százalékos, hanem csak 10,3 százalékos évi növekedését irányozta elő, az éppen érvényes visszafogás jegyében. Lehetségesnek tartotta ellenben a nemzeti jövedelemnek 9–10 százalékot meghaladó növekedését. Az 1977. végi gyorsítás az éves beruházásokat

12,8 százalékra tervezte, ehhez képest a nemzeti jövedelem növekedési ütemének 11 százalékra emelése már nem is olyan nagy ugrás. A beruházási volumen növelése azáltal tűnt lehetségesnek, hogy a meglévő beruházási programok költségelőirányzatát, olcsóbb építési eljárások felhasználására számítva, csökkentették. Mint láttuk, az építési tevékenység elszaladása az egy évvel korábbi importcsökkentő, építőipart fejlesztő politika eredménye volt. Utóbb a másik végletbe irányították a gazdaságot. 1978-ban már a gépipar maradt le a szállítással és ezért nem sikerült időben üzembe helyezni az új kapacitásokat, a befejezetlen beruházások aránya 40 százalékkal nőtt, többek között éppen a gépiparban.

Az ötéves terv felemelésének évében két olyan esemény is történt, ami óvatosságra inthetett volna. A március 4-i földrengés számottevő károkat okozott emberéletben, épületben és berendezésekben egyaránt. A pótlólagos importszükségletet, az elmaradt exportot és az idegenforgalmi bevétel kiesését összesen 630 millió dollárra teszik, ami az 1977–78-as külkereskedelmi deficit közel 90 százaléka.¹² Nem ismert a földrengés hatása a kőolajbányászat geológiai feltételeire. A kitermelt olaj mennyisége minden esetre ettől az időponttól kezdve számottevően csökkent, bár az energetikai terv legalábbis szinten-tartással számolt. A másik figyelmeztető esemény a Zsilvölgyi bányászok megmozdulása volt, ami arra utalt, hogy a belső ellátásra nagyobb gondot kell fordítani. Bár a bányavidék helyzetét javították, a következő években is folyamatosan romlott a helyzet.¹³

Az ipar részesedése a beruházásokból 1976 és 1978 között évi 46 százalékról 50 százalékra nőtt. A mezőgazdaság részarányát szinten tartották. A termelőszektor részesedése összességében is nőtt, főleg a kereskedelmi, kulturális és egészségügyi beruházások terhére, amelyek utóbb abszolút értékben is csökkentek. (6. táblázat)

Az iparon belül felemelték a gépgyártás, a vegyipar és az energiatermelés beruházási kereteit. A gépgyártás gyorsított növekedését a hazai iparosítás általános igényeivel indokolták. A tervteljesítéseket tanulmányozva kitű-

6. táblázat

A beruházások és az üzembehelyezett állóalapot megoszlása népgazdasági ágak szerint, 1976–1980-ban 1977. évi áron és 1981–1985-ben folyó áron

	Beruházások				Üzembehelyezett állóalapot			
	1976–80		1981–85		1976–80		1981–85	
	md. lei	%	md. lei	%	md. lei	%	md. lei	%
Összesen	931,9	100,0	1146,1	100,0	768,0	100,0	1062,1	100,0
Ipar	458,6	49,2	567,9	49,6	347,5	45,2	498,5	46,9
Építőipar	55,1	5,9	44,6	3,9	52,9	6,9	45,2	4,2
Mg. + erdő	128,5	13,8	189,6	16,5	110,3	14,4	174,7	16,4
Száll + hírk.	99,1	10,6	129,4	11,3	85,0	11,1	126,2	11,8
Ker.	25,9	2,8	26,1	2,3	23,6	3,1	27,5	2,6
Kommunál.	218,2	13,8	164,3	14,3	115,2	15,0	158,1	14,9
Egyéb	50,6	5,4	36,7	3,2	28,9	3,8	41,0	3,8

Forrás: *Anuarul Statistic*, 1986

nik, hogy a termelési eszközök gyártása a terveknek megfelelően növekedett, a mezőgazdasági gépek és a szállítóeszközök termelése viszont lemaradt, ami hozzájárult a felhasználó szektorokban kialakuló feszültségekhez. Ugyanakkor még a feszített termelőeszközgyártás is messze elmaradt a beruházások által támasztott igényektől.

Problémák mutatkoztak az energia és fűtőanyagellátásban is. 1979-ben fogyasztáskorlátozó intézkedésekre is sor került, annak ellenére, hogy számottevően csökkent a gazdaság, ezen belül az ipar energiaigényessége, 1975 és 1980 között 14, illetve 24 százalékkal. Ugyanakkor az egy lakosra számított energiafogyasztás 16 százalékkal nőtt, amivel Románia csak Magyarországot előzte meg az európai szocialista országok között. Az összes beruházás 25 százaléka energetikai beruházás volt, ez kevesebb, mint a megelőző tervidőszakban. Az energetikai fejlesztési terv inkább az iparág belső szerkezetének átalakítására irányult. A szénhidrogéneket fel akarták szabadítani a vegy-

ipar számára, az energiatermelést pedig fokozatosan lignit-bázisra próbálták helyezni. Egyedül a szén termelése volt növelhető. A lignit termelését évi 16 százalékkal akarták növelni, ebből 6 százalék, a villamosenergiáét 6 százalékkal, amiből 3 százalék lett. A hőerőművekben kevesebb szenet (1980: 32 százalék), és földgázt (1980: 51,4 százalék), ám egyre több kőolajszármazékot használtak fel. Halasztódott a vízierőművek munkábaállítása és az atomenergia-program megkezdése is.

A vaskohászat és a vegyipar részesedése az 1976–80-as időszak beruházásaiból egyaránt nőtt az előző ötéves tervhez viszonyítva, 11 illetve 15 százalékra. A kőolajfinomítói kapacitás 20 millió tonnáról 30 millió tonnára nőtt. A csökkenő belföldi olajtermelés és a növekvő finomítványfelhasználás mellett ez 1980-ban 9 millió tonna nettó importot jelentett az 1977. évi 2 millió tonnával szemben. Az acéltermelés 3,5 millió tonnával, 13 millió tonnára nőtt, amihez 16 millió tonna vasércet importáltak, 40 százalékát tőkés országokból. Nem csoda, hogy a külkereskedelmi mérleg 1979–80-as romlásában legnagyobb szerepe éppen az ásványi nyersanyagoknak és energiahordozóknak volt. Érdekes itt megkülönböztetni az 1978. és 1979. évet, amikor a kőolajszektor deficitje még csak 472, illetve 307 millió dollár volt. Más energiahordozók, ásványi nyersanyagok és fémek viszont 1979-ben 1 milliárd dollár tőkés deficitért voltak felelősek. 1980-ban már e deficit nagyobb része a kőolaj számláján keletkezett.

A román kőolajimport-politikát azzal szokták indokolni, hogy két fő szállítójától, Iraktól és Irántól a hetvenes években olajipari berendezésekért cserében, összességében kedvező feltételek mellett jutott olajhoz. A román statisztikai évkönyv azonban nem támasztja alá ezt a feltételezést. Románia külkereskedelmi forgalma az említett két országgal csak 1975-ig volt kiegyensúlyozott, utána egyre nőtt a deficit. Az importfedezeti arány Irakkal 1977–78-ban 8 százalék alatt volt, Iránnal 70–80 százalék körül. 1980-ban a megfelelő arányok 20, illetve 30 százalék. 1978-ban a román külkereskedelmi passzívum fele, 1980-ban pedig 78 százaléka ebből származott.

Ha kezdetben növelni akarták is a kőolajfinomítványok exportját, a hazai igények növekedése illuzórikussá tette ezeket a terveket. A belföldi kőolajtermék-felhasználás 1975 és 1980 között 20 millió tonnára, azaz 68 százalékkal emelkedett, ami lényegesen meghaladta az ipari termelés átlagos növekedési ütemét. A kőolajipar sem tekinthető tehát a román iparosítás exportorientált vállalkozásának. Az 1973-as olajár-emelkedés után és az 1979-es küszöbén ilyen szerkezetű fejlesztési politika a külgazdaság oldaláról megalapozatlan volt. Ráadásul a gazdasági növekedés választott üteméhez szükséges energiahordozó-mennyiséget még ilyen áron sem tudták biztosítani. Összegzésként elmondható, hogy a nettó importóri pozícióban lévő ágazatok gyorsabban fejlődtek, mint a nettó exportóri pozícióban levők, azaz az élelmiszeripar és a fogyasztási cikkek termelése. A román fejlesztési politika egyértelműen az ország komparatív előnyei ellen dolgozott.

A gyorsított iparosítás feszültségeket teremtett a munkaerőellátás terén is. Ez nem köthető egy néhány éves fejlődési ciklushoz, a gazdaságfejlesztés hatvanas évek közepe óta követett és a hetvenes években túlhajtott stratégiájából következett. 1975 és 1980 között az ipari létszám 570 ezer fővel nőtt, miközben a mezőgazdasági foglalkoztatottak száma 800 ezerrel csökkent, részarányuk 1980-ra 30 százalék alá esett. Ez a környező országokhoz viszonyítva ugyan magas arány, de figyelembe kell venni, hogy a mezőgazdaságban foglalkoztatottak kétharmada nő volt, azok többsége is 40 éven felüli, szakképzetlen, tehát foglalkozásváltásra alkalmas népességtartalék alig maradt. Igyekeztek a képzést a gyorsított iparosítás szolgálatába állítani. Kiterjesztették a munka melletti tanulás lehetőségét, az általános műveltséget adó középiskolák jó részét ipari képesítést adókká alakították, növelték az általános iskolákban az ipari irányú gyakorlati oktatást. Ezzel legföljebb a mennyiségi munkaerőhiányt sikerült csökkenteni, minőségjavulást nem lehetett elérni.

A hetvenes évek végére kiéleződtek a fogyasztói piac feszültségei is. 1976–79-ben a megelőző éveknél lényege-

sen gyorsabban, a hivatalos statisztika szerint 30 százalékkal nőttek a reálbérek. A mezőgazdasági termelés 26 százalékkal, a fogyasztási cikkek gyártása 32 százalékkal gyarapodott. A mezőgazdasági termelés növekedése jórészt 1976-ban ment végbe, és a végső kibocsátás a bruttó termelésnél lassabban nőtt, a fogyasztási cikkek termelésének növekedését pedig meghaladta az exporté. Tehát a reálbérek lényegesen gyorsabban nőttek, mint a fogyasztási cikkek termelése. A beruházási expanzió idején például megnőtt a túlóra és az építőipari foglalkoztatás, új termékek viszont nem kerültek piacra. A kereskedelem rossz szervezése és fejletlen anyagi háttere pedig csak fokozta a helyi hiányokat.

A belső ellátás feszültségeit növelték a mezőgazdasági termelés belső gondjai. Ebben a szektorban is az iparhoz hasonló folyamatok zajlottak le. Az anyag- és állóalapi-gény gyorsan nőtt, ami takarmányimportot tett szükségessé és jelentős építőipari kapacitást kötött le. Szervezési és ösztönzési hiányosságok miatt a termelékenység nem nőtt kellőképpen. A feldolgozás magasabb fázisainak hiánya és a piaci igényekhez való alkalmazkodás elmulasztása csökkentették az élelmiszeripar versenyképességét, növekvő importszükségletei és csökkenő export-eredményei a külkereskedelmi szaldóra is kedvezőtlenül hatottak.

Összefoglalva a tárgyalt időszak folyamatait, arra a következtetésre juthatunk, hogy a román gazdasági válság nem egy specifikus okra hanem a feszültségek felhalmozódására vezethető vissza. A belgazdaságban jelentkező feszültségek 1980–81-ben terjedtek át a külgazdasági szférára és elvezettek az ország fizetéseképtelenségéhez.

A fizetéseképtelenség kialakulása

1980-ban drasztikusan romlott a román fizetési mérleg egyensúlya. A tőkés külkereskedelmi mérleg 1,6 milliárd dolláros hiányt mutatott. A gépek, berendezések és a

nem kőolaj nyersanyagok importját érezhetően ezért fogták vissza és erőteljesen emelték a gépek és a fogyasztási cikkek exportját, de csak enyhíteni tudták a hiányt. Mind erőteljesebben terhelte a fizetési mérleget a korábban felvett hitelek törlesztése és kamata. A kamatlábak nemzetközi emelkedése után, 1980-ban ez már 800 millió dollár kiadást jelentett az ország számára.¹⁴

Ebben az évben – nyugati források szerint – 2,6 milliárd dollárral gyarapodott Románia adósságállománya és megközelítette a 10 milliárd dollárt. Románia a hitelképesség megítélésére használt mutatók alapján még 1981-ben is jobb helyzetben volt, mint a kelet-európai országok többsége. Az adósságállomány konvertibilis exporthoz mért aránya 138 százalék volt, alacsonyabb, mint Lengyelországé, az NDK-é és Magyarországé. Az adósságszolgálatnak az ország dollárbevételeihez viszonyított aránya 30 százalékot ért el, ennél csak Csehszlovákia helyzete volt jobb.

Az 1981-es népgazdasági terv az export nagyarányú növelésével és az import szinten tartásával szerette volna egyensúlyba hozni a kereskedelmi mérleget. A tőkés országok recessziója azonban nem kedvezett ennek a tervnek, mivel csökkentették a Kelet-Európából származó importot. 1981 végéig Románia exportja az átlagnál jóval lassabban csökkent. A népgazdasági terv a beruházásokat csökkentette és sürgette a már megkezdettek szelektálását és gyors befejezését. Ezzel azonban csak az anyag- és energiaigény növekedését érték el.

Az 1980 végén hozott külkereskedelmi törvény a külkereskedelmi mérleg decentralizálásával, viszontvásárlások erőltetésével – tipikus adminisztratív és általában hatástalan – eszközökkel próbálta kikényszeríteni az egyensúlyt. A törekvések 1981 első felében kudarcot vallottak, az import – különösen a takarmányé, a nyersanyagoké, félkésztermékeké – gyorsabban nőtt, mint az export. Csak azért nem halmozódott fel még nagyobb passzívum, mert fokozódtak a likviditási problémák.

Elharapózott egy, a nemzetközi bankmorált erősen sértő gyakorlat. 1981 elején Románia egyre több fizetés-

sel került hátralékba, büntetőkamatot nem volt hajlandó fizetni, a rövidlejáratú kölcsönök is behajthatatlanná váltak.¹⁵ Ekkor jöttek rá a külföldi bankok, hogy alaptalanul bíztak Románia fizetőképességében. A gazdasági teljesítményre vonatkozó adatok szűkösségét és torzítását még a Világbank is elnézte, így a valóságosnál kedvezőbb kép terjedt el az országról. Ezt erősítette a politikai megítélés is. Hamarosan megingott azonban a politikai bizalom, mert az élelmiszerellátás nehézségeiből – Lengyelország analógiájára – a rendszer instabilitására következtettek.

1981 közepén a valutatartalékok erőteljesen lecsökkentek és aránytalanul magas volt a rövid lejáratú hitelek aránya, növekedett a fizetési hátralék.

A nehéz helyzetben Románia az IMF-hez fordult segítségért, amely össze is állított egy segélyprogramot. Ez három év alatt 1,265 milliárd dollár kölcsönt helyezett kilátásba a gazdaság stabilizálására és cserében néhány mechanizmus-elem módosítását, valamint a külkereskedelmi mérleg kiegyensúlyozását kérte.

Az ország valós helyzete alapján úgy tűnik, hogy az IMF túlbecsülte mind a fizetőképességet, mind a reformokra való eltökéltséget, mind a kereskedelmi bankok segítőkészségét. 1981 márciusa, Lengyelország átütemezési kérelmének bejelentése után a kelet-európai országok alig kaptak már hiteleket. Romániának 1981 januárja után augusztusban sikerült még arab bankoktól kölcsönt felvennie, azután semmit. Az IMF programban foglaltak végrehajtása érdekében még mintegy 1.300 millió dollár bankkölcsönt kellett volna felvenni és 2.700 milliót refinanszírozni, ebből 2.000 millió dollár körüli összeg rövidlejáratú hitel volt. Ez irreális elvárás volt, mint ahogy azt a Wharton Intézet már 1981 nyarán kimutatta.¹⁶

Nem csoda, hogy új hitelek hiányában Románia fizetési hátraléka 1981 novemberére 1,16 milliárd dollárra nőtt, aminek láttán az IMF felfüggesztette a készenléti hitel további részének folyósítását. Alapvető nehézségek támadtak tehát a létszükségletű import finanszírozásában is. Az élelmiszer és az energiahordozók hiánya korábban nem tapasztalt méreteket öltött. Az import 1981 harmadik ne-

gyedévében 25 százalékkal, a negyedik negyedévben további 20 százalékkal csökkent. Éves összesítésben a konvertibilis export 11 százalékkal nőtt, az import pedig 13 százalékkal csökkent. A külkereskedelmi mérleg egy év alatt 1,8 milliárd dollárral javult, 210 millió aktívumot mutatva, ami lényegesen nagyobb volt az IMF program által elvártnál.

Bár a nyugati bankok 1981 második felére várták, Románia csak 1982 elején kérte az átütemezést, de ezt csak egyes bankokkal közölte. Az átütemezési tárgyalásokat – látható indok nélkül – mintegy fél éven keresztül elhúzták, mialatt az ország csak készpénzfizetés ellenében juthatott importhoz, viszont befagyasztotta az összes követelés kifizetését. A román átütemezési feltételek rosszabbak voltak, mint Lengyelországié: a fennálló hátralék 5 százaléka helyett 20 százalékat kellett kifizetni, s négy helyett csak három év türelmi időt adtak. Az átütemezés aláírása után Románia hozzájuthatott az IMF készenléti hitel következő részéhez, de bankhitelhez – részben a Kelet-Európát általánosan sújtó hitelzárlat miatt – nem. Halogatások után, csak 1982-ben határozták el az IMF néhány javaslatának teljesítését: a fogyasztói árak emelését, az egységes valutaárfolyam bevezetését, a lei leértékelését. Ezt azonban olyan kényszerpályának tekintették, amiről a következő években a lehető leggyorsabban le kell térni.

A külgazdasági kapcsolatok nehézségeinek kezelését nem segítette a belpolitika újabb keményedése, így a kivándorlási törvény szigorítása 1982 decemberében, amit az 1983. évi átütemezés és az amerikai legnagyobb kedvezmény érdekében végül módosítani kényszerültek.

Az 1983-ban esedékes törlesztés-részeket már az év májusában átütemezték. Közben viszont olyan méretű kereskedelmi aktívumot sikerült produkálni, ami a továbbiakban elkerülhetővé tette az ilyen kényszerintézkedéseket.

Összefoglalva a történetet, a román fizetési krízis kialakulásának okait a következőképpen csoportosíthatjuk.

A hetvenes évek végének feszültségfelhalmozása következtében megnőtt az ország importfüggősége, de nem nőtt kellő mértékben az exportképessége.

A korlátlan hitelfelvételi politika 1979–81-ben a rövid lejáratú hitelállomány olyan felduzzadásához vezetett, aminek törlesztésére semmi esély nem volt.

A takarékosági politikát későn és habozva vezették be, még 1981 első felében is nőtt a külkereskedelmi deficit.

A külföldi bankokkal és az IMF-fel folytatott halogató, titkolódzó politika következtében a segítség későn és nem elegendő mértékben érkezett.

A gazdasági nehézségeket 1981 második felében áthárították a lakosságra, ami megingatta a bizalmat Románia politikai stabilitásában.

Fontos összevetést kínál, hogy a számos mutató alapján Romániánál kevésbé hitelképes Magyarországnak sikerült átütemezés nélkül átvészelnie az 1981–83-as éveket. Ezt valószínűleg a külföldi bankokkal való szorosabb együttműködésnek és az intenzív reform-propagandának köszönhetjük. Mindezzel együtt sem ismert pontosan, hogy a Nemzetközi Valutaalap miért hagyta cserben Romániát. Az 1981 júniusi segélyprogram minden esetre olyan keveset nyújtott, amivel nem lehetett megoldani a helyzetet. Valószínű, hogy az Egyesült Államok, amelynek érdeke volt Románia stabilitásának megőrzése, nem tudta megfelelő súllyal képviselni külpolitikai szempontjait és csatlakozásra hívni az európai kormányokat és magánbankokat.

Az 1981-es hitelválság idején sok jel mutatta, hogy a román vezetés szerkezeténél fogva alkalmatlan a gazdaságpolitikáját ért bírálat elfogadására. A hangsúlyt a nemzetközi pénzügyi kapcsolatoktól való függetlenedésre helyezték. A külgazdasági és külpolitikai mozgástér beszűkült. A gazdasági vezetésen belül bizalmi válság alakult ki, a restriktív gazdaságpolitika nem könnyen vált egyeduralgódóvá. Erre a személyi változások gyorsaságából lehet következtetni. 1981–82-ben három tervhivatali elnöke és három külkereskedelmi minisztere volt az or-

szagnak. Leváltották a mezőgazdasági és a bányászati minisztert is. Májusban bejelentették, hogy visszaéléseket fedeztek fel a külkereskedelmi minisztériumban és a személyi állomány mintegy harmadát kicserélték.¹⁸ A román pártlap részletesen foglalkozott a külkereskedelem feladataival, kiemelte a titoktartás jelentőségét, a kompenzációs ügyletek erőltetését.

Ettől kezdve szakosított termelőegységeket hoztak létre, amelyek kizárólag exportra termeltek és ezért bérpreferenciát, valamint kiemelt energia- és importellátást kaptak.

1982 folyamán fokozatosan nagyarányú külkereskedelmi dolláraktívum alakult ki. Az export fokozásának nehézségei vezethettek oda, hogy a konvertibilis importot 2,3 md dollárra, azaz mintegy 25 százalékkal (a mezőgazdasági termékekét pl. 60 százalékkal) csökkentették. Az aktívum 1,4, md dollár lett. 1983-ban további importcsökkentéssel 1,7 md dollár aktívumot értek el. 1984-ben a jó mezőgazdasági termés eredményeként növelni lehetett az exportot és némileg növelték az importot is. Az aktívum minden korábbit meghaladóan, 2,2 md dollárt ért el. Ebben az évben már lejárat előtt is törlesztettek adósságot. 1985-ben az előző évinél némileg kisebb aktívum (2,1, md dollár) alakult ki, viszont megnőtt az adósságszolgálati teher. Az ősz folyamán sikeresen szindikáltattak egy 150 millió dolláros bankhitelt, de az ország nem tért vissza a nemzetközi hitelpiacra. Így amikor az év végén az olajtermelő országoktól késve érkeztek a bevételek, majd a csernobili szerencsétlenség következtében 30–40 millió dollárnyi export kiesett, ismét romlott az ország fizetési fegyelme. Áthidaló kölcsönök felvétele helyett átütemeztek 880 millió dolláros, 1986-ban és 1987-ben esedékes tartozást, igaz az eredetinel jobb feltételek mellett.

Nyugati becslés szerint az 1986-os konvertibilis exportnak 60 százaléka volt kőolajtermék. A kőolaj árzuhanása következtében csökkent az ország importkiadása, de exportbevétele is, mégpedig az utóbbi gyorsabban. A kereskedelmi kapcsolatok szűkítése folytán az ország sebezhetősége nem csökkent, mert exportteljesítménye néhány

árérzékeny terméktől függött. A nemzetközi pénzügyi folyamatoktól való távolmaradása miatt Románia nem tudta drága hiteleit olcsóbbakkal kicserélni, mint ahogy azt például Magyarország 1985–86-ban megtette. Az import minimalizálása folytán a modern technika beáramlása erőteljesen lelassult.

A nyolcvanas évek első felében a OECD országokból származó gépipport évi 299 millió dollárt tett ki, ami kevesebb, mint harmada a hetvenes évek második felében elért 922 millió dollárnak. A külkereskedelmi forgalomban egyre nőtt a KGST-országok részaránya; 1986-ban az export mintegy 40 százaléka irányult a KGST-be, az importnak fele származott onnan.¹⁹ Elsősorban a szovjet kapcsolat jelentősége nőtt meg, hiszen ettől az évtől új olajszállítási egyezmény lépett érvénybe a két ország között. Az 1985-ös 1,5 millió tonna helyett a román olajimport egyharmadát, 6 millió tonnát vásárolhatták a Szovjetuniótól. Ez a fordulat lényegesen átrendezte az exportoldalt is. A korábban főleg a Közel-Keletre irányuló élelmiszer–olajfűró-berendezés exportot ettől kezdve a Szovjetunióba irányították.²⁰

A szocialista reláció tartós térnyerését a forgalmi adatoknál is jobban mutatja, hogy míg a nyugattal nem jött létre vegyesvállalat és kooperáció, a KGST szakosításban fokozták a részvételt, amitől évtizedeken keresztül igyekeztek magukat távol tartani. Mivel azonban a KGST belső állapota már nem tette lehetővé a kölcsönös forgalom fejlesztését, a megváltozott román álláspont inkább kerékkötője, mint előmozdítója lett a kibontakozásnak.

A nyolcvanas évek közepén Románia mindinkább elszigetelődött a nemzetközi fórumokon. Az Egyesült Államokkal kötött, a legnagyobb kedvezmény érvényesítését biztosító egyezményt az amerikai szándéknak elébe menve, 1988 tavaszán felmondták. Az EGK ismételten kritizálta Románia törekvését a kiegyenlítetlen kereskedelemre. Az emberi jogok megsértése, majd a „falurendezés” csak fokozta az ellenérzéseket. Ugyanakkor a román külkereskedelmi aktívum nem lett volna fenntartható a fő partnerek, az NSZK, az Egyesült Államok és Olaszország

hallgatóságos támogatása nélkül. Ezek az országok valószínűleg még mindig bíztak abban, hogy megőrizhető Románia viszonylagos függetlensége a Szovjetuniótól.

A nyolcvanas évek közepének gazdasága

1982-től a fizetőképesség fenntartása és az adósságállomány teljes leépítése minden más gazdasági tevékenység keretét megszabta. Mivel a bevezetett takarékosági programok ellen a lakosság alig tiltakozott, kialakulhatott az a rangsor, hogy minden, a belső felhasználást korlátozó intézkedés legkeményebben a lakosságot érinti, utána a belső felhasználásra termelő üzemeket. Az exportra szakosított üzemeket igyekeztek viszonylag jobb és egyenletesebb ellátásban részesíteni. A megszorító intézkedések bevezetése idején, 1981 közepétől 1983-ig a gazdasági növekedés üteme soha nem tapasztalt mértékben visszaesett, csökkent az export, a beruházás és a lakossági fogyasztás. 1984-től, az átrendeződött felhasználási normák alapján, megpróbálták újra felpörgetni a gazdaságot.

1981–1983-ban visszaesett a beruházások értéke, és 1985-re is csak az 1980. évi szintet állították helyre. A kiskereskedelmi forgalom 1982–1983-ban az 1981. évi szint alá süllyedt, 1984-ben viszonylag gyorsan nőtt. Mind a beruházások, mind a kiskereskedelmi forgalom volumene lényegesen lassabban nőtt, mint a megtermelt nemzeti jövedelemé.

A 7. táblázat tanúsága szerint 1984 óta viszonylag gyors a gazdasági növekedés és a mezőgazdaság teljesítménye szerint hullámzik. A növekedési ütemek nagysága valószínűleg túlbecsült, de a számok a változások tényleges irányát mutatják. Az adatok konzisztenciája nem ellenőrizhető, de annyi bizonyos, hogy sem az export, sem a beruházás, sem a lakossági fogyasztás növekedése nem mutatja, hogy a termelés növekménye hol került felhasználásra.

7. táblázat

A román gazdaság növekedése (éves ütem %-ban)

	1981 – terv	1985 tény	1986– 1990 terv	1981 tény	1982	1983	1984	1985	1986
Nemzeti jövedelem	7,1	4,4	9,9– 10,6	2,2	2,7	3,7	7,7	5,9	7,3
Ipari termelés	7,6	4,0	7,5– 8,3	2,6	1,1	4,7	6,7	4,9	7,7
Mezőgaz- dasági termelés*	4,5	2,0	6,1– 6,7	-0,9	7,5	-1,6	13,3	0,1	12,8
Beruházás*	5,2	1,3	36,	-7,1	-3,1	2,9	6,1	1,6	1,2
Kiskeresked. forgalom	4,8	1,7	1,8	4,2	-2,5	0,5	4,8	1,8	2,4
Külkeresked. forgalom	11,0	-0,9	8,8	1,2	-16,8	1,4	13,6	0,6	9,0

* ötéves terv és tény az előző öt év átlagához viszonyítva

Forrás: *Anuarul Statistic*, 1986. és éves tervjelentés, 1986.

Az ipari termelésen nagyot lendített, hogy jelentős termelő kapacitások építése fejeződött be 1981–1982-ben. A hazai nyersanyagok arányának növelése, kényszerhelyettesítő megoldások, a munkaidőnek az anyag és energiaellátásnak megfelelő, rugalmas alakítása, valamint a KGST kapcsolatok jelentős bővítése (alapanyagimport, késztermékexport) útján próbálták kihasználni a termelő kapacitásokat, így valóban nöhetett a termelés. Más jelenségek csökkenthetik bizalmunkat a hivatalosan jelzett tendenciákban. A termelés egy része pl. eladhatatlan készletet szaporított, erre utal, hogy 1986-ban előírták a készletállomány leépítését. 165 új iparvállalat lépett be öt év alatt (az előző öt évben csak 21), így az üzemi kapcsolatok fokozott externizálódása folytán a végtermék-ki-bocsátás nőtt. 1981–83-ban az IMF fokozott adatszolgáltatásra kényszerítette Romániát, de később ez az enyhe külső kontroll is megszűnt. 1985-től az árstabilitás elve is fokozta a torzulásokat.

A „termelés a termelésért” bűvöletében jelentős erőket csoportosítottak át a termelés fenntartása és bővítése érdekében, de a lakosság szempontjából érzékelhető gazdasági növekedés egészen más képet mutat. A kényszerhelyettesítések folytán a termelés minősége valószínűleg számos ágazatban csökkent – nőtt a húskészítmények víztartalma, a pamutot műszállal váltották ki – az árak viszont ezt a változást nem tükrözték.

A vezetők egzisztenciálisan kötődtek a mennyiségi sikerekhez, tehát a termelési eredményeket a tervjelentések egész sorozata kozmetikázni igyekezett. Ha a lemaradás túl nagy, akkor menesztették az igazgatót, esetleg a megyei pártvezetést és a minisztert. (Az egyik legsúlyosabb esetben a Gorj megyei szénbányák vezetése meddőközzel egészítette ki termelését.)

Visszafogás, majd 1983 után exportcélú fellendülés jellemezte a kőolajipart. (8. táblázat) Ebben az évben másfél millió tonnával többet importáltak az előző évinél, viszont a belföldi fogyasztást további két millió tonnával csökkentették. Az olajfinomító-kapacitás kihasználása ezután folyamatosan javulhatott, de 1985-ben így is csak 80 százalék körüli lehetett. Ebben az évben az ország anyag-, energia- és importszükséglete gyorsabban nőtt, mint gazdasági teljesítménye és az export, ezért az energiaszektort katonai irányítás alá helyezték. A belső ellátás feszültségei is fokozódtak, ami újabb takarékosági hullámot váltott ki, tovább korlátozták az elektromos áram- és a fűtőanyag-fogyasztást és ritkították a közlekedést. Az ipar részaránya a villamosenergia-felhasználásból (eddig is a legmagasabb volt Európában) az 1982. évi 64,3 százalékról 1985-ben 65,7 százalékra nőtt. Közvilágításra 1980-ban még a villanyáram 0,3 százalékát, 1985-ben 0,1 százalékát; lakossági felhasználásra 7,2 százalék helyett 6,4 százalékot fordítottak. (Utóbbi a legalacsonyabb Európában.)

Egyedül a széntermelés növekedett, de csak a tervezett szint felét érte el. A villamos erőművek fűtőanyagának 1985-ben is több, mint felét a földgáz szolgáltatta, a szén részaránya öt év alatt 3 százalékkal, 23,3 százalékra

8. táblázat

A kőolajtermelés és -kereskedelem (millió tonna)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985
Kitermelés	11,5	11,7	11,7	11,6	11,5	10,7
Import	16,0	12,9	10,9	12,4	13,5	14,6
Finomítvány export	8,8	8,1	6,5	9,1	10,4	9,7
Belföldi fogyasztás	18,7	16,5	16,1	14,1	14,6	15,6

Forrás: *Anuarul Statistic*, 1981–1986.

nőtt. A villamosenergia-termelést alig sikerült növelni, éppen azokban az években, amikor a gazdasági növekedést újra beindították. Mivel a termelési tervek nem álltak arányban a villamosenergia-forrással, a szigorú takarékosági intézkedések mellett is fennakadások keletkeztek.

A magas feldolgozottsági fokú vegyipari termékek kapacitásbővülése azonnal megjelent az export növekedésében. A gépipar termelése és exportja mutatja, hogy a világ- és belső piacon egyaránt szűkült a komplett beruházási javak piaca. Csak a bányaiipari berendezések termelése nőtt meg számottevően.

A technikaadaptációs nehézségek és a már eleve főleg belső szükségletet figyelembe vevő fejlesztés következtében nem sikerült növelni a gépipar konvertibilis exportját, ugyanakkor a KGST-vel kiegyenlített gépkereskedelmet folytattak.

Következtetések

1982-ben megfigyelhető volt bizonyos törekvés a gazdaság minden területén kiéleződött feszültségek csökkentésére. A takarékosági rendszabályok mellett elfogadták a

Nemzetközi Valutaalap néhány javaslatát, emelték a fogyasztói árakat, ösztönző árrendszert vezettek be a mezőgazdasági termelésben. Beruházási alapokat irányítottak át a gondokkal küzdő területekre. Az évtized közepére mindebből csak a túlhajtott takarékosági előírások maradtak meg. Ennek bázisán egy újabb feszített növekedési szakaszt kívántak beindítani.

A belső mechanizmus és a világpiac ellentmondására azzal reagáltak, hogy fokozták az autarkiát, az elzárkózást a külvilágtól. Az adósságállomány csökkentését egy olyan időszakban is erőltették, amikor már kedvező feltételek mellett lehetett volna azt refinanszírozni. Annak ellenére, hogy 1982 és 1986 között sikerült az adósságállományt a felére csökkenteni, a nemzetközi pénzpiacokon alig javult az ország megítélése.

A külvilágtól való gazdasági és politikai függetlenség megőrzése bizonyos társadalmi egységet alakított ki. 1983-ban az adósságválságot és a Nemzetközi Valutaalap stabilizációs ajánlásait a függetlenség elleni támadásnak fogták fel. Tervbe vették, hogy 1990-ig felszámolják az adósságokat, ami gazdaságilag irracionális volt és politikailag is csak igen szélsőséges érzelmekkel lehetett indokolni. Megfogalmaztak egy tíz százalékos gazdasági növekedést előíró ötéves tervet, ami a források adott bázisa mellett önmagában is irreális volt. A külső függetlenség és a gyors gazdasági növekedés egymással ütköző céljai közül az első lett irányadó, az utóbbi terén szerényebb és látszólagos eredményekkel is beérték.

A fizetési mérleg egyensúlyának helyreállítása érdekében minden kelet-európai ország hozott megszorító intézkedéseket. E deflációs politika Romániában volt a legnagyobb mértékű.²¹ A kummulált nettó exporttöbblet 1982 és 1986 között egy évi teljes beruházási összeg 70 százalékaival volt egyenlő. Mivel a kezdeti beruházás-visszafogás által okozott kiesést az utóbbi években pótolták, az összes forráskivonást a fogyasztás szenvedte el.

A nyolcvanas évek második felében számos rendelettel kívánták még teljesebb állami ellenőrzés alá vonni a társadalom életét és a gazdaság működését. Erősödött a na-

turális tervmutatók részletezettsége, tervkötelezetté tették a háztáji gazdaságokat, korlátozták a szabadidőt, előírták a születendő gyermekek számát. Ezek valójában korábbi – időközben erejét veszített – rendelkezések szigorított megisméltései. A központi hatalom keményedése valójában gyengeségét bizonyítja.

A nyolcvanas évek román gazdaságpolitikája végül elérte célját, az adósságokat 1989-re teljes mértékben visszafizették. (1987 végén még 2,5 milliárd volt a nettó és 5 milliárd a bruttó állomány; tehát az évi aktívumtermelő képesség meghaladja a 2,5 milliárd dollárt.) Ezt a pillanatot a román gazdaság leromlott műszaki állapotban, a világ kereskedelmi, pénzügyi és technikai kapcsolataiból kivesve érte meg. Úgy látszott, hogy 1990 után megnő a vezetés mozgásteret, hiszen nem lesz szükség nagyarányú kereskedelmi aktívum kitermelésére. A hivatalos nézetekből logikusan az következett, hogy Románia adósból a neki szimpatikus harmadik világbeli államok felé hitelezővé vált volna. Ebben az esetben a belföldön rendelkezésre álló források növekedése kisebb lett volna, mint az 1989. évi aktívum, feltételezve, hogy új hitelt továbbra sem kívánnak felvenni.

A belföldön rendelkezésre álló jövedelemtöbblet elköltésekor számos cél versenyzett egymással 1989 folyamán. A vállalati vezetők azt sürgették, hogy a gazdaság növekedési ütemének felpörgetésére több anyag és energia maradjon belföldi felhasználásra (csökkenjen az export).

Lehetőség nyílt társadalom- és természetátalakító programok megvalósításának felgyorsítására. A csatornaépítés, a falurendezés és a Duna-delta átalakítása nagyobb ütemben folytatódhatott volna.

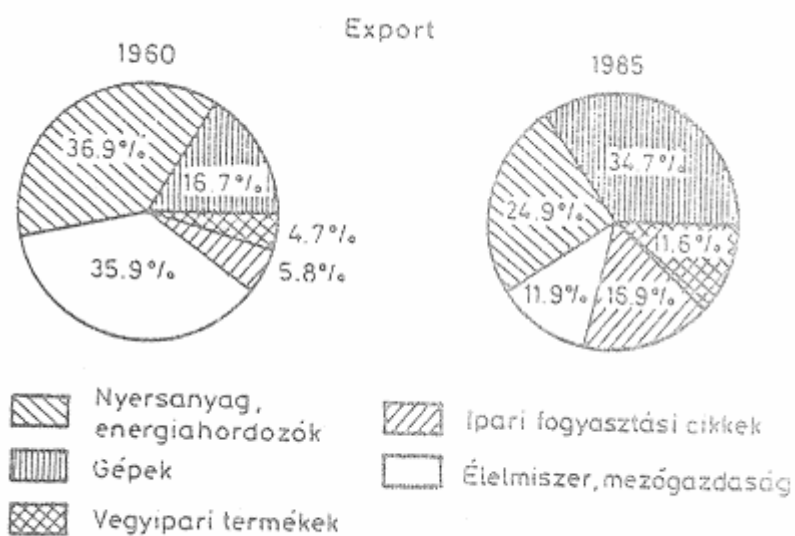
Elképzelhető lett volna a lakossági fogyasztás, elsősorban az energia- és élelmiszerellátás javítása. Nem kellett volna sok eszközt átcsoportosítani, hogy az emberek fellelegezzenek és legalább utólag ne tartsák hiábavalónak a nyolc szűk esztendőt. A vezetés számára rendszert stabilizáló tartalékot jelent a lakossági fogyasztás növelésének lehetősége. A Ceaușescu-vezetés ezzel a lehetőséggel

nem akart és nem is tudott élni. A rossz életkörülmények hozzátartoztak a rendszert fenntartó fizikai és pszichikai elnyomáshoz. Ha az egyéni választás lehetősége az összes politikai és gazdasági fronton egyszerre megnőtt volna, hatalom és társadalom szélsőséges viszonya rögtön felborul.

A negyedik fejlesztési irány az elmaradt modernizációt, struktúraváltást, a nemzetközi gazdasági, pénzügyi életbe való visszatérést tűzhetné volna zászlajára. Ez az egyetlen alternatíva, amely a rövidtávú talponmaradás helyett a hosszabb távú kibontakozást segíthetné elő.

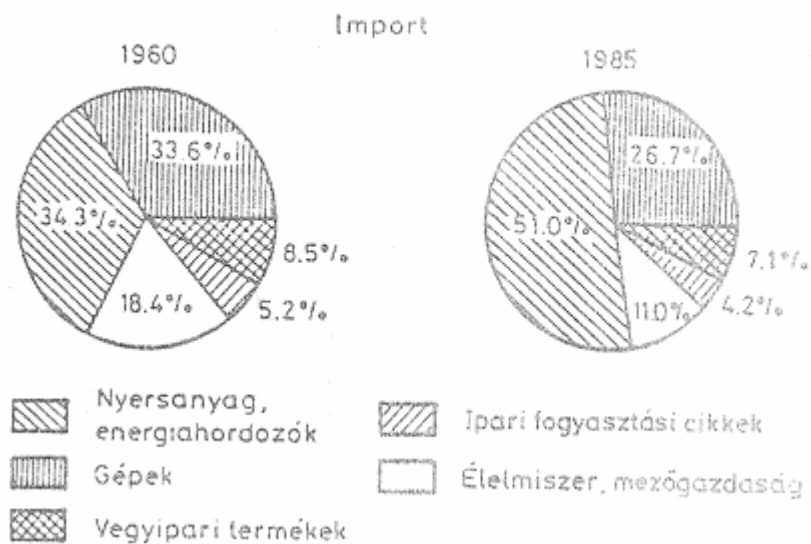
1 ábra

A román export áruszerkezete

2 ábra

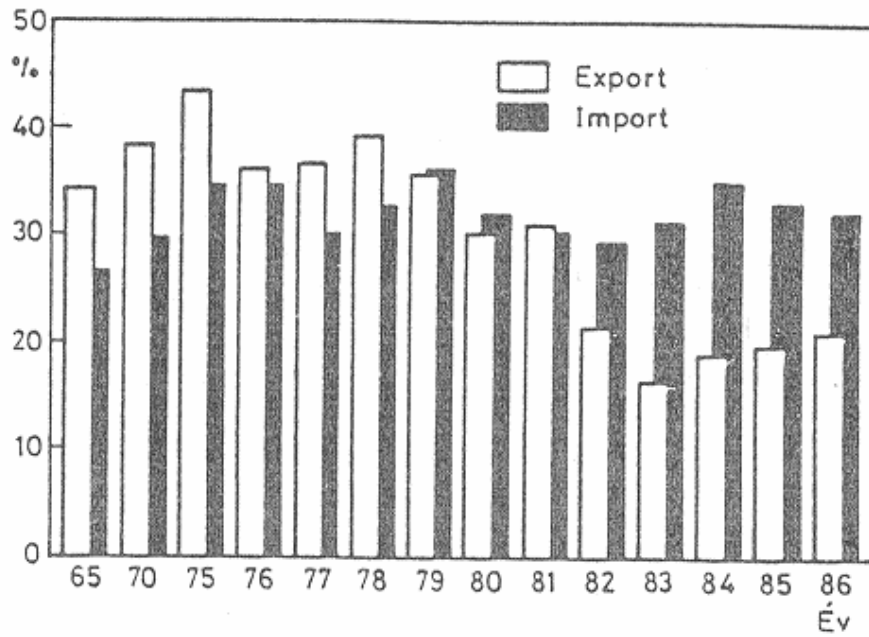
A román import áruszerkezete

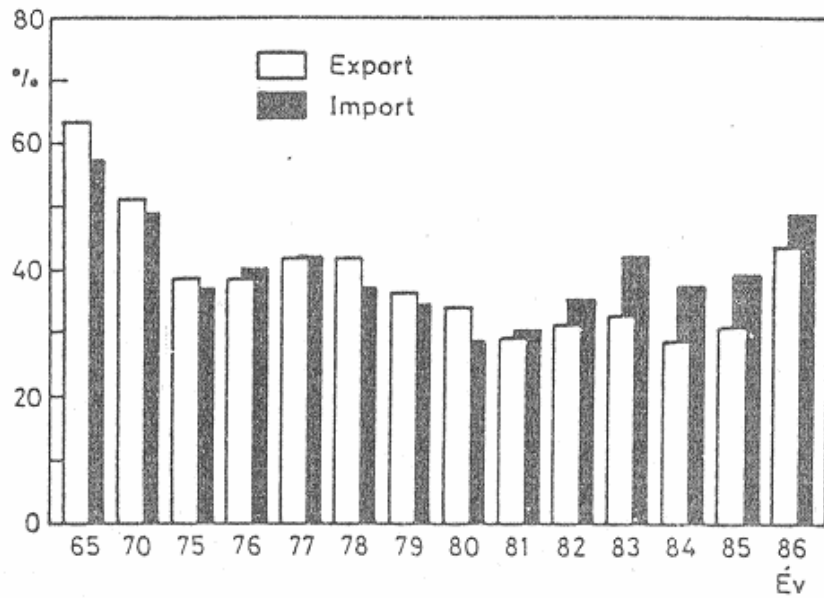
3. ábra

*A fejlett tőkés országok részaránya
Románia külkereskedelmében (%)*

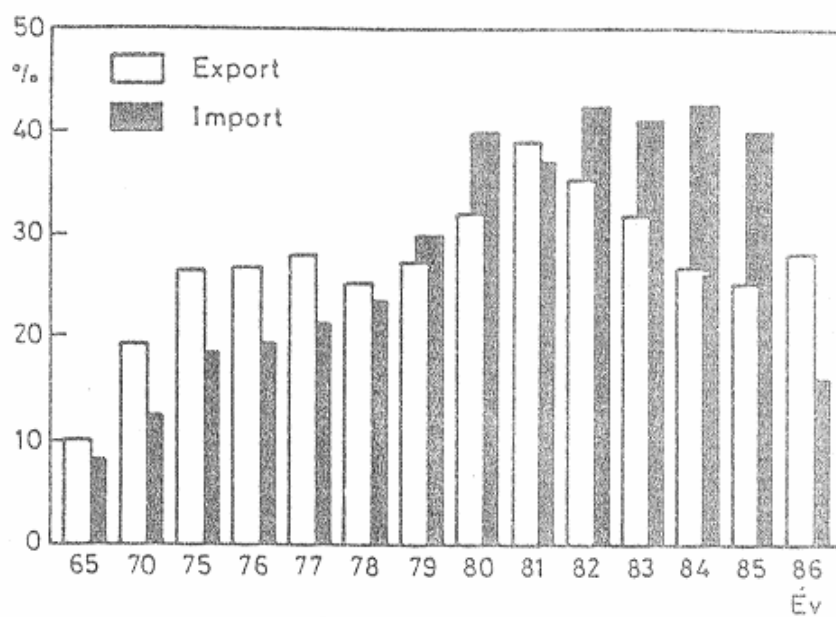
4. ábra

*A KGST tagországok részaránya Románia
külkereskedelmében (%)*

5. ábra

*A fejlődő országok részaránya Románia
külkereskedelmében (%)*

AZ ÉLELMEZÉSI VÁLSÁG OKAI

Puha adatok, kemény tények

Az nem bizonyítható, hogy a romániai élelmiszerhiányt nagymértékű export okozta, az viszont igen, hogy a termelésnek a lehetőségekhez képest igen alacsony a színvonala, rossz a szervezettsége. Románia egész kommunista irányítás alatt eltöltött történetében érvényesült a mezőgazdaság és faluellenesség, időről időre élelmiszerhiány lépett fel. A mezőgazdaság fejlesztésére a szükséges minimumnál is kevesebbet áldoztak, annak színvonala elmarad az ipar fejlettségétől. Hitelt érdemlők ugyan a mezőgazdasági termelés 1960 és 1980 közötti gyors növekedését mutató statisztikák, de a fogyasztási szükséglet szintén ugrásszerűen nőtt. A lakosság kétharmadát foglalkoztató termelési ágból, amely parasztgazdaságok keretei között a családok számára legalább az önellátást biztosította árutermelő, fejlett kereskedelmi hálózattal rendelkező szektorra kellett volna válnia, hogy a 70 százalékban nem mezőgazdasági foglalkozású és rohamos tempóban urbanizálódó lakosságot javuló színvonalon el tudja látni. Az agrárágazat sikertelensége a nyolcvanas évek válságának egyik fontos összetevője volt. Fellendítésére kezdetben történtek kísérletek, de utóbb a gyorsított adósságtörlesztési politika jegyében kiszípolyozták a mezőgazdaságot.

A mezőgazdasági termelés adatbázisa általában jobb mint az iparé, mivel több természetes termelési adat áll rendelkezésre, így kiszűrhető az árrendszer torzítása. A nyolcvanas évek folyamán azonban egyre kevesebb termelési adat látott napvilágot és egyre több volt a tettenérhető hamisítás. Joggal feltételezhető, hogy 1989-ben a

román mezőgazdaság nem volt képes jobb teljesítményre, mint tíz évvel korábban de nem is romlott számottevően, így a viszonylag információból időszakra vonatkozó adatokból következtethetünk a mai helyzetre.

Románia földellátottsága európai viszonylatban jó. Ezer lakosra 668 hektár mezőgazdasági terület jut, ami a kontinens országai között az ötödik legjobb érték. (Magyarország csak a hetedik helyet foglalja el.) Ennél is jobb a szántóterület egy lakosra jutó nagysága, aminek alapján 4. helyezést ér el. Az ország klimatikus és talajviszonyai jó lehetőséget nyújtanak minden mérsékelt övi kultúra magas színvonalú termesztésére. A szántóföld egynegyedét alkalmassá tették öntözésre, ami megfelelő használat esetén nagy terméshozadékot tesz lehetővé.

A foglalkoztatott népesség közel 30 százaléka a mezőgazdaságban dolgozik, ez Lengyelország mellett a legnagyobb arány Európában. A traktorellátottság viszonylag jó, de hiány van kiegészítő gépekből és egyéb szállítóeszközökből. Traktorvontatású utánfutót használnak teherautó helyett a terményszállításban és a munkásokat sem autóbuszba ültetik. A műtrágyaellátás szintje (1980-ban 113 kg/ha) kevesebb mint fele a magyarországinak, fele a bolgárnak, európai szinten csak három déli ország van Románia mögött.

Naturális termelési eredménye alapján a román mezőgazdaság egy hektárra jutó teljesítménye 1979–1981-ben 23 európai ország között a 18. helyen állt. A növénytermesztés eredménye alapján az ország a 12., az állatállomány alapján a 15., az állati termékek termelése alapján a 19. volt.¹ (I. táblázat)

A növénytermesztés eredményei arányosak a termelési feltételekkel. A termésátlagok a száraz művelést folytató dél-európai országokénál jobbak, de nem érik el az intenzív módszereket alkalmazókét. Az állatállomány mennyisége közepes, termelékenysége igen alacsony. A rendelkezésre álló idősorok azt mutatják, hogy az agrárpolitika az állatállomány számszerű növelését hajszolta, miközben a hozamok alig javultak. Az állattenyésztés extenzív fejlesztése időről-időre beleütközött a szűkös takarmányel-

1. táblázat

A román mezőgazdaság nemzetközi összehasonlításban 1980

1. A növénytermesztés eredménye, gabonaegyenérték/hektár
2. Állatsűrűség, szamosállat/100 ha mezőgazdasági terület
3. Állati termékek hozama, gabonaegyenérték/szamosállat
4. Mezőgazdasági termékek kivitele, millió USD
5. Mezőgazdasági termékek fajlagos kivitele, USD/ha

	1.	2.	3.	4.	5.
Románia	1691	63	1804	137,4	92
Magyarország	2616	61	3025	199,0	300
Bulgária	1581	58	2223	143,6	232
Franciaország	1994	76	2742	1843,3	585
Spanyolország	876	25	3015	355,7	113

Forrás: *A magyar mezőgazdaság európai összehasonlításban.* Budapest. 1985. 148. 187. 202. o.

látás korlátjába. Románia a sovány csirkék és elapadt tehén ország.

A mezőgazdasági termelés értéke 1950 és 1980 között több mint három és félszeresére növekedett. Ez tartalmazza több árbázisváltozás és a külföldtől eltérő árrendszer torzító hatását. Összehasonlítva a hivatalos adatokat a nemzetközileg használt FAO-standardot alkalmazó Alton-féle output indexekkel, arra a következtetésre juthatunk, hogy a jelentős mezőgazdasággal rendelkező KGST országok között a román adatok a leginkább túlbecsültek. A termelésnövekedés valójában csak háromszoros volt, de így is a leggyorsabb Kelet-Európában.² (2. táblázat)

A nyolcvanas évek eleje óta a gabonatermesztés növelése kiemelt program, de a vetésterület nem nőtt számottevően. Az 1977-ben meghirdetett célt, hogy egy lakosra számítva 1000 kg legyen a gabonatermés, 1982-ben állítólag elérték. A hivatalos elemzések szerint ez a takarmányozási gondok megoldásának előfeltétele. Európában csak Magyarország és Dánia termel ennél több szemes terményt egy lakosára számítva, de Franciaországban 830 kg mellett sem rossz a takarmányellátás. Romániában vi-

2. táblázat

A mezőgazdasági termelés hivatalos (I.) és output (Alton) (II.) növekedése

	Románia		Bulgária		Magyarország	
	I.	II.	I.	II.	I.	II.
1934–38		125		122		117
1950	100	100	100	100	100	100
1955	162	148	137	126	118	122
1960	171	164	181	168	120	130
1965	193	170	211	219	127	140
1970	212	184	250	242	146	158
1975	290	251	290	263	183	205
1979	365	301	318	294	200	235

Forrás: Welzk, S.: *Entwicklungs-konzept Zentrale Planwirtschaft – Paradigma Rumänien*. Saarbrücken, 1982. 427. o.

szont ez a növekedés sem oldott meg semmit. A sikerpropaganda utóbb a kukorica termésátlagának megduplázásáról is beszámolt, az 1989. évi pártkongresszuson pedig gabonatermés-ként hirtelen a korábbi évi dupláját adták meg. A kukoricatermelés mennyiségét az utóbbi években csöveskukoricában mérték, ami természetesen a szemes-termény mennyiségének kétszeresét jelentette.

Számos tényező ösztönzött a terméseredmények túlbecsülésére. A mennyiségi tervek teljesítése a vezetők egzisztenciális érdeke volt. Tájékozódásom szerint a termelőszövetkezetek legalább egyharmaddal megtoldták az eredményeket. A terméseredményeket még lábon állva becsülték fel és ez került a statisztikákba. Ezután következett a szállítás akadozó üzemanyagellátás mellett. Hetekkel az aratás után is a földek mellett állt gúlába rakva a termés, aminek jórésze megrohadt. Igaz, ha minden veszteségforrás számszerű becslését összeadjuk, ellenkező irányú túlzásba eshetünk. Amerikai műholdas becslések és 1990 elején a román Mezőgazdasági Minisztérium által közzétett adatok azt mutatják, hogy a nyolcvanas évek végén a termésátlagok az 1980. évi szinten voltak. Az utóbbi forrás talán inkább alulbecsüli a termelést, hiszen

érdekei ebbe az irányba változtak. Nem valószínű, hogy a hivatalos szervek kettős könyvelést folytattak az elmúlt évek során, s valós adatok rendelkezésre állnának.

A mezőgazdasági termékek kivitele terén 1980-ban Románia az európai rangsorban Magyarországot követve a 11. helyen állt. Egy hektár mezőgazdasági területre számítva azonban ez csak a 20. helynek felelt meg. Tekintve, hogy a termelés fajlagos értékét tekintve ennél lényegesen előrébb tartottak, az exportintenzitás igen alacsony volt. A mezőgazdasági termékek importja pedig a legalacsonyabb Európában, ami befelé forduló, önellátásra törekvő országot mutat. A mezőgazdasági termékek külkereskedelmében a hetvenes évek néhány száz millió dolláros aktívumával szemben a nyolcvanas évek elejére némi passzívum alakult ki. Azóta az import drasztikus csökkentése következtében ismét van aktívum, de ennek mértéke fejlett tőkés viszonylatban elenyésző. Fejlődő országokba, majd 1986 óta a Szovjetunióba irányul jelentősebb kivitel, de ennek volumene a termeléssel összehasonlítva nem nagyobb mint a hetvenes években volt.

A román agrárszektor válságát egyrészt története, másrészt az intézményrendszer működése az agrárpolitika prioritásai indokolják. A mai helyzet több évtizedes elnyomás eredménye, s ez az új román vezetéstől részletes elemzést és alapvető változtatásokat követel.

Államosítás és kollektivizálás

A kommunista hatalomátvételtől (1947) a kollektivizálás befejezéséig (1962) terjedő időszak során alakultak ki a nyolcvanas években is működő mezőgazdasági üzemformák, az irányítási rendszer és a gazdasági mechanizmus. A korai időszak és a nyolcvanas évek gondjai egyaránt – azt mutatják, hogy a szocialista rendszer alkalmatlan volt a problémák kezelésére. A feszültségek másik összetevője az volt, hogy a mezőgazdaságot az iparosítás forrásának

tekintették. A kialakult tulajdonviszonyokat a kollektivizálás lezárása után is ideológiai rangsorba helyezték, főleg az állami szektorba ruháztak be, a tsz-eket elhanyagolták, a magántermelést pedig korlátozták.

Állami föld- és gépmonopólium

Az RKP minél előbb saját ellenőrzése alá kívánta vonni a termelést. A mezőgazdaságban a kistulajdon és a kisüzemi termelési és technikai rendszer dominált, az állami ellenőrzés alá vonás tehát lassabb lehetett, kisebb volt a lehetőség közvetlen államosításra, mint az iparban. A szövetkezeteket csak a korábbi falusi társadalmi és gazdasági szervezet széttörése nyomán lehetett létrehozni, sőt, utána is maradt annyi kistermelés, ami állandósította egyén és állam harcát. Ez a harc egyidős az állami beavatkozással, a kollektivizálás első kampányában fokozódott, majd miután a kollektivizálással az állam nagymértékben előretört, részben visszaszorult a háztáji termelésre. Részben viszont beépült a nagy gazdasági szervezetekbe, akár csak a többi foglalkozási csoport esetében és a munkafegyelem lazaságában, lopásban jut kifejezésre.

A mezőgazdaság központosításáért a realitásokkal folytatott harcban az állam nagy előnyökkel, de korlátozott anyagi lehetőségekkel indult. Nem tudta létrehozni az iparhoz hasonló gyorsasággal a nagyüzemek hierarchikusan szervezett termelési rendszerét. Ennek politikai, technikai és hatékonysági akadályai voltak. Politikai akadályt jelentett az egész meglévő falusi társadalmi-gazdasági rendszer; technikait a nagyüzemi gazdálkodáshoz; szükséges technikai, biológiai, szakképzettségi háttér hiánya. Harmadikként pedig állandóan ott lebegett a mezőgazdasági termelés nélkülözhetetlensége, azaz az előbbi két korlát túlzott áthágása nem veszélyeztethette tartósan az élelmiszertermelést. Bármennyire radikálisnak és gyorsnak tűnhet is tehát a mezőgazdaság átalakítása az emberi élet léptékével mérve és a nyugat-európai földkoncentráció üteméhez viszonyítva, az iparhoz és a veze-

tők elképzeléseikhez képest lassan haladt. Akarva nem akarva, bizonyos racionális fokozatosság figyelhető meg benne, legalábbis a hetvenes évekig.

A nagyüzemi, gépesített gazdálkodás bázisai az állami gazdaságok, az állami legelőtulajdon és a gépállomások voltak. Az állam kezében lévő földterület már az. 1945. évi földreformmal megnőtt. A kormány abból a racionális megfontolásból indult ki, hogy a jobban szervezett nagybirtokokat, különösen a ritkábban lakott gabonatermő területeken nem célszerű felosztani. Az állami gazdaságok mintaként szerepeit, ahol koncentráltan valósultak meg a beruházások és jóval az átlag feletti termelési szintet érték el. A dolgozók az ipari munkavállalókhoz hasonló szervezeti rendszerben dolgoztak és azokéhoz hasonló pénzjövédelmet kaptak. Az állami gazdaságok ráadásul az államhatalom helyi bázisaként is funkcionáltak.

Az állami tulajdon következő kiterjesztése már a falu radikális átszervezésének programjához tartozott 1949-ben államosították a faluközösségek kezében lévő legelőket és az erdőket. A legelők részben a helyi néptanácsok kezelésébe kerültek, részben az erdőgazdaságokhoz, ezeket fokozatosan kivonták a hasznosításból. A falusi legelők használata ezután fontos presszionáló eszköz lett a helyi államhatalom kezében. 1949 és 1956 között a beszolgáltatási kötelezettség teljesítéséhez, később az államnak leszerződött állati termékhez kötötték a legelőhasználati jogot. A kollektivizálás után a tsz-ek és a háztáji állatállomány egyaránt használhatta a legelőket, de változatlanul a szerződéskötéshez kötve. Ma is ez az egyik legkeményebb eszköz a néptanácsok kezében a szerződéskötési terv teljesítésekor.

A gép és traktorállomások (GTA) alapját képező állami géptulajdon szintén 1945-ben alakult ki. Az RKP egyértelműen vallotta, hogy a koncentráció és a központi elosztás növeli a gazdaságosságot. Üdvözölte, hogy a kormány a kisajátított gépeket „központokba csoportosította és úgy osztotta szét, hogy minél nagyobb teljesítményt nyújtsanak”.³ (Természetesen nagyon kevés gépről van szó.)

1948 őszén törvény született a GTA szervezéséről, ami már a kollektivizálás következő tavaszi bejelentését készítette elő. „El kell érni, hogy a gép- és traktorállomások a legrövidebb időn belül hatalmas hajtóerővé váljanak országunk mezőgazdaságának szocialista átalakításában” – olvashatjuk 1949-ben.⁴ Ami 1945-ben gazdasági racionalitásnak tűnt, az most már politikai szükségszerűségként jelent meg.

A gépállomás-rendszer kezdettől számos problémával küzdött, amelyek időről-időre politikai határozatok tárgyát képezték, majd a rendszer ismét újratermelte őket. Példák szép számmal idézhetők az 1949. évi határozatból: a GTA mennyiségi tervet teljesít, ezért sokszor hanyag munkát végez, magas az önköltség, túllépik az üzemanyagnormákat, rossz a karbantartás színvonala, nem megfelelő a gépek, alkatrészek, üzemanyagok GTA-k közti elosztása. A megoldási javaslat is hasonló a későbbiekhez: nagyobb ellenőrzés a politikai szervek részéről, különprémium az üzemanyagmegtakarításra, a selejtezési döntés felső szintre helyezése, állandó brigádok kialakítása egy-egy megrendelő igényeinek folyamatos kielégítésére, a felsőszintű szervek munkájának összehangolása, az adminisztratív létszám csökkentése. 1953-ban a gépállomások traktorparkjának fele csak papíron létezett, kevés volt a gép és főleg az alkatrész, nem tudtak selejtezni, javítani.⁵ A gazdasági és technikai érvek általában jórészt megalapozatlanok voltak és csak a hatalomközpontosítás propagandáját szolgálták.

„Falusi osztályharc”

Az ötvenes évek a falusi gazdasági-társadalmi rendszer régi struktúrájának szétverése jegyében teltek. Az évtized első néhány évében radikálisan lerohanták, az utolsó pár évben szisztematikusan dezintegrálták a falvakat.

Az első szakaszban (1949–1951) a falusi osztályharc kiéleződése címén a falu elleni osztályharc folyt. A beszolgáltatási kötelezettséget 1949-ben felemelték és kemény

eszközöket alkalmaztak a behajtásnál. Ugyancsak 1949-ben kisajátítottak minden 50 ha fölötti gazdaságot és tulajdonosaikat, mintegy 150 000 emberi deportáltak. Az osztályharc következő célpontjai a kulákok voltak. A kulákság fő kritériumai a következők voltak: 20 ha fölötti birtok, idegen munkaerő alkalmazása, más jövedelmet hozó tulajdon, közvetítő-kereskedelmi tevékenység. A parasztek azonban birtoknagyságra való tekintet nélkül ellenálltak az 1949–1951-es kollektivizálási kampánynak. A falvak viszonylag zárt és stabil társadalmi egységet alkottak, amelyet egyszerre jellemzett bizonyos egyenlőség és hierarchia. A hierarchia csúcsán álló módos parasztek egyben számos más gazdasági egységet birtokoltak (malom, kocsmák, stb.) és időről-időre földnélkülieket, vagy kisebb birtokkal rendelkezőket alkalmaztak bérmunkára. A tekintélyes, módosabb parasztek általában iskolázottságban és szakértelemben is kitűntek, vezető szerepet játszottak az egész faluközösséget érintő kérdések megoldásában (közlegelő használata, vetéscserge, külső befolyás elleni politika), és ezzel integráló szerepet töltöttek be. (3. táblázat)

Az ötvenes évek közepén az RKP változó gazdaságpolitikája időszakosan könnyített a parasztek helyzetén. Az erőteljes tsz-esítés helyett társulások létrehozását szorgalmazták. 1956 végén (december 27–29-i ülés) a párt központi vezetősége határozatot hozott a gazdaságirányítás „túlzott központosításának megszüntetéséről”. Ehhez kapcsolódott az egyéni gazdaságokra és termelőszövetkezetekre kirótt beszolgáltatási kvóták megszüntetése 1957. január 1-től. (Kivételt képezett az 1 hektárnál nagyobb magángazdaságok hús- és gyapjúkvótája, de azt is csökkentették, illetve elengedték, ha a parasztek leszerződött az állammal.) Ez azt jelentette, hogy a korábban beszolgáltatási áron leadott mennyiségért is az annak többszörösét kitevő és a szabadpiacéhoz közelálló felvásárlási árat lehetett kapni. A miniszterhelyettes példákban szereplő parasztházak jövedelme 3–4-szeresre nőtt az új áron.⁶ A magasabb árat a költségvetés eszközeinek átcsoportosításából fedezték, azaz csökkentették a mezőgaz-

3. táblázat

Falusi társadalmi struktúra (%-ban)

A családok megoszlása %-ban	1949. ¹ márc.	1955. ² dec.	1957. ³	1958. ³	1961. ³
mg. proletár szegényparaszti gazdaság kb. 0–5 ha	3,5	1,0	–	–	–
középparaszti gazdaság kb. 5–20 ha	57,0	45,2	44,3	57,9	11,6
kulák kb. 20 ha fölött	34,0	40,5	34,1		7,7
tsz-tag	5,5	2,0	1,8	0,7	
társulás tagja	–	5,5	6,7	10,8	38,4
	–	5,8	13,1	30,6	42,3

¹ Forrás: RMP KV ülése

² Forrás: RMP II. kongresszusa

³ Forrás: *Dezvoltarea agriculturii RPR*. 1965.

dasági jövedelemelvonást. Egyidejűleg egyharmadával növelték a falura szállított iparcikkek mennyiségét.⁷

A parasztek reáljövedelme 1957-ben 86,6 százalékkal haladta meg az 1950. évi szintet.⁸ Montias⁹ a falu és város közötti cserearányt is igyekezett kiszámítani, ami szerinte 29 százalékkal javult 1954 és 1957 között. Ezt követően, a kollektivizálás során némileg romlott.

A termelőszövetkezetekben a jövedelem lassan emelkedett, nagy területi szóródást mutatott a munkalehetőségek és terméseredmények szerint. (Ezek a különbségek az egyéni gazdaságokban kisebbek lehettek, mert rugalmasabban tudtak alkalmazkodni a természeti feltételekhez.) A szövetkezeti parasztek munkalehetősége a ritkábban lakott területeken, városok közelében jobb volt. Országos átlagban 131 munkanapot teljesítettek egy évben, de Bánátban és Brassó régióban 200-nál többet, a Kárpátok előterében 110 nap körül. Egy munkaegység 1960-ban

átlagosan 19 lei volt, a gazdaságok egyharmadában meghaladta a 25 leit, itt havi előleget is folyósítottak.¹⁰ A jövedelem nagyobb részét terményben fizették, kiegészítve a háztájit, ami a család ellátásának fő forrása volt. Politikai nyomás nehezült a gazdaságokra, hogy inkább pénzben fizessenek és több termény maradjon állami felvásárlásra.

A szövetkezetek 1950-től nagyobb arányban létesíthettek melléküzemágakat. Ezek széleskörű feldolgozó, szolgáltató, építő, javító tevékenységet folytathattak. 1956-ban például a Nagybánya tartományi gazdaságok pénzügyvédelméből 8 százalék származott innen, több mint kétszer annyi, mint egy évvel korábban.¹¹ (A hatvanas évek közepétől másfél évtizeden keresztül nem lehetett fejleszteni a melléktevékenységet.) (4. táblázat)

4. táblázat

A szántóterület megoszlása tulajdonformák szerint (%-ban)

	Magán- gazdaság	Állami	TSZ	Társulás
1950	88,0	9,2	2,8	–
1955	74,1	13,7	8,2	4,0
1958	44,7	13,5	17,5	24,3
1960	15,7	17,2	41,8	25,3
1962	3,5	17,6	77,4	1,5
1964	4,6	20,0	75,3	0,1

Forrás: *Dezvoltarea Agriculturii RPR*. 1965.

A kollektivizálási kampány a hatvanas évek elején, egy átalakult falusi társadalmat győzött le. A kampány a potenciális középparaszti vezető réteg megdolgozására irányult. E réteg politikai beépítését az évtized közepétől kezdve szorgalmazta a helyi apparátus. Ők tudták legjobban kihasználni a megnövekedett oktatási és munkavállalási lehetőségeket, kezdték fiaikat a városba járatni. A

döntő pillanatban éppen a városiak hazaküldésével oldották meg a családon belüli agitációt – elbocsátás terhe mellett kellett a szülőket meggyőzni.

Fontos körülményként szerepelt az is, hogy a kollektivizálás erőteljes gazdasági expanzió idején folyt. Aki fel akart hagyni a földműveléssel, az talált munkaalkalmat a városokban. Megindult az ingázás és az elköltözés.

Beruházás, foglalkoztatás és terméseredmény a kollektivizálás idején

Az ötvenes évek elején az ország általánosan leromlott gazdasági helyzete, alacsony felhalmozó képessége és főleg a jóvátételi szállítások terhe a mezőgazdaságra és a parasztságra nehezedett. A Szovjetunióval szembeni kötelezettségnek és az iparosítás beindításának legfontosabb forrása a lakossági megtakarítások besöprése és az exportálható termékek (kőolaj, élelmiszer, fa) termelésének felfuttatása volt. Az 1947. és 1952. évi pénzreformokat úgy időzítették, hogy a termék ellenértékének befolyása után sújtsa le a parasztokra, de természetesen elvonta minden más társadalmi réteg megtakarítását és készpénzét is.

A nemzeti jövedelem mintegy harmadrészét előállító mezőgazdaság 1950–1953-ban a beruházások átlag 8 százalékát kapta. Az adatok nagyrészt a szocialista szektor beruházásait tartalmazzák, de ismerve a beszolgáltatási rendszer által meghagyott jövedelmeket, nem számíthatunk különösebb magánberuházási tevékenységre. Az ötvenes évek második felében a megnövekedett jövedelmet a család jólétének fokozására és nem termelő beruházásra fordították.

A teljes kollektivizálás idején elért 20 százalékos mezőgazdasági beruházási részesedés csúcspontot jelentett a háború utáni gazdaságtörténetben. Ezt az arányt 1963 óta nem igyekeztek elérni, a hetvenes évek végéig állandó csökkenés volt tapasztalható. A kollektivizálás idején elért mezőgazdasági beruházási arány, tekintve az ország

elmaradottságát, igen alacsony modernizálási szintet tett csak lehetővé. A mezőgazdaságnak juttatott gép, műtrágya, öntözőberendezés terén messze elmaradtak az 1959-ben kitűzött céloktól. Nemzetközi összehasonlításban is alacsony ez a beruházási csúcs, hiszen mind Bulgária, mind Magyarország esetében 30 százalékos maximum alakult ki. Ezekben az országokban a gépesítési színvonal magasabb lett mint Romániában. A rosszabb romániai tőkefelszereltség kevesebb munkaerőt tett feleslegessé, kisebb volt az elvándorlás a mezőgazdaságból mint a másik két országban. A mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya az első tsz-esítési kampány, a beszolgáltatások idején jelentősen csökkent, az 1950. évi 74 százalékról 1953-ra 70 százalékra, majd a változás lelassult és csak a teljes tsz-esítéskor gyorsult fel ismét, az 1959-es 68 százalékról 1962-re 60 százalékra csökkent. (5.,6. táblázat)

Mind az 1950–1954. évi, mind az 1960-tól kezdődő beruházási hullám importigényének finanszírozásában fokozott szerep jutott a mezőgazdasági és élelmiszeripari cikkeknek. Az ötvenes évek elején főleg a beszolgáltatási rendszer biztosította az export-árualap előteremtését. A hatvanas évek elején a kollektivizálás teremtette meg a lehetőséget a központosított és exportálható árualap növelésére. Az állami szektor az 1955-ös rekordév termését 1965-ig nem tudta meghaladni. A kollektivizálás és az állami begyűjtési hányad növekedése közti összefüggés statisztikailag bizonyítható.¹² A búzatermés mennyisége az 1959. évi rekordszintet 1962-ben érte el ismét, majd a következő két évben elmaradt ettől. Az állami felvásárlás 1962-ben 37 százalékkal 1964-ben 40 százalékkal haladta meg az 1959. évi szintet. A kukorica esetében még nagyobb a növekedés. (1964 óta nincs adat az állami begyűjtésről.) Az is kitűnik, hogy az állami begyűjtés mennyisége nem, vagy alig esik vissza rossz termésű években. A mezőgazdasági termelés függ az időjárástól és más tényezőktől, a begyűjtési terv viszont merev marad. Ez a merevség részben a rendszerből következik, részben a bel- és külföldi szállítási elkötelezettségekből. Leglényegesebb hatása, hogy felerősíti a rossz termés kedvezőtlen hatását.

5. táblázat

A termelés és termékközpontosítás változása (1953 = 100)

Megnevezés	1954	1956	1968	1960
Mg. termelés	101,0	95,8	102,0	124,4
Állami alap	112	138	168	210

Forrás: *Dezvoltarea agriculturii RPR*. 1961.

6. táblázat

Mezőgazdasági termékek külkereskedelme

Megnevezés	1950	1952	1954	1956	1958	1960	1962
Részarány az importból (%)	1	4	11	6	9	5	3
Részarány az exportból (%)	25	26	23	19	12	22	22
Részarány a tőkés-exportból (%)	54	65	28	45	11	35	40
Fejlett tőkés viszonylat a mezőgazdasági exportból (%)	12	19	24	32	13	35	44

Forrás: Welzk, S.: *Entwicklungskonzept Zentrale Planwirtschaft – Paradigma Rumänien*. Saarbrücken, 1982. 480–481. o.

Egy gyenge kukoricatermésből elvonás után még kevesebb marad vissza, ami katasztrofálisan érinti az állatállományt. A falusi gabonahiány korai példáját mutatta ki Montias¹³ 1962-ben, aminek adagolás, majd csökkenő hústermelés volt a következménye. Ez megismétlődött 1970-ben, majd 1981–83-ban.

A földtulajdonviszonyok és a szervezeti rendszer alakulása a kollektivizálás óta

A kollektivizálás következményei

Az eredeti tervnél három évvel korábban, 1962-ben lezárult szövetkezetesítési kampány után a földtulajdon szervezete változatlan maradt. Nehéz racionális indokot adni arra, hogy miért éppen ennyi maradt a nem-kollektivizált terület. Valószínűleg egy dátum szabta meg a határt.

Az állami tulajdonban lévő mezőgazdasági terület a következő egységek között oszlik meg: állami mezőgazdasági vállalatok (régi néven állami gazdaságok és ezek társulásai), kutatóintézetek és tangazdaságok területei, valamint az állami tulajdonba vett, de a helyi tanácsok kezelésébe adott korábbi közlegelők. Az utóbbi kategória okozta az eltérő állami részesedést a mezőgazdasági, illetve a szántóterületből (30 százalék, illetve 21 százalék).

Az állami földterület a hatvanas évek első felében még növekedett, főleg a dunai árterek lecsapolásával nyert új szántóterületekkel, majd 1980-ig lényegében változatlan volt.

Az állami gazdaságok a volt árutermelő nagybirtokok és a jobban felszerelt középbirtokok helyén jöttek létre és nagyobb területarányt képviselnek, mint a többi kelet-közép-európai országban. Románia hagyományos gabona-termő délkeleti és nyugati részén részarányuk meghaladja a szántóterület egyharmadát. Erdély nagy részén és a hegyvidékeken 15 százaléknál kevesebb a részesedésük.

A termelőszövetkezetek, a mezőgazdasági terület 60–61 százalékán, a szántóterület 74–75 százalékán gazdálkodnak. Területarányuk Moldvában a legmagasabb. A háztáji gazdaság engedélyezett nagysága kezdetben 0,3 ha volt családonként, majd 1965-ben megváltoztatták és dolgozó tagonként engedélyezték 0,15 ha-t. Ezzel ösztönözni kívánták, hogy egy családból minél többen dolgozzanak a tsz-ben. A háztájira jogosultság feltételeit tsz alapszabály rögzíti. Általában feltételül szabja bizonyos számú mun-

kanap teljesítését az előző évben. A szigorú szabályozások és a mezőgazdasági népesség csökkenése ellenére a háztáji művelésű föld országos aránya szinte változatlan. Egy dolgozó tsz-tagra 1962-ben 0,2 ha, 1970-ben 0,3 ha, 1980-ban pedig már több mint 0,4 ha háztáji mezőgazdasági terület jutott a statisztika szerint. A már munkaképtelenek valószínűleg megtarthatták területüket.

A tényleges háztáji földterület így gyakorlatilag dokumentálhatatlan nagyságú, az sem ismert, hogy ebből mennyi lehet tagosított, mennyi ténylegesen egyénileg művelt. A jobb gabonatermő vidékeken a háztáji területe kisebb és tagosított, csak takarmányt osztanak, míg a dombvidékeken a máshogy nem hasznosítható földekből bővebben mérik a háztájit és elterjedtebb az egyéni művelés.

A föld tulajdonjoga nem jelenti a föld fölötti szabad rendelkezést, valójában kvázi tulajdonról lehet csak beszélni, hiszen egyrészt tilos a föld adásvétele, másrészt a mezőgazdasági törvények és a politika egységes nemzeti földvagyonról beszélnek, tulajdonra való tekintet nélkül.¹⁴ A magánbirtok örökölhető, amennyiben az örökös szakképzett, aki fenntartja a termelés folytonosságát, ellenkező esetben a föld kisajátításra kerül. Az egységes nemzeti földvagyon koncepciójából következően minden tulajdonos számára kötelező a termőföld védelme és a tervekben rögzített művelési ág szerinti használata. A talajvédelem és talajjavítás központi terveit az érintett szervezeteknek és egyéni gazdáknak is végre kell hajtaniuk.

A mezőgazdaság országos tervei (földhasználat, termelés, beruházás) minden földtulajdonost köteleztek. Minden mezőgazdasági egység tervvégrehajtó, függetlenül attól, hogy a tervek közvetítés formája közvetlen tervutasítás (ÁMV), terv (vetés, termés, stb.)-ajánlat, amit a közgyűlésnek kell elfogadnia (tsz), vagy utasítások és pénzügyi szabályozások révén végbemenő szerződés-kötés és felvásárlás (háztáji és egyéni gazdaság).

Összevonási kampány a hatvanas években

A szervezeti változtatások folyamata a kollektivizálás után sem fejeződött be. Mindjárt 1962-ben megindult az összevonási kampány. A szövetkezetesítés során a falusi társadalom rétegződése szerint egy-egy helyen több tsz is létrejött, aprófalvas vidékeken minden közösség külön szövetkezetet szervezett. Ezt a „szétaprózottságot” szüntették meg két év alatt. Az 1962. évi 6424 tsz-ből 1964-re 4680 lett. A kelet-európai kollektivizálás után a legelmaradottabb termelőeszközökkel rendelkező Romániában voltak legnagyobbak a tsz-ek, közel 2000 hektáros átlagterülettel. „Mindenféle növényt termeltek, mindenféle állatot tartottak, kisparaszti gazdaságként működtek” – jegyzi meg Miculescu.¹⁵ (Lásd: 1. melléklet)

A politikailag motivált egyesítési kampány után a nyolcvanas évekig – ez is egyedülálló Kelet-Európában – a szövetkezetek száma és nagysága állandó, nem törekedtek további összevonásra. A sok üzem adminisztratív irányítására az állami gazdaságokat trösztökbe szervezték (1968), a tsz-eket pedig területi szövetségekbe tömörítették (1965). Ezek a szervek a járási, majd megyei szakigazgatás munkáját könnyítették. A tsz-szövetséget közép-irányító szervnek szánták, ezt bizonyítja Ceaușescu 1966. március 7-én elhangzott indoklása: a korábbi szervezet hiányos kiépítettsége miatt gyakran a pártszervezetek irányítottak. A szövetségeknek segíteniük kell az egyes szövetkezetek beruházásainak irányítását, az alapok ésszerű felhasználását. (A szövetségek természetesen párt és állami utasításokat közvetítettek.)

A hatvanas években az összevonások, az állami hivatalnokok tömeges megjelenése a falvakban, a tsz-szövetségek létrehozása egyaránt csökkentették a szövetkezetek gazdálkodási önállóságát. A termelés központilag meghatározott és sokszor megvalósíthatatlan vetésterv alapján folyt, az attól való eltérés a helyi vezető akaratán és leleményességén múlt.

Szakosítás, kényszertársulás

Az állami gazdaságokban néhány évvel a tsz-ek előtt, a hatvanas évek második felében szakosítási kampányt indítottak. Külön növénytermesztő, állattenyésztő farmokat és szolgáltató ágazatot hoztak létre, biztosítva mindegyik számára a felsőfokú végzettségű vezetőt. Míg a növénytermesztés eredményei a jól gépesített, szakosított farmokon javultak, az állattenyésztés hozamai csökkentek a nagyüzemi tartásra való áttérés után. A tejhozam 1961-ben 3000 liter volt, 1969-ben 2800 liter, a szakosítás befejezésekor 1972-ben 2400 liter.

A hetvenes években a nagyüzemi állattenyésztés szervezeti keretét a szövetkezetközi társulások képezték. A más országokban ekkor zajlott összevonási kampány Romániában elmaradt. Nem mintha itt az adminisztratív irányítás nem törekedett volna az irányítandó egységek számának csökkentésére. Már 1970-ben létrehozták a szövetkezetközi tanácsokat, amelyek egy-egy gépállomás igazgatójának elnökletével működtek és „tanácskozási” és „koordinációs” joggal felruházva segítették a tervteljesítést. (1974-ben 746 ilyen tanács létezett, átlag 10–15.000 ha területtel.) Nem törekedtek azonban a szövetkezetek egyedi súlyának, alkuerejének növelésére. A tsz-egyesítés elmaradása és a nagy állattenyésztő telepek szövetkezeten kívülre helyezése azt mutatta, hogy még mindig nem volt egyenjogú az állami és a szövetkezeti szektor. Ahogy az utóbbiaknak nem lehetett gépük, nem rendelkeztek közvetlenül modern állattenyésztő telepekkel sem.

A szövetkezetközi társulások hivatalosan önkéntes, gyakorlatilag kampányszerűen, felülről szervezett, önálló jogi személyiséggel rendelkező nagyüzemek.¹⁶ A gazdaságok nem választhattak, hova lépnek be. Egy tsz-t több, különböző profilú társulásba is besoroltak. 1974-ig 533 szövetkezetközi társulás alakult mezőgazdasági termelésre, 3113 szolgáltatói, építési, javítási, takarmánykeverési és értékesítési feladatokkal.¹⁷ A következő években ez a

szám valószínűleg nem változott lényegesen, mert újabb forrásokban is ezek az adatok szerepelnek.

A társulások állami nagyberuházásként megvalósult nagyüzemi állattenyésztő telepek gazdái lettek. Az építkezéseket az érintettek fejlesztési alapjából és nagy állami hitelekkel finanszírozták. A tsz-ek amúgy is nagyon alacsony fejlesztési alapját ezzel hosszú időre lekötötte az állam. Nem maradt lehetőség például a gazdaságokon belüli állattenyésztő telepek modernizálására. A magas termelési költségek és az érdektelenség miatt a legtöbb társulás veszteségesen termelt és kilátástalan adósi pozícióba hozta a taggazdaságokat, ezzel is bénítva önálló mozgásukat. (7. táblázat)

7. táblázat

A társulások részesedése a szövetkezeti szektorból az állami alapnak leszállított húsból (%-ban)

Megnevezés	1970	1972	1974	1976
Marhahús	0,3	5,9	28,0	37,4
Sertéshús	1,3	36,6	63,8	68,6
Juhhús	1,6	36,2	49,5	68,2
Szárnyashús	1,2	31,5	46,0	43,3

Forrás: *Revistă Economică*, 1979 2. 8. o.

Megjegyzés: Cseres T-né: *Termelési szövetkezés Romániában* (Budapest, 1980.) 108. oldalán közölt hasonló nagyságrendű adatai valószínűleg tévesen vonatkoznak az országos termelésre.

A hetvenes évek közepére a társulások már jelentős részarányt képviseltek a központosított húsalapból. Gyakorlatilag az egész növekmény onnan származott. A hozamok azonban alacsonyak voltak. A közös állattenyésztő telepek nem rendelkeztek saját takarmánytermő területtel és ki voltak szolgáltatva a taggazdaságoknak, akik viszont elsősorban saját állatállományukkal törődtek, hiszen tervteljesítésük, jövedelmük inkább attól függött. A

társulásokban csak a pénzelvonás eszközét látták, onnan nem sok hasznot, annál több veszteséget remélhettek.

Az állattenyésztő társulások takarmányellátásán semmilyen adminisztratív megoldás nem segített, ezért 1980-ban, majd 1982-ben a „jól bevált” autarkiához folyamodtak. Volt ahol szövetkezeteket vontak össze, de általános volt az egyszerű területcsatolás is. Egy termelőszövetkezet legnagyobb gazdasági gondjaként említette, hogy a legjobb földjeiből hasítottak ki a sertéshizlalda számára.¹⁸ A főtitkár ismételt kritikája után már nem szorgalmazták a társulások szervezését – „egy agritnak elég egy társulás”.¹⁹

Agrár-ipari tanácsok

A hetvenes évek végi agrárválság újabb koncentrációt hozott. Az 1980. január 1-gyel létrehozott agrár-ipari tanácsok feladata, hogy összefogja az egy gépállomás körzetéhez tartozó valamennyi szövetkezeti és állami egység, és más alsófokú intézmény tevékenységét.²⁰ 10–20 ezer hektáros nagy szervezetek jöttek létre a gépállomás vezetése alatt. Az egyes gazdálkodó egységek megtartották jogi, pénzügyi önállóságukat, az agrár-ipari tanácsnak a szervezeti és technológiai összehangoltságot kellett biztosítani.

Az agrár-ipari tanács elnöke a megyei párt és állami vezetés egyik mezőgazdasági szervezője lett, helyettese és a végrehajtó iroda vezetője a gépállomás igazgatója. A vezetői tanácsban részt kaptak az alárendelt üzemek vezetői. Az apparátushoz tartozott 4–5 felsőfokú végzettségű szakember, szakmai tanácsadó szerepkörrel.

1980-ban az állami gazdaságok gépparkját is a gépállomások tulajdonába adták, hogy ezzel biztosítsák „a gépesítés ésszerű központosítását, a tulajdonformáktól független optimális gépelosztást és munkavégzést”, „egységes irányítást a gépesítés és a kemizálás terén”. A területi integráció elmélyítése érdekében az agrár-ipari tanácsokhoz csatolták a területükön működő szakiskolákat és nem

országos jelentőségű mezőgazdasági kutató intézeteket. A gépek radikális átorientálása 1980-ban megzavarhatta az állami gazdaságok szokásos munkarendjét és ezzel hozzájárulhatott a termésátlagok csökkenéséhez. Egy éves pozícióharc után, 1981-ben gyakorlatilag visszaállították az állami gazdaságok rendelkezési jogát a gépek felett. Az agrár-ipari tanács nem kapott döntési jogokat, azok továbbra is megyei szinten születtek. A megyei irányítás is integrált szervezet kezébe került, létrehozták a „megyei mezőgazdasági és élelmiszeripari vezérigazgatóságot”.²¹

A megyei irányítás a terveket továbbra is a gazdaságokra bontotta le, az agrár-ipari tanács az operatív végrehajtásban közbülső láncszem lett, a tervhierarchiában nem. Saját pénzalapokkal nem rendelkezett, így erőtlen maradt.

Nagy jelentőséget tulajdoníthatunk viszont annak a felismerésnek, hogy a termelőszövetkezetek eredményei főleg a rosszabb eszközellátottság miatt maradtak el az állami gazdaságokéitól. „Ugyanabban az övezetben biztosítanunk kell a gépesítést, a vegyi anyagok, ugyanazon minőségű vetőmagvak, ugyanazon technikai támogatás egyenlő feltételeit és természetesen ugyanazt a termelést és gazdasági hatékonyságot.”²² Ezzel elméletileg megdőlt a korábbi elv, ami az állami gazdaságok fejlesztését kiemelten kezelte és a termelőszövetkezeteket másodlagos szocialista tulajdonformaként háttérbe szorította.

Az elképzelések ahhoz hasonló jövőt rajzoltak mint ami Bulgáriában az agrár-ipari komplexumok létrehozásával a hetvenes évek elején megvalósult: az élelmiszerek és mezőgazdasági eredetű nyersanyagok termelésének komplex rendszere nagy szervezetek keretében. Ennek azonban lényeges előfeltétele lett volna a szövetkezeti parasztság teljes emancipációja, azaz az állami szektorhoz hasonló jövedelem biztosítása és a társadalombiztosítási rendszer kiterjesztése. Ebbe az irányba Romániában, csak kezdeti, bizonytalan lépések történtek mindeddig, az agrárszektor belső megosztottsága fennmaradt.

1982 januárjától²³ megerősödött az agrár-ipari tanácsok (agrit) szerepe. Egyedül lett felelős a „körzetébe tartozó minden mezőgazdasági egység tervteljesítéséért, tevékenységének irányításáért, összehangolásáért, a termelés táblánkénti és egységenkénti profilírozásáért, a technológiai normák betartásáért.”

Egyidejűleg megszűnt a gépállomások felügyeleti joga, az agrár-ipari tanácsok szakosított egységei lettek. A gépállomások a gépeket állandó alakulatok formájában kihelyezték az állami gazdaságokhoz és termelészövetkezetekhez, amelyek kettős alárendeltségben működve, az adott gazdaság gépi munkáját végezték. Így korlátozva, de megmaradt a gépállomás joga, hogy ha egy gazdaságnál nem biztosították a gépek megfelelő kihasználását, azokat visszavonja. A termelészövetkezet továbbra is munkát vett naturális térítés ellenében a gépállomástól éves szerződések alapján, míg az állami gazdaság öt éves szerződéssel megkapta a gépet és azt saját alkalmazásában álló kezelőkkel használta. Utóbbi esetben a nagyobb javításokat végezték a gépállomások.

A termelészövetkezetekhez kihelyezett gépállomási dolgozó munkaviszonyának megtartása mellett termelészövetkezeti taggá vált és így jogosult lett háztáji föld használatára. Az állami gazdaságokban tevékenykedők 0,1 hektáros parcellát kaphattak.

A gépi alakulatokat besorolták a mezei munkát végzők brigádjába, és globális akkordban fizették, a közös érdekesség alapján megvalósított termés arányában.

Míndezek a változások a gépállomásrendszer bizonyos reformját jelentették, de nem szüntették meg ezt az idejét múlt intézményt. Feladatát műszaki jellegű kérdésekre korlátozták. Az agrár-ipari tanács felértékelődött, az irányítás szintjén 15-25 ezer hektáros mammutüzemek jöttek létre. A gépkezelők a korábbinál jobban integrálódtak a falu életébe. Megjavultak a kistermelést is folytató gépkezelők kereseti lehetőségei, megnőtt a pálya vonzereje.

Az új helyzet fő ellentmondása a termelészövetkezetek és az állami gazdaságok deklarált teljes gazdasági-

pénzügyi önállósága és az agrár-ipari tanács korlátlan beleszólási joga között feszült. Ugyanakkor viszont az agrár-ipari tanács nem rendelkezve pénzalapokkal, kizárólag adminisztratív szervként működhetett, a természetes tervlebontás és politikai felelősségvállalás új hierarchikus láncszemeként restaurálva az 1969 előtti járásokat. Ezt a logikát teljesítette ki az 1988. évi faluszisztematizálási program, ami az agrár-ipari tanács székhelyét központi településsé, várossá kívánta fejleszteni, a többi falu rovására.

A Ceaușescu-korszak első éve a mezőgazdaságban

Beruházások, terméseredmények, árak, jövedelmek

A tsz-esítés lezárását követően a mezőgazdasági beruházások terén stagnálás, a szövetkezeti szektorban és a gépállomásoknál csökkenés állt be. A szövetkezetekben kampány folyt a felhalmozási alap növeléséért és elérték, hogy míg 1960–1963-ban a szövetkezetek beruházásainak kétharmada származott saját alapokból, a következő három évben több mint 80 százalék. A szövetkezetek javára nyújtott költségvetési támogatás tehát csökkent. Tovább nőtt viszont az állami mezőgazdaság beruházása és jelentős fejlesztések nyomán nőtt e szektor súlya az állattenyésztésben. (8. táblázat)

Az 1966–1970-es ötéves tervben 35 md lei volt a mezőgazdasági beruházásra előirányzott összeg²⁴, ami nem jelentett volna növekedést a megelőző évekhez képest. 1968-tól azonban átcsoportosításokat hajtottak végre, és az ötéves beruházási összeg meghaladta az 50 md leit. „Az iparosítás ne folyjon a mezőgazdaság rovására”. Kritika érte a rossz tervteljesítést, a gyenge termés nyomán fellépett ellátási nehézségeket. (Akárcsak 1971-ben és

8. táblázat

Jövedelmi helyzet a tsz-ekben a hatvanas években

	1963	1965	1967	1970	1971
Fogyasztási alap ¹ (Md lei)	8,3	10,5	12,0	9,0	12,0
Felhalmozási alap ¹ (Md lei)	3,8	1,5	3,5	2,5	3,0
Egy munkaegység értéke (lei ¹)	14,6	17,8	18,1	18,2	20,2
Ebből pénzben fizetett ¹	8,0	9,0	10,0	12,6	14,0
Havi átlagos ² jövedelem (lei)	n.a.	175	184	174	232
Havi átlagos jövedelem a közből és háztájiból (lei)		493 ³		500–600 ⁴	

¹. Forrás: Miculescu, A.: *A mezőgazdasági termelés koncentrációja és szakosítása*. Bukarest, 1975. 155. o.

². saját számítás

³. Forrás: Totu, I.: *Revue Roumaine des Sciences Sociales – Serie de Sciences Economiques* 1981. 1–2. 34. o.

⁴. Ceaușescu beszéde, 1971. február. 3.

1980-ban.) Mindazonáltal nem volt indokolt éppen az 1966. évi rekordtermést követően elmarasztalni a mezőgazdaságot. Az áruhiányt inkább a nagyarányú export okozhatta. Politikailag azonban így az előző rendszert lehetett hibáztatni. A Gheorghiu-Dej időszak erősödő kritikája szellemében Ceaușescu kifogásolta a termelőszövetkezetek hátrányos megkülönböztetését az állami gazdaságokkal szemben. Ezt követően nőtt az állami alapokból finanszírozott beruházás a szövetkezeti szektorban is anélkül, hogy az állami szektor előnye bármit is csökkent volna. Az említett megkülönböztetés a hetvenes évek végéig változatlan maradt.

Nem sikerült megakadályozni rossz termékek kialakulását. Az 1968. évi szárazság és az 1970. évi árvíz visszavette a termelési eredményeket, 1971-ben érték csak el is-

mét az 1966-os szintet. Ugyanakkor az iparosítás érdekében megnövelt tőkés import ellentétele továbbra is több mint 40 százalékban mezőgazdasági cikk volt, csak 1969–1970-ben következett be kényszerű visszafogás. Ettől kezdve a fogyasztási cikkek exportja gyors ütemben vette át az élelmiszerek szerepét, így ezek a hetvenes évek első felében értékben megduplázódva is csak egyharmados arányt képviseltek a fejlett tőkés exportból.²⁵

A tsz-esítés után az állattenyésztés különösen rossz helyzetben volt. Az alacsony műszaki színvonalon létrehozott központosított férőhelyek egyesítették magukban a rossz felszereltség, a nagyüzemi tartás és a gondozói érdektelenség minden hátrányát. Jobb takarmánytermésű években (1966, 1967) még 1600 liter fölött volt a fejési átlag, de a hetvenes évek elején már csak 1200 liter.

A hozamok csökkenése az állatállomány növekedésének és a takarmányterület csökkenésének egyenes következménye volt. (Mindkettő állami direktívák eredménye.) A takarmányproblémát szakszerűen elemezte Nagy Miklós: *Szép, kövér teheneke!*²⁶ című cikkében: „... ezen a visszas helyzetben csak a takarmányellátás jelenlegi módjának gyökeres megváltoztatásával lehet segíteni. Úgy, hogy a tsz-eknek lehetővé kell tenni, hogy vetésterveik összeállításánál elsősorban az állatállomány szükségleteinek megfelelő takarmánytermő területeket állíthassanak be a termelési tervbe.” – A javaslat azóta is aktuális.

Míg a szervezeti változások a jövőbeli műszaki fejlődés és az adminisztratív irányítás jobb feltételeit igyekeztek megteremteni, a pénzügyi-gazdasági szabályzók a rövidtávú érdekeltséget valóban formálták. A közvetlenül Gheorghiu-Dej halála után tartott KB ülésen (1965. május 16–18.) néhány felvásárlási árat felemeltek és könnyítették a termékforgalmazást. Az intézkedések céljaként a parasztság jövedelmének és érdekeltségének növelését jelelték meg.

A felvásárlási árok emelése javította az állattenyésztés és néhány munkaigényes kultúra jövedelmezőségét. Megerősítették a természetes termékkapcsolást, de a korábbinál jobb feltételek mellett ígértek takarmányt a háztájinak.

A termékforgalmazás könnyítését szolgálta, hogy egyének piacon is eladhatták saját termésű gabonájukat, a szövetkezetek egymásnak is eladhattak szarvasmarhát (1982-ben megszűnt), a szállítóeszközöket korlátozás nélkül használhatták, megkönnyítve a piacrajutást (1981-ben üzemanyaghányra hivatkozva megtiltották), a néptanácsokat új piachelyek nyitására kötelezték.

1965 folyamán új alapszabály-tervezetet is kidolgoztak a tsz-ek számára, amely néhány 1976. és 1982. évi módosítással azóta is érvényben van. A szövetkezet önállóságára és demokratizmusára vonatkozó jogi elvek a gyakorlatban csak formálisan érvényesülhettek, de a háztáji korlátainak csökkentése – egyidőben számos felvásárlási ár emelésével – jelentős lépésnek tekinthető. Éppen azokban az években, 1965–67-ben, amikor jó termést követően nőtt a mezőgazdasági jövedelem, amikor a háztáji termelést könnyítő intézkedéseket vezettek be, csökkent legjobban a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma. Nem csoda, hiszen a mezőgazdasági jövedelmek nem érték el az ipari jövedelem felét sem és változatlanul a kétlaki család jelentette a legjobb alternatívát. Megindult egy olyan szelektív foglalkozásváltás, aminek következtében a mezőgazdaságban a nők, öregek és alacsony iskolázottságúak maradtak. 1963–1967 között a férfi mezőgazdasági dolgozók száma 2,39 millióról 1,79 millióra csökkent, a nőké 2,1–2,2 millió fő körül stabilizálódott.²⁷ A falvakban már ekkor sok helyen felütötte a fejét az időszakos munkaerőhiány, miközben legtöbb helyen problémát okozott a folyamatos munkalehetőség biztosítása.

Az egyéni gazdálkodás megszűntével beszűkült a parasztok rendelkezési joga munkaerejükkel és munkájuk eredményével. A korábban áttekinthető és közvetlen érdekelttség helyébe közvetítő érdekeltiségi mechanizmusok léptek, amelyek jobb vagy rosszabb működése az egész mezőgazdasági termelés eredményét nagymértékben befolyásolta. Amíg az egyéni gazda nemcsak fogyasztói, de termelői mentalitással is rendelkezett, beruházott, tartalékolta, ápolta földjét, állatait, ültetvényeit, amit sokszor magánál is előbbrevalóként kezelt, a tsz-tagot már tipikus

bérmunkás-mentalitás jellemzi, megfelelő ösztönző és szankcionáló mechanizmusok hiányában munkáját elhanyagolja, lóg, az állatokat nemtörődöm módon látja el. Gondoskodása visszazorul a háztájiba, ahol a korábbi mentalitás többé-kevésbé fenntartható. Egész viselkedése időről-időre sok bírálatot vált ki a helyi és országos vezetőkből. Nicolae Ceaușescu egyik szavajárása volt, hogy „gazdaszellemet” követel minden dolgozótól, főleg a parasztságtól. A szellem természetesen az egyén anyagi és morális környezetének függvénye, nem alakítható azokkal ellentétben.

A hatvanas években a parasztok jövedelmi helyzete a városiakhoz viszonyítva rosszabb volt mint az ötvenes évek végén. Az állam arra használta ki a jövedelemszabályozásban szerzett pozícióit, hogy erősítse a jövedelemátcsoportosítást. A tsz-parasztok jövedelme a közösből és a háztájiból származó részből tevődött össze, kb. 40:60 arányban. A szövetkezetben a munkaegységrendszer dominált, a nem munkaegység jellegű részesbérletet illetve akkordbért is munkaegységre számították át. A munkaegységrendszer 1965-ig kizárólagos volt, 1965 után a munkaigényes kultúráknál egyéni szerződéseket is alkalmaztak. A tagság érdeke a természetbeni bérezés volt, mert ezzel biztosíthatta a háztáji állatok takarmányát és saját élelmiszerét. A háztájin keresztül lehetett bekapcsolódni az állami cserekereskedelembé. A pénzbeli kereset csekély és ipari munkával könnyebben megszerezhető volt.

Az állam csökkenteni igyekezett a természetes kifizetés arányát. A 6 lei/munkaegység természetbeni juttatás 1968-tól a nyolcvanas évek elejéig állandó volt, amikor újra szabályozták és terménymennyiségben szabták meg a maximális természetbeni járandóságot.

Kacérkodás a piaccal

A hatvanas évek második felében hozott intézkedések a beruházási prioritások mellett további irányítási, ösztönzési változásokat tartalmaztak. Ezek szervesen illeszked-

tek az 1967–1969 folyamán bevezetett és az egész gazdaságot átfogó „reformokhoz”. Az állami iparirányítás reformjának fő intézkedéseit a mezőgazdaság állami szektorában is alkalmazták.²⁸ Az iparközpontoknak az állami gazdaságok területi trösztjei feleltek meg, létrehozták az igazgatói tanácsot, csökkentették a tervmutatók számát. A szakosított bankok sorában 1968-ban létrejött a Mezőgazdasági Bank, ami a megnövekedett mezőgazdasági beruházások hitelkereteit osztotta szét. Valódi hitelbanki funkciókat nem kapott.

A termelőszövetkezetek önállósága, a „szövetkezeti demokrácia következetes érvényesítése”, szintén beleillett a nagyobb önállóságra, és kollektív vezetésre vonatkozó reformideológiába. Míg 1965-ben Ceaușescu minden szerv fokozott operatív irányító tevékenységére helyezte a hangsúlyt²⁹, 1968-ban az önállóság került előtérbe. Ezt számos kritikus hangvételű sajtócikk is tárgyalta, az egyik legalaposabb írás főbb megállapításait érdemes összefoglalni.³⁰ Kifogásolta, hogy az agrármérnökök állami alkalmazottak, tsz-beli feladatuk nincs jól körülhatárolva, együttműködésük a választott elnökkel problémás. Kedvező fejlemény, hogy a főkönyvelő 1967-től a Nemzeti Bank státuszából a területi szövetségek, majd 1968. január 1-től a tsz-ek alkalmazotti állományába került. A szerző megállapította, hogy „a mezőgazdasági kampányok felső szervezése egy időben elmaradhatatlanul szükséges volt, fejlődésünk mai szakaszában már túl vagyunk ezen”. A gyakorlat persze nem ezt mutatta, és a szerző is számos példát hozott fel a túlzott beavatkozásra: Sok szövetkezetben a betakarítás idejére még mindig kirendelik a mezőgazdasági tanács (megyei irányító szerv) és a területi tsz-szövetség egy-egy emberét, esetleg a brigádok mellé is beosztanak külsőket. Az agrármérnököket ideoda irányítják, ahelyett, hogy saját szövetkezetük munkájával foglalkoznának. A szövetkezet vezetőségét túlzottan leterheli a napi jelentések összeállítása. A tsz-szövetségeknek nem ellenőrizniük kellene, hanem „a szövetkezeteket védeni az állami szervnek túlkapásaitól”. A termelő érdekvédelme a felvásárlókkal, a gépállomásokkal, az

igazgatási szervekkel szemben azóta sem megoldott, sőt ilyen különérdeket a Ceaușescu-rendszer nem is ismert el.

Az 1967. decemberi reformirányelvek között szerepelt az aktívabb árképzés megvalósítása. Tekintve, hogy a legtöbb mezőgazdasági cikk kötött állami ára és felvásárlási rendszere fennmaradt, a változások a zöldség- és gyümölcsforgalmazásra korlátozódtak. 1967 és 1969 között nem kevesebb, mint négy minisztertanácsi határozat szabályozta ezt a területet, mutatva, hogy kiforratlan elképzelések kerültek törvénybe és a napi gazdaságpolitikai szükségletek törvénymódosítást szültek.

Az 1966/103. határozat még a központosítás jegyében intézkedett az állami zöldség- és gyümölcsalap szerepének fokozásáról a felvásárlásban és kereskedelemben, és ezt a funkciót a Mezőgazdasági Termelősövetkezetek Országos Szövetségére testálta. Ekkor a piaci árakat még negyedévekre határozták meg központilag. Az 1967/1807. számú rendelet már decentralizálta a zöldség és gyümölcs bolti és piaci árának meghatározását. „A tartományok végrehajtó bizottságainak hetente kell megállapítaniuk, városok és munkásközpontok szerint megkülönböztetve a zöldségek és gyümölcsök minőség szerinti, tájékoztató jellegű, legmagasabb árát.” Ezen az alapon a helyi szervek naponta állapítják meg az árakat, amiket ki kell függeszteni. – Ez a korábbihoz képest bizonyos árverseny kialakulásának kereteit teremtette meg. Nem épült ki viszont a piaci viszonyokhoz alkalmazkodó hatékony ellenőrzés és fogyasztói érdekképviselet, az időjárás sem kedvezett, így 1968-ban felszöktek az árak. Az 1968/1453. számú rendelet ezért lehetővé tette a helyi szerveknek, hogy kötelező ármaximumokat vezessenek be, ha ezzel akarják fékezni a „spekulációs hatásokat”. Az 1969/508. rendelet fokozott árellenőrzési és ármaximalizálási jogot adott és fokozott ellenőrzést írt elő.

A mezőgazdaság pénzügyi szabályozásának korszerűsítéseként foghatjuk fel az egyéni jövedelemadó bevezetését a mezőgazdaságban (1968/61. minisztertanácsi határozat). Ez a rendszer a tsz-eknél az 1957. évi hektáron-

kénti fix földadót váltotta fel, a lakosságnál a szintén 1957. évi jövedelemadó-rendszert. Jellemző, hogy 1968 elején még mindkét korábbi adó kulcsait emelték, a rendszer változatlanul hagyása mellett. Az új egységes jövedelemadó megszüntette az időjárástól független, föld utáni adózást és bevezette a tagság közösből származó éves jövedelme utáni progresszív adót. A kulcsok 6,5 százaléktól kb 15 százalékig terjedtek. A háztáji és egyéni gazdálkodás adóalapját a kultúráknak és állatszámoknak megfelelő normák szerint, területileg, külön kérésre időjárás alapján, differenciáltan állapították meg, az adókulcs 7 százaléktól 40 százalékig terjedt. Nem világos a változás hatása a parasztok nettó jövedelmére. 1968 az országos jövedelemnövelések éve volt, megszorító célzat nem valószínű.

Az 1967–69-es időszakban számos apróbb intézkedés is tükrözte a gazdaságirányító szervek új felfogását. 1967. január 1-től a tsz-tagok is jogosultakká váltak némi nyugdíjra. 1968-ban engedélyezték a kisipari tevékenységet (alkalmazott nélkül), ami javította a falusi szolgáltatások helyzetét. Megszüntették a magángazdaságokat még érintő húsbegyűjtést, ezzel teljesen eltűnt a kötelező beszolgáltatás intézménye. 1966-tól a tsz-ek vásárolhattak saját gépi szállítóeszközöket. (Utánfutót és traktort vehetnek azóta is, teherautót nem.) A fenti intézkedések által jelzett irányzat 1969-től nem folytatódott, ismét csak technikai és átszervező intézkedések születtek. A kelet-európai térségben a Szovjetunió mellett Románia volt a legkevésbé reformált ország.³¹

A piac tehát korlátozott mértékben és rövid ideig élvezhetett némi szabadságot. Azóta szezonális árák vannak érvényben, általában az állami felvásárlási árnál 5 százalékkal magasabb szinten. Ezért nem várható túl nagy felhozatal, igaz rendszeres a szó szoros értelmében vett pult alóli árusítás. A hetvenes években visszatértek a kizárólagos földadóra és a szerződötési kampányokra, míg végül a nyolcvanas évek közepén eljutottak az ötvenes évek begyűjtési rendszerének egy „modernizált” változatához.

A közgazdasági jellegű szabályozás kialakítása csak intermezzó volt a hatvanas évek gazdaságpolitikájában. A hangsúly a nagyberuházásokon, a mezőgazdasági, termelés koncentrált és szakosított, nagyüzemi keretekbe terelésén volt. Az üzemek a közvetlen tervirányítás (vetésterv, kiutalások, begyűjtés) naturális eszközeivel kapcsolódtak az országos célokhoz.

Fellendülés és válság – a hetvenes évek agrárpolitikai ciklusai

Az 1970-es, 1981-es termésviszsaesések között egy, a felszínen viszonylag zavartalannak tűnő agrárfejlődési szakasz áll. Sikerült megakadályozni nagyobb válságok kialakulását. A gyors ütemű urbanizációval és a lakosság jövedelmének növekedésével az élelmiszertermelés többé-kevésbé lépést tartott. Igaz, eközben exporttöbblete alig nőtt, és a mezőgazdaság az időszak végére már negatívan járult hozzá az ország külkereskedelmi mérlegéhez. (9. táblázat)

Az agrárpolitika ciklusai az általános gazdaságpolitika változásaihoz illeszkedtek. A feszített gazdasági növekedés időszakaiban általában kevesebb jutott a mezőgazdaságnak és nőtt az elvonás, általában gabona és hús formájában. Ilyenkor felhalmozódtak a befejezetlen beruházások. A takarmányfélék termesztése háttérbe szorult a közvetlenül piacképes termékekkel szemben. A túlfeszítés következtében fellépő válságjelenségeket a feszültségek feloldásával lehetett kiküszöbölni: fokozták a takarmánytermesztést, a parasztok anyagi ösztönzését, helyreállították a beruházási egyensúlyt.

9. táblázat

A mezőgazdaság fő jellemző adatai a hetvenes években

	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981
Kivitel (millió USD)	370	320	394	531	752	839	861	929	1275	1273	1176	1374	1415
Behozatal (millió USD)	158	219	242	300	459	733	692	881	778	833	1127	1393	1493
Egyenleg (millió USD)	111	101	152	231	293	106	169	38	497	430	49	19	78
Termelés (millió tonna)	24,8	25,3	29,7	33,8	31,3	32,0	33,9	40,2	39,7	40,5	42,5	42,4	41,8
Növénytermesztés (Gabonaegyenérték)	11,0	9,6	12,6	14,5	12,1	12,1	13,1	17,0	16,0	16,2	16,6	16,9	16,9
Számosállat állomány (millió db)	7,1	7,0	7,1	7,7	8,2	8,3	8,3	8,5	9,1	8,9	9,4	9,5	9,6
Állati termékek termelése (gabonaegyenérték/ szémosállat)	11,7	15,7	15,3	15,8	16,4	16,7	17,4	17,4	17,4	18,3	18,8	18,0	17,2
Műtrágyafelhasználás (kg/ha)	36	40	42	43	57	62	80	76	76	99	96	82	108

Forrás: *A magyar mezőgazdaság európai összehasonlításban*. Budapest, 1985.

Egy válság sikeres megoldás

A stagnálás után a mezőgazdasági termelés 1970-ben 7 százalékkal csökkent, ami belső ellátási nehézségeket és exportkiesést okozott. Hogy mindez milyen mértékben következett az agrárpolitika hiányosságaiból és mennyiben tulajdonítható időjárási tényezőknek, azt mint mindig, most is nehéz felbecsülni és vérmérséklet szerint lehet állást foglalni. A vezetést mindenesetre felrázta a nagyarányú termés kiesés, előtérbe hozta a mezőgazdaság problémáit és újszerű megoldási módok kialakítására serkentett. „A fő hiba az volt, hogy a mezőgazdaság fontosságát alábecsülték, mert amikor helyesen a hangsúlyt a szocialista ipar fejlesztésére tették, nem értették meg eléggé a mezőgazdaság egyidejű, gyors és sokoldalú fejlesztésének fontosságát.”³²

A vetési és termelési tervek területi lebontásában egy ideig figyelembe vettek bizonyos objektív tényezőket és nem kizárólag az adminisztratív egyszerűsítés és egységesítés útját járták. A szövetkezetek és állami gazdaságok végül is adottságaiknak jobban megfelelő vetéstervet és termelési tervet kaptak, legalábbis kirívó önkényeskedésre ritkábban került sor.

Állami kölcsön segítségével garantált minimális havi jövedelmet vezettek be a szövetkezetekben. Eszerint minden szövetkezeti tag, aki feladatait teljesíti és évi 200 napot, ahol a lehetőségek ezt nem biztosítják, ott 150 napot teljesít, jogosult 300 lei minimális havi jövedelemre. Ez az 1970. évi termés után nagyon időben jött és egészen magas összeget jelentett, mivel körülbelül az átlagos szövetkezeti jövedelmet biztosította volna, ha nem kötötték volna átlagnál nagyobb munkaidő teljesítéséhez. 1973-ban megduplázták az állattenyésztők minimálbérét. 1971-től ingyenes orvosi ellátást vezettek be és felemelték a nyugdíjakat. Igaz az átlag havi 150 lei csak a nyugdíjas tsz-tagok minimális készpénz-szükségletét biztosíthatta.

Az 1971-ben elrendelt új szövetkezeti bérezés, a „globális akkord rendszer” közvetlen kapcsolatot teremtett a terméseredmény, és a befektetett mezei munka között. A

munkaegység minden munkafázist külön díjazott, az eredménnyel való kapcsolat áttételes volt. A globális akkord rendszere keretében egy család szerződhetett, hogy egy kultúra minden kézi munkáját elvégzi, és az elért termésátlag alapján pénzben és terményben részesedett.

A természetben való fizetés mellett nagy volt az érdekeltség a „globális akkordban”. A terményjuttatás mértéke az állami felvásárlás függvényében az első két évben jól alakult, a háztáji állattenyésztés fellendült. Két év alatt az 1970-eshez viszonyítva 30–40 százalékos paraszti jövedelemnövekedés becsülhető a közös és háztáji gazdaságokból.³³

A gépállomások érdekeltségi viszonyain is próbáltak javítani. A gépegységeket a szövetkezetekbe állandó munkára osztották be, és a bérek 20 százaléka a gazdaság év végi eredményétől függött.

Szabályozták a takarmányellátást. Az állattenyésztés eredménye nagymértékben függött attól, hogy az állam részére leszállított termény után marad-e elegendő a szövetkezet és a tagság állatállományának ellátására. Ebből a szempontból jelentős lépés volt, hogy központilag kidolgozott takarmányozási normákat adtak ki, amit a tervezés minden szintjén be kellett tartani. A háztáji szokatlanul jó helyzetbe került, 1972-ben megkapta teljes takarmány-szükségletét, sok helyen a globális akkord rendszerét is a természetbeni juttatások növelésére használták fel. A tsz-tagok az átlag 15,2 lei-es munkaegységből 11,6 leit kaptak természetben. (Évtizedes átlag: 8.)³⁴

Újabb ciklus az évtized közepén

1972-ben a növénytermesztés, 1973-ban az állattenyésztés hozamai érték el rekordot, amit csak 1976–1977-ben sikerült túlszárnyalni. A kettő közé stagnálást, vagy visszaesést hozó évek ékelődnek. (Némi bruttó termelési növekményt csak az állatszaporulat eredményez.)

Általános gazdaságpolitikai fordulópontot jelentett az 1972. júliusi pártkonferencia, amely határozott az ötéves

terv ipari előirányzatainak felemeléséről. Nagyobb beruházásokat és gyorsabb iparfejlesztést irányzott elő a következő évekre, viszont a mezőgazdaság szinte egyáltalán nem került szóba. A felszólalók az ipar elsődlegességét hirdették. Nem csoda ezek után, hogy az eredeti tervtörvényhez képest 1975-ig 17 százalékkal több beruházás valósult meg az országban, a mezőgazdaságban viszont közel két százalékponttal kevesebb. A mezőgazdaság részesedése a beruházásból 16,7 százalékról 13,1 százalékra csökkent.

Az állattenyésztés, amely a takarmányozási program hatására éppen fellendülőben volt, lassan ismét feszültségtől lett terhes. 1972-ben új program indult a tevékenység iparosítására. Ennek fő pontjai: nagyüzemi tartás szövetkezetközi társulások keretében, az állatállomány minőségi feljavítása import és hazai tenyésztés útján, a tömegtakarmányok és a legelők nagyobb arányú hasznosítása, a felvásárlási ár emelése. A program rövidtávú sikertelenségét a takarmányozás választott módja és a nagyüzemi technológia szükségletei közötti ellentmondás okozta. Hosszabb távon viszont a társulások keretében megvalósuló, túlzottan költséges beruházások és elmaradt hozamuk, valamint a költségekhez képest továbbra is alacsony felvásárlási árak jelentettek problémát.

A háztáji és egyéni gazdaságok 1973-ban még növelték állatállományukat, reagálva a felvásárlási árak emelésére, és feltételezve, hogy az előző évihez hasonló mennyiségű takarmányra számíthatnak. Mivel ez elmaradt, a következő két évben csökkent az állomány. Eközben az állami és szövetkezeti szektorban folyt a nagyüzemi telepek benépesítése, itt az átlaghozamok csökkenése jelezte a feszült takarmányhelyzetet.

Az állattenyésztés nagyüzemesítési programja következtében lelassult az állomány növekedése, az egyéni állattartás visszaesett, a hozamok stagnáltak, a takarmányimport fokozódott, a nagyarányú húsexport belföldi ellátási problémákkal járt. 1975-ben módosították a vetéstervet a kukorica javára, ismét garantálták az egyéni termelők jobb ellátását és a termés is jó lett, így 1977-ben ismét

fellendült a sertéstartás, és minden szektorban megnőtt a fejési átlag.

Az 1973–74-es időszak gyorsított iparosítási politikája, mint láttuk, kettős hatással volt a mezőgazdaságra: fejlesztési eszközt vont el, illetve iparszerű megoldásokat erőltetett. Ezzel párhuzamosan nőtt a mezőgazdasági termékek központosítása és exportja, kevesebb maradt belső ellátásra és takarmányozásra. 1975-től beindult a visszarendeződési folyamat és – az időjárás segítségével – a következő évben már rekordtermést takaríthattak be.

Az állattenyésztés helyzetének javítására 1975 folyamán számos intézkedés született, ezek egy része az öt évvel korábbi válságmenedzselést ismételte, másik része új megoldási módokat vetett fel, amelyeket igazán keményen öt évvel később alkalmaztak.

1975 végén újabb rendelet született a tudományos takarmányozás normáiról³⁵, ami eddig sem hiányzott, csak most újra figyelembe kellett venni. Hasonló módon született állattenyésztési törvény is, amiben az ismétléseken kívül megjelentek új, a következő évek politikáját meghatározó elemek. Előírták, hogy a megyéknek fedezniük kell saját szükségletüket állati termékekből. Először foglalták tehát törvénybe a szűkös ellátás területi lokalizálását, érvényre juttatva egyben a megyei vezetés fokozódó gazdaságirányítási felelősségét. Egy másik előírás adminisztratív reakció a lakossági állatállomány csökkentésére, mert ezeket is bevonta az állami tervlebontás alanyai körébe: „Minden falusi és városi lakos, aki a feltételekkel rendelkezik, köteles a néptanács VB által előírt állatot tartani... A néptanács távlati és éves tervet dolgoz ki a lakosság állattenyésztésére, ehhez ki kell kérnie a lakosság véleményét.” Az 1984-es, még szigorúbb rendelettel szemben ez még felsorol kivételeket, és lehetővé teszi a lakosság véleménynyilvánítását is.

1976-ban kissé felemelték a sertés felvásárlási árát és ami lényeges volt, a korábbinál nagyobb, általános kukoricajuttatást ígértek a szerződést kötőknek.³⁶ Szerencsére termett is elég kukorica ahhoz, hogy a takarmányjuttatást valóban megkaphassák a szerződők. (Ez később, a rende-

let ellenére ismét problémává vált.) Mindezek következtében 1977-ben nagymértékben gyarapodott a parasztság sertésállománya és a szocialista szektorban is gyors volt a növekedés. A takarmányhelyzet konszolidálódását jelezte a gyorsan növekvő szarvasmarha-állomány mellett elért rekord fejési átlag is. 1976–1977 kivételesen jó időjárású évek voltak és az elért termésátlagok utána is viszonylag stabilnak bizonyultak (kukorica 3,4 t/ha, cukorrépa 29 t/ha, búza 2,8 t/ha).

A mezőgazdaság eszközellátásának, műtrágya-ellátásának javulása és az ágazat viszonylag kiegyensúlyozott belső helyzete összefüggött azzal, hogy az egész román gazdaság egy viszonylag kevésbé feszített ciklusban volt, a szállítások ütemesebbek voltak, a termelési kapcsolatok jobban működtek. Ez a helyzet az évtized hátralévő részében megváltozott. A fokozódó feszültségekkel terhes gazdaságban az agrárszektor problémái is minden korábbinál meghaladó mértékben éleződtek ki.

A tartós agrárválság kialakulása

Az 1976–1977-ben elért viszonylag jó eredményeken felbuzdulva, az RKP KV 1977. decemberi ülésén az 1976–1980-as ötéves terv előirányzatainak felemeléséről döntöttek. Az éves tervek alapján kimutatható, hogy a felemelt előirányzat csak 1978-ban volt érvényben. A következő évtől stagnáltak a mezőgazdasági beruházások és arányuk az összberuházásokon belül a kollektivizálás óta a legalacsonyabbra, 13 százalék alá süllyedt.

Az 1979. februári pártkonferencián az RKP főtitkára „új mezőgazdasági forradalmat” hirdetett meg. A tartalékok kihasználása, a tudományos és műszaki vívmányok hasznosítása, valamint intézményi és szabályozásbeli változtatások útján a mezőgazdasági termelés „rövid időn belüli” megduplázását tűzte ki célul. A túlfeszített beruházási és külkereskedelmi helyzetben a mezőgazdaságnak inkább válsághárításra, mint forradalomra lett volna szüksége.

A mezőgazdaság anyagi-műszaki bázisának fejlesztése lényegesen elmaradt a tervezettől. A gépellátottság az évtized közepén tapasztaltakkal ellentétben nem javult tovább. Nem került sor a kukorica-betakarítás gépesítésére, az öntözőkapacitások alig működtek.

A mezőgazdasági beruházások jelentős részét nagy állattenyésztő telepek építésére fordították. Ezek jó része nem készült el teljesen és nem tudták megfelelő tenyészállatokkal benépesíteni. Ugrásszerűen nőtt a koncentrált takarmány iránti igény, miközben a legelők és a falusi istállók kihasználatlanul maradtak. Csökkentették a belső szánt műtrágya mennyiségét. 1979-ben hozták az első üzemanyagtakarékosági rendeleteket. Fennakadások keletkeztek a szállításban és az öntözőszivattyúk működésében.³⁷

Az egységnyi állóalpra jutó mezőgazdasági termelési érték rohamosan csökkent. 1966–1970 átlagában az állóalap-hatékonyság mutatója még 1,10 volt, 1971–1975 átlagában 0,88 és 1976–1980 átlagában 0,70. Ez a számos torzítást tartalmazó, de időbeni változásában értelmezhető mutató felhívhatta a vezetés figyelmét arra, hogy a befektetések fokozása nem feltétlenül vezet a termelés növekedésére. A hatékonyságot figyelmen kívül hagyó „technikacentrikus fejlesztés”³⁸ korlátai nyilvánvalóvá váltak. A vezetés nagy vonalakban helyesen érzékelte, hogy az alapvető problémák a szervezeti és érdekeltégi rendszerben gyökereznek, de sem átgondolt helyzetértékelésre, sem radikális megoldásra nem vállalkozott.

A gazdasági növekedési ütem fokozása – hasonlóan a korábbi feszített növekedési szakaszokhoz – kihatott a vetésszerkezetre. Nőtt az ipari növények és az exportálható zöldségek vetésterülete, ugyanakkor a takarmánynövények vetésterülete az 1976–1977-es 2,0 millió hektárról 1980-ra 1,4 millió hektárra csökkent. A kiesett tömegtakarmányt a gabonatermelés fokozásával kívánták pótolni, de erre az elosztási rendszer miatt sem volt lehetőség. A gabona ugyanis központosított termék. Az egyes gazdaságok a központi tervben előírt normák szerint részesedhetnek belőle, ami bizonytalan takarmányforrás. A helyben

termelt tömegtakarmány szabad rendelkezés alá tartozik és biztosíthatja az állatállomány biztonságos átteleltetését. A gabonatermést a síkságon takarítják be, a széna a hegyvidék terméke. Utóbbi visszaszorítása egyben területi ellátási problémát és a természetes specializáció adta lehetőség ki nem használását jelenti. A takarmánytermesztés belső arányai 1978–80-ban ellentétes irányba torzultak, mint 1973–75-ben, az eredmény mégis hasonló volt: mennyiségi hiányok, területi aránytalanságok.

A hiány pótlása mind nagyobb takarmányimportot tett szükségessé. A nettó kukoricaimport 1979-ben 633 ezer tonna, 1980-ban 1 millió tonna volt. Megnőtt a koncentrált takarmány importja is.

A háztáji nem kapta meg a neki járó kukoricát, így csökkent a szarvasmarha és sertésállomány. A tsz és állami gazdaság tejhozamának csökkenése pontosan mutatta a takarmányozás romlását. Erdélyben olyan szénahiány alakult ki, hogy 1979–80-ban a szabadpiaci árak a korábbi négyszeresére emelkedtek. A szövetkezetek – a kötelező állatállomány fenntartása érdekében – kénytelenek voltak a szénát bármilyen áron megvenni, a háztáji és a magángazdaság számára viszont gazdaságos volt tej helyett szénával jelentkezni a piacon.

1975 és 1980 között több mint 600 000 fővel csökkent a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma, részarányuk az összes foglalkoztatottakon belül a hivatalos statisztikák szerint 37,8 százalékról 29,4 százalékra süllyedt.

A gazdálkodás pénzügyi feltételei mindig másodlagosak voltak a naturális célok és a politikai kampányok mellett. Az igen nyomott felvásárlási árak és a növekvő tőkeintenzitás miatt állandóan emelkedő költségek következtében a szövetkezetek eladósodtak. A gépek és a műtrágya árdinamikáját egy helyi elemző az ipar nagyobb alkuerejének tulajdonította.³⁹ Rendteremtés céljából 1979-ben eltörölték a tartósan veszteséges szövetkezetek 8,5 md lei tartozását és 5,1 md lei-jel csökkentették a többiek fizetési hátralékát.⁴⁰ Az összesen 13,6 md lei a szövetkezeti szektor két évi beruházási összegével egyenlő.

Az intézkedés hatására a szövetkezetek „tisztá lappal” vághattak neki az „új gazdasági és pénzügyi mechanizmus” bevezetésének. A 2/1979. törvény szerint minden gazdasági egységnek önfinanszírozóvá és nyereségessé kell válnia. Erre – szovjet minta szerint – azzal kívántak ösztönözni, hogy a nettó termelési értéket állították a szabályozó rendszer középpontjába. Részletesen előírták az alapok képzését, kiemelve a fejlesztésre szánt 18 százalékot. A nettójövedelem nehézkesen kalkulálható, így nem tehető az egyéni ösztönzés alapjává.⁴¹ A gazdaságok beruházásaik 70 százaléka továbbra is hitelt kaptak, hiszen azok a központi tervben előírt beruházások, amiket a Mezőgazdasági Banknak automatikusan finanszíroznia kell. A tsz-eket ezért a rendszer nem ösztönözte takarékosagra, csak a fejlesztési alap elvesztése miatt keseregtek. Az adósságok pedig halmozódtak, míg 1989-ben újra el nem engedték őket.

A tsz-ekből származó jövedelem havi 200 és 800 lei között mozgott⁴². Legalacsonyabb északon, a sűrűn lakott, alacsony termelékenységű területeken, legmagasabb délen, a nagy gabonatermő területeken volt. A különbséget a háztájiból származó jövedelem csökkentette, mert a dombvidékeken nagyobb területet mértek és több állatot tartottak, mint a síkságon. A jövedelem egy tsz-en belül is szóródott, aszerint, hogy a tag mennyi normát (10 órás munkanapot) teljesített. 1976-ban 250 norma felett teljesített a férfiak 29,5, a nők 6,8 százaléka, 100 norma alatt a férfiak 19,8, a nők 40 százaléka.⁴³ Különböző egyéni stratégiák alakultak ki, hogy a tsz-ből akar-e valaki megélni, vagy azt csak a háztáji forrásának tekinti. Az életkor is nagy szerepet játszott a választásban. Lehetőség volt arra is, hogy valaki tsz-tagsága fenntartása mellett máshol (másik tsz-ben, vagy állami munkahelyen) dolgozzon. 1979-ben a tagok 34 százaléka dolgozott máshol. A mezőgazdaságban dolgozók 60 százaléka 40 év feletti nő volt, akiknek többsége semmilyen szakképesítéssel nem rendelkezett.⁴⁴

A mezőgazdasági munkaerő létszámcsökkenésének felgyorsulása a hetvenes évek második felében, összefüg-

gött a korábnál egyenletesebb ipartelepítéssel. Az ipar fejlődésébe bevonták a korábban főleg mezőgazdasági megyéket is, alkalmat teremtve a helyi lakosság számára a közeli, jövedelmezőbb munkavállalásra. Mindez megfelelt az iparcentrikus fejlesztési politika céljainak.⁴⁵

Egy reprezentatív szociológiai felmérés alapján képet kaphatunk a falusi elvándorlás okairól.⁴⁶ A megkérdezett tsz-tag fiatalok közül az adott feltételek mellett 37 százalék szándékozott továbbra is falun dolgozni; ha a feltételek megjavulnának, 89 százalék. A tanulók között az arányok 0,8 és 45 százalék, az ingázók között 0,0 és 30 százalék. A legtöbb fiatal tehát még elképzelni sem tudott olyan feltételeket, amelyek mellett a falusi munkát választanák. Hogy milyen feltételeknek kellene a megkérdezettek szerint változniuk? Elsősorban a szakképzési lehetőségeknek, másodsorban a jövedelemnek. Az életkörülmények befolyását kicsinek értékelték, idősebb tsz-tagok között előtérbe került a megélhetést biztosító nyugdíj, ami-re csak az állami szektorban nyílt lehetőség. Mindezek régi és azóta is megoldatlan problémák.

Válság és terápia (1980–1984)

Termelésvisszaesés

Az 1980. évi mezőgazdasági termelésvisszaesés okai között ott voltak a korábbi hasonló időszakokból ismert problémák, újszerű volt azonban a makrogazdasági környezet és a drasztikusan romló élelmezési helyzet, de a vezetés nagyon kritikus helyzetfelmérése és figyelemreméltó rövidtávú koncepcióváltása is.

A gazdaság általános feszült helyzete, a fizetési mérleg problémák, az általános növekedési válság, a beruházás-, import- és energiakorlátozások már 1979-től éreztették hatásukat, így a mezőgazdaság válsága sem volt gyorsan feloldható. Egy évtizeddel korábban beruházás- és jöve-

delemátcsoportosítással, a gép-, műtrágya- és takarmányellátás javításával, kisebb korrekciókkal gyorsan túl lehetett lendülni egy-két év nehézségein. Most csökkenteni kellett a mezőgazdaság termelő felhasználását. A szokásos terápia alkalmazhatatlansága miatt az 1980–81-es válság mélyebb lett a korábbiaknál. Nem lehetett sem több géppel, sem gyorsított beruházással próbálkozni, a korábbinál is kevesebb műtrágya maradt belföldi felhasználásra és a felvásárlási árakat sem lehetett emelni.

Az 1980–1981. évi válság közvetlen okai a következők voltak.

1. Nőtt az exportált mezőgazdasági gépek és a műtrágya mennyisége és aránya, csökkent tehát a belföldi felhasználásra kerülő mennyiség. A mezőgazdasági termékek és élelmiszerek exportja azonban nem mutatott lényeges növekedést, a hiányzó termékekből, így gabonából, koncentrált takarmányból jelentősen nőtt az import.

2. A beruházások elhúzódtak, az állóalapok üzembehelyezése lassult, az állóalap-hatékonyság tovább csökkent.

3. Az üzemanyagellátás zavarai, takarékosági előírások fékeztek a gépi munkákat és a szállítást. Az üzemanyagnormákat gépi műveletekre is lebontották, így nőtt a rugalmatlanság. A szükséges öntözésre üzemanyaghiány miatt nem kerülhetett sor. Ennek fényében értékelhetők a kedvezőtlen időjárásról szóló hírek. Temes megyében például 1980 őszen vártak a vetéssel, mikor viszont kedvezőbbre fordult az időjárás már nem kapták meg az üzemanyag-fejadagot és elfogyott a vetőmag. Ceaușescu reakciója: be kell tartani a központilag előírt vetési időpontot.

4. Kieleződött a munkaerőhelyzet, mivel nőtt a kézi munkák iránti igény és tovább romlott a munkaerőellátás. Kisebb termés, növekvő költségek és változatlan felvásárlási árak mellett a termelészövetkezetből származó paraszti jövedelem, így a közösen való érdekeltség valószínűleg csökkent.

Mindezek eredményeként 1981-ben a gabonatermelés valamivel alatta maradt a megelőző évekének, a kapásnö-

vények termesztése lényegesen csökkent. Az igazi válságtényező azonban, mint már annyiszor, most is az állattenyésztés volt. Az okok a szokásosak: takarmányhiány, rosszul megválasztott vetésszerkezet, kihasználatlan hegyvidéki legelők, túlméretezett állatállomány, a nagyüzemi telepek alacsony hatékonysága.

1981–82 telén az állattenyésztés mélypontra zuhant. 1982 őztől javult a takarmányellátás, jó széna- és gabonatermést értek el, de az állati termékek mennyisége még 1984-ben is alacsonyabb volt az 1979. évi szintnél.

Hogyan látta Ceaușescu az agrárválságot

A pártfőtitkár beszédeiben részletekbe menően feltárt egy sor alapvető hiányosságot és számos intézkedést hozott azok kiküszöbölésére: 1980–1981-ben főleg műszaki-gazdasági téren, majd 1982-ben árreform, intézményi változások, új keresetszabályozás bevezetésével. A helyzetfeltárás majdhogynem pontos volt, a terápiában a szakszerűség túlzásokkal tarkított rögtönzéssel keveredett.

Először a földalap-gazdálkodás, a beruházások, a takarmányozás és a háztáji állatállomány csökkenése került terítékre.⁴⁷ A művelt terület csökkenését főleg az érdekeltség és a munkaerő hiánya okozza. Egyoldalúan közeliíti meg viszont a kérdést az a direktíva, hogy minden földet meg kell művelni kertekben és városi közterületeken egyaránt. Mindenki, akinek lakóhelyén erre lehetősége volt, köteles lett mezőgazdasági termelést folytatni, zöldségeskertet létesíteni, állatot tartani. Ez néhány látványos akcióhoz vezetett. Lakótelepek házai között kukorica és káposzta díszlik, egyesek baromfit tartanak a város közepén. Ekkortájt kezdődött az üzemi étkezdéket ellátó kiegészítő gazdaságok szervezése és a városok körüli hobbykertek létesítése. Ceaușescu elismerte, hogy háztáji állattartásra szükség van, sőt növelni is kell azt. Ez újdonságnak számított a kollektivizálás óta. Nem kíván azonban engedni a centralizált tervirányításból sem: „Községen-

ként kötelezettséget kell megszabni a húszállatok leszállítására az állami termékárhoz szerződéses alapon. Nem vezetjük be ismét a kötelező kvótát, de minden községnek szerződést kell kötnie bizonyos, a tervben feltüntetendő húsmennyiség leszállítására.” Érdekes a nyíltság: a felvásárlási rendszernek burkolt beszolgáltatásként kell működnie. Ezt a tanácsi és pártutasításként élő rendszert 1984-ben törvényerőre emelték, előírva a háztáji kívánatos termelési szerkezetét és a termésből az állami alapnak leszállítandó mennyiséget.

Az 1980. február végi beszéd rámutat, hogy a drágán épült állattenyésztő telepek magas költséggel és alacsony eredménnyel termelnek. Nagy mennyiségű koncentrált takarmányt használnak fel, miközben az országban 4 millió ha legelő kihasználatlanul maradt. 1980 közepétől egyre dühösebben támadták a lemaradásokért állítólag felelős személyeket: a minisztert, a megyei és községi apparátust, de minden falusit is, aki a kampányok idején nem dolgozik éjt nappallá téve a földeken.⁴⁸ A főtitkár elképzelése szerint a mezőgazdasági termelésnek katonai akcióként kell folynia, ahol a mezei talpasok mindent vakon végrehajtanak.

Az 1980. évi eredmények ismertté válása után újabb pontokon vizsgálták felül az addigi agrárpolitikát.⁴⁹

A két évvel korábbi irányzattal szemben meg kívánták valósítani a helyi tömegtakarmányok teljes körű hasznosítását. Az állattenyésztésre vonatkozó terv viszont változatlanul minden mástól különálló életet élt, noha a hústermelés 30 százalékkal kevesebb volt a tervezettnél, mert nem az előírt súlyban szállították le az állatokat és magas volt az elhullási arány.

A gépállomások és szövetkezetek munkájával kapcsolatban az volt a főtitkár véleménye, hogy növelni kell ugyan a gépállomások hatáskörét, de a munkaalakulatokat ki kell helyezni a szövetkezetekhez, és globális akkordban fizetni. Emellett töretlenül hitt a technológiai normákban. Az egységes tervek előírták a megvalósítandó növényesűrűséget, az egyes munkálatok optimális ütemezését. Törvénybe foglalták mindazokat a technológiai

elveket, amelyeket megfelelő érdekeltségi és szervezeti rendszer mellett minden képzett agronómus alkalmaz. A vetés során nem alakul ki optimális növénytűrűség, a betakarításnál 10–15 százalék a veszteség, nem megfelelő a raktározás, veszteséges a felvásárlás – a hivatalos beszédek mindegyike terápiként csak fokozott fegyelmet ígértek.

A nagy, drága mezőgazdasági beruházások helyett a helyi anyagok felhasználása, olcsó eljárások, tipizált rendszerek alkalmazása került előtérbe. Elrendelték például, hogy 1981–1982-ben ne kezdjenek új öntözőmű építéséhez, viszont helyezzenek súlyt a karbantartásra, a zavartalan üzemeltetés biztosítására.

Ceaușescu különösen az agrár-ipari tanács elnökének feladatát emelte ki, nyíltan kimondva „a legmegbízhatóbb kádereket válasszuk, lakjanak a tanács székhelyén. Ezeknek az aktivistáknak legalább olyan színvonalon kell állniuk, mint hajdan egy rajoni (járási) titkárnak. Nekik kell felelniük minden tevékenységért a tanács körzetében, a mezőgazdasági és ipari termelésért, a lakosság életszínvonaláért, a politikai és kulturális tevékenységért, valamint a pártmunkáért.”⁵⁰ Újjá kell tehát éleszteni a járást a vegetáló agrit megerősítésével.

Fokozódott a megyei vezetés hatalma is. A megyei tanács a tervfelelős, végrehajtó szerve a mezőgazdasági igazgatóság, amely csak szakkérdésekben függ a minisztériumtól. A megyei döntéseket helyi szinten az agritok elnökei képviselik.

Az egyénileg gazdálkodó községek modernizálását szolgálták az ott létesített gépállomás-kirendeltségek, állatorvosi hálózat. Ugyanakkor ezek az állami beavatkozás lehetőségeit növelték, s a községi tanácstól is egyre nagyobb aktivitást vártak el.

1981 ősze-tele az egész gazdasági életben fordulatot hozott. Románia elfogadta az IMF szanálási csomagtervét és így hitelekhez jutott, melyek átsegítették fizetési mérlege pillanatnyi nehézségein. Az IMF ajánlására a piaci tényezőket aktivizáló intézkedéseket is hozott. Nem bizonyítható, hogy a mezőgazdaságot érintő intézkedések

ugyanúgy külső nyomásra születtek volna, mint pl. a fogyasztói árak emelése, vagy az egységes valutaszorzó és a lei leértékelése. Mindenesetre az 1982. eleji agrárpolitika szelleme elüt az egy évvel korábban, vagy két évvel később alkalmazottétól.

Az 1981. évi kiábrándító terméseredmények miatt a főtitkár élesen kritizált minden „felelőst” (gépkezelők, irányító szakemberek, megyei vezető, a MÉM és vezetői).⁵¹

1. A mezőgazdaság fejlesztését eddig a déli, síkvidéki övezetekre koncentrálták, elhanyagolva a domb- és hegyvidékek mezőgazdaságának fejlesztését.

2. Vissza kell térni a hagyományos legeltető állattartásra. Elhibázott importra alapozni a takarmányozást.

3. A gépállomás hatalmát le kell törni. („Véget kell vetnünk az olyan anarchikus helyzetnek, amikor a mezőgazdasági állomás vezetője dönti el, dolgoznak vagy sem.”) A mezőgazdasági egységek vezetői irányítsák az összes munkákat.

4. Fel kell számolni a termelési, így a szövetkezetközi társulásokat, ezeknek csak a sertésenyésztésben van létjogosultságuk.

5. Fel kell számolni a MÉM trösztjeit, le kell építeni a minisztérium és a megyei igazgatóságok apparátusát.

6. Az éles kritikát követte a Mezőgazdasági és Élelmiszeripari miniszter leváltása, és a minisztérium megrovása.⁵²

A felvásárlási árak új rendszere

A gazdasági mechanizmust átalakító, az önfinanszírozás és önálló gazdálkodás elvét meghirdető 1978-as rendeletek nem szántak aktív szerepet az áraknak. Tervbe vették azonban a dotációk csökkentését, és a világpiaci árak részleges figyelembevételét a belső elszámolási árak kialakításában. 1980-ban rendezték a termelői árakat az iparban, többek között lényegesen drágítva az energiát és a fűtőanyagokat. Az ipari árak emelkedése megnövelte a

mezőgazdaság által felhasznált termékek árát is, amit a következő év elején a felvásárlási árak emelésével kompenzáltak. Az áremelés valószínűleg nem javította a gazdaságok pénzügyi helyzetét, valóban csak a költségek növekedését ellensúlyozta.

Egészen más jellegű az 1982. január 1-én bevezetett új felvásárlási árrendszer,⁵³ amely a két évvel korábbi alapárakat jelentős felárakkal egészítette ki. A felár nagysága az egy hektár vetésterület, illetve az egy tenyészállat után az állami alpnak leszállított termék mennyiségétől függött. A rendelet egyrészt javítani akarta a parasztság anyagi helyzetét, a falu és város közötti csere feltételeit, másrészt minél nagyobb arányban központosítani kívánta az export és a belső ellátás szűkös alapjait.

A felár a rosszabb felszereltségű, alacsony jövedelmezőségű, nem-állami termelést preferálja, a szövetkezeti, háztáji, egyéni termelőket egyaránt.

A zöldség- és gyümölcsfélék árait a gabonáénál inkább differenciálták, szezonális és minőségi árakat alkalmaztak. A prémiumrendszert a gabonához hasonló elvek szerint alakították ki, de legtöbb esetben nem tettek különbséget a szektorok között. A felárrendszer nem változtatott az aránylag kis, szezonális árkülönbségen. Az extra minőségű paradicsom felvásárlási ára januárban például csak tízszerese az augusztusinak. (Igaz, ennek kicsi a gyakorlati jelentősége, mivel 1981-ben energiamegtakarítás céljából megtiltották az üvegházak fűtését.) Külön felárral honorálják a zöldség és gyümölcsfélék exportminőségét és térítik meg a csomagolási költségeket. A felárakat úgy állapították meg, hogy már az átlagos termelési eredményt elért gazdaságok is részesülhettek prémiumban. Hasonló az állati termékek és élőállatok felvásárlásáról szóló rendelet is.⁵⁴ Figyelembe kell azonban venni, hogy a termelés jelentős arányban egyéni termelésből származik, illetve, hogy a rendelet meghozatalakor krónikus volt a hiány, a feketepiaci árak a hivatalosnak többszörösére rúgtak. Ezért kötelezettségként írja elő, hogy minden falusi lakos lehetőségeihez mérten a legtöbb állatot tartsa és szerződjön le, amit a következőkkel indo-

kol: „A falusi lakosság gazdasági számára az állam stabil árakon ipari termékeket és változatos szolgáltatásokat biztosít, ami szükségessé teszi, hogy szerződéskötések és felvásárlások révén a falusi lakosság is értékesítse az állati eredetű mezőgazdasági termékfeleslegét.” (Ez a szakasz a növényi termékekre vonatkozó törvényben nem szerepel.)

Míg a növényi termékeknél változatlanul érvényben maradtak az 1981-es alapárak, az állati termékeknél az alapárakat is növelték átlag 30 százalékkal. Emellett aktualizálták azokat a rendeleteket, amelyek szerint az állami alappal élő állatra illetve tejre és tejtermékekre szerződött termelő kiskereskedelmi áron takarmányt vásárolhat.

A parasztok jövedelme

Az új árrendszerrel együtt azt is újra szabályozták, hogy milyen feltételek mellett fordítható a bevétel a tagság jövedelmének növelésére.⁵⁵

A nettó termelési értékből képzendő alapok nagyságát az új törvény nem szabályozza részletesebben, mint az 1977. évi. Teljesen új elem viszont a termelés alapok szerinti megoszlásának külön szabályozása és a nyereség felosztása. A termés felosztásában szereplő alapok sorrendje a következő: állami kötelezettségek, takarmányalap, a falu élelmezéséhez és az állatok takarmányozásához szükséges tartalékok, természetbeni javadalmazás és nyereségrészesedés alapja. Ezzel a szövetkezetekre vonatkozó előírások összhangba kerültek a területi önellátásra vonatkozó törvénnyel, beiktatták az önellátási felelősséget. Legfontosabb természetesen a központi alap elsődlegességének törvénybeiktatása. A tervezettnél kisebb termelés esetén az állatok takarmánya, illetve a falu ellátása csökkentendő először.

Az előírányzott nyereségből 70 százalék fejlesztésre, 15 százalék részesedésre fordítandó, a maradékon négy másik alap osztozik. A terven felül megvalósított nyere-

ség 25 százaléka fejlesztési alapba, 50 százaléka nyereség-részesedési alapba, 22 százaléka élelmiszer és takarmány-tartalékba kerül. Külön szabályozták a terven felüli fizikai termelés elosztását. A természetbeni javadalmazási alap kiegészítésére 45–55 százalékot irányoztak elő.

Az élők munkai igény kiszámításában megszüntették a konvencionális norma rendszerét, helyette az állami gazdaságokban alkalmazott normákat és bérezési szintet vezették be. Az új normarendszer nem teszi lehetővé az egységnyi jövedelmek összehasonlítását a korábbi konvencionális normával.

A bérezés általános formája a globális akkord, azaz a csoportos teljesítménybér. A normák alapján kalkulált bért akkor kapja meg a brigád, illetve a dolgozó, ha minden kijelölt feladatot teljesítettek, és elélték a tervezett terméseredményt. Amennyiben ezt túlszárnyalják, a többlet arányában nő a keresetük is. A gépkezelők is az elért hozamok arányában kapják meg tervezett járandóságukat a gépállomás beralapjából.

A törvény részletesen foglalkozik az élelmezésre szánt gabonafélékből való részesedéssel. Az önellátási program által kijelölt mennyiség kizárólag a minden előírt munkát teljesített tagnak jár. A törvény e pontja⁵⁶ valójában nem is a jövedelemszabályozást szolgálja, hanem a feketepiac ellen irányul, amely az állami gabonakereskedelmi monopólium megsértésével haszonnal csökkentette a helyi hiányokat.

A törvény a „garantált jövedelem” kategóriáját gyakorlatilag megszüntette, mindenki a termelés arányában részesedik. Ugyanakkor a korábbinál nagyobb évközi előleget lehet kapni. A növénytermesztésben az előirányzott bér 80, az állattenyésztésben 90 százalékát havonta, a természetbeni részesedés felét betakarítás után osztják ki.

Az új árrendszer tehát lehetővé teszi a szövetkezetek jövedelmének gyors növekedését, a tagok keresete azonban erősen tervhez kötött, egyedi szabályozás függvénye. Szoros a kapcsolat az egy főre jutó élelmiszer mennyiséget, adagolást előíró szabályokkal. Mivel az állampolgárok a fő élelmiszerek (kenyér, liszt, olaj, cukor) kiszabott

menységét csak a lakóhelyük szerint kijelölt boltokban szerezhetik be, a falusiak csak helyben vásárolhatnak, ill. naturális jövedelmükből kell magukat eltartaniuk. A kapcsolódó rendeletek minden falusi lakos mezőgazdasági munkáját és a ház körül folytatandó tevékenységét is előírják, foglalkozásra és korra való tekintet nélkül.

Az új rendelkezések hatását ismertető KB ülés⁵⁷ szerint a szövetkezeti parasztság jövedelme kb. 25 százalékkal növekedett, és elérhette az állami gazdaságokban tevékenykedők jövedelmét. A havi átlagkereset a növénytermesztésben 1400–1500 lei, az állattenyésztésben 1700–1800 lei. A vezetők az átlag maximum 2,5-szeresét kapják, 70 százalékot az elért termés, 30 százalékot az üzem nagysága, a munka bonyolultsága szerint. Ezek az adatok valóban jelentős növekedést mutatnak az 1980. évi 1366 leihez képest, ha nem is érik el a 25 százalékot.

Az 1984-es, kiemelkedően jó termésű év a törvényben deklarált elvek dacára sem vezetett gyors jövedelemnövekedésre.

Az élelmiszerellátás

A román gazdaság hetvenes évek végén bekövetkezett egyensúlyvesztése a fogyasztói piacra is kiterjedt. A kereslet a kínálatnál gyorsabb ütemben nőtt. 1976 és 1979 között a reálbérek 30 százalékkal nőttek, ugyanezen időszak alatt a mezőgazdasági termelés csak 26 százalékkal. Gyors volt az urbanizáció, mintegy kétmillió fővel nőtt a városi lakosság száma, a falusi lakosság pedig egyre inkább élelmiszervásárlóvá vált.

Az 1980–81. évi rossz termés közvetlenül és közvetve egyaránt csökkentette az élelmiszerkínálatot. Csökkent a felhozatal zöldségből, gyümölcsből, burgonyából. Romlott a takarmányhelyzet és annyira felmentek a szabad- és feketepiac takarmányárai, hogy a háztájiban olcsó élelmiszert (pl. kenyeret) használtak takarmányozásra, illetve szénával kereskedtek tej helyett. A szinte kizárólag állami

csatornákon forgalmazott termékek (cukor, étolaj, tőkehús, tej, tejtermék) felhozatala is jelentősen csökkent.

A romló élelmezési helyzetet a hivatalos adatszolgáltatás is tükrözi. 1981-re még közölték az egy főre eső élelmiszerfogyasztás csökkenő számait, majd a következő évtől az alábbi táblázat kimaradt az évkönyvből. (10. táblázat)

10. táblázat

Az egy lakosra jutó fogyasztás változása (%-ban)

	Burgonya	Cerália	Zöldség	Cukor	Hústermék ¹	Tejtermék
1975–1980	-26	-9	18	39	23	33
1980–1981	+0	-2	13	-15	-3	-8

¹ Hús- és húskészítmény nyershúsegységértékben. 1979 után a húskészítmények minden ehető adalékanyagát átszámították. Az 1975–1980-as index becslésünk szerint mintegy 2–3 százalékponttal magasabb, mintha az új módszer szerint számították volna.

A zöldség és burgonya lett az állati fehérje pótléka. Az ipari hústermelés adatai szerint a húsfogyasztás 1982–1983-ban mintegy 20 százalékkal maradt el az 1979. évi szinttől.

A kereslet és a kínálat egyensúlyának megbomlását az élelmiszerboltok előtti növekvő sorok jelezték. Mivel a kínálat növelésére sem a termelés, sem a külkereskedelem nem volt képes, a keresletet kellett csökkenteni. Két módszer adódott, adminisztratív korlátozások és/vagy az áremelés. Az egész gazdasági szisztéma az adminisztratív megoldást preferálta, az áremelés egyszéri akció maradt.

Az adminisztratív keresletszabályozás meghatározza a vásárlásra jogosultak körét és adagolja, feltételekhez köti a vásárolható áru mennyiségét. A módszerek megtalálhatóak a katonai szükséghelyzet esetén szokásos intézkedések között. A Romániában bevezetett, nagyban differenciált és területileg szervezett ellátási rendszer különbözik

a lengyel megoldástól és a II. világháború után bevezetett általános jegyrendszertől egyaránt.

1981 folyamán kidolgozták az önellátás helyi, megyei és országos programját, ami kötelező érvénnyel írja elő a fogyasztási normákat, kijelöli a termelőket és a szállítási kapcsolatokat. Az már a politikai propaganda fogásaihoz tartozik, hogy az ellátási programot kiegészítették az egészséges táplálkozás négy éves akciótervével.⁵⁸

Néhány kevésbé látványos intézkedés valóban az önellátás felé terelte a fogyasztókat. Az egyik a falusi lakosságot akarta leválasztani a városi élelmiszerpiacról. Olyan adagolási és vásárlási rendszert vezettek be, amely az ország lakosait egy-egy üzlet vonzáskörzetébe sorolta, fejadagjukat csak ott szerezhették be. A kenyér esetében csak helyi és időszakos mennyiségkorlátozást alkalmaztak. A cukor, a liszt, a kukoricaliszt és az étolaj esetében egységesen meghatározott városi és (alacsonyabb) falusi havi fejadag járt. A hús adagolása nagyon változatos formákat öltött,⁵⁹ de a fejadagokat sem igen biztosították.

Egyszeri áremelés⁶⁰ jelentősen lekötötte a vásárlóerőt, hiszen az egyidejű jövedelemnövelő intézkedés az árváltozások hatását csak félig kompenzálta.⁶¹ A fogyasztói ár-emelés követte a felvásárlási árak emelését, valószínűleg az IMF által már régóta szorgalmazott, és a lengyelországi „tanulságok” miatt többször elhalasztott intézkedésről van szó. A XIII. pártkongresszus nem tartotta elfogadható eszköznek az árakon keresztül történő szabályozást.⁶² Tartósan visszafogták viszont a nominális jövedelmek növekedését. A munkások és alkalmazottak reálbére 1982-ben 7,4 százalékkal csökkent,⁶³ és a reáljövedelem 1984 végére csak 6 százalékkal haladta meg az 1980. évi szintet.

A paraszt-piac és a kistermelés helyzete

A nem állami piac árai azonnal reagáltak a kereslet és kínálat egyensúlyának megbomlására, mindaddig, amíg a hatóságok meg nem próbáltak érvényt szerezni a

19/1971. árrendeletnek, mely szerint a piacokon csak a kifüggesztett maximumon belüli áron lehet árulni. Ezek az árak azóta feledésbe merültek, a kialakult egyensúlyi árak – figyelembe véve a minőségi különbséget – nem voltak lényegesen magasabbak mint az állami boltokban. 1980 után az állami konkurencia egyre kisebb lett, a kis-termelők költségei (főként a szállítás) növekedtek, így az árak gyors növekedésnek indultak. 1983 tavaszán az piaci riportok arról számoltak be, hogy a – nemrég felemelt – maximális árak kettő-ötszöröséért adták a parasztok a termékeket. Bizonyos esetekben a magasabb árat mint rég bevett szokást tárgyalta a sajtó.⁶⁴ A törvényes keretek között kiszabható bírságok általában belefértek az árakba.

1983. március 28-án,⁶⁵ megszigorították a központi árelőírásokat és kampányt indítottak azok ellenőrzésére. Csak termelői igazolvánnyal, saját terméket volt szabad árulni, mégpedig zöldséget, gyümölcsöt, tejterméket, burgonyát és élő baromfit. A maximális árakat a helyi tanács állapította meg, az állami árnál 5 százalékkal magasabb szinten. A pénzbírságot felemelték, sőt börtönt is kiszabhattak az ár túllépéséért és viszonteladásért.

A tejtermék, a baromfi, a primőr zöldség gyorsan eltűnt a piacokról, és csak az ellenőrzési kampány elmúltával szivárgott vissza.

Szinte képtelenség megállapítani, a fogyasztásra kerülő áruk mennyiségét, még kevésbé a termelők és a fogyasztók differenciálódását. Az mindenesetre biztos, hogy a boltok pultján megjelenő árumennyiség nem a fogyasztásról ad hű képet, csak a kereslet és kínálat hivatalos áron kialakuló viszonyára utal.

Mivel a piaci árak ellenőrzésével csökkent ugyan az árszínvonal, de egyben a felhozatal is és virágzott a fekete-piac, a hatóságok következő lépése a parasztok termék-feleslegének elvonása lett, hogy az ne magánkereskedelemben kerüljön forgalomba. Ez egyben a falusiak élelmiszerfogyasztását is visszafogta, hiszen miközben a városiak húsjeggyel álltak sorba, a falusiak nem korlátozták saját fogyasztásukat.

Az 1984 elején közzétett *Egységes program a mezőgazdasági termelés növeléséről a mezőgazdasági termelősövetkezeti tagok személyi gazdaságaiban és a magántermelők gazdaságaiban*⁶⁶ nem könnyen adja meg magát a kíváncsi elemzőnek. A *Program* – hasonló elnevezésű társaihoz hasonlóan – sajátos képződmény. Nem illeszkedik a népgazdasági tervekhez és nem ölt jogszabályformát. Nincs határideje, megsértése nincs szankcionálva.

A magyarországi sajtóismertetés legfeltűnőbb elemét emelte ki, a vetésszerkezet és az állatállomány családonkénti előírását, valamint hogy ebből milyen arányban kell az államnak leszerződni.⁶⁷ A családonkénti tervlebontás tényleges menetét a III. fejezet tartalmazza: a megyék sajátosságainak megfelelően kapják az állami felvásárlási tervet, lebontják községekre és városokra és a helyi tanács tovább bontja családokra. A lebontás módszere, a kijelölés eszközei nem sokat változhattak a korábbihoz képest.

Az állami kötelezettségvállalással foglalkozó rész szerint „ezentúl” kötelező minden eladásra felkínált terméket átvenni, akkor is, ha nem volt leszerződve, mégpedig a törvényes felárrendszer alkalmazásával. Megnövekedett a takarmányjuttatási kötelezettség is. A későbbi kommentárok azzal érveltek, hogy a takarmányvásárlási lehetőség felemelése növeli a lakossági gazdaságok állatnevelési kedvét. A leszerződött sertés takarmányszükségletének 48 százalékát, a tejtermelés takarmányszükségletének 36 százalékát, a borjúhízlalás takarmányszükségletének 13 százalékát biztosította a felvásárló „állami áron”.⁶⁸ Magyarországi és NDK-beli arányokhoz viszonyítva ez kevés.

A program alapján kiszámítható, hogy a felvásárlási tervet mintegy háromszorosára kívánták emelni. Ilyen mértékű elvonás mellett a szűk család ellátására is alig marad vissza termék, azt a részt is elvonják, ami a tágabb városi, falusi családban került szétosztásra. Nem véletlenül hangsúlyozta a főtitkár a parasztok önfeláldozását és a munkásokkal való szolidaritásukat.⁶⁹

A gazdasági kapcsolatok

Az állam a redisztributív kapcsolatokat helyezi előtérbe, kiutalások, begyűjtések rendszerével operál. Ezekhez a műveletekhez árak is kapcsolódnak, a gazdaság résztvevőinek van bizonyos költségérzékenysége. A redisztributív folyamatokat piaci műveletek módosítják, amikor például egy szövetkezet megveszi a kiutalt műtrágyát egy másiktól, amelyik különben nem tudna idénymunkásokat alkalmazni.

Szintén piaci jellegű az elosztó szerv alkalmazottja és a termelő közötti kapcsolat. A szívesség – több üzemanyag, alkatrész – ára lehet egy demizson pálinka vagy egy hízott liba. Ezek a minden szocialista gazdaságban elterjedt, torzult piaci kapcsolatok Romániában különös erővel érvényesülnek. Egy szövetkezet vezetője 1983 őszén elmondta nekem, hogy a kiutalt műtrágya kétszeresét használták fel és a gépek sem állnak üzemanyag hiány miatt. Éppen amikor az állami szabályozás leginkább korlátozza a piaci kapcsolatok differenciáló szerepét, ez piaci jellegű kapcsolatokat szül a termelők között és korrupciós kapcsolatot termelő és hatóság között.

Az áruhiány fokozódásával egyre kiterjedtebbé vált a kölcsönös szívességek reciprok hálózata. A tranzakció tárgya lehet áru, vagy arra vonatkozó információ: mit, hol, ki révén, hogyan lehet beszerezni. A kapcsolatok közege munkahelyi kollektíva, családi vagy ismeretségi kör. Ezek a láncok piaci funkciót is kapnak, a fokozott hatósági ellenőrzések idején rajtuk keresztül kerül eladásra hús, sajt, importáru.

A munkahelyek az önellátási rendszer keretében, mintegy állami felhatalmazást kaptak a lakossági akciók támogatására. Mezőgazdasági kisegítő gazdaságot tarthattak fenn, különmunkát szervezhettek, aminek fejében például megkaphatták a dolgozók téli burgonyaszükségletét.

A termelőszövetkezet a hivatalos fizetés mellett számos módon kivívhatja a tagság jóindulatát. Szállítóeszközzel támogathatja a piacozást, bújtatva alkalmazhat ré-

szesművelést. Volt olyan eset is, hogy a szövetkezet kölcsönadta vontatóját a kukoricalopáshoz, különben nem lett volna takarmány. Tekinthetjük ezt hagyományos faluközösségi mentalitásnak is. Az erősebb szövetkezetek, különösen városok mellett, formalizáltabb kapcsolatot építettek ki tagságukkal.

Egy gazdasági egység sikerességét egyszerre határozza meg a teljes gazdasági kapcsolatrendszerben elfoglalt helye és a politikai megítélés, ami számos nem befolyásolható elemet tartalmaz. A látványos és nagyobb gazdasági hátránnyal nem járó előírásokat minden résztvevő betartja. Például még az egyébként mindenben dúskáló termelőszövetkezet sem engedi meg magának, hogy csak egy utánfutót kapcsoljon a vontatójára kettő helyett. Be kell tartani a politikai érintkezés rituális szabályait is, követni kell az aktuális kampányt, a korábbi rendelkezéseket pedig jó érzékkel, lehető leghamarabb el kell felejtetni.

Az irányító szervek sikerérdekeltségük folytán hajlamosak a formalításra. A központi gazdaságpolitika akár csak a megyei, vagy az agrár, állandóan a jó példákra hivatkozik. A magas hozamokat elért gazdaságok hivatottak igazolni a rendszer lehetőségeit. Ezek vagy kivételezett ellátásban részesülő sztahanovista tsz-ek, vagy azok voltak, és így meg tudták vásárolni az összes hiánycikket. A legjobbaknak ráadásul még személyes támogatójuk is van, aki politikai súlyával besegít.

A kilábalás elszalasztott lehetősége

1982-ben Románia gazdaságpolitikáját a fizetési mérleg stabilizálásának igénye határozta meg, az áruk valamennyi csoportjában csökkent a külkereskedelmi forgalom értéke, legnagyobb visszaesés az élelmiszerek terén mutatható ki. A mélyponton lévő állattenyésztés jelentős exporttétélei maradtak ki. Noha a termés 1982-ben nagy volt, a gabonaexport is elmaradt az előző két évitől, viszont helyreállt a nettó exportőri pozíció. Nemcsak a gabona behozatala volt visszafogott, de a szójapogácsáé is, amit a feldolgozatlan szójabab importjának növekedése

csak részben helyettesített. Javult a cukor és az étolaj külkereskedelmének egyenlege.

A gabonakülkereskedelem visszafogása mérhető árnyerességgel járt. Korábban a termés egy részét betakarítás után azonnal exportálták, majd következő tavasszal importból pótolták a hiányt. Az importár a búza esetében általában 12–13 százalékkal, kukorica esetében átlag 25 százalékkal haladta meg az azonos évi exportárat. Tárolótér bővítéssel ez a veszteség csökkenthető volt, viszont nőhetett a tárolási veszteség.

A befeléfordulást szolgálták az importhelyettesítő programok.⁷⁰ Növelték a hetvenes években megindult szójatermesztés vetésterületét, feldolgozóüzemet is építettek, így az importban nyers szójababra térhettek át. 1982 közepén rizs- és gyapottermesztési program indult. Az ötvenes évek elején nagy területen termesztettek gyapotot. (1953-ban 224 ezer hektáron), de később átadta a helyét a kukoricának, az ország specializált termékének. Az újabb autark fordulat 30 ezer hektárra kívánta visszahozni a gyapotot, hogy a tőkés import kiváltható legyen. Intézkedtek egy vetőmagprogram beindításáról is, hogy bővítsék a hazai nemesítésű fajták választékát. Közvetve külkereskedelmi kérdésnek tekinthető a műtrágyaellátás alakulása is. A román statisztika szerint 1982-ben véget ért a fogyasztást csökkentő politika, 1984-ben elérték a felhasználás 1979-es szintjét. Lényegesen megnőtt a káli-műtrágya importja, javult a műtrágyafelhasználás összetétele. Pozitív fordulat volt, hogy éppen az exportfokozás erőltetése idején adtak lehetőséget a műtrágyafelhasználás növelésére. 1982-től kedvezőbben alakult a beruházások helyzete. Lassan egyensúlyba hozták a beruházásokat és az állóalap-növekedést. E stabilizációs időszakban sok beruházás csökkentette a korábbi aránytalanságokat. Gabonátárolók, takarmánygyárak épültek, vizet vezettek az istállókba. Feltűnően nőttek az élelmiszeripari beruházások, ezen belül is a helyi ellátásra termelő, vagy helyi terméket feldolgozó kisüzemek.

1983-tól javult a gépellátás, 1984-ben megjelentek az első régen várt lánctalpas traktorok. A kukoricabetakarí-

tás gépesítése is előrehaladt. Mindez azonban nem változtatott az üzemanyagellátás szűkösségén.

Az üzemanyagszűke motiválta a lótenyésztési program beindítását 1983-ban. A technológiai szállításokban, a háztájikban fontos szerepe lehet a lófogatnak. Mindenesetre ez is a modernizáció kevésbé radikális felfogását mutatja, akárcsak a szerves trágya szétterítése a földeken, vagy a hagyományos, kis istállók építése és az 1983-as öntözési program gravitációs öntözőművei.

Az állattenyésztés csak lassan kezdett magához térni. Először 1982-ben tértek vissza a takarmánynövények termesztésére. A nagyüzemi tartás koncentrált takarmányszükségletének kielégítésére ugyanakkor kevesebbet importáltak. 1984 elején a szarvasmarhaállomány csak szigorú vágási tilalom mellett szárnyalta túl az 1980. évi szintet. Először a háztáji és a magánszektor állománya nőtt meg de szokatlan módon egyidejűleg romlott a fejési átlag, ami erősödő adminisztratív kontrollra utal. 1983-ban az állami és a szövetkezeti szektorban emelkedett a takarmányellátás barométerének tekinthető tejhozam, de az országos átlag még nem érte el az 1977-es szintet.

1984-ben a főtitkár nagy optimizmussal beszélt a mezőgazdaság rekordokat halmozó jövőjéről és egyre növekvő exportfeladatairól.⁷¹ A XIII. pártkongresszuson a mezőgazdasági kérdések háttérbe szorultak.⁷² Az 1986–90-es ötéves tervben a beruházások 14 százalékát szánták ennek a szektornak, amivel nagyon ambiciózus célokat kellett finanszírozni: az öntözött terület 50 százalékos növelését, a műtrágyafelhasználás megduplázását, a teljes gépesítést. Változatlanul a kiemelt területek közé tartozott a zöldség- és gabonatermesztés, valamint az állattenyésztés majdnem minden ága.⁷³

Az 1984-es terméseredmények még okot adhattak optimizmusra, de 1985-ben a természetes mutatók a növényi termelés és az állatállomány csökkenéséről számoltak be. Az állati termékek felvásárlása 1984-ben, hosszú csökkenés után, 2 százalékkal emelkedett, majd az 1985-ös tervjelentésből ezt a mutatót kihagyták.

Szemfényvesztés

A növény vénytermesztés eredménye 1985-ben összességében mintegy egy 10 százalékkal haladta meg az öt évvel korábbi szintet, az állattenyésztés éppen elérte azt. A termelés tehát optimista megítélés szerint is csak konszolidálódott, viszont növekedésnek indult az élelmiszerexport. A Szovjetunióból 1986-tól (évi 5 millió tonnás nagyságrendben) behozott kőolaj legfontosabb ellentétele gabona és hús. Amennyiben több volt 1986–87-ben a termés mint 2–3 évvel korábban, akkor az exportra ment, így az élelmiszerhiány okai módosultak. 1985 óta azonban annyira beszűkült az adatszolgáltatás, hogy semmilyen fejleményt nem lehet bizonyítani.

Lehet, hogy a megszorító intézkedések ellenállás nélküli fogadtatása, vagy az exporttöbblet termelésében elért valós eredmények, esetleg a diktátor emelkedő kora és a vég előérzete, vagy mindezek együtt okozták a nyolcvanas évek második felében elszabadult sikerpropagandát. Lehet azonban az is, hogy a sikerbeszámolók lelkendezése csak a valós helyzet elkendőzését szolgálta. A megrövidült eredménybeszámolók, az egyre soványodó statisztikai évkönyvek mögött mindenki arra gondolhatott, amire akart, csak éppen a korábbinál kevésbé tudta alátámasztani érvelését. Megszűnt az adatok megyék szerinti és tulajdonformák szerinti bontása, természetes adatok helyett növekedési ütemeket közöltek. A tervjelentések az öt évvel korábbi eredmények helyett egyre inkább 1965-höz, a „Ceaușescu-korszak” kezdetéhez viszonyítottak. Az értékadatokat tovább torzította az az új gyakorlat, hogy csak folyóáras adatokat tettek közzé, így a növekedési ütemek végképp nem fejezték ki azt amire hivatottak voltak. Továbbra is támaszkodhatunk azonban arra, hogy a főtitkári beszédekben mi jelent meg problémaként. Ennek dimenzióit helyi tapasztalatokkal és sajtójelentésekkel is fel lehetett mérni. (11., 12, 13. táblázat)

11. táblázat

A mezőgazdasági termelés alakulása

1979–1981 átlaga: 100

Megnevezés	1980	1985	1986	1987	1988
Mezőgazdasági termelés	100,0	109,0	125,1	122,9	114,4
Növénytermesztés	100,4	120,7	157,1	157,8	155,1
Állattenyésztés	100,0	102,1	103,2	99,7	95,0

Forrás: *FAO Production Yearbook*. 1988.

12. táblázat

Néhány mezőgazdasági és élelmiszeripari termék termelése

Megnevezés	1979–1981	1986	1987	1988
Búza (millió tonna)	5,47	7,32	9,67	9,00
Kukorica (millió tonna)	11,8	20,2	18,4	19,5
Cukor (millió tonna)	600	600	450	430
Hús (millió tonna)	1340	1300	1200	1140

Forrás: *FAO Production Yearbook*, 1988.

13. táblázat

A mezőgazdaság külkereskedelme (millió USD)

Megnevezés	1980	1984	1985	1986	1987
Import	1432	681	586	752	578
Export	1410	768	791	853	869

Forrás: *FAO Trade Yearbook*. 1987.

Úgy tűnik, volt miért titkolózni, hiszen a mezőgazdasági termelés a hozzáférhető adatok szerint is 1986-ban volt a csúcsponton, majd 1988-ig teljesítménye egyre romlott.

Az 1989. év még a szokásos kontrollal sem ítéhető meg. Az előző évi kétszereséről szóló 60 millió tonnás gabona-termés még akkor is irreális, ha ebbe az összegbe a kukoricát csővel együtt számolták bele.

Az ENSZ élelmezésügyi szervezetének, a FAO-nak az évkönyvei félhivatalos román forrásnak tekinthetők, de részletesebb, konzisztensebb képet adnak az országban publikált jelentéseknél.

Tételezzük fel, hogy minden igaz ami a táblázatokban szerepel. Alátámasztja ugyanis azt az álláspontunkat, hogy a román mezőgazdaság alapvető problémája nem mennyiségi, vagy külkereskedelmi eredetű, hanem hatékonyság és elosztás függvénye. A növénytermelés 50 százalékos növekedése és az állattenyésztés eredményének stagnálása egy évtized alatt, azt mutatja, hogy a gabonát még inkább elvonták a gazdaságoktól mint korábban, és a gazdaságoknak más takarmány előállítására sem volt lehetőségük. Történt ez akkor, amikor a szarvasmarhaállomány 13 százalékkal, a sertésállomány közel 50 százalékkal növekedett. Növekvő állatállomány, csökkenő hústermelés! A takarmányozási helyzet tehát az évtized végére minden korábbinál inkább kiéleződött. A mezőgazdasági termelés 1986-os rekordszintjéhez képest a növénytermesztés stagnált, az állattenyésztés eredménye majdnem az 1982. évi mélypontra esett vissza.

Van-e olyan tény, ami hihetővé teszi, hogy a búza és a kukorica termésátlaga 1983 és 1986 között duplájára nőtt? Ekkora javulást nem lehet megindokolni, de a feltételek bizonyos kedvező változása elképzelhető. Jelentősen gyarapodott a kombájn- és a traktorállomány, és az üzemanyagellátás is javult. A műtrágyafelhasználás 25 százalékos növekedése öntözéses gazdálkodás mellett lényegesen kellett, hogy javítsa a terméseredményeket. Hogy mi lett a nagyobb terméssel, arra csak a veszteségforrások ismételt felsorolásával válaszolhatunk. Az erőteljes állami begyűjtés rossz szállítással és tárolással kombinálva, elvonta a felhasználóktól a gabonát. A tsz-ek legalább egyharmaddal nagyobb termést jelentettek, csutkát, szalmát hozzászámoltak a szemhez, nehogy a megye le-

maradjon a versenyben. Ámde, ha a növénytermesztést ennyire kozmetikázták, az állattenyésztésben hogyan fordulhatott elő csökkenő eredmény? Egyrészt a belföldi használatra készült kimutatások mindig különböznek a külföldön megjelenőktől. 1986-tól, amikor a statisztikák fogyókúráját bevezették, nem volt adat a hústermelésről. Ki tudja, honnan vette Ceaușescu 1989. október 25-i beszédében az egy lakosra jutó 90 kg hústermelést. (Bizonyára onnan, ahonnan a csillagászati mennyiségű 60 ezer tonnás gabonatermés származott.⁷⁴) Másrészt az állattenyésztés sikermutatója az állatszám, így amíg az emelkedik – és erről gondoskodtak a jelentések készítői – addig hivatalosan nem tekintették problematikusnak a helyzetet.

Az esetleges rekordmennyiségű gabona exportjának nincs nyoma sem a FAO, sem a fejlett tőkés országok, sem a KGST országok statisztikáiban. A fejlődő országoknak szállított mennyiség bizonytalan: a források szerint az 1979–1981-es szintnek mintegy felét teszi ki. A mezőgazdasági export értéke a húsexporttól függően változott, ennek aránya az 1982. évi 12 százalékról 1985-ben egynegyedre, 1986-ban egyharmadra növekedett. Míg 1980-ban a hústermelés 15, 1982-ben 9 százalékát exportálták, addig 1986-ban már 18, 1987-ben pedig 15 százalékát, utóbb csökkenő hústermelés mellett. Az 1981–83-as állattenyésztési válság idején csökkentették a húsexportot, az évtized második felében viszont hasonló visszavesésre csak késve, jóval kisebb visszafogással reagáltak. 1986-tól a húshiányt legalább részben az export okozta, de fő ok változatlanul az egész termelő szektor sanyarú helyzete maradt.

A nyolcvanas évek közepén a húsexport főként a Szovjetunióba irányult. Szovjet forrás szerint 1987-ben 136 ezer, 1988-ban 85 ezer tonna húst vásároltak Romániától.⁷⁵

Románia a Szovjetunióba is csak az értékeesebb húsokat tudta exportálni, aminek aránya a kis súllyal levágott, fejletlen állatoknál nem túl nagy. A Szovjetuniónak Romániából származó importjában az élelmiszer és mező-

gazdasági termék részaránya hasonló nagyságú összérték-ből 1985-ben még 27 százalék volt, 1987-ben már csak 11 százalék.

A nyolcvanas évek második felében a mezőgazdasági jövedelmekről szóló beszámolók tanúsága szerint nem alkalmazták az 1982. évi árrendszer előírásait. A parasztok nem kapták meg járandóságukat, mindig találtak valamilyen ürügyet annak visszatartására. Nem jártak jobban a termelősövetkezetek sem, amelyeknek a jelentett termésmennyiségért rekord pénzbevételre kellett volna szert tenniük. Ezzel szemben pénzügyi helyzetük tovább romlott. Pontosan tíz évvel az előző hasonló akció után, 1989. január 1-i hatállyal sor került az adósságok eltörlésére. Az 1981 végéig felvett hiteleket teljes egészében, az 1985 végéig felvetteket részlegesen törölték, összesen 115 md lei értékben és eltöröltek mintegy 2 md lei kamathátralékot is.⁷⁶ Ez egyenlő három év teljes mezőgazdasági beruházási összegével. Egyben jelzi, hogy az agrárszektor kiegyensúlyozott működését az 1978-as és az 1982-es szabályozómódosítások sem biztosították. Az 1989. év fő kampánya a hitelezés visszaszorítására, az önfinanszírozó gazdálkodás elterjesztésére irányult. Míg azonban az akciót az iparban ismételt árrevízióval kötötték össze, a mezőgazdaságnak a korábbi feltételek között kellett tiszta lappal indulnia. A törvénytervezet ismertetése említést tesz arról, hogy ezt az összeget a korábbi évek költségvetési többletéből fedezik, akkor azonban nem számoltak be ilyen többlet keletkezéséről.

A Nemzetmentési Front Tanácsának intézkedései

Az új kormány egyik első intézkedése, a húsexport leállítás, a remélnél kisebb mértékben javíthatta az ellátást, hiszen nem igazán tetemes mennyiségről van szó. Az a későbbi bejelentés, hogy Romániának 1990. január köze-

pén csak 10 napos élelmiszertartaléka van, azt mutatja, hogy helyes következtetéseket vontunk le a FAO-statisztikákból. Hasonló közvetkeztetésre juthatunk, ha a Mezőgazdasági Minisztérium bejelentésére gondolunk, mely szerint az 1989-es gabonatermés csak 16,7 millió tonna volt. Az egy évvel korábbi hivatalos adatból levonva az egyharmados túlbecslést, hasonló eredményhez jutottunk.

Néhány hónapot bizonyosan igénybe fog venni, hogy a gazdaság anyagi feltételei tisztázódjanak. A párt- és állami vezetéssel összefonódott mezőgazdasági irányítási apparátus diszkreditálódott. Így talán végképp megszabadulnak a termelők a munkájukat akadályozó apparátustól. Nagy jelentőségű intézkedés, hogy a háztáji területét 0,5–1 hektárig fel lehet emelni. Változatlanul tiltják a családtagokon kívüli munkaerő alkalmazását, a vezetési tehát még mindig a kommunista ideálok és nem a hatékony gazdaságszervezés elvei vezérlik.

Az élelmiszerhiány miatt az inflációs nyomás igen nagy. Az utóbbi év folyamán nőttek a bérek és a nyugdíjak, olyan vásárlóerő áramlott ki, ami hozzáadódott a már meglévő túlkereslethez. A parasztpiacok kötött árait és a kereskedés korlátozását az új kormány megszüntette. Kérdés, milyen árak mellett fog kialakulni kereslet és kínálat egyensúlya, milyen kiskereskedelmi és szállítási szervezetek jönnek létre.

Az eddigi intézkedések fontos akadályokat bontottak le, a piackonform intézmények kiépülése előtt azonban nem nyitottak utat. A tulajdonviszonyok is változatlanok. A mezőgazdaságban a differenciálódás fokozódására lehet számítani, amennyiben a rosszabbul felszerelt, sok kézi munkát alkalmazó, állattenyésztő szövetkezetek a dombvidékeken felbomolhatnak, míg a síksági gabonatermesztő nagyüzemek fennmaradása indokolt. Ezzel az előbbiek jövedelmezősége is javulhat, ami a keresetek közeledését eredményezheti.

MELLÉKLETEK

1. melléklet

A mezőgazdasági terület megoszlása szektorok szerint (%)

	1965	1975	1985
Állami	30,2	30,1	29,7
Szövetkezeti közös	54,3	54,0	54,7
Háztáji	6,5	6,5	6,1
Egyéni	9,0 ¹	9,4	9,5

¹ társulásokkal együtt

Forrás: *Anuarul Statistic*, 1966., 1976., 1986.

2. melléklet

A mezőgazdasági állóalapok megoszlása a szocialista szektorban tulajdonosok szerint (%)

	1965	1970	1975	1980	1985
Állami vállalat	41	45	43	32	40
Termelő szövetkezet	34	35	36	34	30
Gépállomás	25	20	21	34	30

Forrás: *Anuarul Statistic* különböző évfolyamai

3. melléklet

Egyes mezőgazdasági termékek termelése szektoronként

A. Kukorica

	1965	1975	1980	1985	Termésátlag (tonna/ha)	
					1980	1985
összesen (millió t.)	5,88	9,24	11,2	15,2	3,39	4,93
állami (%)	21,0	22,2	20,7	18,4	4,11	5,19
szövetkezeti (%)	62,0	58,2	55,4	45,8	3,14	3,97
háztáji (%)	13,8	16,0	18,0	25,3	3,91	7,41
magán (%)	3,0	3,6	5,9	10,5	2,70	5,86

B. Burgonya

	1965	1975	1980	1985	Termésátlag (tonna/ha)	
					1980	1985
összesen (millió t.)	2,19	2,72	4,13	7,29	14,5	22,7
állami (%)	6,5	7,2	5,7	7,5	19,3	15,0
szövetkezeti (%)	44,2	40,6	35,9	33,0	13,0	18,0
háztáji (%)	35,1	35,7	38,0	37,0	16,5	27,5
magán (%)	14,0	16,4	20,4	22,2	12,9	24,2

C. Zöldség

	1965	1975	1980	1985
összesen (ezer t.)	1654	2518	3589	5769
állami (%)	10,6	17,8	22,8	28,0
háztáji (%)	27,7	36,1	32,9	31,4
magán (%)	6,3	6,7	8,8	8,8

D. Gyümölcs

	1965	1975	1980	1985
összesen (ezer t.)	1157	1101	1418	2095
állami (%)	8,2	25,0	22,4	23,5
szövetkezeti (%)	15,6	18,7	15,3	13,7
háztáji (%)	45,2	36,2	40,1	33,7
magán (%)	30,1	20,1	22,2	29,1

Forrás: *Anuarul Statistic*, 1986. 170, 171, 174, 175, 176, 189. o.

4. melléklet

Egyes állati termékek termelése szektoronként

<i>A. Hús</i>				
	1965	1975	1980	1985
összesen (ezer t.)	1116	2063	2476	2552
állami (%)	22,4	29,1	31,5	33,0
szövetkezeti (%)	23,0	25,0	26,1	18,6
háztáji (%)	43,1	33,3	28,0	34,6
magán (%)	11,5	12,6	14,5	13,7

<i>B. Tej</i>				
	1965	1975	1980	1985
összesen (ezer hl.)	28831	40990	49773	53545
állami (%)	18,3	15,7	15,0	14,9
szövetkezeti (%)	26,8	28,5	29,8	26,6
háztáji (%)	38,9	36,5	33,1	39,2
magán (%)	15,9	19,3	22,1	19,4

<i>C. Gyapjú</i>				
	1965	1975	1980	1985
összesen (t.)	25410	31532	37376	43677
állami (%)	17,4	20,2	22,5	19,8
szövetkezeti (%)	40,0	36,9	34,8	27,4
háztáji (%)	32,4	31,3	29,0	35,0
magán (%)	10,1	11,7	13,6	17,8

Forrás: *Anuarul Statistic*, 1986. 206–207. o.

5. melléklet

Tej és húshozam szektoronként

A. Tej (liter)	1965	1975	1980	1985
összesen	1238	1354	1561	1739
állami	2190	1843	1745	1902
szövetkezeti	1026	978	1075	1176
háztáji	1207	1509	1843	2177
magán	1135	1600	2258	2138

Megjegyzés: Számított, névleges tejhozam, nemzetközileg nem összehasonlítható. Tejttermelés osztva a következő év eleji állomány-tehénállománnyal. A hivatalos tejhozam Romániában a közölnél mintegy 20 százalékkal magasabb.

B. Sertéshús (kg)	1965	1975	1980	1985
összesen	85	109	100	76
állami	106	102	101	70
szövetkezeti	62	81	80	52
háztáji	90	152	117	98
magán	66	147	127	96

Megjegyzés: Számított, névleges húshozam. Teljes hústermelés osztva a következő év eleji sertésállománnyal.

Forrás: *Anuarul Statistic*, 1986. 196, 206. o.

6. melléklet

Mezőgazdasági cikkek külkereskedelmi forgalma (millió lei¹ és az összforgalom %-a)

<i>Feldolgozatlan termék</i>				
	1965	1975	1980	1985
Export	510 (7,6)	1513 (5,7)	2116 (4,2)	2755 (1,2)
Import	55 (0,8)	1321 (5,0)	3374 (5,7)	4311 (3,1)

<i>Élelmiszer</i>				
	1965	1975	1980	1985
Export	919 (13,9)	2822 (10,6)	4344 (8,5)	12406 (6,3)
Import	155 (2,4)	595 (2,2)	1881 (3,2)	3010 (2,3)

¹ 1980-ig valutalei-ben, 1985-ben folyó lei-ben. 1 valutalei megközelítőleg 3 lei volt 1980-ban.

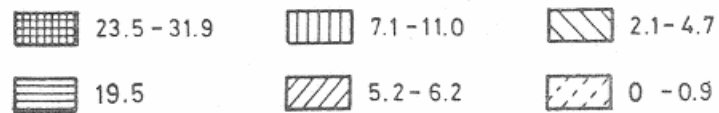
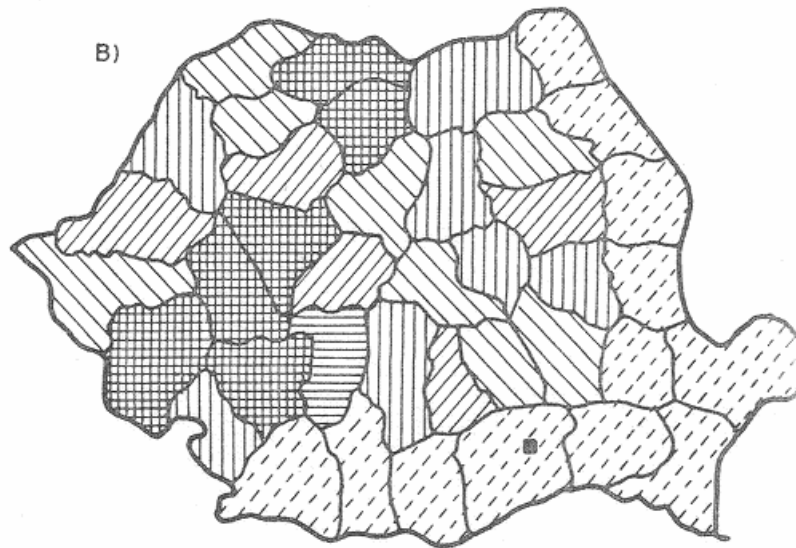
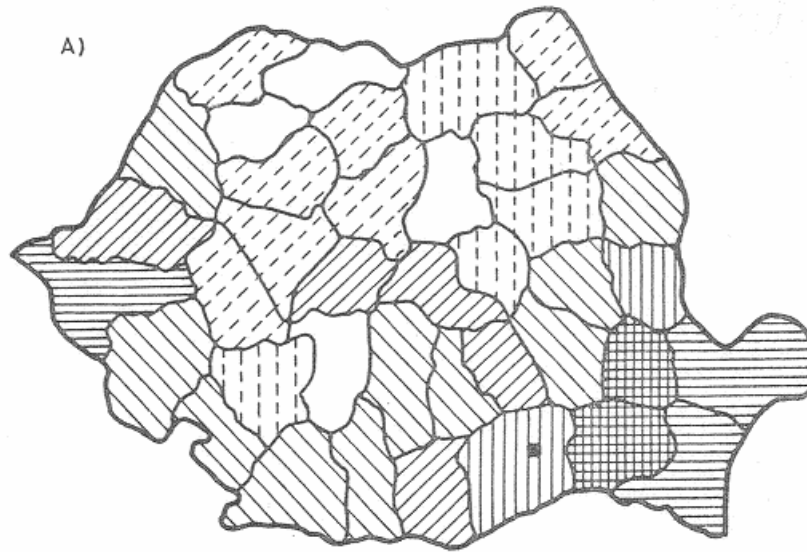
Forrás: *Anuarul Statistic*, 1986. 293–294. o.

7. melléklet

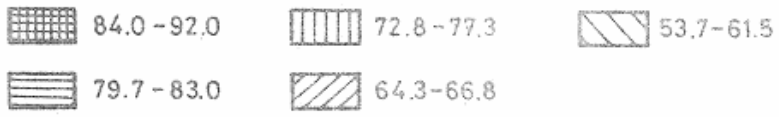
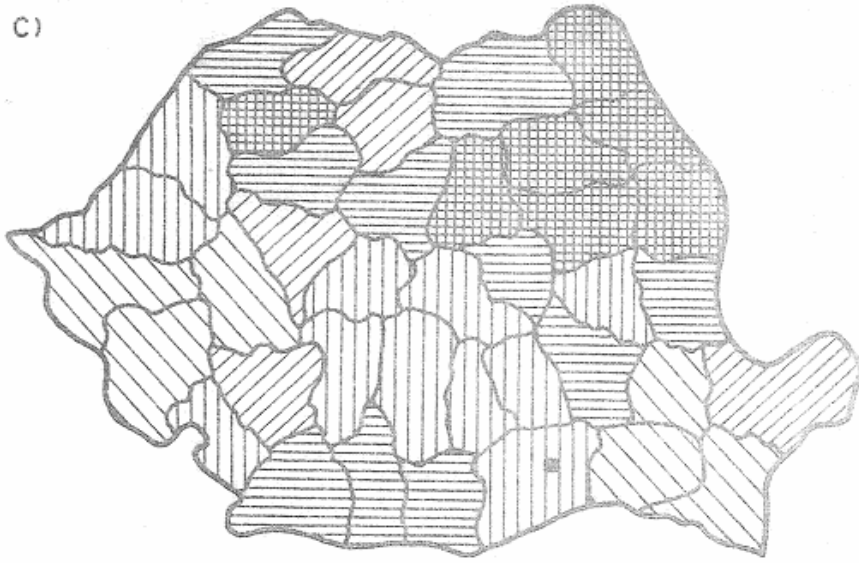
A gazdaságok részaránya a szántóterületből 1985 (%)

- A. állami: országos átlag 22,7
- B. egyéni: országos átlag 5,0
- C: termelőségvetkezeti: országos átlag
(háztájival együtt) 72,3
- D: háztáji: 7,7

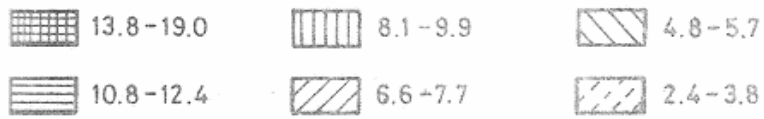
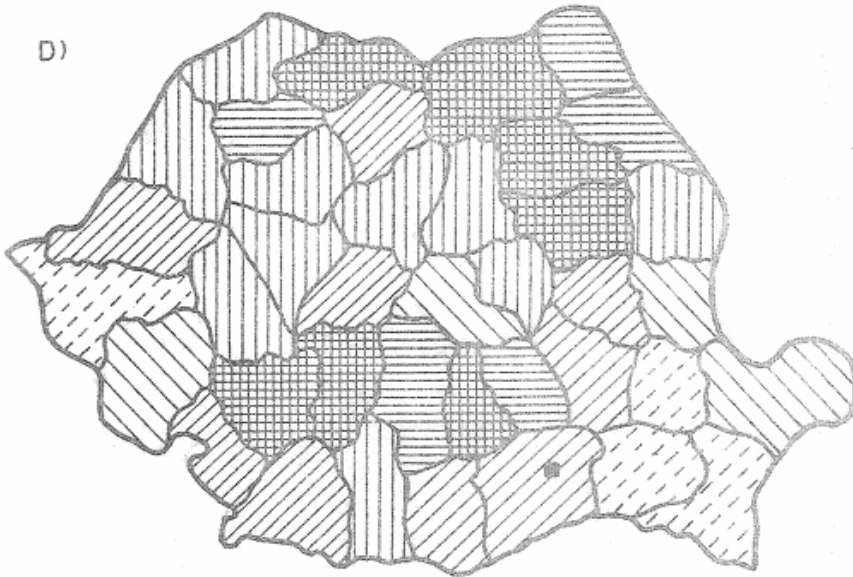

C)

D)

Hunya Gábor

ROMÁNIA TERÜLETI FEJLŐDÉSE ÉS REGIONÁLIS POLITIKÁJA

Általános jellemvonások

A szocialista típusú gazdasági-társadalmi modernizációk célul tűzik ki az ország különböző fejlettségű területei, a város és a falu közti különbségek csökkentését. A „szocialista iparosítás” hatvanas évek végéig terjedő időszakában a szűkös erőforrások, a koncentrált ipartelepítés és az ország nagy részének infrastrukturális elmaradottsága miatt a fejlesztési politika jórészt a korábban is fejlett területeket részesítette előnyben. Kiemelten kezelték a 17 tartományi székhelyet, valamint a bányavidékeket, ahol foglalkozásváltással és bevándorlással biztosították a munkaerőt.

Az infrastrukturális ellátottság, az ipar és kulturális hagyományok alapján főleg a dél-erdélyi és bánáti német etnikum által lakott terület tűnt ki. Közepes szinten álltak az Erdély középső sávjában elhelyezkedő magyar városok. A Kárpáton kívüli terület általában minden szempontból elmaradottabb volt. Szigetként emelkedett ki Bukarest és a Ploiești környéki olajmező, valamint öt másik város. A többi vidéki városnak fejletlen volt az iparszerkezete, a ritkán lakott déli és keleti mezőgazdasági vidékeken és a Kárpátok előterének falvaiban pedig szinte ismeretlen volt az ipari tevékenység, kezdetleges az infrastruktúra.

Az ipari foglalkoztatottság területi szórásából látható, hogy 1970-ig lassan változott az ipar területi koncentrációja (1. táblázat). A gazdasági növekedés a hagyományos ipari tengelyre koncentrált: Temesvár–Szeben–Brassó–Ploiești–Bukarest. Ettől távolabbi, fejlődő vidékek a

kőolajlelőhelyekhez a tengeri kikötőhöz, valamint a gálaí-i acélműhöz kapcsolódtak.

1. táblázat

Az 1000 lakosra jutó ipari foglalkoztatottak száma (A) és területi szóródása (B)

	1960	1965	1970	1975	1980	1985
A	72	88	108	130	165	173
B	0,82	0,72	0,68	0,47	0,40	0,39

Forrás: Saját számítás az *Anuarul Statistic* különböző évfolyamai alapján.

Ceaușescu főtitkárrá választása után hamarosan megkezdődött egy új közigazgatási, területfejlesztési és településhálózat fejlesztési koncepció kidolgozása. A következő évtizedet a gazdasági fejlődés decentralizálódása jellemezte, mindenütt új ipartelepek, fejlődő városok születtek. Más kelet-európai országokhoz képest megkésve, gazdasági fejlettségének megfelelően, a hetvenes évek végén kezdődött meg Romániában a munkaerőfelszívó iparosítás. Ez együttjárt az ipar területi szétáramlásával, ugyanakkor városokba koncentrálódásával és nagyarányú urbanizációval. A hetvenes években a Kárpátok külső előtere valamint a Székelyföld átalakulása volt a leggyorsabb. A hetvenes évek végén kezdtek hozzá olyan területek fejlesztéséhez, amelyek városiasodottsága és népsűrűsége lényegesen elmarad az országos átlagtól. Az Al-Duna mente, Szilágy, Beszterce-Naszód, valamint egyes moldvai megyék gazdasága azóta gyorsan fejlődik, de ma is ezek az ország elmaradott vidékei.

A gazdasági fejlesztés egyoldalúan az iparra koncentrált, e téren sikerült elérni a lakosság gyors foglalkozásváltását. Romániában 1985-ben 1000 lakosra 157 ipari foglalkoztatott jutott, míg Magyarországon csak 140 és

Lengyelországban 120. A 41 megye közül az ország iparosodottsági átlagát 17 haladja meg, de a magyarországi átlagot 23. Kovászna és Hargita megye foglalkozási struktúrájára jellemző, hogy nagyobb az ipari foglalkoztatottak aránya, mint a legiparosodottabb magyar megyében Komáromban, ugyanakkor magasabb a mezőgazdaság aránya, mint a leginkább agrárjellegű Szabolcs-Szatmár megyében. Minél újabb keletű egy megye fejlesztése, annál szélsőségesebb viszonyok uralkodnak a gazdasági struktúrában. Erdély fejlettsége ezért viszonylag homogén a Kárpátok déli előteréhez viszonyítva. Bukarest a kelet-európai régió leginkább munkásjellegű fővárosa.

Az adminisztratív irányítású gazdaságoknak a gyorsított iparosítás mellett másik jellemzője a koncentrált ipartelepekben, nagyvállalatokban gondolkodás. Ezért kisebb települések iparosítása nehézségbe ütközik, mivel ott nem alakítható ki az optimálisnak vélt üzemméret.

Romániában különösen éles a mezőgazdaság ágazati elkülönültsége és a parasztság hátrányos megkülönböztetése. Ennek következtében a falvak fejlődése elmaradt, alig volt lehetőség az épületállomány megújítására, kisüzemek létesítésére. A vezetés modernizációt csak központilag diktált feltételek között, a falusi életformától alapvetően idegen módon tudott elképzelni. Ez jutott kifejezésre az 1968-as és 1988-as falufejlesztési-rombolási tervben.

Közigazgatási reformok, településfejlesztési programok

Központosított gazdaság- és társadalomirányítás esetén különösen nagy jelentőségű az igazgatási szintek hatékony megszervezése. Az alárendelt szintek befolyásának korlátozása a központi hatalmat erősíti. Az egyenrangú területi egységek számának szaporításával egyenletesebb területi erőforráselosztás alakítható ki, és korlátozható a

1. ábra

Románia közigazgatási beosztása

1968-80

1. Alba	Fehér
2. Arad	Arad
3. Argeş	Ardzsés
4. Bacău	Bákó
5. Bihor	Bihar
6. Bistriţa-Năsăud	Beszterce-Naszód
7. Botoşani	Botosan
8. Braşov	Brassó
9. Brăila	Braila
10. Buzău	Buzau
11. Caraş-Severin	Krassó-Szörény
12. Cluj	Kolozsvár
13. Constanţa	Konstanca
14. Covasna	Kovászna
15. Dâmboviţa	Dimbovica

16. Dolj	Dolzs
17. Galați	Galac
18. Gorj	Gorzs
19. Harghita	Hargita
20. Hunedoara	Hunyad
21. Ialomița	Jalomica
22. Iași	Jas
23. Ilfov	Ilfov
24. Maramureș	Máramaros
25. Mehedinți	Mehedinc
26. Mureș	Mars
27. Neamț	Neamc
28. Olt	Olt
29. Prahova	Prahova
30. Satu Mare	Szatmár
31. Sălaj	Szilágy
32. Sibiu	Szeben
33. Suceava	Szucsava
34. Teleorman	Teleorman
35. Timiș	Temes
36. Tulcea	Tulcsa
37. Vaslui	Vaszluj
38. Vâlcea	Vilcsa
39. Vrancea	Vranca
40. București	Bukarest

1981-től

a. Ialomița	Jalomica
b. Călărași	Kalaras
c. Bukarest és Ilfov mezőgazdasági körzet	
d. Giurgiu	Dzsurdzsu

középirányító szint alkuereje. 1968. január 1-én Románia 17 tartománya helyett 40 megye (județ) lett a közigazgatási alapegység. Megszűntek a járások, viszont a 13.000 falut összefogó községek számát közel felére, 2705-re csökkentették. A három lépcsős rendszer helyett gyorsabb információáramlást ígérő kétlépcsős rendszer alakult ki. A változások jelentős politikai hatása volt a tartományi vezetők hatalmának megtörése. Az új megyei vezetők a Ceaușecuhoz hű fiatalabb káderek köréből kerültek ki. A megyerendszer bevezetésével megszűnt a Maros-Magyar Autonóm tartomány, Maros és Hargita megye alakult ki a helyén. Székelyföld déli területe Kovászna megye néven vált ki Brassó tartományból. E változásokat

a magyar tartományi vezetők a hatvanas évek végének viszonylag liberális belpolitikai helyzetében nem tekintették a nemzetiségi jogok csökkentésének. A hatalom ekkor még nem használta ki a megosztás és a különstátusz felszámolásából adódó lehetőségeket. A maradék kollektív nemzetiségi jogok elvesztése sokak számára nem látzott nagy áldozatnak, amikor az általános oktatási, publikálási, művelődési lehetőségek rövid időre javultak az országban.

A korábbi tartományok perifériáin elhelyezkedő elmaradott területek kiemelt fejlesztése a megyerendszer létrehozását követően minden ötéves tervben szerepelt. A településhálózat és a települések belső szerkezetének rendezése kilátásba helyezte a városhálózat kiegészítését, a települések népsűrűségének növelését, a falvak lakosságának és épületeinek tömörítését. Egyidejűleg minisztertanácsi határozattal szabályozták a nagyvárosokba évente betelepíthetők számát. Az új lakástörvénnyel lehetővé tették a lakossági eszközök bevonását a városi lakótelepépítésbe, ugyanakkor a nem központi falvakban megtiltották a magánlakás építést. E rendeletcsomag eredményeként összhangban tudták tartani a városok lélekszámát és a lakásépítést, és direkt módon tudták irányítani a városba költözést, a lakosság keveredését. A nagyobb városokban azonban 1966 és 1977 között 10–20 százalékkal többel nőtt a lakosság, mint azt hivatalosan regisztrálták, így az illegális beköltözés, a nem regisztrált lakáshiány továbbra is probléma maradt.

1981-ben a települések és területi egységek maximális élelmiszer-önellátásáról született program. Több város területét kiegészítették agrárvidékkel. Nagyobb közigazgatási átszervezésre került sor Bukarest környékén. A fővároshoz csatolták a volt Ilfov megye egy részét, a maradék Giurgiu megye néven szerepelt tovább. Ezenkívül kettévágták Ialomița megyét, amivel a megyék száma 41-re nőtt.

Az RKP programjai 1967 óta foglalkoznak a településkonzentrációval, azokkal az állami beruházásokkal, melyek megváltoztatják a települések arculatát. A párthatá-

rozat a megyerendszer létrehozásához hasonló súllyal foglalkozott a településrendezéssel is. A településrendezés a legfelső döntéshozás körébe került, hogy a városfejlesztés irányáról döntés szülessen. Ekkor még főleg a városok túl alacsony népsűrűségét kritizálták, mert ez költségessé tette a kommunális beruházásokat. A városoknak alkalmassá kellett válniuk a nagy extenzív iparosítási hullám befogadására, a munkaerő letelepítésére. Új ipari területeket („platformokat”), lakótelepeket kellett elhelyezni, gondoskodni legalább a víz, csatorna és úthálózatról. Ezek a feladatok különösen az 1972-es országos pártkonferencia után kerültek előtérbe, amikor zöld utat kapott a gyorsított iparosítás, legyőzve a fontolva haladó, gazdasági reformokkal kacérkodó irányzatot, kiteljesítve Ceaușescu főtitkár hatalmát.

Az RKP 1967. október 5–6-i ülése elfogadta az „Alapelveket Románia közigazgatási-területi megszervezésének javítására és a falusi helységek szisztematizálására vonatkozólag”. A rendelkezés 1963-ban lépett életbe és ennek huszadik évfordulója kapcsán került azután ismét előtérbe. Már húsz éve leszögezték, hogy a falvakat koncentrált településekké kell tömöríteni, ami lehetővé teszi a népsűrűség növelését, az igénybe vett terület csökkentését; a koncentrált falvoknak alkalmassá kell válniuk arra, hogy nagyüzemi mezőgazdaság központjai legyenek és ipart is befogadjanak. 1968-ban azonban még sem a mezőgazdaság nagyüzemi átalakítása, sem az iparosítás nem érte el a falvakat.

1972-ben az RKP országos konferenciája megállapította, hogy „noha már több éve leszögeztük, hogy új épületek csak a községek belterületén emelhetők, továbbra is mindenki mindenhol épít, a néptanácsok pedig nem gyakorolnak kellő ellenőrzést és nem intézkednek mindazoknak a felelősségre vonásáról, akik megszegik az ország törvényeit ebben a tekintetben.” Példa is elhangzott a Bukarest-Pitești közti út mentén folyamatos település jött létre. A falusi építkezőknek ekkor még több lehetőségük volt mint később, és igyekeztek felhasználni azokat a te-

rületeket, ahol valamilyen közlekedési, infrastrukturális berendezés megkönnyítette a letelepedést.

Szintén az 1972. évi pártkonferencián határoztak a településhálózat fejlesztéséről. Az addigi városszerkezeten túllépő iparosítást akartak kezdeni. Célul tűzték ki, hogy legyen minden megyében négy-öt város, 1990-ig pedig 250 új város alakuljon ki.

Nagy iramban hozzá is kezdtek a fejlesztéshez, mindekelőtt a várossá nyilvánítás megelőlegezésével. A következő évben 40 új várost avattak – a következő tíz évben azonban csak egyet. Az elmaradottabb területeken várossá nyilvánított, tízezres nagyságrendű települések a hetvenes évek végéig nem indultak fejlődésnek, várossá válásuk elakadt. A hetvenes évek második felében a célok között inkább a megyeszékhelyek szocialista, későbbi megfogalmazás szerint nemzeti, illetve legújában a „Ceaușescu korszakot” tükröző arculatának kialakítása került előtérbe. Ennek jellegzetes tartozéka a nagy tömegdemonstrációkra alkalmas főtér, a reprezentatív pártház, a gyűléstermet magába foglaló kultúrház, az egyik épületen erkély, ahonnan a „conducător” szólhat népéhez. Az utolsók között, már a nyolcvanas évek közepén került sor a bukaresti városközpont kiépítésére, központjában az állami és pártirányítást egybefoglaló adminisztratív palotával. Az átépítések nyomán megváltozott több város karaktere, hagyományos városképi, műemléki együttesek estek áldozatul az építést megelőző rombolásnak.

A konferencia határozata nyomán 1974-ben a korábbinál szigorúbb településrendezési törvényt hoztak. Ennek továbbfejlesztése 1986-ban ismét csökkentette a beépítésre előírányzott területet. Ez utóbbi program végrehajtását kívánta felgyorsítani a főtitkár 1988-ban. A program a szervezett fejlesztésre, építésre, a falusi térségek potenciális központjainak városias kiépítésére helyezte a hangsúlyt. Újszerű volt benne, hogy a helyi ipar, kisipar fejlesztését támogatta, kapcsolódva a falusi önellátás eszméjéhez. Az 1986–88-as program agráripari városokról szóló része a hetvenes évekbeli programot eleveníti fel. Még

a fejlesztendő települések száma is közel áll egymáshoz a két programban. Ha az utóbbi tizenöt évben nem is történt várossá nyilvánítás, néhány kijelölt községközpontban folyt már az emeletes házak építése, több falut kiszolgáló oktatási, egészségügyi és kiskereskedelmi hálózat létesítése.¹

A fejlesztési tervekkel szemben, a romániai falurendezési programoknak elsősorban a korlátozó része érvényesült a nyolcvanas évekig: alig épülhetett új ház, a szolgáltatások színvonala messze elmaradt a városokétól, Az alacsony mezőgazdasági jövedelmek következtében a fiatal falusiak a városokba költöztek. A falvakban a hatvanas évek első felében még évi 100 ezernél több lakás épült, a hetvenes évek első felében már csak 35 ezer, tíz évvel később pedig csak 13 ezer. Ennek ellenére még 1985-ben is az ország lakosságának fele falusi lakos volt.

A falurendezési program felgyorsítását a néptanácsi elnökök 1988. március 2–4-i országos konferenciáján elhangzott Ceaușescu beszéd tette közismertté.² Ennek lényeges pontjai a következők:

– „Radikálisan csökkentenünk kell a falvak számát a jelenlegi körülbelül 13000-ról 5–6000-re”

– A mezőgazdasági irányító egységekként szervezett agráripari tanácsok központjaiként 558 „agráripari várost, vagy központot” kell létrehozni. Ezekben kell biztosítani a körzet oktatási, kulturális és egészségügyi ellátását.

– A nem megfelelően használt területeket vissza kell adni a mezőgazdaságnak.

Ezt követően az RKP PVB 1988. április 29-i ülésén szólt Ceaușescu újból a tennivalókról.³

„Közel felére kell csökkenteni a falvak számát, meghatározni a megmaradókat és azok nagyságát – és az összes új épületeket csak ezeken a településeken emeljék, hogy bizonyos idő múlva megvalósuljon a többi falu felszámolása. Ehhez persze hosszabb időre van szükség.” Ez a látszólagos enyhítés is tizenkét évet jelentett. A főtitkár kijelentette, hogy az egész parasztságot be kell kapcsolni az agráripari tanácsok keretébe. A domb és hegyvi-

déken új állami és szövetkezeti farmokat (tehát nem gazdaságokat, hanem azok üzemegységeit) kell létrehozni. „Cselekedjük oly módon, hogy növekedjék a szövetkezeti és állami tulajdon szerepe és erősödjön ez a tulajdonforma a mezőgazdasági termelés minden területén – biztosítsuk, hogy az egész parasztság alapjövedelme szorosan kapcsolódjon a mezőgazdaság szocialista szektorához.” Ezzel tehát a mezőgazdasági terület 9,5 százalékán gazdálkodó, és kis községek keretébe szervezett egyéni gazdálkodók további államosítása menne végbe. (Meg kell jegyezni, hogy az egyéni gazdaságok eddig is tervkötelezettek voltak, földtulajdonosi jogaikat erősen korlátozták.) Felszámolásra kerülne az a mezőgazdasági üzemforma, ami teljesen a kis-falusi léthez kötődik.

A gyakorlati lépésekről sokat elárul a sajtóban indított támogató, magyarázó kampány. A Máramaros megyei néptanács alelnöke arról írt, hogy a megyében Ceaușescu 1986-os látogatása óta felgyorsult a községrendezés és a beépített terület csökkentése.⁴ Felülvizsgálták a beépítési terveket, és 61 százalékkal csökkentették a beépíthető területet. „Ennek alapján a kis és szétszórt települések, valamint a mezőgazdasági területeken lévő egyéni gazdaságok áttelepítésére, csoportosítására vonatkozó megyei programban foglalt előirányzatokat 1987-ben teljes egészében megvalósítottuk, s az így felszabadult területek már vissza is kerültek a mezőgazdasági körforgásba.” Kijelölték a tíz agrár-ipari tanács központját, háromnak elkészítették a rendezési tervét; ezek lesznek a mintatelepülések.

Véletlenszerűen a hivatalossal ellentétes vélemény is megjelenhetett a társadalomtudományi folyóiratban.⁵ Egy empirikus szociológiai vizsgálat kapcsán kifejtik, hogy két-három emeletes lakóépületek nem illeszkednek a falusi életmódhoz, idegenek a parasztok gazdasági szükségleteitől (állattartás, raktározás, autonómiaigény). Ezt kiváltani városi életmódot lehetővé tevő ellátással, hatalmas beruházást igényel és akkor sem találkozik a falusiak vágyaival.

A széleskörű nemzetközi tiltakozás nyilván befolyásolhatta a propaganda hangsúlyainak változását. 1988 ősztől nem felszámolásról beszéltek, hanem központok építéséről. A program elvetését azonban nem határozták el. Ezt azért sem teheték, mert a kizárólag központi tervek szerint, emeletes házakkal, nagy építőipari szervezetekkel folyó román lakásépítés számára nem volt más alkalmas terep a falvakban, mint néhány kiemelt település. A többi faluban az életet a magánkezdeményezés tiltása és az állami ellátás elvonása automatikusan ellehetetlenítette volna. Ebbe az irányba hatott, hogy a falusi telkek nagyságát 300 m²-re korlátozták, ami már nem alkalmas ház körüli mezőgazdasági tevékenységre. A rendszer a falusi „modernizáció” egyetlen útjaként a várossá fejlesztést, azaz az egyéni döntési lehetőség további szűkítését, államosítását kínálja. A mintatelepüléseken az új épületek vízellátása, fűtése, a lakosság élelmezése megoldatlan, az emberek a korábbinál bizonytalanabb helyzetbe kerülnek. A szelektív és államilag diktált urbanizáció fokozza város és falu különbségét, kiegészíti a gazdaságpolitika paraszttellenességét.

A központosított ellátás-fejlesztésnek megvolt a nyugati előképe. A központi helyek elmélete, a településgazdaságossági vizsgálatok bizonyos funkciókat az ellátandó lakosok számához kötöttek. Egy polgári szabadságjogokon és piacgazdaságon alapuló országban azonban mindez nem homogenizálást, a lakosság és a gazdaság totális adminisztratív alárendelését jelenti. A központi és a helyi állami fejlesztések a kommunális szférára szorítkoztak ill. a kommunikáció feltételeit javították. A termelőerőket nem helyhez kötötték, hanem mobilitásukat fokozták. A gazdaság és az egyén ehhez alkalmazkodott, többnyire elfogadta, alakította. A fejlődés organikus módon ment végbe. A kis települések jó része lakóhelyként és üdülőkörzetként olyan funkciókat őrzött meg vagy fejlesztett ki, amik az általános urbanizálódás és iparosodás időszakában is vonzóvá tették őket, sőt növekedésüket is gerjesztették.

A kelet-európai szocialista településhálózat-fejlesztési gyakorlat az államigazgatás és a gazdasági mechanizmus vertikális függőségi viszonyok szerinti szerveződését másolta. A mezőgazdaságban és az iparban az irányító szervek igyekeztek csökkenteni az alárendelt egységek számát, valamilyen homogénnek tűnő profil szerint összevonva őket. A települések fejlődésének irányításában is ez a gyakorlat uralkodott. Az adminisztratív hierarchiát erősítette az anyagi források redisztribúciójától való függés. A felsőbb szint előszeretettel tartott vissza eszközöket saját céljaira. Így a községek szintjén is érvényesült az alá-fölé rendeltség, még akkor is, ha a központi tervezés településcsoportokban és azokon belül egyenlő jogú településekkel számolt. (A hetvenes évek második felében pl. Magyarországon és Bulgáriában.) A társadalmi kezdeményezések háttérbe szorultak, a falut erőteljes jövedelemelvonás sújtotta. A magyar településhálózat-fejlesztés múltjából közismert a tanyafelszámolási kampány és az 1971-es Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció, melynek nyomán a falvak felétől elvették a tanácsot, az iskolát és az orvost. E politikát, hivatalosan csak a nyolcvanas években vetették el. Hasonló átértékelés ment végbe utóbb Lengyelországban és Bulgáriában is. Románia tehát egy korábban általános kelet-európai gyakorlatnak megfelelően cselekedett, a rá jellemző radikális formában. Egyik kelet-európai ország radikalizmusa sem ment el odáig, hogy a központi forrásokból gazdaságtalanul működtethető településeket, lakóhelyként is fel kívánta volna számolni.

A diktátor halálával a program lekerült a napirendről. Megmaradt néhány Bukarest környéki település mintalakótelepe és 28 település friss városi státusza. Utóbbiak – köztük Ceaușescu szülőfaluja, Scornicești – a Nagy Nemzetgyűlés 1989. április 18-i határozatával váltak várossá. Ezek általában városhiányos területek mikro-központjai. Az örökségnek nem is ezek a legfájóbb pontjai, hanem a városközpontok átépítésekor lerombolt épületegyüttesek, túliparosított, de infrastruktúrával rosszul ellátott nagyvárosok, a halmozódó környezeti ártalmak a

düledező falvak. Nagyarányú eszköz-átcsoportosítással is évekig tarthat, amíg kiegyensúlyozottabb viszonyokat teremtenek.

A népesség területi mozgása

A népszámlálási eredmények feldolgozásával a Ceaușescu hatalomrakerülését követő első évtized területi népesedési és vándorlási folyamatai tárhatók fel. 1977-ben tartották a legutolsó népszámlálást, azóta gyérülő és esetleges az információ.

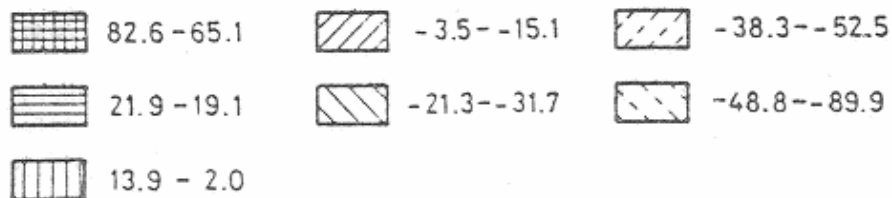
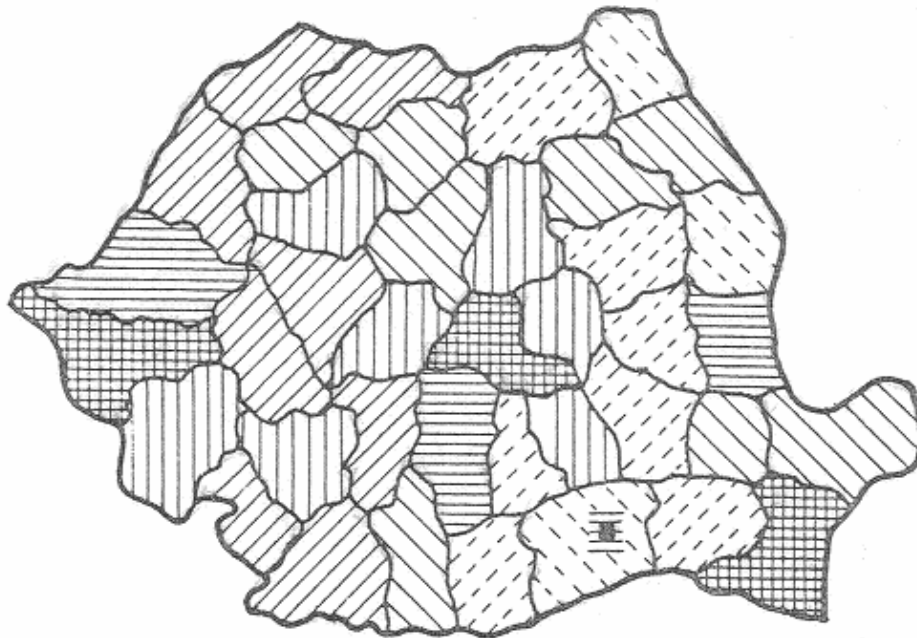
1966 és 1977 között Románia évi 11 ezrelékes népszaporulatával Európa egyik leggyorsabban szaporodó országa volt. Területileg a népesség nagyobb gyarapodása egybeesett az ország fejlesztésben élenjáró megyéivel és városaival. Az 1966-os abortusztilalom hatására főleg a nagyvárosi népesség születési rátája nőtt. A városba vándorlók korösszetétele is nagyobb termékenységet eredményezett. A gyors természetes szaporulatú északkeleti országrész lemaradt a fejlődésben, így az elvándorlás fokozódott, a népesség stagnált, vagy csökkent. Országszerente a vándorlás és nem a természetes szaporulat határozta meg a népesség növekedését.

A városlakók aránya a vizsgált 11 év alatt 38,2 százalékról 47,4 százalékra nőtt. Leggyorsabban az 50–100 ezer közötti lakosság számú új megyeszékhelyek lakossága gyarapodott. Az urbanizáció együttjárt a falusi térségek népességvesztésével. Különösen az alacsony természetes szaporulatú, iparvidéktől távoli erdélyi falvak népessége csökkent. A népesség területi mozgása 1969 és 1974 között igen gyors volt, utóbb 1000 lakosra számítva elérte a 18 főt. 1974-től kezdve, az újabb korlátozó intézkedések és a decentralizáltabb munkahelyteremtés következtében 14 főre csökkent. Sajnos újabb információ nem áll rendelkezésre, de feltételezhető, hogy a nyolcvanas évek vál-

2. ábra

Megyék közti vándorlási szaldó 1966–77
(ezer fő; Bukarest + 400.000 fő)

sága, és költözéskorlátozó intézkedései következtében tovább csökkent a lakosság önkéntes helyváltoztatása.

A megyék közti vándorlás szaldója 1966 és 1977 között legnagyobb pozitív értéket Bukarestben, Temes, Brassó és Konstanța megyékben mutatott. Egyes gyorsan fejlesztett megyék a jelentős beruházások ellenére sem tudták felszívni népességnövekményüket és negatív migrációs szaldót könyveltek el (Iași, Dîmbovița). Az elvándorlás által leginkább érintett megyék Tulcea, Vaslui és Teleor-

man voltak. Az államilag irányított migráció fő forrásvidéke az elmaradott moldvai megyék voltak, ahonnan ezerszámra költöztették a családokat számos erdélyi városba. Ugyanakkor az erdélyi nagyvárosok bevándorlóinak területi megoszlása inkább azt mutatja, hogy a megyén, illetve országrészen belülről származik a betelepülők túlnyomó többsége.

1977 és 1985 között a városlakók részaránya az összlakosságon belül 43,6 százalékról 50 százalékra nőtt, miközben a városok száma gyakorlatilag azonos maradt. A városlakók között a 20 ezer lakos alatti kisvárosokban élők aránya tovább csökkent, sőt a középvárosok (20–100 ezer lakos között) népességaránya sem nőtt. A beköltözések korlátozása ellenére gyorsan nőtt azonban a nagyvárosok száma és népességaránya, nyilván irányítás és a lakáslehetőségek hatására. Változatlanul magas az ideiglenes bejelentővel ott tartózkodók száma, főleg a bukaresti építkezésekre érkezik több tízezer munkás, katonai behívóval. A nyolcvanas évek közepén a gazdaság lefékeződése viszonylag stabil térszerkezetet eredményez. Változatlanul napirenden van a népesség átírányítása, azaz keverése. A munkahelykijelölés és az ehhez kapcsolódó lakóhelyváltás kényszere újabban a Székelyföld szakmunkásait is érinti.

Az ipar területi szerkezete

A hetvenes évek gyors és decentralizált iparosítása következtében az ipari foglalkoztatottság területi szóródása csökkent. A decentralizációban ebben az időszakban a ki-termelőipar és a faipar helyett a könnyűipar és a gépipar játszotta a főszerepet. Az iparfejlesztés általános szerkezetváltását tükrözve, a hetvenes évek közepén a legtöbb megye ipari palettáján a gépipar jelentette az új színt. Míg az ágazat termelésének 1960-ban és 1970-ben egyaránt fele származott a hagyományos ipari tengely

megyéből, 1985-ben már csak 43 százalék. Botoșani, Teleorman és Ialomița megyékben az egyszerűbb gépek gyártása és a könnyűipar voltak a munkássá válás iskolái.

Az elmaradottabb területek iparfejlesztése azonban mégis inkább tőke-, mint munkaintenzív volt. A nehézipart tették meg fő fejlesztéshordozónak, így az újonnan iparosodott megyék nagyobb hányadot képviselnek az ország ipari termeléséből, mint az ipari létszámból. A hagyományos ipari központok, különösen Erdély középső sávjában, sokat megőriztek könnyűipari hagyományaikból, kiegyensúlyozottabb iparszerkezetükből.

Egy területi fejlettségi vizsgálatból⁶ és szociográfiai írásokból is kitűnik, hogy Észak-Erdélynek még az ötvenes években is kedvező adottságai voltak a gyors ütemű gyáripari fejlődéshez. Ezek közé tartoztak a társadalmi-kulturális fejlettségen (iskolázottság, infrastruktúra) kívül a kisipar és a falusi háziipar tradíciói, az önálló parasztgazdálkodás magasabb termelési kultúrája. Ugyanakkor megvolt az iparosítás iránti szükséglet is, mivel számos vidék rossz mezőgazdasági adottságú, így a gyéresebb mezőgazdasági népsűrűség is túlnépesedést jelentett. A romániai iparosítás jelentős hatékonyság-veszteségének kell tekintenünk az észak-erdélyi feldolgozóipar késedelmes fejlesztését.

A hetvenes évek második felében már viszonylag kisebb városok is kaptak ipari üzemeket. A munkaerőszükséglet – akárcsak korábban – most is rendre jóval fölülmúlta a helyi munkaerőpotenciált, ezért a környező településekről szerveztek ingázást, vagy távolabbi országrészekről telepítettek át népességet.

A megyéket vezető ipari ágazataik szerint szakosították. Brassó, Szeben és Bukarest ipari termelésének közel vagy több mint fele a gépiparból származik. Prahova, Argeș és Bacău a vegyipar központjai. Az egyirányú fejlesztés ellenére viszonylag komplex ipari struktúra maradt fenn Szatmár, Bihar és Hargita megyékben. Kovászna viszont erőteljesen függ Brassó vonzásától. Regionális gép-önellátásra gondolva telepítették a nagy nehézsúlyú gépgyártó kombinátokat Iași-ba, Craiovára és Kolozsvárra. Egy-egy

ország rész termelőeszköz-szükségletét a területen belülről kívánták kielégíteni, az autark iparfejlesztés országon belül is érvényesült.

A nyolcvanas évek első felében az ipari decentralizáció lefékeződött. (2. táblázat) Egyrészt csökkentek a beruházások a korábnál jóval kevesebbet fordítottak az ipar elterjesztésére. Az ötéves tervek decentralizációs programjai 1980-ra és 1985-re sem teljesültek egészen. Az ipar területi megoszlását utóbb a kapacitáskihasználás lehetősége, az importanyag és energiaellátás határozta be. Az ipari foglalkoztatottság területi szóródása viszonylag magas szinten stabilizálódott. (Akkora, mint Magyarországon volt 1968-ban, a nagy vidéki ipartelepítési kampány előtt. Ezen a jelenlegi lassú gazdasági növekedés és nagyüzemi ipartelepítési gyakorlat mellett már nem lehet Romániában változtatni.)

A termelés területi megoszlása is stabilizálódott, nem zajlottak nagy arányú súlypont-átrendeződések. A megyék termelési eredményei azonban ingadozó képet mutatnak az importanyag- és energiaellátástól függően. A statisztikák ugyan nem tükrözik a kapacitás-kihasználás problémáit, a hagyományos alapokon fejlődött erdélyi ipar viszonylag stabilan bővülő termeléséből azonban kiutatható, hogy e terület energiaintenzitása kisebb, exportképessége pedig nagyobb a többi fejlett területeknél. Ugyanakkor a szocialista iparosítás során gyökeresen átalakított és radikálisan kibővített brassói traktor- és teherautógyártás termelése stagnál. A gyártmányok műszaki színvonala elmaradt a követelményekről, exportlehetőségei csökkentek. A helyi és országos problémák halmozódása 1987 novemberben munkásmegmozdulásokban jutott kifejezésre.

A nyolcvanas évek kiemelten fejlesztett iparága a bányászat, amitől a vezetés nagyobb mérvű energia- és nyersanyag-önellátást várt. Ugyanakkor éppen ebben az időszakban vált nyilvánvalóvá, hogy egyes termelési körzetek adott technológia mellett kimerülnek. Az ipari termelés leglassabb növekedése Prahovában (kőolajbányászat), Hunyadban, Krassó-Szörényben, (szénbányászat,

vasipar) regisztrálható. A legdinamikusabban Gorj megyében bővült az ipari termelés, az új lignitbányászati körzetnek köszönhetően.

2. táblázat

Az ipar fő termelési körzetei (Részarány az ország termelési értékéből 1970 és 1975: 1963-as árakon, 1980 és 1985: az évi árakon)

Csoport	Megyék száma	1970 ¹	1975	1980	1985
1. Hagyományos ² nagytermelők	5	254,4	19,1	23,2	21,9
Bukarest	1	17,5	17,6	15,0	13,5
2. Hagyományos kisebb termelők	5	14,2	12,7	12,9	11,7
3. Új ³ jelentős termelők	7	20,4	22,1	21,6	23,1
4. Legújabb ⁴ jelentős termelők	4	5,6	7,7	7,9	8,1
5. Összesen (1+2+3+4)	22	83,1	79,2	80,6	78,3
6. Kevésbé iparosodott	18	16,9	20,8	19,4	21,7

Hagyományos nagytermelők: Brassó, Szeben, Prahova, Temes, Hunyad

Hagyományos kisebb termelők: Arad, Bihar, Krassó-Szörény, Kolozs, Maros

Új jelentős termelők: Argeş, Bacău, Konstanţa, Dolj, Galaţi, Iaşi, Neamţ

Legújabb jelentős termelők: Buzău, Dîmboviţa, Olt, Suceava

¹ Az 1970-es és az 1975-ös adat összehasonlítható. Ezt követően a termelési árak változása felértékelte a nehézipari körzetek súlyát.

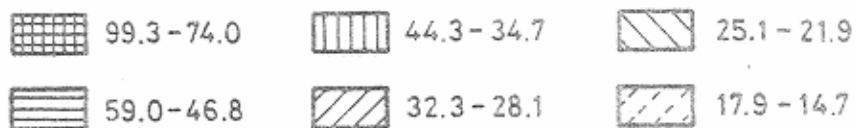
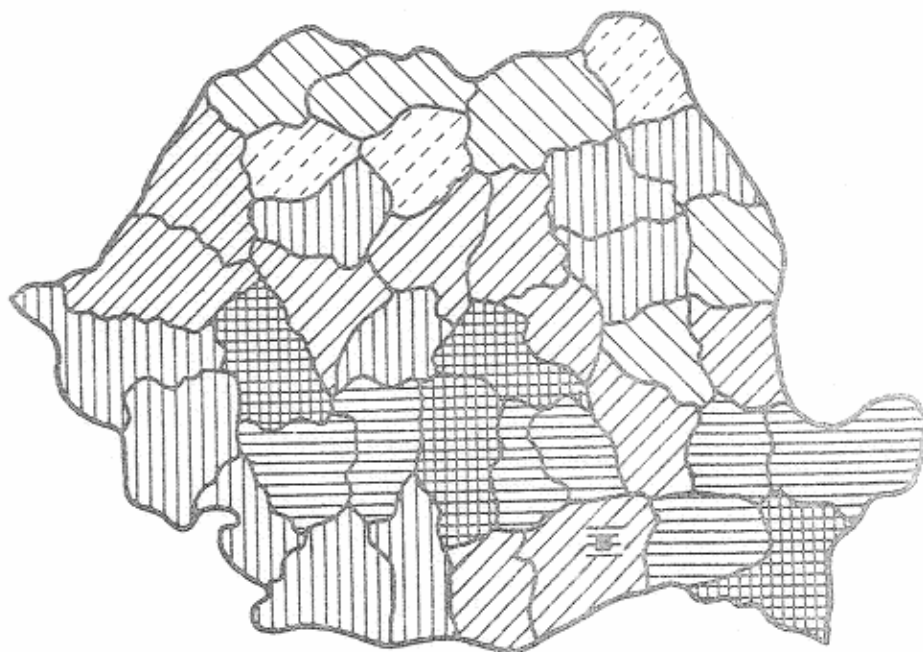
² Hagyományos termelő: háború előtt kiépült ipar

³ Új termelő: a hatvanas években iparosították

⁴ Legújabb termelő: a hetvenes években iparosították

3. ábra

*Egy lakosra jutó beruházás a szocialista szektorban
1968–76 (1000 lei, 1963-as árakon)*

A gazdasági helyzetet meghazudtolva épült a nyolcvanas években a Duna–Fekete-tenger csatorna. Acélmű, petrokémiai kombinát és atomerőmű készült vagy épül ezen a korábban mezőgazdasági területen. A tengerparti telepítés lehetővé teszi, hogy az itt feldolgozott importált nyersanyagot azonnal exportálják.

Az életkörülmények területi megoszlása a nyolcvanas évek közepén

A nyolcvanas évek eleje óta tartó fogyasztáskorlátozás miatt át kell értékelni az életkörülmények hagyományos mennyiségi mutatóinak érvényét. A lakásviszonyok nem jellemezhetők a távfűtésbe bekapcsolt épületek számával, ha maximum 14 fokra fűtik azokat és csak másnaponként van melegvíz. Az egészségügyi ellátás alig jellemezhető a kórházi ágyak számával, ha nincs gyógyszer és műtét közben kimarad az áram.

A fogyasztás színvonala megyénként változó, az önellátás miatt bizonyos termelő körzetek jobb helyzetben lehetnek. Az állami kiskereskedelem és elosztási rendszer a települések adminisztratív státusza és ipari jellege szerint differenciál. Ezért a fővárosban és néhány ipari körzetben valamivel jobb az ellátás mint országosan. Nagyobb vállalatok is próbálnak termékeikért élelmiszert szerezni.

Mindezt előrebocsátva is hasznos az utolsó statisztikailag leírható évet, 1985-öt megvizsgálni az anyagi életkörülményeket alakító tényezők területi megoszlása szerint. Minden mutató erőteljesen korrelál a városisodottsággal és az iparosodottsággal. Különösen egyértelmű a kapcsolat a középiskolások aránya és a vezetékes vízellátás esetében. A gázellátás ezzel szemben a termelési körzetek szerint alakul. A többi mutatót a 41 megye sorrendje alapján elemeztem.

Minden mutató szerint az első tíz közötti helyezést ért el Bukarest és Kolozs megye, ami a főváros esetében nem meglepő, kevésbé vártuk viszont Kolozsvár kiemelkedő helyzetét. Brassó és Szeben megyék a kórházi ágyak számát kivéve szintén az első tíz között vannak. A kedvező arányú csecsemőhalandóság és az átlagnál magasabb várható életkor azonban viszonylag jó ellátásra enged következtetni. A csecsemőhalandóságot kivéve minden mutató alapján az élbolyban található Hunyad és Prahova megye. A szénbányászat és vasipar, valamint a vegyipar legfontosabb körzetei valószínűleg az átlagnál jóval na-

gyobb környezetszennyeződésük miatt kerültek ebbe a pozícióba.

Következő kategóriába tartoznak azok a megyék – Temes, Maros, Hargita, Krassó-Szörény, Fehér – amelyek minden mutató szerint az első 15 között vannak. Az utóbbiak rossz tv-ellátottsága a hegyvidéki vételi viszonyok megbízhatatlanságával függhet össze.

Szilágy és Beszterce-Naszód kivételével a többi erdélyi megye az első 20 helyezett közé kerül, tehát az ország jobban ellátott feléhez tartozik. A városiasodottság alapján elért helyezési szám meghaladja az iparosodottság alapján elért helyezési számot, ami szintén az országostól eltérő, kedvező tendencia. Az iparosodottság fölénye tapasztalható azonban itt is az újonnan iparosodott, nagyobb várossal nem rendelkező Hargita és Kovászna megyékben.

Az Erdélyen kívüli országrészek legfejlettebb megyéi a 15–25. helyen állnak. Azok a megyék, amelyeknek székhelye korábban tartományi székhely volt, viszonylag előrébb helyezkednek el, itt a városiasodottság meghaladja az iparosodottságot (Dolj, Constața, Iași). Az utóbbi húsz év iparosításában élenjáró megyék (Argeș, Dîmbovița, Neamț) ellátottsági mutatói messze elmaradnak az iparosodottság alapján várhatótól. A legelmaradottabb 15 megyében – pl. a még nagyrészt mezőgazdasági és falusias jellegű déli, Duna menti sávban – az ellátottsági mutatók 30–50 százalékkal rosszabbak az országos átlagnál.

A román fejlesztési politika az ország egyes területein nagyobb ágazati inhomogenitást eredményez, mint mássutt. Negyven év után is átüt a hagyományos térszerkezet, különösen mivel az első húsz évben nagyrészt annak tartalékaira támaszkodtak. Az ország elmaradottabb részein az infrastrukturális szegénység és a közeli munkalehetőségek hiánya a fő probléma. A falvak gazdasági és társadalmi felemelkedésére az adott ideológia keretei között nem sikerült széles körben elfogadható, csak koncentrált megoldást találni. A hetvenes évek folyamán még városalakóvá válva, bekerülve az állami ellátási hálóba, a fiatal generációk javíthattak élet és munkakörülményeiken. A

nyolcvanas évekre ennek lehetősége a városok túlzott növekedése és gazdasági fejlődésének lelassulása miatt beszűkült. Ugyanakkor a városi szolgáltatások leromlottak, vonzerejük megszűnt, a falusihoz hasonló életformák és életkörülmények kezdtek terjedni. A központi tervekben szereplő további urbanizációs célok és a gyakorlati ruralizációs tendenciák ellentmondása feloldhatatlan volt.

Hasonlóképpen ellentmondásos a forradalom utáni kormány helyzete. Az igazságtétel azt kívánja, hogy a falvak és a mezőgazdaság javára csoportosítson át eszközöket. Az aktív tömegek viszont a városokban követelik soruk jobbra fordulását. A városi életkörülményeket központi forrásokból kell javítani, a falvakat egyelőre elég nem elnyomni, teret engedve a magántermelésnek és a piacozásnak.

Hunya Gábor

KURZUSVÁLTÁS
RENDSZERVÁLTÁS NÉLKÜL:
A FORRADALOM UTÁNI GAZDASÁG*

Új vezetők, változatlan intézmények

A forradalom után, az 1990 januári állapot szerint a legfelső gazdasági döntéshozás a Nemzetmentési Front gazdasági bizottsága kezébe került. Elnöke Alexandru Bîrlădeanu, aki a hetvenes évek elején háttérbe szorított közgazdászok reprezentáns képviselője. A tervhivatal elnöke volt a hatvanas évek végén, amikor Románia is kacérkodott bizonyos gazdasági reformok bevezetésével. Ceaușescuval szemben a kiegyensúlyozottabb gazdaságfejlesztési koncepció híveként vált ismertté. Az *Adevărul* című napilap (a *Scînteia* című pártlap utódja) január 7-i számában publikált cikkében kifejti, hogy a „szocialista piacgazdaság” híve és meggondolatlanak tartja azokat a nézeteket amelyek felvetik a privatizáció szükségességét.

A végrehajtás terén államigazgatási koncentrációt hajtottak végre. Az Országos Tervhivatalból és az Anyag és Állóalapgazdálkodási Hivatalból létrehozták a Nemzetgazdasági Minisztériumot. Vezetője, az a Victor Stănculescu tábornok, aki korábban honvédelmi miniszterhelyettesként a hadsereg anyagi-műszaki ellátásáért és a hadiipar felügyeletéért volt felelős. Alatta érintetlen maradt a tervhivatali apparátus, elkötelezetten a parancsgazdaság fenntartása mellett. Az ágazati miniszterek mérnökök, egy részük eddig nem viselt posztot az apparátusban, másik részük eddig is vezető beosztásban dolgozott. A kormánynak Kasimir Ionescu miniszterelnök-helyettes kivételével egyetlen közgazdász tagja sincsen. Február 15-én

a forradalom továbbfejlődésének keretében Stănculescu a leváltott Militaru helyén honvédelmi miniszter lett.

A továbbra is igen képlékeny politikai helyzet gazdasági hatása az, hogy a termelés számos üzemben nem indult be január folyamán. Sokfelé napirenden vannak a tüntetések, sztrájkok, elterjedt az igazolatlan távolmaradás. Ez a forradalom befejezetlenségével – kisebb mértékben – a fegyelmező eszközök hiányával magyarázható. A forradalmat akkor érzi mindenki eredményesnek, amikor a közutálatnak örvendő helyi vezetőket és vállalatigazgatókat is eltávolították a posztjukról, ami nem megy helyi harcok nélkül. Felbomlott a vállalatok közti kapcsolatok alakító bürokratikus koordináció, illetve ennek „új” szervei, az ágazati minisztériumok még nem járatták be a gépezetet. A „vállalati önállóság” tényleges növekedése egyelőre inkább a káoszt fokozta, mint az érdekek összehangolását segítette. (1. táblázat)

1. táblázat

*A gazdaság teljesítménye 1990 januárjában
(Az előző év azonos hónapjához viszonyítva %-ban)*

Ipari ártermelés	78,2
Munkatermelékenység	75,7
Lakossági fogyasztásra értékesített termékek	107,2
Rubel elszámolású	
kivitel	57,5
behozatal	80,6
Konvertibilis elszámolású	
kivitel	59,0
behozatal	110,2

Forrás: *România Liberă*, 1990. február 27.

A következőkben azt kívánjuk elemezni, hogy milyen esélye van egy gazdasági rendszerváltásnak Romániában és milyen problémákkal kell az országnak szembenéznie, amennyiben ez a rendszerváltás huzamosabb ideig nem kerül napirendre. A jelenlegi helyzetben nem írható a hagyományos módon tudományos cikk. A nyomtatott információ helyett nagy szerepet kell adni a helyszíni tapasztalatoknak, konzultációknak.¹

A gazdasági helyzet hivatalos újraértékelése

A gazdasági vezetők és kutatók körében általános a bizonytalanság azt illetően, hogy milyen is az ország valós gazdasági helyzete, hiszen a Ceaușescu rendszer utolsó éveiben egyre fokozódott a torzítás, az alaptalan sikerpropaganda. Mint kiderült, legszűkebb belső használatra sem készültek valós elemzések. A statisztikai hivatalban most bizottság foglalkozik az adatok újraszámolásával, korrigálásával. Első nekifutásra az 1989. évet elemzik, de az egész nyolcvanas évtizedet újra kívánják értékelni. A torzítás kettős. Az árrendszer végletesen elszakadt a költségektől, meg a világpiaci értékítélettől, illetve szándékosan másítottak meg adatokat. Az elsővel egyelőre nem tudnak mit kezdeni, az újraszámolás az adott rendszer keretei között folyik. A vállalatoktól, megyéktől, minisztériumoktól újra bekérik az 1989-re vonatkozó tényeket és becsléseket, ami alapján közleményt fognak közzétenni.

A Gazdasági Prognózisok Intézetének (tervgazdasági intézet) igazgatója szerint a nyolcvanas évekre vonatkozó adatok mind manipuláltak, kivéve az adósságokra és azok visszafizetésére vonatkozó információt. Ő maga annak idején az 1985-ös nemzeti jövedelem kiszámításakor már észrevett egy hamisítást, aminek eredményeként a nemzeti jövedelem növekedése a valóságos 1 százalék helyett 5,2 százalék lett. Valószínűnek tartja, hogy a nyolcvanas

években a román gazdaság teljesítménye stagnált. A Nemzetgazdasági Kutatóintézet osztályvezetője ezt a minőségromlás figyelembevételével szintén lehetségesnek tartja.

A valóságtól leginkább az 1989. évi adatok rugaszkodtak el. A gabonatermelésre például az előző évi kétszerezését, 60 millió tonnát jelentettek. Amerikai becslés szerint az előző évihez hasonlóan kb. 20 millió tonna gabona termelt 1989-ben, de az újabb román forrás 16,7 millió tonnát közöl. Hasonló különbségeket mutatnak más növényi hozamok is. Elképzelhető, hogy az újonnan közzétett adatok sem pontosak, hiszen nehezen feltételezhető, hogy a Mezőgazdasági Minisztérium kettős könyvelést vezetett volna, viszont érdekelt a helyzet dramatizálásában a külföldi segélyek megszerzése érdekében.

A román szakemberek az egy évtizede tartó erőteljes csökkenés eredményeként reálisnak tartják a kőolajtermelés 9,5 millió tonnás szintjét. A feldolgozó ipari ágazatok jelentéseit azonban a novemberi pártkongresszus légkörének termékeként kezelik. Külön kiemelik a gyártmányok általánosan alacsony minőségét, amit az egy évtized óta elhanyagolt műszaki fejlesztéssel és az alapanyagok gyenge minőségével magyaráznak.

A mezőgazdasági és az ipari termelés korábban torzított adataival kapcsolatban némileg indokolatlan a nagyarányú megdöbbenés, hiszen akik meg vannak lepődve, maguk is részt vettek a torzítások kidolgozásában. Még fontosabb azonban, hogy a torzítások egy része eddig is kiszűrhető volt. Sokszor a pártkongresszuson bejelentettél és az éves tervjelentéseknél alacsonyabb számok kerültek a néhány éves késéssel megjelenő statisztikába, és hivatalosan is napvilágot látott azoknak a veszteségforrásoknak a katalógusa, amelyek alapján feltételezni lehetett, hogy a mezőgazdasági termelés eredményei nem nőttek a nyolcvanas évek folyamán. Talán valami megalapozatlan nemzeti büszkeség táplálta évekig azt a hitet, hogy az ország igenis sokat termel, csak az exportpolitika révén elvonják tőle. Most, hogy az exportot leállították, mindenki számára kiderült, hogy alig szabadult fel árua-

lap. A megfelelő statisztikai bázis hiányára hivatkozás a gazdasági tervezési és döntéshozói apparátus reformokat elodázó törekvéseiből is fakadhat. A gazdaság legtöbb problémája igen kézenfekvő, csak az új természetes mérlegek és tervszámok kidolgozásában lehet bizonytalanság, ami irreleváns egy más típusú gazdaság kialakítása esetén.

A korábbi struktúrapolitika hibái közül a legszembetűnőbbeket igyekeznek korrigálni. A tervhivatal becslése szerint 1989-ben nagy és haszontalan projektumokba ölték a beruházások 40 százalékát. Elismerték, hogy az utóbbi évtizedek során túlfejlesztették az alapanyagipart, aminek importanyag szükséglete nem megfizethető az ország számára. A kőolajfeldolgozás, az acélipar és a műtrágyagyártás tömegtermékei nem találnak vevőt elfogadható áron. Nem épült ki az alapanyagipar finomabb feldolgozási szintje, így a rendelkezésre álló alapanyagok minősége elmaradt a feldolgozóipar szükségleteitől. A lakossági fogyasztás korábban a prioritási lista végén szerepelt. Az egy lakosra jutó háztartási villanyáramfelhasználás és húsfogyasztás a legalacsonyabb volt Európában. Az alapvető létszükséglet kielégítetlensége, a rossz táplálkozás és a leromlott orvosi ellátás a legtragikusabb gazdasági örökség. Az új kormány ezeken a területeken igyekszik alapvető fordulatot megvalósítani.

Kritika érte a régi rendszer külkereskedőit korrupció és inkompetencia miatt. A Nemzetgazdasági Kutató Intézet osztályvezetőjének adatai szerint a nyugati vásárlók a mezőgazdaság és a konfekcióipar termékeit az azonos minőségű bolgárral összehasonlítva féláron vették Romániától. Több száz százalékos profitot vághattak zsebre a nyugati kereskedők, vagy azért, hogy a román funkcionáriusok zsebébe is jusson, vagy azért, mert utóbbiak nem ismerték termékeik világpiaci árát.

A külkereskedelmi miniszterhelyettes sem rendelkezik még megbízható adatokkal. Az 1989. év exportja mintegy 200 md lei, importja 140 md lei körül alakult. Ezek az értékek a megelőző évinél mintegy 5 százalékkal magasabbak, az aktívum közel azonos azzal. A fejlett tőkés orszá-

gokkal folytatott kereskedelmi forgalom 1989 első felében – a partnerek statisztikája szerint – jelentősen csökkent. (2. táblázat) Ebben közrejátszhatott az adósságtörlesztés érdekében az első negyedévben tett „végső” erőfeszítés”, és a most már gazdasági téren is kimutatható nemzetközi elszigetelődés. Ugyanakkor látható az is, hogy a kereskedelmi többletre törekvés az adósságok visszafizetése után is változatlanul fennmaradt.

2. táblázat

A román – fejlett tőkés kereskedelem¹

Megnevezés	1987	1988	1988 I. félév	1989 I. félév
Románia exportja millió USD	4068	4032	2118	1923
Románia importja millió USD	1308	1260	693	546
Szaldó millió USD	2760	2772	1425	1377 ²

¹ havi átlagokból számolva, tükörstatisztika alapján

² 1989 első féléve alapján az év végi exporttöbblet ismét 2,5 md USD fölött valószínűsíthető

Forrás: *OECD: Monthly Statistics of Foreign Trade*, 1989. december

Revideálni kívánják a külkereskedelmi forgalom megoszlásáról kialakult hivatalos képet. A szocialista országok részaránya állítólag a valóságban nagyobb, mint a hivatalosan jelzett 50 százalék, viszont a fejlődő országok részesedése kisebb, mint 25 százalék. Közel kétharmados szocialista részesedést tartanak valószínűnek. Megjegyzendő, hogy minden számítás olyan torz valutakulcsokkal dolgozik, ami a rubelt többre értékeli mint a dollárt. Különböző forrásokat összehasonlító, de főleg IMF statisztikákra támaszkodó saját számításaim a nyolcvanas évek

közepére 50 százalék körüli szocialista részarányt mutattak ki.² Az utóbbi három évre a szovjet statisztikák a Romániával folyó forgalom némi csökkenéséről számoltak be, ami indokolt is az olajárak esése, valamint román exportalapok hiánya következtében. (3. táblázat) Ezek alapján nem valószínű a szocialista részarány növekedése 1987 után. Bizonytalan az 1989. év, amire még nincs szovjet forrás, de ha az összforgalom növekedését és a nyugati forgalom csökkenését egybevetjük, valószínűsíthetjük, hogy nőtt a szocialista forgalom.

3. táblázat

A román – szovjet kereskedelem

Megnevezés	1986	1987	1988
Románia exportja millió Rbl	2415,2	2347,2	2431,2
Románia importja millió Rbl	2823,3	2539,2	2344,1
Kőolajimport ezer t ¹	6444	4695	4020
Hús- és húskészítmény export ezer t ²	163,4	136,1	155,7

¹ 1982-ben: 450 ezer t

² 1982-ben: 90,3 ezer t

Forrás: *Vnesnaja Torgovlja SzSzSzR*, 1987, 1988.

Nem lehet pontos képet kialakítani arról, miként is sikerült 1989 első negyedévének végére törleszteni a nyugati adósságokat. Az OECD országokkal folytatott kereskedelemből 2772 millió dollár származott 1988-ban, így mintegy 1,3 md dollár forrása ismeretlen. Korábbi helyi információk szerint arab partnerek olajjal törlesztettek Romániával szemben fennálló tartozásaikból, amit azonnal pénzzé lehetett tenni. A forradalom után olyan hírek terjedtek el, hogy az aranytartalékok kiadásával te-

rémítettek elő a hiányzó összeget. Az MTI bukaresti tudósítója szerint³ 2 md dollárt Ceaușescu arab terroristák kiképzésére és üdültetésére kapott Szaúd-Arábiától és ebből törlesztette az adóssághátralékot.

A felhalmozás és fogyasztás új arányai

Addig is, amíg a hivatalos helyzetértékelés elkészültével mód nyílik hosszabb távlatokban gondolkodni, és parlamenti választások útján tisztázódik a politikai legitimitáció kérdése, a Nemzetmentési Front Tanácsa ideiglenes gazdasági program szerint dolgozik. Ebben szerepelnek az alapvetően nélkülözhetetlen strukturális átszervezések és a termelés beindítása, valamint a lakossági ellátás javítása.

Egyik első intézkedésként leállították minden olyan objektum építkezését, amire nem volt részletes terv, elnöki rögtönzések alapján folytak. Ezeket konzerválják és később döntenek az esetleges új funkcióról. Leállították az Argeș folyó szabályozását, amivel Ceaușescu hajózó útvonalat kívánt létesíteni a Duna és Bukarest között. Az elképzelések szerint egy szerényebb program alapján a későbbiekben a vízszabályozás és az öntözés szempontjai alapján fejezik be az építkezést, a hajózási programot elvetik. Leállították a bukaresti városközpont építkezését, az épületek további sorsáról nincs döntés. A munkásokat a harcok során megrongálódott épületek helyreállítására csoportosították át. Alapvetően környezetvédelmi szempontok szerint próbálják a jövőben jóvá tenni a Duna-delta lecsapolása során elkövetett hibákat. A beruházásokért felelős gazdasági miniszterhelyettes szerint – aki korábban éppen a nagy építkezésekért felelős OT elnökhelyettes volt – a leállított építkezések az 1989. évi beruházási összeg 25–30 százalékának megfelelő értéket képviselnek. Ezt az összeget jórészt kivették a beruházási alap-

ból. A felhalmozási rátát ezzel 30-ról 18-19 százalékra csökkentették.

Leállították, illetve korlátozták számos energia- és importigényes, valamint eladhatatlan termékeket gyártó üzem termelését. Műtrágyagyárak, nehézgépipari üzemek szerepelnek a listán. A gépipar kapacitás-kihasználtsága 60, a kohászaté 80 százalékra csökkent. Külön problémát jelentenek a szénbányák, ahol korábban főleg katonákat és kényszerrel áttelepített embereket dolgoztattak. Miután a hadsereget visszavonták a kaszárnyákba és a távol lakók hazamentek, az olténiai lignitbányákban a munkae-rő 40 százaléka hiányzik. Országos szinten inkább munkanélküliségről beszélnek, ez a termelési struktúra módosítása következtében csak növekedni fog. A kormány mindenesetre bízik abban, hogy a mezőgazdaság, a szolgáltatások és a kisipar hosszabb távon is fel tudja szívni a munkaerőfelesleget. Ugyanakkor nem lehet véletlen hogy az egyik első rendelet éppen az üzemleállások idején járó bérek nagyságát szabályozta. (Ha a dolgozónak be kell járnia a munkahelyére, de nem tud termelni, átlagbérének 75 százaléka illeti meg, ha otthon tartózkodik a leállás ideje alatt, 50 százalékot kap.)⁴

A termelésvisszafogással nyert energiát és nyersanyagot a lakosság szükségleteinek kielégítésére csoportosították át. Elsőbbséget élvez a sokat nyomorgott nép ellátása élelmiszerekkel, villanyárammal és energiával. Megindult a távfűtés és a melegvízszolgáltatás, korlátozás nélkül kapható villanyáram, benzin és hús. Az élelmiszerkínálat Bukarestben látványosan javult januárban; tej, tojás, felvágott, kávé, déligyümölcs rendszeresen kapható volt. A sorbanállás nagy, de van miért sorban állni. Vidéken kevésbé javult a helyzet, importárut nem lehet találni és fennmaradt az adagolás is.

A külkereskedelmet a lakossági szükségletek kielégítésére állították át. Korábban tilos volt az élelmiszerek importja, még akkor is, ha egyébként el nem adható román árut ellentételezett volna. Most be lehet hozni Görögországból narancsot és citromot terepjáró gépkocsikért cserébe. Vietnam trópusi gyümölcsökkel törleszti tartozásait.

A Szovjetunióval sikerült megállapodni abban, hogy 1990 első negyedében a kőolajimport ellentételeként szereplő hús helyett bort és más szeszes italt szállítsanak ki. Az év hátralevő részéről azonban újra kell tárgyalni.

1990 első három hónapjában 140 ezer tonna húst kívánnak importálni és jelentős takarmánybehozatalt is terveznek. A fizetési mérleg deficitje a megkötött szerződések eredőjeként 460 millió dollár lesz. Az év végére ezek szerint a deficit elérheti a 2 md dollárt. Amennyiben a nemzetközi pénzügyi szervekkel és bankokkal folyó tárgyalások gyorsan elvezetnek a kapcsolatok normalizálásához, ennek finanszírozása nem fog gondot okozni. Hivatalos román megnyilatkozások hosszabb távon elvetik a hitelfelvétel növelését és inkább működő tőkét szeretnének behozni. Az ezzel kapcsolatos ismeretek elég gyérek, a várakozások megalapozatlanok. Az elhalasztott fogyasztási igény kielégítése nyomán gyors eladósodás várható.

Kezdeti lépések a magánkezdeményezés felszabadítására

A mezőgazdaság a viszonylag gyors siker és váratlan problémák lehetőségét egyaránt magában rejti. A parasztok háztáji földhasználati jogát síkságon fél hektárra, dombvidéken egy hektárra növelték. Előírták, hogy a parasztok nem alkalmazhatnak bérmunkát, ami tipikus „szocialista” szemlélet. A Kárpátok előterének túlnépesedett falvaiban az osztozkodás így is a termelőszövetkezetek felbomlásához vezet. Van olyan Kolozsvár környéki falu, ahol a parasztok a rendelettől függetlenül, spontán módon fölosztották a földet és hazavitték az állatokat. Megtehették, mert voltak üresen álló istállók, viszont kérdéses, hogyan tudják majd a földet kisüzemben alkalmazható eszközök hiányában megművelni.

A nagyüzemi keretek hatékonyabbá és demokratikusabbá tételére még csak halvány elképzelések rajzolódtak ki. Sürgető feladat lenne a gépállomások gépeinek átadása a szövetkezeteknek, ennek gyakorlati megoldása kidolgozatlan. Az 1989 elején még el nem törölt adósságokat a mezőgazdasági üzemek 1990. január 1-i hatállyal leírhatták. A probléma lényegi megoldását az ágazat jövedelmezőségének javítása teremthetné meg, de a javasolt áremelések erre nem adnak módot. Jellemző, hogy 1989-ben az agrárágazat 20–25 md lei adósságot csinált, miközben az élelmiszeripar 70 md lei nyereséget fizetett be a költségvetésbe. A mezőgazdasági üzemek túlzottan magasnak tartják a beszállítói árakat is, például, hogy egy traktor ára 70 tonna gabona felvásárlási árával volt egyenlő. A költségvetés 1990-ben igyekszik csökkenteni a szövetkezetek anyagi terheit. Központi forrásból finanszírozzák a növényvédelmet, az erre szakosodott megyei vállalatok szolgáltatásáért ezentúl nem kell fizetni és olcsóbb lesz az öntözés is. Ezzel viszont csökken a gazdálkodás költségérzékenysége. A felsőfokú szakemberek központilag meghatározott bérét ismét a költségvetésből fizetik. Így viszont újjászületett az a probléma, hogy a szakemberek nem a szövetkezetbe integrálódnak, hanem az állami adminisztrációt képviselik.⁵

Eltörölték a kötelező szerződéskötést mind a családi gazdaságok, mind a termelőszövetkezetek számára. Az átalakuló felvásárlási árrendszer nem a hektáronkénti le-szerződött mennyiség, hanem a termőhelyi adottságok szerint differenciál. Az átvételi árak átlagos növekedése mintegy 50 százalékos lesz, ami lényegesen elmarad a fekete-piaci áráktól. Eztörölték az önellátásra vonatkozó törvényt, minden a kiskereskedelmi forgalmat akadályozó megszorítást és szabaddá tették az árakat.⁶ A téli általános áruhiány és a kezdeti bizalmatlanság miatt, a parasztpiacokon nem bővült a felhozatal, így nem lehet tudni, milyen árak alakulnak majd ki. A kolozsvári piacon a tojás darabját a hivatalos 1,5 lei-jel szemben már jó ideje 4–5 lei-ért adták a parasztok, ez az ár most is tartja magát. Az igen nagy inflációs nyomással hivatalosan nem szá-

moltak. A pénzügyi kutató intézet egyik munkatársa azonban a folyó évre 40–50 százalékot is elképzelhetőnek tart.

Az inflációs nyomást keresleti oldalról fokozza a felgyorsult fedezet nélküli bérkiáramlás. Nemcsak a decemberi béreket fizették ki teljes egészében annak ellenére, hogy a forradalommal leállt a termelés, hanem az egész, 1989-ben visszatartott bérhányadot is. A korábbi bérezési rendszer szerint a vállalat tervteljesítésének arányában folyósították a béreket, így bizonyos hónapokban akár 20–40 százalékot is visszatartottak. Az év utolsó hetében az egész hátralékot egyszerre kifizették. Szintén folyósították a termelőszövetkezeteknek a különböző ürüggyekkel ki nem fizetett felvásárlási árat. A vállalatok pedig visszakapták a különböző jogcímenek befizetett büntetések jó részét. A költségvetési bevételek ilyen csökkenését az teszi látszólag lehetővé, hogy a költségvetés általában, így valószínűleg 1989-ben is, jelentős év végi többlettel zárt, ami azonban részben a számítási módszerből következett. Az eltörölt rendeletek között szerepel a kötelező munkás-részjegyek megszüntetése, így három év alatt a korábban ilyen módon kikényszerített megtakarításokat is felszabadítják.⁷

Radikálisabb, de részleteiben kidolgozatlan a legnagyobb ellenzéki párt, a Nemzeti Paraszt Párt agrárprogramja. Célja, hogy mindenki, aki akar, földhöz juthasson és a megmaradó tsz-ek valódi kooperációként működjenek. Szabadpiacot kell szervezni és felvásárló-értékesítő szövetkezeteket alapítani. Ennek a pártnak ugyan általában is célja a magántulajdonon alapuló gazdaságra való áttérés, de az iparban a munkásönigazgatást preferálja, és az átmenet időszakát mintegy tíz évre teszi.

Január végén, azt követően, hogy a Nemzetmentési Front bejelentette, indulni kíván a választásokon, volt néhány nap amikor felmerült annak a veszélye, hogy a forradalom megreked az eddig elért szinten. Az eddig pontosan nem konkretizálható belső és külső nyomás eredményeként az ellenzéki pártokat bevonták a törvényhozásba. Talán nem véletlen, hogy az ezt követő első rende-

let lehetővé tette magánvállalkozások alakítását. A kisvállalkozások létszáma legfeljebb 20 fő lehet, ami nyilván felesleges megkötés, de kezdeti lépésként nem zavaró. A tevékenységi kört illetően a szolgáltató és nem a közvetlenül termelő célú vállalkozások alapítását kívánják ösztönözni.

Intézkedések és tervek a gazdaságirányítás átalakítására

Az összes ágazati gazdasági kutató intézetet összevonták és a Nemzetgazdasági Minisztérium felügyelete alá helyezték. Ettől az „agytrösztől” várják a megoldások időre történő szállítását, miközben a kutatók legalább korábbi intézményi autonómiájuk visszaszerzéséért lépnek fel. Az itt ismertetendő elképzelések a Nemzetmentési Front hatalomstabilizáló időszakában születtek, de jellemzők arra az apparátusi és kutatóintézeti vezetői körre, amelyet az új hatalom megerősített korábbi posztján.

A gazdaságirányításban az a nézet uralkodik, hogy a tervgazdaságot most végre lehet jól csinálni, mivel megszűntek a politikai torzítások és durva beavatkozások. A piacgazdaság kiépítését nem tartják reális célnak. Rövid távon arra koncentrálnak, hogy a gazdaság működéséről lehántsák a Ceaușescu korszak túlkapásait, eltöröljék az utóbbi évek intézkedéseit.

A munkaerő számára szabaddá vált a költözés és a munkahely megválasztása. A termelői árak képzése viszátért az 1988/14-es és 154-es rendeletek előtti állapothoz. (Ezek előírták, hogy minden tevékenységet nyereségesse kell tenni, a költségek felett meghatározott, alacsony százaléku nyereség érvényesíthető. Ezzel a kevésbé hatékony tevékenység javára történt újraelosztás, a magasabb jövedelmezőségű területek viszonylag szabadabban felhasználható jövedelme megszűnt. Ezt azzal egészítették ki, hogy vállalatok nem fizethettek készpénzzel.) A

rögzített árak és a termelési költségek közti különbség ismét a vállalat legális jövedelme lett. Lehetővé tették decentralizált beruházási alapok képzését és azok bizonyos határok közti szabad felhasználását. (Korábban minden beruházást elnöki rendelet hagyott jóvá.) A vállalatok szabadon dönthetnek a beruházásokról, ha azok egyedi értéke tőkeigényes iparágakban és a mezőgazdaságban a 20 millió lei-t, más iparágakban, szállításban a 10 millió lei-t, egyéb tevékenységi körökben az 5 millió lei-t nem haladja meg. Ezt három-négyszer meghaladó értékhatárok érvényesek az iparközpontokra. 100–70–50 millió lei-ig az ágazati minisztériumok, illetve megyei tanácsok az engedélyezők, ezek felett a Nemzetgazdasági Minisztérium és 500 illetve 300 millió lei felett a kormány.⁸ Úgy látszik sikerült bonyolultabb rendszert találni, mint Magyarországon húsz évvel korábban. Közgazdasági szabályozók alkalmazásáról egyelőre nincs szó. A beruházási igények áron és hitelkamatokon keresztül történő szelektálása helyett a Nemzetgazdasági Minisztérium véleményező szerepet kíván magának, mert látja, hogy a beruházási igény jóval meg fogja haladni a népgazdaságilag elviselhető szintet. A kétezer anyagmérlegből 400 figyelembevétele kötelező marad, ami csak ál-egyszerűsödést jelent.

A gazdasági átalakítás célját a Prognosztikai Intézet igazgatója, úgy fogalmazta meg, hogy „a monopolista-diktatórikus gazdaságról egy optimális, emberi szükségletekre irányuló gazdaságra” kell áttérni. A két-három éves reformidőszak után kell majd kiépíteni az „optimális, népközpontú” gazdaságot. Ez a terv és piac valami sajátos kombinációját jelentené. A tulajdonviszonyokban egyes gazdaságról beszélnek, de a hazai magántőkének erősen korlátozott szerepet szánnak. Mint láttuk a magánvállalkozást számos ésszerűnek tartott korláttal kívánják körülbástyázni. Bár a külföldi tőke beáramlásának még távolról sincsenek meg a feltételei, egyesek máris az optimális arányon, a nemzeti tulajdon kiárusításának veszélyén gondolkodnak. A hitelfelvételt éppúgy elvetik, mint a bukott diktátor, de egyelőre nincs jobb ötletük,

mint külföldről finanszíroztatni a fogyasztásnövelő intézkedéseket. Egyszerűbb kijelenteni, hogy modernizációs célokra hitelfelvétel helyett a működő tőke beáramlását preferálják, mint ennek feltételeit kialakítani. A román szakembereken látszik, hogy nem volt lehetőségük figyelemmel kísérni a kelet-európai reformok tapasztalatait, belső vitákat sem folytattak, így illúzióik ott tartanak, ahol a magyar reformereké 1957-ben. A pillanatnyilag igen nyomasztó hiányok és gazdasági aránytalanságok látván a piacgazdaság hívei is visszarettennek a célirányos változások kezdeményezésétől.

Van egy fiatal generáció, amelynek nincsenek illúziói a tervgazdaság reformálhatóságával kapcsolatban és felkészülten vallja a pénz központi szerepét. A hivatali hierarchiákban egyelőre nem tudnak szóhoz jutni, kérdés milyen politikai mozgalomhoz csatlakoznak. A közgazdasági hetilap (*Tribuna Economică*) e cikk megírásáig rendelkezésre álló 1990. évi első öt számában főleg problémafelvetések uralkodnak és alig vannak megoldási koncepciók.

A változás esélyei

Hamarosan aktuálissá válhatnak a radikálisabb nézetek, hiszen a politikai élet a pluralizmus irányába fejlődik tovább. A választások után – nagyobb arányú személycserével – megnyílhat az út nemcsak a kevésbé kompromittált, de a tervgazdálkodás illúzióival leszámolt közgazdászok előtt is. A modernizáció beindítása meg fogja követelni a külföldi tőke befogadására alkalmas környezet kialakítását, a piacgazdaság kiépítését. Ezen a téren Romániának versenyképesnek kell maradnia a többi kelet-európai országgal, ha súlyával arányosan kíván részesülni a hitelekkel és kedvezményekből.

Felülemelkedve a pillanatnyi politikai helyzeten, azt láthatjuk, hogy nem rosszak a gazdasági stabilizáció lehetőségei. A nyugati adósságok felszámolása éreztetheti jó-

tékony hatását, hiszen lehetőség van a fellendülés és struktúraváltás külföldi finanszírozására. Erre vonatkozó nyugati ajánlatokat egy évvel ezelőtt a Ceaușescu-rendszer is kapott, de nem élt vele. Amennyiben sikerül egy-két év alatt olyan gazdasági rendszert létrehozni, amelybe a behozott tőke és technika jövedelmező módon tud beépülni, megindulhat a modernizálódás.

A modernizációnak viszonylag kisebbek az esélyei a túlfejlesztett alapanyagipar terén. Importfüggősége, nagy energiaigénye és az átalakítás jelentős tőkeigénye miatt ez a szektor valószínűleg nem tehető rentábilissá. A könnyűipar ugyan szintén nem tartozik a világgazdaság dinamikus szegmensei közé, de Románia képes lehet növelni piaci részesedését. Ez a szektor eddig is a fejlett tőkés export egynegyedét adta és jelentősen hozzájárult az adósságok törlesztéséhez. A bútorgyártásban és a konfekcióiparban termelési hagyományokra is támaszkodni lehet. A kelet-európai viszonylatban is igen olcsó, bizonyos fokig képzett munkaerő nem indul rossz alappal a nemzetközi versenyben. A gépipar egyes ágai szintén bevonhatók a nemzetközi munkamegosztásba.

Magyarország – tranzitország

A magyar-román gazdasági együttműködés alapvető akadálya a KGST-együttműködési rendszer. A kölcsönös forgalom marginális volumenű, de néhány termék esetében (jármű, szerszám gép, egyes vegyi cikkek) alapvető fontosságú. Az 1989. évi teljesítés mintegy 20 százalékkal maradt el az előirányzattól, főleg a román fél lemaradásai miatt. A 600 millió rubeles forgalom több mint 35 milliós magyar aktívummal zárt. Az év végi 50 millió rubeles magyar fizetési mérlegtöbblet januárban 80 millióra növekedett. Ennek oka a magyar vállalatok túlzott exportérdekeltsége és az elégtelen központi szabályozás volt, munkált a gyors segítségnyújtásra törekvés is. 1990-ben itt is

érvényesülni fog a rubel elszámolású magyar export korlátozása. Nagyok viszont a lehetőségek a dollárelszámolású kereskedelem bővítésére. A romániai életszínvonaljavító intézkedések keretében nagy mennyiségű magyar hús kiszállítására nyílik mód, konvertibilis valutáért. Iparcikkék, így televíziók, autóbuszok exportjára is sor kerülhet. Van tehát árualap és helyreállt a román vásárlási szándék, lényeg az elszámolási problémák rendezés. A magyar importőrök találhatnak még nyugati importot kiváltó termékeket is.

Ha Romániában is decentralizálják a külkereskedelmi tevékenységet, liberalizálják a külföldiek tőkebefektetését, feltételezhető, hogy magyarországi magáncégek is megjelennek a nyelvi nehézségek nélkül elérhető partnereknél. Érdeemes lenne megvizsgálni közös vámzabadtérület létesítésének lehetőségét, például a Nagyvárad–Debrecen közti határvidéken. Ennek elsősorban nyugati befektetők letelepítése lehetne a célja.

Románia számára Magyarország a legfontosabb tranzitország, mind áruk, mind emberek, mind eszmék tekintetében. Magyarország, mint nyugati szomszéd a román áruk és emberek közlekedési vonalán fekszik. Ez magyar részről felkészülést igényel a várható szállítási megterhelésre. A bevásárlóturizmus méretei és hatásai hamarosan elérhetik a szovjet határvidéken tapasztaltat. Ez pedig égetően sürgőssé teszi a nem-kereskedelmi elszámolások rendezését. A magyar aktívum például átalakítható lenne romániai tőkerésszé a tengerparti szállodákban.

A közvetlenül Párizshoz kapcsolódó román elit – értelmiség mellett a magyarság (és a maradék német etnikum) jelenti a romániai társadalom nyugatos szárnyát. Európai értékek közvetítése vár rájuk. A Magyarországon lezajlott gazdasági reformok és a viszonylag színvonalas áruellátás – indokkal-indokolatlanul – nagy hatást gyakorol, élénken foglalkoztatja a román közgazdászokat is. Ezt az érdeklődést is fel lehet használni két ország és nép közötti kapcsolatok szorosabbra fűzésére.

R. Süle Andrea

ROMÁNIA POLITIKATÖRTÉNETE 1944–1990

„Kiugrás” a háborúból

A román kormány 1943 szeptemberétől kezdődően több alkalommal is diplomáciai lépéseket tett a háborúból történő „kiugrás” érdekében. E titkos tárgyalások elsődleges célja az volt, hogy Romániát ne a Vörös Hadsereg szállja meg, a román katonák az angolszász hatalmak előtt tehessék le a fegyvert. A nyugati hatalmak képviselői azonban kitartottak azon álláspontjuk mellett, amely szerint fegyverszünetért a Szovjetunióhoz kell fordulni, mivel „Románia fő katonai csapásait a szovjet erők ellen irányítja, és mert a szövetséges erők közül láthatólag ezek érik el elsőnek Romániát, a szovjet kormány játssza majd a főszerepet annak eldöntésében, hogy milyen fegyverszüneti feltételeket kell szabni a románoknak”.¹ 1944 márciusában Barbu Știrbei herceg Kairóban felvette a kapcsolatot a Szovjetunió képviselőjével. Ezt követően a szovjet kormány kidolgozta az előzetes fegyverszüneti feltételeket, amelyeket 1944. április 12-én – miután az angolszász hatalmak is jóváhagyták – közölték a román megbízottal.²

Ion Antonescu marsall, államvezér visszautasította az előzetes fegyverszüneti feltételeket, a történelmi pártokból (Nemzeti Parasztpárt és Nemzeti Liberális Párt) álló ellenzék viszont június 10-én elfogadta. Mihály király ezután értesítette a szövetségeseket, hogy lépéseket tesz a kormány megbuktatására és arra, hogy a román hadsereg Németország ellen fordítsa fegyvereit. A király üzenetére azonban a nagyhatalmak nem válaszoltak. Nagy-Britannia – görögországi érdekeltiségének fejében – szabad

kezet adott a Szovjetuniónak Romániában, a Szovjetunió pedig – a közeli teljes győzelem reményében – nem sietette a fegyverszünet megkötését. A Szovjetunióban élő emigráns román kommunisták is ellenezték az „önfelszabadítást”, mivel úgy vélték, hogy a szovjet megszállás őket juttatja hatalomra.³

1944 áprilisában a Román Szociáldemokrata Párt és az illegalitásban működő Román Kommunista Párt szövetségre lépett a Munkásegység Frontban, majd június 20-án a történelmi pártokkal együtt megalakították a Nemzeti Demokratikus Blokkot. A Nemzeti Demokratikus Blokk minimális antifasiszta programot adott ki,⁴ amelyben elfogadta a szövetségesek feltételeit: a fegyverszünetet, Antonescu uralmának megdöntését, a fegyverek Németország ellen fordítását. Miután azonban ezek a pártok nem rendelkeztek tényleges hatalmi bázissal, a politikai kezdeményezés Mihály király kezébe került, aki májustól tervszerűen készítette elő akcióját. A „kiugrás” megszervezésében fontos szerepet töltöttek be az 1944 júniusában létrehozott katonai bizottságok is, amelyek a hazafias alakulatok és a hadsereg átállítását koordinálták. A Vörös Hadsereg augusztus 20-i offenzívájának sikerét kihasználva augusztus 23-án délután Mihály király a királyi palotában letartóztatta a fegyverszüneti feltételek aláírását ismételten elutasító Ion Antonescu marsallt és névrokonát, Mihai Antonescu külügyminisztert.

A kommunista vezetők: Lucrețiu Pătrășcanu és Emil Bodnăraș a rádióból értesültek a történetekről, és a király lépését elhamarkodottnak tartották. 24-én hajnalban azonban már ők is bekapcsolódtak az események irányításába; a németbarát minisztereket az a harci gárda vitte el a királyi palotából, amely Emil Bodnăraș parancsnoksága alatt állt.⁵ A kommunisták részt vettek a német támadás feltartóztatásában is.⁶

A koalíciós korszak (1944. augusztus 24 – 1947 vége)

A fasiszta háborúból való jól megszervezett „kiugrást” követően augusztus 24-én Constantin Sănătescu vezetésével alakult kormány, amelyben a Nemzeti Demokratikus Blokk (Blocul Național Democrat) mind a négy pártja tárcához jutott, bár a kormány többségét katonák alkották. A kabinet „hivatalba” lépése után – az idézőjelet az indokolja, hogy a kormány a Román Nemzeti Bank pincéjében kezdte meg működését – egyik első intézkedésével hadat üzent volt szövetségeseinek, a hitleri Németországnak. Az 1944. augusztus 31-i dekrétummal visszaállították az 1923-as alkotmányt, amelyet II. Károly király 1938 februárjában függesztett fel.

A román fordulat tehát egy időre átmentette a királyi rendszert Romániában, és szembefordította az országot Németországgal. Ezt követően a román kormány – a valamennyi román egyesítő cél: Észak-Erdély „visszaszerzése” érdekében – elfogadta a fegyverszüneti egyezményt, amelyet a román megbízottak 1944. szeptember 12-én írtak alá Moszkvában.

Az egyezmény aláírásával Románia kötelezettséget vállalt arra, hogy – szovjet parancsnokság alatt – 12 hadosztállal részt vesz a korábbi szövetségesei: Magyarország és Németország elleni harcokban.⁷ A fegyverszüneti feltételek értelmében ugyanakkor – az antifasiszta háborúba való bekapcsolódása fejében – Romániának nem kell teljes egészében megtérítenie a Szovjetunió számára okozott károkat. Románia mint legyőzött „volt ellenséges állam” a békeszerződés aláírásáig elveszítette az állam szuverenitás gyakorlásának jogát, a tényleges főhatalmat az egyezmény a fegyverszünet végrehajtását garantáló Szövetséges Ellenőrző Bizottságra ruházta. A Szövetséges Ellenőrző Bizottságon (SZEB) belül a Szovjetunió gyakorlatilag szabad kezet kapott a román helyzet alakításában, cserében azért, hogy az olaszországi ellenőrző bizottságban a szovjet képviselő teljesen alárendelt sze-

repet játszott. Területi kérdésekről a fegyverszüneti egyezmény a következő döntéseket hozta: „a szövetséges kormányok a bécsi döntésnek Erdélyre vonatkozó határozatát semmisnek tekintik, és egyetértenek azzal, hogy a békeszerződésben történő jóváhagyástól feltételezetten Erdély (vagy annak nagyobb része) adassék vissza Romániának...”; Besszarábiát, Észak-Bukovinát és Dél-Dobrudzsát azonban elveszítette Románia.

Az első Sănătescu-kormány megalakulását követően heves küzdelem bontakozott ki a különböző politikai erők között, amelynek célja a hatalom megszerzése és az ország olyan irányú demokratizálása volt, amely kedvező pozíciót biztosít Románia számára a majdani béketárgyalásokon. E küzdelem során a baloldali erők – a Román Kommunista Párt (RKP), a Szociáldemokrata Párt, a Hazafias Szövetség⁸ és az Ekésfront⁹ – az 1944. október 12-én megalakult Országos Demokrata Arcvonalban (Frontul Național Democrat – szó szerinti fordításban: Nemzeti Demokratikus Front) tömörültek.

Az Országos Demokrata Arcvonal (ODA) tagjai közül a Román Kommunista Párt vezetési válsággal küzdött. Az illegálisban működő párt élén 1940 óta Fóris István állt.¹⁰ Őt azonban 1944. április 4-én Gheorghe Gheorghiu-Dej kezdeményezésére – a titkosrendőrséggel való együttműködés vádjával – letartóztatták, majd 1946-ban kivégezték.¹¹ Ezt követően a Constantin Părvulescu, Iosif Rangheț és Emil Bodnăraș alkotta háromtagú vezetőség vette át az irányítást.¹² Az RKP tömeget nem képviselt, taglétszáma 1944 augusztusában alig érte el az ezer főt,¹³ tagjai jelentős számban kisebbségiek – főleg magyarok és zsidók – voltak. A két világháború között ugyanis a kettős – társadalmi és nemzetiségi – elnyomás radikálizálta a kisebbségi tömegeket, hiszen a legiparosodottabb területek közé tartozó Erdélyben és Bánságban a munkásmozgalom nagyobb hagyományokra tekintett vissza, mint a Regátban. A felszabadulás pillanatában ezért az RKP a nemzeti kisebbségekhez tartozó kommunisták aránytalanul nagy számával lépett a politikai porondra. Számos magyar, magyar-zsidó, zsidó, orosz és bolgár

nemzetiségű jutott vezető szerephez. Az RKP nemzetiségi egyenjogúságot hirdető programja ugyancsak sokakat állított balra a kisebbségek soraiból – már csak önvédelemből is.

1944 augusztusát követően az RKP vezetőségén belül két irányzat versengett egymással: a Moszkvából hazatért kommunisták (Ana Pauker, Luka László, Emil Bodnăraș, Constantin Părvulescu, Teohari Georgescu) és az ún. honi kommunisták (Gheorghe Gheorghiu-Dej, Remus Koffler, Lucrețiu Pătrășcanu), akiknek többségét 1944 augusztusa előtt a Tîrgu Jiu-i táborban tartották fogva. A párt tevékenységének legalizálása után az RKP négy legfontosabb vezetője közül három emigráns volt: Luka László (Vasile Luca)¹⁴ erdélyi magyar, Emil Bodnăraș ukrán, Ana Pauker zsidó származású volt. A honi kommunistákat képviselő negyedik, Gheorghe Gheorghiu-Dej 1944. augusztus 9-én a börtönből menekült el.

Az RKP 1944. szeptember 26-án hozta nyilvánosságra az ODA választási platformjára vonatkozó tervzetét,¹⁵ amelyben megfogalmazta a demokratizálás programját, a földreformot, a háborús bűnösök vagyonának elkobzását és a gazdaság helyreállításával kapcsolatos elképzeléseket. Ezt a programnyilatkozatot az Országos Demokrata Arcvonalhoz tartozó szervezetek, valamint a Romániai Magyar Dolgozók Szövetsége elfogadta, a történelmi pártok – a Nemzeti Liberális Párt és a Nemzeti Parasztpárt – azonban elutasították.

Október 16-án a kommunista és a szociáldemokrata miniszterek kivonultak a kormányból, miközben az ODA által mozgósított tömegek – a választási platformot támogatva – az utcára vonultak. A közel három hetes kormányválságot és a kiélezett belpolitikai küzdelmeket követően megalakult második Sănătescu-kabinetben az Országos Demokrata Arcvonalnak már kilenc képviselője kapott helyet; köztük Petru Groza, az Ekésfront vezetője, aki miniszterelnök-helyettes és Gheorghiu-Dej, aki közlekedési miniszter lett. Az Igazságügyminisztérium élére ismét Lucrețiu Pătrășcanu került. Anatolij Visinszkij szovjet külügyminiszter-helyettes kezdeményezésére, aki a ké-

sőbbiek során is a romániai hatalmi harc egyik „kulcsfigurája” volt, e kabinetbe nem került be Iuliu Maniu, a Nemzeti Parasztpárt és Constantin (Dinu) Brătianu, a Nemzeti Liberális Párt vezetője. Annak ellenére, hogy a kormányban a történelmi pártok képviselői továbbra is többségben voltak, a két pártvezető kirekesztése a kormányzati munkából súlyos vérvesztést jelentett e két párt számára.

Kormányzati pozícióinak megerősítése után az ODA figyelme a helyi közigazgatási hatalom megszerzésére irányult. Kihasználták a szovjet csapatok romániai jelenlétét és az előző rendszerrel szakítani akaró, balra tolódó tömegek támogatását, s 1944 novemberében az ország 58 megyéje közül 30-at az ODA-hoz tartozó szervezetek tagjai irányítottak.¹⁶

A második Sănătescu-kormány is tiszavirág-életűnek bizonyult. Az egyre fokozódó nyugtalanság légkörében, a folytatódó polarizációs folyamatban az ODA igyekezett a maga javára fordítani az erőviszonyokat. Állandó utcai tiltakozásokkal lemondásra kényszerítette a kormány liberális és parasztpárti tagjait, ami egyben a kormány bukását jelentette (1944. december 2.).

Az új kormány Nicolae Rădescu tábornok¹⁷ vezetésével december 6-án lépett hivatalba. Az új miniszterelnök nem változtatta meg lényegesen a kormány összetételét; a kabinet kulcspozíciói a hivatásos katonák kezében maradtak. A kiemelkedő fontosságú belügyminiszteri tárcát Rădescu tábornok megtartotta magának, de a minisztérium államtitkára a kommunista Teohari Georgescu lett. A Rădescu-kabinet megalakulását követően Anatolij Vinszskij arról biztosította Mihály királyt, hogy a Szovjetunió elégedett az új kormánnyal, és megismételte azt a korábbi szovjet álláspontot, miszerint Moszkvának „nincs szándékában kommunista állammá változtatni Romániát”, csak azt kívánja, hogy az ország „baráti szomszédja” legyen.

A katasztrofális gazdasági helyzetben a Rădescu-kormánynak mindenekelőtt a gyors inflációval, az élelmiszerhiánnyal és a tömegek ebből következő elégedetlenségé-

vel kellett szembenéznie. A gazdasági nehézségeket fokozta, hogy a román kormány csak az ország egy része felett gyakorolta de facto is a hatalmat. Moldvában 1945 januárjáig szovjet katonai kormányzat működött. Észak-Erdély is szovjet katonai közigazgatás alatt állott, miután Vinogradov vezérezredes a romániai SZEB nevében – válaszul a román önkéntes rohamcsapatok, az ún. Maniugárdák által elkövetett kegyetlen vérengzésekre¹⁸ és arra, hogy az észak-erdélyi magyarokat tömegesen hurcolták internálótáborokba – 1944. november 14-én visszarendelte Észak-Erdélyből a román közigazgatást. Ez jó lehetőséget kínált a Szovjetunió számára, hogy e terület hovatartozásának kérdését a román belpolitikai harcok befolyásolására használja fel.

A kisebbségi-nemzetiségi kérdés egyébként az éles belpolitikai küzdelemnek egyik fontos területe volt. 1944. november 14-én – az Észak-Erdélyben elkövetett atrocitások ügyében lefolytatott SZEB vizsgálat idején – Kisebbségi-Nemzetiségügyi Minisztériumot hoztak létre (1944. november 14-i 575. törvény),¹⁹ mindössze azzal az általános megfogalmazással, hogy „az etnikai kisebbség kérdésének megoldására nemzetiségi minisztérium létesül”.²⁰ Az 1945. január 5-én megjelent 7. törvény szabályozta a nemzetiségi minisztérium feladatkörét és szervezeti felépítését.²¹ Legfontosabb tevékenységi területeit három pontban foglalta össze: a) a román állam területén élő nemzetiségek helyzetéből fakadó kérdések tanulmányozása és ezek nyilvántartása; b) e kérdéseknek a kidolgozás alatt álló nemzetiségi státúum elveinek megfelelő megoldása jogi, közigazgatási és politikai tekintetben; c) az együttélő nemzetiségek egész társadalmi életét érintő intézkedések végrehajtásának ellenőrzése és felügyelete.

A Rădescu-kormány hirdette ki 1945. február 6-án a 86. törvényt, közismert nevén a Nemzetiségi Statútumot, amely azon túl, hogy fajra, nemzetiségre, anyanyelvre és vallásra való tekintet nélkül valamennyi állampolgár jogegyenlőségét kimondta, kollektív jogokat is biztosított – elsősorban a nyelvhasználat kérdésében – azokon a terü-

leteken, ahol a lakosságnak legalább 30 százaléka egy közös, nem-román nyelvet beszél.²²

Az átmeneti korszak nemzetiségi politikájának ellentmondásos jellegét tükrözi, hogy e pozitív fejleményekkel egyidejűleg számos intézkedés diszkriminatív módon érintette a kisebbségeket. Ezek közé tartozik az 1945. február 9-i keltezésű 91. törvény,²³ amely a román fegyverszüneti egyezmény 8. – az ellenséges országok, illetve ezek állampolgárainak vagyonáról rendelkező – cikkének végrehajtására létrehozta az Ellenséges Vagyonokat Kezelő és Ellenőrző Intézetet (továbbiakban: CASBI – Casa pentru Administrarea și Supravegherea Bunurilor Inamice). A CASBI saját hatáskörébe vonta azoknak a magyar és német nemzetiségű személyeknek a dél-erdélyi és regátbeli ingó és ingatlan vagyonát is, akik 1944. szeptember 12-én Magyarországon (Észak-Erdélyt is beleértve), illetve Németországban tartózkodtak, valamint azokat az észak-erdélyi javakat, amelyeknek tulajdonosai az 1940. augusztus 30-i határokon kívül tartózkodtak, vagy az előbbieken megjelölt időpont után a front elől távoztak el. A „vélelmezett ellenség” (inamice rezunați) minősítéstől azok sem mentesülhettek, akik időközben visszatértek lakóhelyükre. Döntően a „vélelmezett ellenség” címen mintegy 30 ezer magyar nemzetiségű román állampolgárt fosztottak meg ingó és ingatlan vagyonától.²⁴ A törvény, illetve végrehajtási utasítása²⁵ – a „vélelmezett ellenség” fogalmának bevezetésével – ellentétben állt Románia nemzetközi kötelezettségével és a nemzetközi joggal.

A Romániában élő legnagyobb nemzetiség, a magyarság aktivizálódását jelzi, hogy 1944. október 16-án a Romániai Magyar Dolgozók Szövetségének utódként Braszóban megalakult a baloldali irányvonalú Romániai Magyar Népi Szövetség (MNSZ), amely a politikai életben valamennyi romániai magyar képviselőjeként kívánt szerepelni.²⁶ Az MNSZ megalakulásának napján csatlakozott az Országos Demokrata Arcvonal tömörüléshez.

Ana Pauker és Gheorghiu-Dej 1945. januári moszkvai látogatását, majd a jaltai konferenciát (1945. február

4–11.) követően az REP – a „tíz naponként újabb válság” jelszó jegyében – kidolgozta a hatalom megragadásának tervét. Eszerint olyan gazdasági és politikai káosz-helyzetet kell teremteni, amelyben Moszkva ürügyet talál a beavatkozásra. E program megvalósítását segítette, hogy 1945 február végére Románia valamennyi megyéje az ODA pártjaihoz tartozó politikusok kezén volt, és ez a helyzet erőteljesen korlátozta a kormány tényleges hatalmát.²⁷ A Rădescu-kormány sorsát végül az pecsételte meg, hogy az ODA azonnali földosztást követelt, arra hivatkozva, hogy azt a tavaszi vetés idejére be kell fejezni. A kormány viszont arra hivatkozott, hogy a földosztást alaposan elő kell készíteni. A végsőkéig kiélezett helyzetben az ODA február 24-én tüntetést szervezett, amelynek során a Belügyminisztérium közelében számos halálos áldozattal járó lövöldözésre került sor. Mindkét fél egymást vádolta fegyveres provokációval, és az országban gyakorlatilag polgárháborús helyzet alakult ki.

A lövöldözést követően 1945. február 27-én Visinszkij, szovjet külügyminiszter-helyettes ultimátumban követelte Mihály királytól Rădescu leváltását, Rădescu végül február 28-án lemondott. A király a fegyverszüneti tárgyalásokat előkészítő Știrbei herceg kinevezését támogatta, Visinszkij azonban kijelentette, hogy ha a király nem erősíti meg a Szovjetunió jelöltjét: Petru Grozát kormányfői tisztében, akkor „a Szovjetunió nem vállal felelősséget azért, hogy Románia mint független állam fennmarad”.²⁸ Szinte ezzel egyidőben Groza arról tájékoztatta a királyt, hogy a szovjet kormány megígérte: az ODA-kormány megalakulása esetén Észak-Erdélyben is visszaállítják a román közigazgatást. Néhány napos kilátástalan ellenállás után a király kénytelen volt teljesíteni Visinszkij követelését (1945. március 6.), és beleegyezett, hogy Petru Groza, az Ekésfront elnöke alakítson kormányt. Maniu és Brătianu nem fogadta el a Nemzeti Parasztpártnak és a Nemzeti Liberális Pártnak felajánlott tárcákat. A két világháború közötti Nagy-Romániát kormányzó „történelmi pártok” ezzel ellenzékbe szorultak, és Groza így csak egy szűk koalíciót tudott létrehozni, amelyben az RKP, a

Szociáldemokrata Párt, az Ekésfront, valamint Tătărescu „disszidens” neo-liberális pártja kapott tárcákat. A kormányban az ODA – a miniszterelnöki poszton kívül – további tizennégy tárcával rendelkezett: belügyminiszternek Teohari Georgescut, igazságügyminiszternek Lucrețiu Pătrășcanut nevezték ki. A külügyminiszter a neo-liberális Gheorghe Tătărescu lett, aki egy személyben miniszterelnök-helyettesi funkciót is betöltött.

Az ODA hatalomátvételét követően – március 8-án – az új miniszterelnök táviratban kérte a szovjet kormány hozzájárulását Észak-Erdélynek a román állam keretébe történő újbóli beillesztéséhez. Sztálin már másnap, március 9-én beleegyezett a román adminisztráció ismételt bevezetésébe: „Tekintettel arra, hogy az új román kormány, amely most vette át az ország kormányzását, felelősséget vállal Erdély illő rendjéért és nyugalmaért, és biztosítja a nemzetiségek jogait, valamint a front szükségleteit ellátó összes helyi intézmények szabályos működését, a szovjet kormány elhatározta, hogy eleget tesz a román kormány kérésének, és az 1944. szeptember 12-én aláírt fegyverszüneti egyezménynek megfelelően beleegyezik a román kormány adminisztrációjának Erdélybe való bevezetésébe”.²⁹ Bár Sztálin távirata csupán az „adminisztráció bevezetéséről” tett említést, ami de jure a szovjet-román és a szovjet-magyar fegyverszüneti egyezmény alkalmazását jelentette, és semmi esetre sem az állami szuverenitás teljeskörű gyakorlását, a román közigazgatás visszatérése Észak-Erdélybe már előrevetítette a nagyhatalmak végleges döntését a magyar – román határ vonatkozásában.³⁰ Igaz, Sztálin a nemzetiségi jogok biztosítását szabta a visszatérés alapvető feltételéül.

Az új kormány megalakulása után elhangzott politikai nyilatkozatok a nemzetiségi kérdés megnyugtató megoldását, a Romániában élő kisebbségek teljes egyenjogúságának biztosítását ígérték. Az igazsághoz tartozik azonban, hogy az egyes romániai pártok állásfoglalása eléggé eltérő volt az országban élő kisebbségek jövőjét illetően. A Nemzeti Parasztpárt és a Nemzeti Liberális Párt tagjai, közül többen a romániai magyarság kollektív felelősség-

revonását és kitelepítését szorgalmazták. Petru Groza koncepciója szerint viszont az általános európai integráció keretében a közép- és kelet-európai országok föderációjának kellett volna megvalósulnia, amelyet a kétoldalú – többek között a román-magyar – vámuniók létrejötte előzött volna meg. Az áruk szabad forgalmát kiegészítette volna a személyek szabad utazása, a szellemi termékek akadálytalan forgalma, vagyis a határok – Groza elgondolása szerint – „spiritualizálódtak” volna. Ilyen körülmények között mind a határkérdés, mind a nemzetiségi probléma elveszítette volna jelentőségét.

A Groza-kormány március 8-án tette közzé kormányzói koncepcióját,³¹ amelyben központi helyet foglalt el a földkérdés. E probléma megoldása egyúttal a Groza-kabinet nemzetiségi politikájának is egyik próbakövévé vált, és jól tükrözte a román nemzetiségi politika meghirdetett elvei és gyakorlata közötti ellentmondást. Az 1945. március 23-án kihirdetett földreform-törvény³² értelmében kisajátították a háborús bűnösök és az árulók, valamint azon személyek vagyonát, akik Romániával ellenséges viszonyban álló országba távoztak, illetve 1944. augusztus 23-a után ilyen országba menekültek. Ugyancsak kisajátították a „távollevők” (az ún. abszentisták) mezőgazdasági ingó és ingatlan vagyonát. A menekültek és a „távollevők” közé sorolták az Antonescu-rendszer elől Észak-Erdélybe menekült magyar nemzetiségű román állampolgárokat, még akkor is, ha azok már visszatértek lakóhelyükre. A törvény diszkriminatív jellegét bizonyítja, hogy kollaborációra hivatkozva fosztották meg földjeiktől a székely határőrség tagjait is, akik rendes behívó alapján teljesítettek szolgálatot. A rendelkezések ugyanakkor nem vonatkoztak a honvédelmi munkaszolgálatra behívott, illetve a Németországba távozott román nemzetiségű személyekre. A törvény elrendelte viszont az egykori „Romániai Német Népcsoport”-hoz tartozók birtokainak gyakorlatilag teljeskörű kisajátítását. Miután az 1940-es „Népcsoport-törvény” az összes romániai németet automatikusan a népcsoporthoz tartozónak nyilvánította, a földreform-törvény értelmében hozott intézkedések dön-

tően átalakították a romániai német kisebbség társadalmi struktúráját.

A végrehajtás során jó néhány esetben a helyi hatóságok önkénye érvényesült, és ez újabb teret engedett a nemzetiségi gyűlölködéseknek. Néhol háborús bűnösnek minősítettek és megfosztottak ingatlanától olyanokat is, akik ellen ilyen címen nem indult bűnvádi eljárás. Máshol a menekülteket úgy kezelték, mintha külföldön lenne az állandó lakóhelyük. (Az unitárius egyházat azért nyilvánították „abszentistának” és fosztották meg ingatlanaitól, mert központja 1940 és 1944 között Kolozsvárott volt.)³³

A földreform-törvénynek, illetve végrehajtásának a kisebbségekre nézve hátrányos következményeit bizonyítja, hogy – egész Romániát 100 százaléknak véve – a kisajátítás által érintett személyek 94,6, és a kisajátított földterületek 49,0 százaléka a történelmi Erdélyre és a Bánságra esett,³⁴ vagyis azokra az országrészekre, ahol a romániai nemzetiségek többsége él.

A Groza-kormány 1945. március 6-i hatalomra jutása után más területeken sem alakult olyan kedvezően a kisebbségek helyzete, mint ahogy azt a Nemzetiségi Statútum rendelkezései és Groza miniszterelnök nyilatkozatai ígérték. Egyrészt gyakran előfordult, hogy az alsóbb állami vagy közigazgatási hatóságok nem hajtották végre a kormány rendelkezéseit. Különösen az erdélyi közigazgatásban volt erős azoknak a nacionalista erőknek a befolyása, akik bojkottálták az új nemzetiségi politika végrehajtását. Másrészt 1945. március 6-a után is jónéhány olyan jogszabály született, amely sérelmes volt az országban élő kisebbségekre, közülük is elsősorban a magyarokra és a németekre nézve. A németekre például nem terjedtek ki a Nemzetiségi Statútum rendelkezései. Egészen 1946 őszéig folytatódtak az „erőszakos toborzások” a magyar és a német nemzetiségű lakosság körében, és megoldatlan maradt a munka- és internálótáborok feloszlásának a kérdése is.³⁵

Ugyancsak sérelmes volt az 1945. április 2-i keltezésű 261. törvény,³⁶ amely csak azon észak-erdélyi lakosok román állampolgárságát ismerte el, akiknek 1940. auguszt-

tus 30-án Romániában állandó lakóhelyük volt, és akik az akkor érvényben levő törvények értelmében román állampolgársággal rendelkeztek. Az utóbbi feltétel azért volt különösen súlyos, mert 1924-ben több mint 100 ezer magyar vált hontalanná annak következtében, hogy – tájékozatlanságból vagy a helyi hatóságok önkényes értelmezése következtében – nem tudta illetékességét okiratszerűen igazolni.³⁷ Azok közül, akik mindkét feltételnek megfeleltek, sokan azért vesztették el román állampolgárságukat, mivel közben optálás útján szereztek vagy kérelmeztek más állampolgárságot, illetve olyan állam hadseregében vállaltak önként katonai szolgálatot, amellyel Románia hadiállapotban volt. A törvény végrehajtási utasítása tovább bővítette az állampolgárságtól való megfosztás eseteit.³⁸

Az állampolgárság kérdésének megnyugtató rendezésére csupán 1947 közepén – a május 30-i 162. törvénnyel – került sor.³⁹ Addig azonban több százezer magyar és német nemzetiségű személy nem juthatott álláshoz, elvesztette a vagyona feletti rendelkezés jogát, nem kapta meg korábban megszerzett járandóságát – fizetését, illetve nyugdíját –, sőt bármikor kiutasíthatták Romániából.⁴⁰

Ugyancsak hátrányosan érintette a romániai magyarok egy részét az 1945. augusztus 15-én kiadott 645/1945. ún. visszaperlési törvény, amely azoknak nyújtott anyagi jóvátételt, akiket a második bécsi döntés után – nemzeti hovatartozásuk és demokratikus meggyőződésük miatt – üldöztek, a lakóhelyükről való távozásra kényszerítettek, és ezért kénytelenek voltak ingatlanaiktól értéken alul megválni. A törvény előírásait azonban úgy fogalmazták meg, hogy kizárólag csak az Észak-Erdélyből elköltözött román nemzetiségű személyeknek adott lehetőséget arra, hogy egykori ingatlanaikat névértéken visszapereljék, még akkor is, ha valóságos csereügyletről volt szó. A Dél-Erdélyből elmenekült magyarok nem részesülhettek sem anyagi, sem erkölcsi kártérítésben.⁴¹

E diszkriminatív intézkedésekkel egyidejűleg a Groza-kormány lépéseket tett a Romániában élő nemzetiségek

jogi helyzetének rendezése érdekében. Ennek szellemében született meg az augusztus 6-án kiadott 630/1945. törvény, amely a Nemzetiségi Statútum egyes rendelkezéseit részletezte. A Nemzetiségi Statútum és a 630/1945. törvény végrehajtási utasítását a Minisztertanács 1946. szeptember 26-án kiadott 11. és 12. szabályrendelete tartalmazta. Ezek ugyan néhány területen visszalépést jelentettek a Nemzetiségi Statútumhoz képest, ami jól tükrözi az átmeneti korszak Janus-arcúságát, az 1945–46-ban létrejött jogi alapokon azonban a szigorodó körülmények ellenére is látványos fellendülés következett be a kisebbségek kulturális életében és oktatásügyében. Közép- és Kelet-Európában egyedülálló kisebbségi iskolahálózat alakult ki, amelyben – Románia történelmében először – olyan kisebb létszámú nemzetiségek is önálló iskolákat működtettek, mint a törökök és a tatárok.

A Groza-kormány gazdasági és politikai intézkedéseinek köszönhetően a Szovjetunió 1945. augusztus 6-án helyreállította a diplomáciai kapcsolatokat Romániával. (A hagyományosan jó francia – román viszony következtében Franciaország már március 1-én megtette ezt a lépést.) Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia – miután a jaltai konferenciát követően gyakorlatilag képtelen volt befolyásolni a romániai események menetét – a „lakosság összes demokratikus elemeit széleskörűen képviselő kormány” létrehozását követelte, és ezt, valamint a mielőbbi szabad választások megtartását szabta előfeltételül a diplomáciai kapcsolatok felvételéhez és a békeszerződés megkötéséhez.⁴² A román kérdésben a Groza-kormány hatalomra jutásától a külügyminiszterek moszkvai értekezletéig súlyos ellentétek terhelték a szövetséges nagyhatalmak viszonyát.

A király és a miniszterelnök együttműködését is mindig konfliktusok jellemezték, hiszen az ODA minden eszközzel igyekezett kiszorítani a hatalomból a polgári pártokat. A kibontakozó válságban fontos szerepet játszott az amerikai külpolitika. Az amerikai külügyminiszter augusztus 11-én jegyzékben követelte a „népet széleskörűen képviselő” kormány létrehozását. E diplomáciai

lépésben a „történelmi pártok” képviselői jó alkalmat láttak az ODA kormány megbuktatására, és egy olyan új négypárti kormány megalakítására, amelyben az ODA kisebbségi helyzetbe kerülne. A király augusztus 19-én, majd 20-án lemondásra szólította fel Groza miniszterelnököt, arra hivatkozva, hogy – miután az angolszász hatalmak nem ismerik el kormányát – Groza nem tudja megfelelően képviselni Romániát a békeszerződéseket előkészítő konferencián. Groza megtagadta a király kérésének teljesítését. Ezt követően Mihály levélben fordult a három nagyhatalomhoz „a román tömegeket nem kellő mértékben képviselő kormány” leváltása érdekében,⁴³ majd „sztrájkba” lépett; öt hónapon keresztül egyetlen rendeletet vagy törvényt sem írt alá. A feszült politikai légkörben az ODA támogatói az utcára vonultak, Groza pedig szeptember 4–13. között a Szovjetunióban tárgyalt. A szovjet kormány teljes támogatásáról biztosította a román miniszterelnököt, amivel a kormány politikai helyzetét igyekeztek megerősíteni. Az aláírt szovjet-román gazdasági egyezményekkel Románia gazdasági helyzetén próbáltak javítani. A szovjet politikusok ugyanakkor azt is leszögezték, hogy a Szovjetunió figyelembe veszi szövetségesei – az Egyesült Államok és Nagy-Britannia – fenntartásait is.

A román kérdés a Külügyminiszterek Tanácsának londoni ülésén (szeptember 11. – október 2.) is a figyelem középpontjába került.⁴⁴ Az Egyesült Államok küldöttsége kijelentette, hogy „nem tárgyal a Bulgáriával (Romániával) megkötendő békeszerződésről, amíg nem hoznak létre a lakosság valamennyi demokratikus elemét széleskörűen képviselő kormányt, és nem biztosítják a lehető leghamarabb – szabad választások útján – a népakaratnak megfelelő kormány létrejöttét, amelyet az Egyesült Államok elismerhet”. A londoni tanácskozást követően Romániában számos királpárti tüntetésre került sor. A november 8-i tüntetésnek több tucat halálos áldozata és súlyos sérültje volt.

Az 1945. december 16–26. között megtartott moszkvai értekezleten végül a nagyhatalmak kompromisszumos

megoldást értek el a román kérdésben is. Az Egyesült Államok elismerte, hogy a Szovjetunióknak „különleges biztonsági érdekei” vannak Romániában, cserében a Távol-Keleten bizonyos engedményeket kapott.⁴⁵ A Groza-kormány kezében levő közigazgatás, a belbiztonsági erők tevékenysége, a romániai Szövetséges Ellenőrző Bizottságon belüli szovjet dominancia és angolszász passzivitás 1945 végére kilátástalanná tették a „királyi sztrájkot”. A kialakult „patt-helyzetben” a Minisztertanács december 31-i ülésén – a nagyhatalmak kezdeményezésére – a „történelmi pártoknak” két – a kormánnyal együttműködő – képviselőjét: Emil Hațieganut a Nemzeti Parasztpárt, és Mihai Romniceanut a Nemzeti Liberális Párt részéről tárcanélküli miniszterként bevonták a kormányba. Ezenkívül a három nagyhatalom képviselői azt „tanácsolták” a román kormánynak, hogy mihamarabb rendezzen választásokat valamennyi párt részvételével, valamint biztosítsa a sajtó-, a szólás-, a vallás- és a gyülekezési szabadságot. A megállapodások eredményeként 1946. január 8-án a király ismét felvette a kapcsolatot a kormánnyal. A kérdés kompromisszumos megoldására tekintettel a két nyugati nagyhatalom 1946. február 5-én elismerte a Groza-kormányt, és helyreállította a diplomáciai kapcsolatokat Romániával.

A Groza-kormány politikáját 1946-ban két fontos esemény befolyásolta: a békeszerződés előkészítése és a választások megrendezése. Ezek szorosan összefüggtek egymással, hiszen a lakosság többségének támogatását, bizalmát nem élvező kormány kizárólag abból kovácsolhatott magának politikai tőkét, ha az Erdély kérdésében Romániának kedvező szovjet álláspontot teljes egészében a baloldali erők sikerének tünteti fel.

A választásokra történő felkészülés jegyében 1946 áprilisában – az RKP, a Szociáldemokrata Párt, Tătărescu neo-liberális pártja, az Ekésfront, a Nemzeti Néppárt és a Nemzeti Parasztpártból kivált, Alexandru vezette Parasztpárt részvételével – választási szövetség alakult: a Demokratikus Pártok Blokkja. (A Romániai Magyar Népi Szövetség az 1947. február 17-én tartott központi vég-

rehajtó bizottsági ülésén csatlakozott a Demokratikus Pártok Blokkjához.) A Demokratikus Pártok Blokkjának (DPB) megalakulásával az Országos Demokrata Arcvonal jelentőségét veszítette és kimondatlanul is felbomlott.

A DPB-n belül az RKP az 1944 augusztusi mintegy 1000 fővel szemben 1945 októberére több mint 256 ezer fős tagságot mondhatott magáénak,⁴⁶ amelynek körülbelül fele volt munkás. Az RKP I. Országos Konferenciájának (1945. október 16-21.) feladata volt a párt szervezeti egységének a megteremtése. E konferencián a párt első titkárának Gheorghe Gheorghiu-Dejt választották.⁴⁷

A Szociáldemokrata Párt taglétszáma szintén gyorsan növekedett, 1945 végére elérte a 600 ezer főt. Vezetője Titel Petrescu ellenezte egy egységes munkáspárt létrehozását, a tagság döntő többsége azonban egy majdani egyesülés mellett szállt síkra, aminek előfeltételeként a két párt szoros együttműködését tekintette. E döntés következményeként Titel Petrescut és híveit 1946 márciusában kizárták a pártból.

Az 1946. november 19-én megrendezett választáson⁴⁸ – nyilvánvaló visszaélések közepette – a 414 mandátum a következő módon oszlott meg:⁴⁹

Demokratikus Pártok Blokkja	347 képviselő	84,58%
Maniu Nemzeti Paraszt Pártja	33 képviselő	7,22%
Magyar Népi Szövetség	29 képviselő	7,00%
Brătianu Nemzeti Liberális Pártja	3 képviselő	0,72%
Dr. Lupu Demokratikus Paraszt Pártja	2 képviselő	0,48%

A szavazási eredményeknek megfelelően alakult a kormány összetétele is: az újjászervezett Groza-kormányban (1946. december 1.) nem kapott helyet Emil Hațieganu és Mihai Romniceanu; valamennyi tárca a Demokratikus Pártok Blokkjához tartozó politikusok kezébe került.

A Demokratikus Pártok Blokkjának választási győzelme és Románia külpolitikai helyzetének viszonylagos stabilizálása (az 1947. február 10-én Párizsban aláírt béke-

szerződést az új parlament nyári ülészaka augusztus 23-án ratifikálta) a belpolitikai küzdelmek új szakaszának kezdetét jelentette, amelynek célja az volt, hogy az RKP kizárólagos hatalomra tegyen szert. Ennek érdekében a kommunisták fokozták támadásaikat az ellenzékkel szemben, és ezzel egyidejűleg a „szalámi-taktika” felhasználásával megkezdték koalíciós partnereiknek a hatalomból való kiszorítását. 1947. július 15-én a Tămădău-i repülőtéren letartóztatták Iuliu Maniut, a Nemzeti Parasztpárt vezetőjét és helyettesét, Ion Mihalachet, a földreform végrehajtóját. Október végén mindkettőjüket életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, ahol Maniu 1953-ban, Mihalache 1963-ban halt meg. Vezetőinek letartóztatása után a Nemzeti Parasztpárt – miután legális tevékenysége lehetetlenné vált – felbomlott. Hasonló sorsra jutott a Nemzeti Liberális Párt is, amely 1947 nyarán függesztette fel tevékenységét. Vezetője: Constantin Dinu Brătianu ennek ellenére nem kerülhette el a letartóztatást: 1950-ben börtönbe zárták, ahol – néhány hónapos fogvatartás után – meghalt. Egyes becslések szerint 1946–47 folyamán mintegy 60 ezer ember esett a politikai élet minden területére kiterjedő tisztogatások áldozatául.⁵⁰

Az ún. történelmi pártok „lefejezését”, majd felszámolását követően, és a Tájékoztató Iroda 1947 szeptemberi megalakulása után az RKP támadást intézett a koalíciós egység ellen, amelynek a béketárgyalások előtt és alatt rendkívül nagy szerepe volt. Gheorghe Tătărescut, a neoliberalisok vezetőjét, aki annak idején azzal a szándékkal lépett koalícióra az RKP-val, hogy pártja mérsékelje a kommunisták politikáját, 1947 novemberében elmozdították külügyminiszteri posztjáról,⁵¹ és Ana Paukert nevezték ki utódjának. Ugyanezen a parlamenti ülésen további négy minisztert és államtitkár-helyettest távolítottak el a kormányból. November 6-án a király kénytelen volt elfogadni az új összetételű kabinetet, amelyben a kommunisták és a szociáldemokraták többségben voltak.

A támadások nem kerültek el az RKP szövetségének tartott, de 1945–1947 között viszonylag önálló hatalmi

tényezőként szereplő Magyar Népi Szövetséget sem. Az RKP-nak a romániai magyar kisebbséggel kapcsolatos „irányelveit” Vasile Luca *A romániai magyarság útja* című cikkében fogalmazta meg.⁵² Síkra szállt „az elvtelen magyar egység ellen”, és ezzel meghirdette a romániai magyar kisebbség önálló intézményrendszere elleni küzdelmet. A cikk gondolatmenete szerint a nemzeti kisebbségeknek kollektív jogai nem lehetnek, az ezek gyakorlására létrehozott intézmények a jövőben szükségtelenné válnak. 1947 nyarán tehát megkezdődött az Erdélyben évszázadok óta működő, vagy az újjáalakult államkeretek között éppen csak létrejött magyar intézmények – több évtizeden keresztül tartó – fokozatos felszámolása. 1947 nyarán e folyamat látványos megnyilvánulása volt a romániai magyarság jelentős gazdasági erőt képviselő szövetkezeti hálózatának a felszámolása. A második világháború után fennmaradt mintegy 1200 magyar szövetkezet két központban – a kolozsvári „Szövetség” és a marosvásárhelyi „Kaláka” szövetkezetben – tömörült. Ezeknek a szövetkezeteknek komoly harcot kellett vívniuk további létükért, mivel a hitel-elosztásban, a központi árueelosztásban és az adózásban is hátrányos megkülönböztetésben volt részük.⁵³ Bár az 1946. áprilisi magyar szövetkezeti kongresszus egyhangúan a beolvasztás ellen foglalt állást, 1947. június 24-én – az MNSZ képviselőinek a jelenlétében – aláírták a magyar szövetkezetek és a Román Nemzeti Szövetkezeti Intézet (INCOOP) összevonásáról szóló megállapodást.

1947 folyamán egyre inkább formálissá vált a Magyar Népi Szövetség működése is. A Luca-cikk megjelenését követően átszervezték megyei és központi vezetőségeit, júniusban pedig legfontosabb intézményeit Kolozsvárról Bukarestbe költöztették. Ezekkel az intézkedésekkel gyakorlatilag lehetetlenné vált a szervezet hatékony érdekvédelmi tevékenysége.

1947 végén – a proletárdiktatúra irányába haladó román rendszerben – koncentrált támadás indult a királyság intézménye ellen. December 21-én, a hosszabb külföldi útról visszatérő király⁵⁴ jóváhagyta a kommunista

Emil Bodnăraș honvédelmi miniszterré történő kinevezését. E lépéssel az RKP a fegyveres erők felett is megszerezte a teljhatalmat, és előkészítette a rendkívül népszerű Mihály királynak a hatalomból, és egyúttal az országból való eltávolítását. Gheorghiu-Dej, a Román Kommunista Párt első titkára és Groza miniszterelnök 1947. december 30-án – a katonáktól körülvett palotában – lemondásra kényszerítette a királyt,⁵⁵ és még ugyanazon a napon kikiáltották a Román Népköztársaságot (Republica Populară Română). A 393/1947. törvény⁵⁶ érvénytelenítette az 1923-as alkotmányt is, és ezzel új szakaszt nyitott a román politikai fejlődésben. Ezt követően valamennyi demokratikus pártot felszámoltak, és a legális ellenzékét kiszorították a politikai életből.

A monolitikus hatalmi rendszer kiépülése. A Gheorghiu-Dej-korszak kezdete (1948–1953).

A kommunista hatalomátvétel előkészítésének jegyében zajlott a két munkáspárt fúziója is. 1947. november 12-én az RKP és a szociáldemokrata párt központi bizottságainak együttes ülésén fogadták el az egységes munkáspárt alapelveit.⁵⁷ Az egyesülésre az 1948. február 21–23. között megtartott pártértekezleten került sor. A kommunista pártból és a szociáldemokrata párt balszárnyából megalakult párt a Román Munkáspárt (Partidul Muncitoresc Român) elnevezést kapta, és első titkárának Gheorghiu-Dejt választották meg. Az új párt programja a vezetés legfontosabb feladataiként a választások lebonyolítását, az új alkotmány kidolgozását és az oktatási reform végrehajtását jelölte meg.

Az „egyesülési kongresszuson” jelentették be Lucrețiu Pătrășcanunak a pártból való kizárását és házi őrizetbe helyezését. Pătrășcanut, az egykori ügyvédet, aki a két világháború között a Balkán legjelentősebb kommunista

teoretikusának számított, és a román kommunista mozgalom legnépszerűbb és legképzettebb vezetője volt, a Román Munkáspárt (RMP) 1948. június 10-i ülésén liberális szövetségi politikája és „ellenforradalmi teóriái” (többek között a nehézipar fejlesztésének romániai gyakorlatát bíráló álláspontja) miatt ismételten elítélték, és egy nagyszabású romániai koncepciós per fővádlottjának „szemelték ki”. Az 1950 tavaszára előírányzott pert azonban Berija utasítására átmenetileg elhalasztották.⁵⁸

Az 1948. évi választásokra való felkészülés jegyében az RMP vezetésével – az Ekésfront, a Nemzeti Néppárt és a Magyar Népi Szövetség részvételével – megalakult a Népi Demokrácia Frontja (Frontul Democrației Populare). A front közös jelölteket indított az 1948. március 28-án megtartott választásokon. E front jelöltjei közül került ki a 414 tagú Nagy Nemzetgyűlés 405 képviselője, a Petre Bejan vezette Liberális Párt 7 mandátumhoz jutott, a Gheorghe Lupu vezette Demokrata Parasztpárt⁵⁹ 2 képviselőt küldhetett a parlamentbe.⁶⁰

Az újonnan megválasztott parlament 1948. április 13-án elfogadta Románia új alkotmányát, amely május 1-i hatállyal lépett életbe.⁶¹ Az alaptörvény, amely az 1936-os szovjet alkotmány számos jegyét magán viselte, deklarálta a Román Népköztársaság megalakulását. Létrehozta az új államhatalmi szerveket, többek között az Elnöki Tanácsot, amelynek vezetőjévé Constantin Parhont választották.

Az 1948-as alkotmány egyébként a Romániában élő kisebbségek kollektív jogának újabb korlátozását jelentette, annak ellenére, hogy általánosságban biztosította valamennyi nemzetiség számára az alapvető állampolgári szabadságjogokat és – a későbbi alkotmányokkal ellentétben – az anyanyelvi oktatás szervezésének a jogát minden fokon. Az anyanyelv használatának egyes kérdéseit azonban nem rendezte egyértelműen. A megoldatlan problémák (az anyanyelvű könyvek és sajtókiadványok, valamint a kisebbségi nyelvhasználat a közintézményekben, stb.), valamint a továbbra is érvényben levő Nemzetiségi Statútum és az alkotmány egyes ellentmondásai

alapjául szolgálhattak a kollektív kisebbségi jogok további csorbításának.

A román belpolitika irányát 1948 után az új alkotmány és az RMP június 10–11-én megtartott plenáris ülése határozta meg. A párthatározat megállapította, hogy „a népi demokrácia fejlődési és áttérési folyamata a szocializmus építésére az osztályharc keretei között folyik”. Az ülésen elfogadták a Kominform Jugoszláviát elítélő dokumentumát, elutasították a Marshall-tervet, és megfogalmazták a mezőgazdaság kollektivizálásáról és a fokozott iparosításról szóló határozatokat. Ezt követően, a „népi demokráciák” történetéből jól ismert forgatókönyv szerint, 1948 folyamán a román parlament és a kormány számos intézkedést tett a proletárdiktatúra megteremtése érdekében. Június 11-én törvényt hoztak a nagyipar, a bányászat, a biztosító- és a szállító vállalatok államosításáról.⁶² A törvény a termelőeszközökre bevezette a „szocialista tulajdon” fogalmát, és megnyitotta az utat a centralizált gazdaság felé. Július 2-án felállították az Állami Tervbizottságot, amely – a gazdaság egységes, központi irányítására – 1949-re és 1950-re egyéves tervet, 1951-től kezdve ötéves terveket dolgozott ki, amelyeknek elsődleges célkitűzése a gyors ütemű iparosítás volt.⁶³

1948. augusztus 30-i hatállyal létrehozták a titkosrendőrséget,⁶⁴ amit a rendőrség és a csendőrség feloszlátása és a milícia felállítása követett.⁶⁵ Ezekkel az intézkedésekkel az erőszakszervezetek is teljes egészében a kommunista párt irányítása alá kerültek.

Ezt követően megindult az egyházak és az iskolarendszer átszervezése és „államosítása”. 1948 júliusában Románia felmondta a Vatikánnal 1929-ben kötött konkordátumot. 1948. december 1-én a görög katolikus egyházat rendeletileg feloszlatták, és híveit lényegében véve „beolvasztották” az ortodox egyházba.⁶⁶ 1949 folyamán a román állam az alábbi egyházakkal kötött megállapodást, azaz ellenőrzése alá vonta őket, és lehetőséget kapott vezetésük átalakítására: román ortodox egyház, református egyház, evangélikus egyház, zsinati presbiteriánus egyház, unitárius egyház, örmény egyház, lipován egyház, izraelita

hitközség és iszlám vallási közösség. Az egyházi kinevezésekbe messzemenő beleszólási jogot biztosító státútumot a római katolikus egyház nem fogadta el, aminek következtében Márton Áron püspököt és számos más egyházi előjárót letartóztattak, és bebörtönöztek vagy kényszermunkára ítélték.⁶⁷

Az 1948. augusztus 3-i oktatási és iskolareform⁶⁸ államosította az egyházi iskolákat, egységesítette „az ifjúság ideológiai nevelését”, és az egész oktatási rendszert átszervezte a marxista-leninista ideológia szellemében.⁶⁹

Az RMP Központi Vezetőségének 1948. június 10–11-i ülése meghatározta a párt nemzetiségi politikájának új irányait is. Ebben a szellemben fogalmazódott meg a Kominform folyóiratában megjelent Vasile Luca cikk, amely a nemzetiségi kérdést „lényegében megoldottnak” tekintette Romániában.⁷⁰ Ezzel a nemzetiségi jogegyenlőség kérdése hivatalosan lekerült a napirendről, és az MNSZ tevékenysége ettől kezdve kizárólag arra korlátozódhatott, hogy a romániai magyarságot az osztályharc megvívására mozgósítsa.

A nemzetiségi politika új irányelveit a Román Munkáspártnak 1948. december 12-én a nemzetiségi kérdésről szóló határozata fogalmazta meg.⁷¹ E pártdokumentum a kétfrontos harc szükségességére hívta fel a figyelmet; bírálta a román részről megnyilvánuló sovinizta, magyarellenes és antiszemita magatartást, ugyanakkor fellépett az egyes nemzetiségek részéről tapasztalható elszigetelődési kísérletek ellen, és valamilyen címen valamennyi nemzeti kisebbséget elítélte.⁷² A határozatban, amely a problémákat is csak általánosságban vetette fel, hiányos, illetve meglehetősen ellentmondásos volt a feladatok, a nemzetiségi kérdés megoldási módozatainak a megfogalmazása, mivel a nyelvi egyenjogúságot tekintette a legfőbb elérendő célnak, ami pedig még a kulturális jogegyenlőségnek is csupán egyik lépcsője.

1948 decemberében egyébként az 1945-ös Nemzetiségi Statútum és az 1948-as alkotmány rendelkezéseit kiterjesztették a német nyelvű lakosságra is, így – legalábbis

jogilag – valamennyi Romániában élő nemzetiség azonos helyzetbe került.⁷³

1948-at követően az ellenzékkel folytatott küzdelem lezárulta után, kiéleződött a Román Munkáspárton belüli hatalmi harc, megkezdődött a párton belüli leszámolás. Az RMP Központi Vezetőségének 1948. novemberi ülésén elhatározták a párttagság „osztályharcos alapon történő felülvizsgálását”, verifikálását. Ennek során – mint azt a KV 1950. július 20-i ülésén nyilvánosságra hozták⁷⁴ – az RMP mintegy egymillió tagja közül 192 ezret kizártak. A kizárások elsősorban az egykori szociáldemokratákat, az értelmiségieket és a nem román nemzetiségű – magyar és zsidó – párttagokat érintették. 1948–49 folyamán fokozódott a támadás a magyar kisebbség ellen is. 1949. június 21-én letartóztatták Márton Áron római katolikus püspököt, aki tiltakozott az egyházi iskolákban folyó anyanyelvi oktatást ért támadások, valamint az államosítások ellen.⁷⁵ 1949 novemberétől kezdődően letartóztatták, majd koholt vádak alapján elítélték az MNSZ több vezetőjét, valamint a romániai magyarság gazdasági, oktatási, kulturális és egyházi életének több más irányítóját és képviselőjét. A letartóztatottakat – miként a román nemzetiségűeket is – több éves kényszermunkára ítélték, és a Duna-delta haláltáborába deportálták.⁷⁶ 1948–1955 között további mintegy 66 ezer tisztviselőt „átnevelési céllal” fizikai munkára kényszerítettek.⁷⁷

A román belpolitikában lezajlott folyamatok törvényszerű következményeként 1953-ban formálisan is megszűnt a Magyar Népi Szövetség, arra való hivatkozással, hogy egyedül a kommunista párt hivatott a nemzetiségi kérdés megoldására. A párt azonban – megvalósultnak tekintve a nemzeti jogegyenlőséget – a kollektív jogfosztottság állapotába juttatta a nemzetiségi lakosságot. A politikai feltételek felszámolásával együtt az ötvenes évek elejére – a magán- és egyházi tulajdon kisajátításával (földreform, államosítások), illetve a román és magyar szervezetek összevonásával – végérvényesen megszűntek az erdélyi magyarság esetleges kisebbségi autonómiájának gazdasági alapjai is.

A jogfosztás politikája nem minden kisebbséget érintett azonos mértékben. Elsősorban a magyarok ellen irányult, bár a magyarellenesség gyakran antiszemita köntösben vagy „osztályharcos támadások” formájában jelentkezett. Az ötvenes évek elején fokozódott a nyomás a Romániában élő délszláv kisebbségekre is. 1951 folyamán például több tízezer szerb (és részben sváb) nemzetiségű személyt telepítettek át a Bánságból Románia délkeleti részére, a mai Ialomița és Brăila megyék területére. Ürügyet adtak ehhez a Bánságban a mezőgazdaság erőszakos kollektivizálása ellen szervezett megmozdulások, valójában azonban ez az intézkedés egyike volt a Kominform Jugoszláviát elítélő határozatát követő lépéseknek. Ebben az időszakban a németek helyzete viszonylag könnyebb volt. Egy részük például az ötvenes évek közepén visszakapta falusi házáat, sőt voltak, akiknek kártérítést is fizettek. A németekkel szemben családegyesítési kérdésekben is viszonylag lojálisabban jártak el. Már 1949–50-ben adtak kiutazási engedélyeket, és 1950–51-ben az NDK és Franciaország romániai képviselőinek közreműködésével több mint ezer németnek tették lehetővé az áttelepülést.⁷⁸

A párton belüli „tisztogatásokat” követően – kb. 1952-re – meggyengült a tényleges hatalmai gyakorló Luka–Pauker–Georgescu vezetés helyzete, és megerősödött Gheorghiu-Dej pozíciója. Gheorghiu-Dej győzelme az RMP KV 1952. május 26-27-i plenáris ülésén teljesedett be,⁷⁹ amikor – a Sztálin által kezdeményezett antiszemita és nacionalista irányvonalat kihasználva – kizárták a pártból Luka László pénzügyminisztert, akit felelőssé tettek az iparosítási politika kudarcáért és az 1952. január 26-én bevezetett pénzügyi reform hiányosságaiért.⁸⁰ Ezenkívül megvádolták a kulákok és a kapitalisták támogatásával, és a párton belüli magyar frakció felállítására irányuló törekvésekkel is. (Luka letartóztatásának időpontja nem ismeretes. A bukaresti katonai bíróság 1954. október 10-én halálra ítélte, majd az ítéletet életfogytiglani börtönbüntetésre változtatták. A politikus 1960-ban magánzárkában halt meg.⁸¹) Ugyanezen a KV

ülésen megfosztották belügyminiszteri tisztségétől Teohari Georgescut is, aki „arisztokratikus életstílusával elszigetelődött a tömegektől”. (Georgescut – röviddel halála előtt – 1968-ban rehabilitálták.) Az ún. moszkovita csoport harmadik tagját, Ana Paukert a párttagfelvételek során elkövetett hibák miatt marasztalták el, továbbá azzal is vádolták, hogy késleltette a kollektivizálást, ezért kizárták a legfelsőbb pártvezetésből. Pauker június 5-ig tarthatta meg külügyminiszteri posztját,⁸² ezt követően egy könyvkiadó lektora lett.

Az ún. moszkoviták elmozdításával az RMP-n belül egyre inkább érvényre jutott a „nemzeti vonal”, hiszen a Gheorghiu-Dej útjában álló Pauker–Luka–Georgescu csoportban sok kisebbségi – magyar, zsidó, ukrán, bolgár – politikus volt. A pártvezetésben a „hazai kommunisták” kerültek többségbe annak ellenére, hogy a Petre Borila, Iosif Chişinevschi és Leonte Răutu által képviselt ún. besszarábiai csoport 1957-ig még jelentős szerepet játszott.⁸³

Gheorghiu-Dej hatalmának megerősödését jelezte, hogy 1952. június 2-án Petru Grozát elmozdították a kormány éléről, és Gheorghiu-Dej az első titkárság mellé a miniszterelnöki pozíciót is megszerezte. (Grozát a Nagy Nemzetgyűlés elnökének választották.) A második világháború utáni román fejlődés egyik sajátossága, hogy a többi kelet-európai országnál jóval később – 1952 körül – bontakozott ki a Gheorghiu-Dej körüli személyi kultusz, hogy azután az SZKP XX. kongresszusát – 1956-ot – követően érje el csúcspontját.

A politikai hierarchia csúcsán bekövetkezett személyi változások nem változtatták meg a román belpolitika szinte teljes egészében a szovjet gyakorlathoz igazodó irányát. Az 1952. szeptember 24-én kihirdetett alkotmány⁸⁴ az 1936-os szovjet alkotmány számos bekezdését szó szerint átvette. Az alkotmány a kisebbségekre vonatkozóan lényegében véve ugyanazokat a jogokat biztosította, mint az 1948-as alaptörvény, bár az anyanyelvi oktatás szervezésének joga helyett a minden fokú anyanyelvi oktatás jogát mondta ki. Továbbra is tisztázatlan maradt a kisebb-

ségi nyelvhasználat kérdése (VI. fejezet 68. szakasza és a VII. fejezet 82. szakasza), és ez lehetőséget adott a két-nyelvűség fokozatos felszámolására.

Az 1952-es alkotmány a nemzetiségi kérdés tekintetében új elemekkel is gazdagodott, amikor – szovjet mintára – elrendelte a Magyar Autonóm Tartomány létrehozását – Csík, Erdőszentgyörgy, Gyergyószentmiklós, Kézdivásárhely, Maroshévíz, Marosvásárhely, Régen, Sepsiszentgyörgy és Székelyudvarhely rajonok területén (19. szakasz). Az alkotmány 20. és 21. szakasza a központi szervek és a Magyar Autonóm Tartomány (MAT) viszonyával foglalkozott. Eszerint az Autonóm Tartomány a Román Népköztársaság többi tartományával egyenlő jogokat élvez és egyenlő hatáskörrel rendelkezik. Ennek megfelelően területén kötelezőek a Román Népköztársaság törvényei, a központi állami szervek határozatai és rendelkezései. A tartomány Szabályzatát, amely – többek között – a terület sajátos helyzetével kapcsolatos kérdéseket is tartalmazza, a tartomány Néptanácsának kell kidolgoznia, és azt – jóváhagyás végett – a Nagy Nemzetgyűlés elé terjesztenie. A Néptanács – mint arról az alkotmány 57. és 58. szakasza rendelkezik – a Magyar Autonóm Tartomány államhatalmi szerve, amelyet a tartomány dolgozói választanak két évre, a törvényben megállapított jogszabályok szerint.

Bár az így kialakult Magyar Autonóm Tartomány felölelte a legnagyobb kompakt magyarlakta területet – az 1956. évi népszámlálás adatai szerint a MAT összesen 731 387 lakost számlált, ebből 77,3 százalék (565 510) magyar, 20,1 százalék (146 830) román nemzetiségű volt,⁸⁵ ez Románia magyar nemzetiségű lakosságának csak körülbelül egyharmadát jelentette. A meghirdetett autonómia is teljesen illuzórikussá vált, mivel a 21. szakaszban lefektetett jogi normák alkalmazására, a tartomány Szabályzatának kidolgozására sohasem került sor. A tartományban élő magyarokat azonban – a tartomány 1968-as megszüntetéséig – olyan jogok is megillették, amelyek a MAT területén kívül őket már nem, illetve csak korlátozott mértékben. Önálló magyar iskolahálózat

létezett – 201 hét osztályos elemi iskola, 9 középiskola, 2 főiskola⁸⁶ –, és lehetőség volt a magyar nyelv hivatali és törvény előtti használatára. A tartomány létezésére hivatkozva ugyanakkor a MAT határain kívül élő magyar lakosságot egyre több alapvető kisebbségi jogától fosztották meg; a formálisan továbbra is érvényben levő Nemzetiségi Statútum, amelynek rendelkezései az ország egész területére kiterjedtek, ekkortól veszítette el gyakorlati érvényét.

A „különutas politika” kialakulása (1953–1965)

Sztálin halálát (1953. március 5.) követően a román vezetés is kénytelen volt szembenézni a nemzetközi feltételek lényeges módosulásával. A koreai háború befejezése után kedvezőbbé váló nemzetközi helyzet, a jugoszláv-szovjet közeledés, majd az SZKP XX. kongresszusa (1956. február 14–25.) jelentős változást indított el egyes kelet-európai országok belpolitikájában és egymással fenntartott kapcsolataiban. E változások azonban alig éreztették hatásukat Romániában, ahol a „desztalinizációs folyamat” gyakorlatilag semmilyen módosulást nem idézett elő a politikai hatalom szerkezetében. Az RMP vezetése ugyanis attól félt, hogy a korábbi időszakban elkövetett hibák korrigálása, a „személyi kultusz” felszámolása és a politikai élet demokratizálása olyan folyamatot indítana meg, amely kikerülhet a vezetés irányítása alól, és kérdésessé teheti a vezetés legitimitását. A Szovjetunió által a kelet-európai országok számára biztosított nagyobb politikai önállóságot a román vezetés ezért a sztálinista rendszer megőrzésére és megerősítésére használta fel, aminek következtében már az ötvenes évek közepén kialakultak a szovjet-román vita gyökerei, bár a román „különutas politika” csak a hatvanas évek elején lett nyilvánvaló.

Az RMP Központi Vezetőségének 1953. augusztusi ülése ugyan foglalkozott a szocializmus építése során elkövetett hibákkal, de ezeket kizárólag a Pauker–Luka–Georgescu csoport számlájára írták. A többi kelet-európai országtól eltérően, ahol az ötvenes évek közepén rehabilitálták a korábban elítélt politikusokat, Romániában 1954-ben koncepciós pereket folytattak le Pătrășcanu és Luka ellen. Pătrășcanut 1954. április 16-án végezték ki, nehogy – miként Lengyelországban a börtönből kihozott Gomulka – a népszerű Pătrășcanu lehetőséget kapjon a párt-főtitkári tisztség megszerzésére.

Gheorghiu-Dej megrendült hatalmát jelezte, hogy – a Szovjetunió mintájára, ahol Sztálin halála után szétváltak a kormány és a párt vezetését – az RMP 1954. áprilisi ülésén megszüntették a párt-főtitkári tisztséget, és négy tagú titkárságot, valamint egy első titkárt választottak. Rögzítették, hogy a titkárság tagjai nem vehetnek részt a kormány munkájában. E döntés következményeként Gheorghiu-Dej lett a miniszterelnök, míg Gheorghe Apostol a mezőgazdasági tárca éléről került az RMP első titkári funkciójába. Miután a Szovjetunióban is eldőlt a Sztálin utódlásáért vívott harc, Romániában is véget ért e politikai „közjáték”. 1955 októberében Gheorghiu-Dej visszatért az RMP élére, és Chivu Stoica lett a miniszterelnök (október 5).

Az RMP-n belüli hatalmi harcra utal az is, hogy az 1954-re esedékes pártkongresszust – kétszeri halasztás után – 1955 végére hívták össze, amikor Gheorghiu-Dej pozíciói megszilárdultak. Az RMP csökkenő népszerűségét jelezte, hogy 1955 decemberére a párttagság létszáma jelentősen visszaesett (a pártkongresszus idején 595 ezer fő volt⁸⁷), és a tagságon belül tovább romlott a munkás származásúak aránya (42,6 százalék).

Az 1955. december 23–28. között megrendezett pártkongresszuson elsősorban a gazdasági kérdéseknek szenteltek nagy figyelmet. Megállapították, hogy az első öt-éves terv négy év alatti teljesítésének meghirdetése téves döntés volt. Bírálták a helytelen fogyasztási-felhalmozási arányt. S bár nem vetették el a termelőeszközök elsődle-

ges fejlesztésének elvét, átmenetileg növelték a mezőgazdaság és a fogyasztási cikkeket gyártó ágazatok részese-dését a beruházásokból.

A Gheorghiu-Dej vezette delegáció az RMP KV 1956. március 23–25-i ülésén számolt be az SZKP XX. kongresszusának tapasztalatairól. A román álláspontot jól tükrözi, hogy nem ismertette teljes egészében Hruscsov beszédét. Gheorghiu-Dej ugyan elítélte a „személyi kultuszt”, de megállapította, hogy az RMP már korábban felszámolta annak maradványait, amikor Ana Paukert, Luka Lászlót és Teohari Georgescut eltávolították a vezetésből. A KB két titkára Iosif Chişinevschi és Miron Constantinescu, akik tagjai voltak a XX. kongresszuson részt vett román delegációnak, követelte, hogy Gheorghiu-Dej gyakoroljon önkritikát, és Alexandru Drăghici belügyminisztert, a biztonsági szolgálat teljhatalmú urát zárják ki a PB-ből, és váltsák le miniszteri posztjáról.⁸⁸ E javaslatokat azonban a KV többsége elvetette, ami Gheorghiu-Dej hatalmának megszilárdulását jelezte.⁸⁹

A lappangó feszültség végül az értelmiség soraiból tört felszínre. Pătrăşcanu kivégzése ugyanis – többek között – azt is bizonyította, hogy a kommunista párt vezetésében felülkerekedett az ún. munkásfrakció (Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica és Gheorghe Apostol). Az értelmiség elégedetlenségét fokozta, hogy a párton belül az Ana Pauker közeli elvtársaként számontartott idős Iosif Chişinevschi felügyelte a kulturális területet. 1956. május 22-én a bukaresti pártaktíván számos író – köztük Alexandru Jar⁹⁰ – a pártélet liberalizálását követelte. A pártvezetést megosztotta az elégedetlenség e megnyilvánulása. Végül – Miron Constantinescuval szemben – Gheorghiu-Dej álláspontja győzött: Jar kizárták a pártból. A feszültségek levezetése érdekében ugyanakkor összehívták az Írószövetség kongresszusát (1956. június). A kongresszuson élénk tiltakozások hangzottak el a párt értelmiségi politikája ellen, és valószínűleg ez is hozzájárult ahhoz, hogy Chişinevschit elmozdították az agit-prop terület éléről, számos értelmiségit rehabilitáltak, valamint emelték a kultúra és az oktatás területén dolgozók fizetését.

1955–1956 átmeneti enyhülést hozott a romániai magyarság életében is. Ebben az időszakban kiengedték és rehabilitálták a koncepciós perekben elítélt magyarokat – Kurkó Gyárfás, a Magyar Népi Szövetség egykori elnöke kivételével. Rövid időre lekerült a napirendről az 1947-ben létesített moldvai magyar iskolák bezárásának a kérdése is. A Románia és Magyarország közötti személyforgalom akadálytalanná vált, és ez kedvezően hatott a romániai magyarság közérzetére, sőt lehetőségeire is.

A román vezetés rendkívüli veszélyként értékelte az 1956-os magyarországi forradalmat.⁹¹ Bukarestben, Iaşiban, Temesvárott, de mindenekelőtt Kolozsvárott, magyarok és románok ezrei fejezték ki rokonszenvüket a Magyarországon történtek iránt.⁹² A szimpátia erős szovjetellenességgel párosult; egyetemi tüntetéseken követék az orosz nyelv kötelező oktatásának megszüntetését. A forradalom napjaiban a román vezetés igyekezett rugalmas politikát folytatni: a tüntető bukaresti vasutasoknak fizetésemelést adtak, november 5-én a Kolozsvárott tárgyaló Miron Constantinescu ígéretet tett az orosz nyelv kötelező oktatásának megszüntetésére és az életszínvonal javítására. A háttérben azonban Gheorghiu-Dej élénk diplomáciai tevékenységbe kezdett a magyarországi események elszigetelése, majd elfojtása érdekében.

Mint ahogy néhány politikus nyilatkozatából kiderült, a román vezetés nemcsak saját rendszeréért aggódott, hanem Románia területi integritását, vagyis Erdélyt is féltette.⁹³ A román kormány ezért határozottan támogatta a szovjet katonai fellépést, és segítséget nyújtott a Szovjetuniónak a magyarországi forradalom következményeinek felszámolásában.⁹⁴ November 22–25-én Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica, Emil Bodnăraş és Valter Roman Budapesten tárgyalt, és 60 millió rubel értékű áruhitelt ajánlott fel a magyar kormánynak. A forradalom leveréséhez Románia politikai „támogatást” is nyújtott, hiszen hónapokon keresztül Romániában tartották fogva Nagy Imrét és társait.

A szovjet-román kormányfői találkozón (1956. november 26. – december 3.) megállapodás született arról

is, hogy – a nemzetközi helyzet alakulásától függően – megvizsgálják a Romániában állomásozó szovjet csapatok kivonásának kérdését.⁹⁵ E lépéssel a Szovjetunió nyilvánvalóan elismerte, hogy Romániában 1956-ban nem rendültek meg „a szocialista rendszer vívmányai”, a román vezetés szilárd, megbízható szövetségesnek bizonyult.

A magyarországihoz hasonló megmozdulások elkerülése érdekében az RMP KV 1956. december 27–29. közötti ülésén számos – 1954–1955 folyamán kilátásba helyezett, de addig végre nem hajtott – rendelkezést hozott a lakosság helyzetének javítására: megszüntették a termékek kötelező beszolgáltatását, decentralizálást irányoztak elő a gazdaság egyes területein, ígéretet tettek az életszínvonal növelésére, a nyereségérdekeltség bevezetésére és a fogyasztási cikkek termelésének bővítésére.

A belpolitikai feszültségek kiélezték az RMP vezetésén belüli hatalmi harcot. Ennek egyik jele volt, hogy a KV 1957. június 28–29-i ülésén Iosif Chişinevschit kizárták a PB-ből, Miron Constantinescut pedig a KV-ből, és leváltották az Oktatási Minisztérium éléről. Mindkettőjüket a párt irányvonalától való „elhajlással” vádolták, mivel „támadták a biztonsági szerveket”, helytelenül értelmezték a XX. kongresszus határozatait, elferdítették a párt vezetőinek munkásságát, korábban pedig együttműködtek a Pauker–Luka frakcióval.

Az RMP KV 1958. június 19–23-i ülésén veterán kommunistákat zártak ki, mivel azt követelték, hogy az RMP első titkára – egy régi párttagokból álló bizottság előtt – adjon számot a vezetés hibáiról.⁹⁶ Mindez arra utal, hogy 1958 közepére Gheorghiu-Dej megerősítette pozícióját, és lezárult a politikai bizonytalanság több éves időszaka, amelynek tanulságai az elkövetkező évtizedekben meghatározták Románia politikáját.

Az 1956-os év eseményeiből a román vezetés azt a hamis következtetést vonta le, hogy az állami és pártélet demokratizálása, a „személyi kultusz” következményeinek felszámolása, a belpolitikai nyitás közvetlenül és szükség-szerűen társadalmi elégedetlenséghez, „rendszerellenes

megmozdulásokhoz” vezet, és ez veszélyezteti a román vezetés pozícióit. A desztalinizáció ezért Romániában továbbra is egészen szűk keretek között maradt. A csekély mérvű megújulás – amit Fischer-Galați „gheorghiu-dejizmusnak”⁹⁷ nevez – 1958 novemberében lényegében véve be is fejeződött, amikor a KV ülésén a párt első titkára bejelentette, hogy a második öt éves tervet (1956–1960) négy esztendő alatt kell befejezni, minden korábbinál nagyobb súlyt kell helyezni a nehézipar fejlesztésére, és síkra szállt a szövetkezetesítés mielőbbi befejezése mellett.⁹⁸

A román belpolitikai helyzet stabilitását a szovjet kormány azzal is elismerte, hogy a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületének moszkvai ülésén (1958. május 24.) hozott határozatoknak megfelelően – a balkáni békeoffenzíva részeként – kivonták Romániából a szovjet csapatokat. E döntésre nyilvánvalóan lehetőséget adott Románia földrajzi elhelyezkedése is, hiszen az ország szomszédai közül három: a Szovjetunió, Bulgária és Magyarország a Varsói Szerződés tagja, és Jugoszlávia is szocialista ország.

A szovjet csapatok kivonása természetesen nagyobb politikai mozgásteret biztosított Románia számára, de ennek következményei csak 1961 után mutatkoztak meg. 1958–1961 között a román politikai érdekek alapvonalaikban egybeestek a szövetségesek, mindenekelőtt a Szovjetunió érdekeivel.

A magyarországi forradalom leverése súlyos következményekkel járt a Romániában élő magyar kisebbségre nézve is. Már november elején letartóztatták azokat, akik szimpatizáltak a magyarországi eseményekkel.⁹⁹ 1957 januárjában a pártvezetés az egész romániai magyarságra kiterjesztette a revizionizmus vádját, sőt júniusban újabb magyarellenes perek kezdődtek – ezúttal főleg értelmiségiek ellen. S bár a magyar vezetés többször is hangsúlyozta, hogy Magyarországnak sem területi, sem egyéb követelése nincsenek,¹⁰⁰ Románia igyekezett korlátozni a kétoldalú kapcsolatokat, és a nemzetiségi politikában is egyre jobban felülkerekedtek az állambiztonsági szem-

pontok; megkezdődött a harc az állítólagos „kisebbségi nacionalizmus” és „szeparatizmus” ellen. Az első súlyos csapást a „nemzetiségi szeparatizmus fellegváraira”, a nemzetiségi iskolákra mérték. A kormányzat alapvető módszere ebben az időszakban a kisebbségi iskolák román tanintézetekkel való egyesítése (unificare) volt. Az „egységes iskolák” megszervezése az elemi iskolák szintjén már 1956-ban megvalósult. 1958-ban megszüntették az utolsó moldvai magyar iskolát is. A felsőfokú iskolák közül először a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem veszítette el önállóságát, amikor 1959 júliusában összevonták a Babeş Tudományegyetemmel. Az erőszakos beolvasztás következményeként, amelyet Nicolae Ceauşescu, az RMP Központi Vezetőségének titkáráként személyesen irányított, néhány magyar egyetemi tanár és diákvezető önkézzel vetett véget az életének. A felsőfokú tanintézetek egyesítéséről szóló hivatalos okmányt egyébként nem hozták nyilvánosságra, csupán utaltak arra, hogy minden karon külön magyar tagozat létesül, és hogy továbbra is anyanyelven oktatják a magyar nemzetiségű hallgatókat. Nem határozták meg viszont pontosan a magyar nyelven előadandó tárgyakat, aminek az lett az eredménye, hogy egyes szaktárgyakat ugyan két nyelven adtak elő, de az általános előadási nyelv a román lett. Az egyetemek és főiskolák után megkezdtek az önálló magyar középiskolai hálózat felszámolását is.

Az elemi- és középiskolák egyesítése lehetővé tette, hogy a nemzetiségi osztályok mellett olyan területen is román tannyelvű osztályokat létesítsenek, ahol a román tanulók viszonylag kis számban éltek. A párhuzamos osztályok, illetve tagozatok felállításával egymás után szüntették meg az önálló kisebbségi iskolákat, a nem-román anyanyelvű tanulókat pedig – különböző informális módszerekkel – arra igyekeztek rávenni, hogy román tannyelvű osztályokba járjanak. Így fokozatosan nemcsak az önálló nemzetiségi iskolákat szüntették meg, hanem a tagozatokat is felszámolták.¹⁰¹

A románosítási politika következő lépcsőjeként átszervezték a közigazgatási egységeket. 1960. december 24-én

módosították az 1952-es alkotmány 19. cikkelyét.¹⁰² A korábbi Magyar Autonóm Tartomány egy részét – Sepsi és Kézdi járásokat (az előbbiben 85,3, az utóbbiban 90,2 százalék volt a magyar nemzetiségű lakosság aránya) – a többségében román lakosú Brassó megyéhez csatolták. Ezzel egyidejűleg délnyugatról román többségű területeket (Ludas és Sármás rajont, valamint Dicső rajon egy részét) kapcsoltak hozzá. Az így megalakult Maros-Magyar Autonóm Tartományban a magyar lakosság aránya 77,3-ról 62,2 százalékra csökkent, míg a románoké 20,1-ről 35 százalékra nőtt. Ezáltal megváltozott az autonóm tartomány magyar arculata. Az „autonóm” mellett a „magyar” kifejezés is egyre inkább formálissá vált, amit az is bizonyít, hogy a területen élő magyarság viszonylag kedvezőbb helyzete már 1968, a Maros-Magyar Autonóm Tartomány végleges felszámolása előtt fokozatosan megszűnt.

A Románia és szövetségesei közötti nézeteltérések a hatvanas évek elején a KGST továbbfejlesztésével kapcsolatos vitákban kerültek felszínre. A román vezetést rendkívüli mértékben nyugtalanították a KGST újszerű munkamegosztásával kapcsolatos elképzelések, amelyekben fenyegetést láttak az ország gazdasági szuverenitására és függetlenségére. A román politikusok – mint azt az RMP III. kongresszusán Gheorghiu-Dej ismételten aláhúzta – továbbra is a „komplex iparosítás” fontosságát hangsúlyozták, amelyben a vaskohászat, az acélipar és a gépgyártás játssza az alapvető szerepet. A hatvanas évek román gazdaságpolitikájának szinte jelképévé vált a galati-i acélmű, amelyhez – a román elképzelések szerint – a Szovjetunióknak kellett volna nyersanyagot szállítania. E prioritás jegyében hirdették meg a hatéves terv (1960–1965) rendkívül ambiciózus célkitűzéseit. A terv értelmében megduplázták a beruházásokat, amelyeknek 60 százaléka az iparba áramlott, míg a mezőgazdasági beruházások aránya csupán 13 százalék volt. Az ipari beruházásokon belül 90 százalékos volt a termelőeszköz-gyártó ágazatok részesedése.

A kongresszus személyi kérdésekben is Gheorghiu-Dej hatalmának szilárdságát jelezte. A politikust újra a párt első titkárává választották, és a PB-ből eltávolított Constantine Pârvulescu helyére Gheorghiu-Dej egykori védőügyvédje és jóbarátja, Ion Gheorghe Maurer került.¹⁰³ 1961. március 21-én a Nagy Nemzetgyűlés a párt első titkárát választotta meg az újonnan létrehozott Államtanács elnökévé, míg Maurer miniszterelnök lett.

Az SZKP XXII. kongresszusát (1961. október 17–31.) követően, 1961. november 30. és december 5. között ülésezett az RMP Központi Bizottsága. A csaknem két hétig zajló vita sokkal bonyolultabb lehetett annál, mint ami a záróközleményből kiolvasható.¹⁰⁴ Az ülésen ismételten leszögezték, hogy a desztalinizáció Romániában részben már Sztálin halálát megelőzően 1952 májusában – Ana Pauker, Luka László és társaik kizárásával –, részben Sztálin halálát követően, 1957 júniusában – Iosif Chișinevschinek és Miron Constantinescunak a pártvezetésből való eltávolításával – végbement.¹⁰⁵

Gheorghiu-Dej és a román pártvezetés tehát továbbra is a régi politikai és gazdasági irányvonal fennmaradása mellett szállt síkra, és 1961 után ezért került szembe a Szovjetunió és a többi kelet-európai ország gyakorlatával.

A román külpolitikai „különutasságnak” nem elvi, hanem nagyon is gyakorlati okai voltak: a vezetés hatalmának megőrzése, valamint az iparosítás román koncepciójának, a fejlettebb országok utolérésének a programja. Az autonóm, vagy legalábbis annak látszó külpolitikai lépésekkel ugyanakkor a román vezetés megszerezte a közvélemény támogatását, és ezzel biztosította saját legitimitációját és a korábbi belpolitika folytatásának lehetőségét.¹⁰⁶

A román iparosítási elképzelések és a KGST továbbfejlesztésével kapcsolatos nézetek közötti ellentmondás szükségszerűen vezetett a román külpolitikai „eltérés” kialakulásához. A KGST tagországok pártvezetőinek 1962. június 6–7. között megrendezett csúcstalálkozóján Románia képviselője ugyan aláírta a kölcsönös kompromisszumot tükröző nyilatkozatot „a nemzetközi munka-

megosztás alapelveiről”, ezt követően azonban a román vezetés különnyilatkozatban tette közzé saját álláspontját „A szocialista munka nemzetközi munkamegosztásának alapvető elvei” címmel. A nyílt szakításra 1963 februárjában került sor, amikor Alexandru Bîrlădeanu, román KGST képviselő hazautazott Moszkvából. Az RMP KB március 5–8. között megtartott rendkívüli ülésén jóváhagyta a delegáció magatartását, és megerősítette az előző évben lefektetett alapelveket.¹⁰⁷ A KGST 1963. július 25–26-i ülészakán végül a román álláspont győzött, mivel a KGST-szintű tervezés és a kelet-európai integrációs folyamat elmélyítése lekerült a napirendről.

A gazdasági kérdésekben felmerülő nézeteltérések rövidesen a politikai kapcsolatokra is kiterjedtek. 1963. március 28-án a román nagykövet visszatért Tiranába. A KGST-től való függetlenedés érdekében Románia gyors ütemben fejlesztette gazdasági kapcsolatait a nyugat-európai országokkal is. Románia nem csatlakozott szövetségeseinek Kínát elítélő közös állásfoglalásához, sőt látványosan fejlesztette gazdasági kapcsolatait Kínával. (1963. április 8-án román–kínai kereskedelmi egyezményt kötöttek.) A későbbiekben pedig közvetítőként igyekezett fellépni a szovjet–kínai konfliktusban. (1964 februárjában Maurer vezetésével román küldöttség utazott Kínába, ahonnan visszatérve szovjet vezetőkkel is tárgyaltak.) Bár ezek a közvetítési kísérletek nem jártak eredménnyel, de megerősítették Románia tekintélyét mind az országon belül, mind nemzetközi téren.

A román külpolitikai „eltérés” kibontakozásával, a szovjet–román vita nyíltá válásával egyidejűleg „deruszfikációs folyamat” indult meg, amely mindenekelőtt a nemzeti történelem újraértelmezésében¹⁰⁸ és az orosz–szláv elemeknek a szellemi életből való száműzésében jutott kifejezésre.¹⁰⁹ E lépések elengedhetlen előfeltétele volt, hogy a pártvezetés egységes álláspontot foglalt el, és a társadalom széles rétegei is támogatták.

Az új külpolitikai törekvéseket a román „függetlenségi nyilatkozat”,¹¹⁰ az RMP KB által 1964. április 16-án kiadott állásfoglalás elvi-ideológiai alapokra helyezte. „A né-

pek és az országok közötti különbségek hosszú ideig fennmaradnak, még a proletárdiktatúra megvalósulása után is. [...] Egyetlen párt sem élvez a többivel szemben kivételezett helyzetet, vagy nem tart igényt ilyenre; irányvonalát vagy felfogását nem kényszerítheti más párt-ra.”¹¹¹ Vagyis a szocialista országok közötti kapcsolatok alapja a teljes egyenlőség, a szuverenitás és a nemzeti érdekek tiszteletben tartása, a kölcsönös előnyök és az egymás belügyeibe való be nem avatkozás. Az RMP szerint ezeknek az országoknak nincs szükségük külső irányító központra, és megfogalmazta „a kommunizmushoz vezető román út” jogát.

A nyilatkozat felszínre hozta a román külpolitikának a többi kelet-európai országtól eltérő vonásait, amelyeknek mértékét és határait túlértékelve Nyugat-Európa és az Egyesült Államok ettől kezdve politikailag is bátorította Románia „különutasságát”.

A „függetlenségi törekvések” kiteljesedése. A Ceaușescu-korszak (1965–1989)

1965. március 19-én, 64 éves korában váratlanul meghalt Gheorghe Gheorghiu-Dej, a Román Munkáspárt első titkára. Utódának a KB plénuma március 22-én Nicolae Ceaușescut választotta meg.¹¹² Az államtanács elnöke Chivu Stoica lett.

A román politika meghatározó eleme 1956 után is a desztalinizáció elutasítása maradt, amit a Szovjetunió és a kelet-európai kommunista mozgalom által képviselt „internacionalista elvek” elvetésével, a „nemzeti érdekek védelmével” lehetett legitimálni. Nem kétséges, hogy az előző időszak számos hibája – többek között a nemzeti jegyek elhanyagolása – kedvező lehetőséget teremtett e politika számára, amely – legalábbis kezdetben – együttjárt bizonyos mértékű belpolitikai enyhüléssel,¹¹³ a nemzeti doktrína újraértelmezésével és a történelem-

szemlélet – igaz, meglehetősen ellentmondásos – ártértékelésével.

A nemzeti irányvonal megerősödését jelezte – az RMP jogutódjaként szereplő – Román Kommunista Párt (RKP) 1965. július 19–22. között megrendezett IX. kongresszusa.¹¹⁴ A kongresszuson új értelmet kapott a „szuverén nemzet” és a „független állam” fogalma, de úgy, hogy Románia semmilyen tekintetben ne sértse a Szovjetunió alapvető érdekeit, és ne adjon okot egy esetleges intervencióra. Mindössze a marxista-leninista alapelvek sajátos interpretációjáról volt szó, amely szerint egyrészt „az államszuverenitás és a nemzeti függetlenség teljes egészében megfelel a szocialista internacionalizmus érdekeinek”, másrészt a szocialista elmélet a kommunista testvérpártok között minden antagonizmust kizár.¹¹⁵

A pártkongresszus elfogadta az új szervezeti szabályzatot, Nicolae Ceaușescu megerősítette az RKP első titkárának posztján, a Politikai Bizottságot Végreható Bizottsággal váltotta fel, és lényegében jóváhagyta az 1961–62 óta követett politikai irányvonalat, de azt elvileg-ideológiailag megalapozottabban, következetesebben és rugalmasabb politikai módszerekkel igyekezett megvalósítani.

A politikai irány változatlanságát nem befolyásolta, hogy Ceaușescu formálisan szakított a korábbi vezetéssel. Az RKP KB 1968. április 22–25-én megtartott plénumán, ahol a szocializmus építése folyamán elkövetett hibákkal foglalkoztak, Nicolae Ceaușescu bírálta a Gheorghiu-Dej idejében, az ő személyes irányításával elkövetett törvénytelenégeket. Az ülésen rehabilitálták Lucrețiu Pătrășcanut.¹¹⁶ Ezt követően fokozatosan elmozdították az előző vezetés melletti elkötelezettségükről ismert politikusokat – többek között Alexandru Drăghici belügyminisztert, Gheorghe Apostolt, a párt egykori első titkárát, majd 1968 végén Alexandru Bîrlădeanut, a hatvanas évek elejének román KGST képviselőjét. A kritikát az magyarázza – más kelet-európai országokban is ugyanez zajlott le –, hogy a Ceaușescu-vezetés az előző időszak tényleges hibáinak elítélésével igyekezett kiszélesíteni tömegbá-

zisát. Később azonban maga is elkövette ugyanazokat a hibákat, amelyek nem elsősorban a vezetők személyiségéből, hanem a személyi hatalomra épülő rendszer lényegéből fakadnak.¹¹⁷

A nacionalista árnyalatok az 1965. augusztus 21-én elfogadott alkotmányban is megjelentek.¹¹⁸ Ez a Román Népköztársaság elnevezést Románia Szocialista Köztársaságra változtatta, bár ez sem tartalmi, sem formai változást nem jelentett az államhatalomban. Ez az időközben többször módosított alkotmány ma is érvényben van. Az első alkotmánymódosításra 1968-ban került sor, amikor az 1/1968. törvény megváltoztatta az ország területi-közigazgatási beosztását: a szovjet mintára 1950-ben kialakított tartományi rendszert megye-rendszer váltotta fel. A közigazgatási átszervezéssel formailag is megszűnt a Maros-Magyar Autonóm Tartomány, ami lényeges befolyást gyakorolt az országban élő nemzeti kisebbségek társadalmi és jogi helyzetére. Az új megyék és községek területét úgy állapították meg, hogy kompakt magyar településeket szakítottak le hagyományos központjaikról, a vegyes lakosságú vidékeken pedig mindenütt biztosították a román többséget. Ez alól csupán Hargita és Kovászna megye jelentettek kivételt, ahol továbbra is a magyarok voltak többségben – az 1966-os népszámlálás adatai szerint – 79,4, illetve 88,1 százalékos arányukkal.¹¹⁹

A román politika a hatvanas évek közepén is igyekezett külső támogatást szerezni a többi szocialista ország gyakorlatától eltérő lépéseihez, vagyis külkapcsolatainak diverzifikálásával próbálta megvédeni „autonómiáját”, és ezzel elavult politikai szemléletét és módszereit, zárt hatalmi struktúráját. Külkapcsolatai kiszélesítése érdekében, különösen 1967 folyamán, a román vezetés számos olyan külpolitikai lépést tett, amelyekkel a Szovjetuniótól és kelet-európai szövetségeseitől való „függetlenségét” igyekezett bizonyítani. Ezek közé tartozott, hogy Románia – a Varsói Szerződés tagállamai közül elsőként – 1967. január 31-én felvette a diplomáciai kapcsolatokat az NSZK-val. A Románia és szövetségesei közötti ellentétek különösen kiéleződtek, amikor 1967. június 9-én a Ceau-

șescu vezette román delegáció Moszkvában nem írta alá a közél-keleti helyzetről kiadott közös nyilatkozatot, és – szövetségeseitől eltérően – nem szakította meg a diplomáciai kapcsolatokat Izraellel.¹²⁰

E külpolitikai lépéseket a vezetés – a korábbi időszakkal ellentétben – többé-kevésbé egységes érvrendszerrel igyekezett alátámasztani. E szerint Románia ellenzi a különböző kommunista pártok bel- és külpolitikai irányvonalának megvitatását, a más pártok belügyeibe való beavatkozást, és fenntartásai vannak a kommunista pártok új nemzetközi központjának létrehozását célzó törekvésekkel és a sokoldalú találkozókkal szemben. A vezetés ugyanakkor elismerte, hogy Románia külpolitikájának továbbra is létfeltétele a szocialista szövetségi rendszerhez tartozás. Ezért megfogalmazták elkötelezettségüket a szocialista országok közötti kapcsolatok új típusú elvei mellett, hangsúlyozták az összes szocialista ország egységének fontosságát és – a politikai nézeteltérésektől függetlenül – érdekeltységüket a gazdasági kapcsolatok fejlesztésében. A feszültséget a román vezetés 1967 augusztusában egyébként is enyhíteni igyekezett: 1964 óta először román csapatok is részt vettek a Varsói Szerződés hadgyakorlatán.

Az 1967–68-ban megtett külpolitikai lépéseivel azonban Románia egyre inkább elszigetelődött szövetségesei között. (Ekkor alakult ki a külpolitikájukat részletesen egyeztető szocialista országok közössége.) Bár ezt a nyugat-európai országokkal fenntartott kapcsolatrendszer kiszélesítésével igyekezett ellensúlyozni, 1968 első felében Románia számos olyan kérdés rendezéséből kimaradt, amelyek meghatározták nemzetközi mozgásterét. A következményeket azonban 1968–69-ben kénytelen volt tudomásul venni.¹²¹ A legjobb példát a csehszlovákiai eseményekkel kapcsolatos román magatartás szolgáltatja.

1968 márciusában a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületének szófiai ülésén Románia egyedül maradt a csehszlovákiai helyzet megvitatását elutasító álláspontjával. A szocialista országok vezetőinek március végén megtartott drezdai találkozójára a román küldött-

séget meg sem hívták, és ettől kezdve Románia kimaradt a csehszlovákiai helyzetet megvitató tanácskozásokról. A román vezetés azonban számos diplomáciai lépést tett, hogy megakadályozza a Varsói Szerződés csapatainak felhasználását bármely más ország területén.¹²² A csehszlovákiai belpolitikai fejleményekkel a román vezetés egyébként nem rokonszenvezett, külpolitikai téren azonban számos hasonlóságot fedezhetünk fel a két ország álláspontjában. 1968 augusztusában kétoldalú találkozók sora bizonyította a román, a csehszlovák és a jugoszláv külpolitika közeledését.

Az 1968-as csehszlovákiai események fordulópontot jelentettek a román politikában. A Varsói Szerződés öt tagállamának 1968 augusztusi csehszlovákiai bevonulását az RKP KB, az Államtanács és a Minisztertanács augusztus 21-i ülésén elítélték, mint „egy testvéri, szabad és független szocialista ország nemzeti függetlenségének és szuverenitásának megsértését”.¹²³ Ceaușescu egy bukaresti nagygyűlésen kijelentette, hogy Románia kész magát megvédeni a hasonló akciókkal szemben, és nem engedi megsérteni területi integritását.¹²⁴ Egy esetleges szovjet intervenció megakadályozása érdekében gyakorlati lépéseket is tettek: önkéntes félkatonai alakulatokat, munkásgárdákat állítottak fel, és mozgósították a hadsereget.¹²⁵

A román vezetést szövetségesei csehszlovákiai akciónak elítélése hosszú időre legitimálta, és alapvetően meghatározta az azt követő évek bel- és külpolitikai irányvonalát. Ettől kezdve a román vezetés előszeretettel hivatkozott a közvélemény előtt az 1968-as csehszlovákiai eseményekre, mégpedig olyan összefüggésben, hogy a belpolitikai és a gazdasági reformok veszélybe sodorhatják a román politikai rendszert, megkérdőjelezhetik a kommunista párt vezető szerepét, és ez Románia szövetségeseinek alkalmat és lehetőséget teremt a beavatkozásra. E gondolatmenet szerint Romániának „független külpolitikájáért” azt az árat kell fizetnie, hogy rendkívül merev, bármilyen reformot elvető belpolitikát folytat. Mivel ez az érvelés összekapcsolódott a nemzeti függetlenség és a szuverenitás védelmezésével, a román közvélemény

hosszú távra „megdönthetetlen politikai igazságként” fogadta el. A szövetségesek részéről fenyegető veszélyt 1968 után a román propaganda reálisnak és állandónak tüntette fel, és ezzel igyekezett mozgósítani a tömegeket a minél nagyobb belpolitikai és gazdasági erőfeszítésekre.¹²⁶

Az 1968-as eseményekből levont hamis következtetések tehát hozzájárultak a nacionalizmus fokozódásához, elsősorban a Szovjetunió és Magyarország, valamint – 1971 után – az országban élő nemzeti kisebbségek ellen. 1968–71 között a román vezetés – tekintettel a bizonytalan bel- és külpolitikai helyzetre – néhány engedményt adott a kisebbségeknek. Ezek az átmeneti könnyítések azonban nem a nemzetiségi politika megváltozásának, hanem a politikai helyzetből adódó kényszerűségnek voltak egyenes következményei.

A vezetés – tömegbázisának kiszélesítése érdekében – már 1968 első felében figyelemreméltó gyakorlati lépéseket tett a kisebbségek felé. Nicolae Ceaușescu találkozott a magyar és a német kisebbség legjelesebb képviselőivel, akik nyíltan megfogalmazták sérelmeiket és a helyzet javítását szolgáló javaslatukat. A már említett 1968 áprilisi pártplénum foglalkozott a nemzetiségek problémáival is, és a vezetés ígéretet tett arra, hogy nagyobb teret enged a kisebbségi nyelvhasználatnak az oktatásban és a kultúra egyes területein.¹²⁷ Ezután alakult meg a nemzetiségi könyvkiadó – a Kriterion –, és a többi kiadó is vállalkozhatott nemzetiségi kiadványok gondozására. Bővült a sajtótermékek skálája is; az új közigazgatási rendszerben kialakított új megyék önálló orgánumokat kaptak (Kovássza megye – *Megyei Tükör*, Hargita megye – *Hargita*). Az átmeneti „liberalizációs szakasz” terméke az 1971-ben Bukarestben megindított társadalmi-művelődési-politikai témákkal foglalkozó televízióadás is.¹²⁸

Az RKP KB 1968. október 24–25-i ülését követően, november 15-én a Szocialista Demokrácia és Egység Frontjának keretén belül létrehozták a nemzetiségi – a magyar, a német, a szerb, majd később az ukrán – dolgozók tanácsait. A hivatalos politika szerint ezek – a kine-

vezett tagokból álló – szervezetek a kisebbségek érdekeit képviselik, valójában azonban sem tényleges hatalmuk, sem beleszólási joguk nincs a döntésekbe. Az 1968–71 közötti üléseken azonban néhány – a nemzetiségeket valóban érintő – kérdést még megtárgyalhattak, sőt a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának 1971 márciusi ülésén a pártvezetőség engedélyezte a nyilvános felszólalást, és egyesek – a szokásoktól eltérően – magyarul mondhatták el beszédüket. Néhány probléma kritikus felvetését egy – az ülésen elmondott – Ceaușescu-tézis tette lehetővé. A párt főtitkára a következőképpen fogalmazott: „Abból a tényből, hogy a nemzetnek még hosszú perspektívája van, következik, hogy a nemzetiség léte is hosszas perspektívájú. [...] A nemzetiségeknek továbbra is meglesz a maguk világos és jól meghatározott helye és szerepe, s még hosszú időn át megőrzik a maguk sajátos egyéniségét, akárcsak a nemzetek.”¹²⁹

A tanács ülésén felmerült bizonyos tantárgyak magyar nyelven történő oktatásának szükségessége, a kétnyelvű feliratok ügye, valamint a szakkönyvellátás gondjai. Az ülés valóban hozott eredményeket: magyar nyelvű szakiskolákat és szaklíceumokat létesítettek, a „vegyes lakosságú területeken” magyar nyelvű osztályok alakulhattak, a sajtó közölte azoknak az elméleti líceumoknak a listáját, ahol különálló egységekben magyarul folyik az oktatás. Ezekért az engedményekért cserébe azonban a főtitkár teljes azonosulást követelt a pártvezetőség irányelveivel, egyúttal kifejezésre juttatta, hogy nem a kisebbségi különérdekek elismeréséről van szó, csupán megteremtik „a legjobb feltételeket ahhoz, hogy a magyar nemzetiségű dolgozók az egész néppel együtt fokozzák hozzájárulásukat szocialista hazánk fejlesztési programjának megvalósításához.”¹³⁰

A módosított politikához az is hozzátartozott, hogy a meghirdetett engedmények egy részét sohasem alkalmazták, más részüket – bár nem deklaráltan – visszavonták, majd esetleg újra megadták. Ily módon tovább fokozták a bizonytalanságot, ráadásul azt a látszatot keltették, hogy

a hatóságokkal folytatott együttműködés könnyítéseket hozhat.

Az 1968–1971 közötti időszak román nemzetiségi politikájának valódi természetét bizonyítja az is, hogy az engedmények nyilvános – elsősorban külföldre irányuló – hangoztatásával párhuzamosan megindult az erőszakos beolvasztás előkészítése. E politika lényegére Ceaușescu először 1970-ben tett utalást: „A szocializmus építéséért folytatott közös harcban és munkában a román nép és az együttműködő nemzetiségek barátsága magasabb fokra emelkedett. A szocializmus fejlesztésének minden nagy sikere nemzetiségi különbség nélkül hazánk összes dolgozóinak műve. E testvériség állandó erősítése elválaszthatatlanul hozzátartozik szocialista társadalmunk homogenizálódása folyamatához.”¹³¹

A Romániát nem, vagy csak felületesen ismerők nem értik meg, hogy azonos időszakban hogyan férhetnek meg párhuzamosan egymást ennyire kizáró intézkedések és nyilatkozatok. Ezért elengedhetetlen, hogy ehelyütt egy rövid kitérőt tegyünk, amely rávilágít a román nemzetiségi politika igazi arcára.

A kisebbségekkel kapcsolatos magatartást többféle kettősség jellemzi. Egyrészt a hivatalosan deklarált, felszíni állásfoglalások mögött, illetve alatt létezik egy ún. „második politikai vonal”, amely a nemzetiségi politikát a hatalom tényleges szándékainak megfelelően érvényesíti. A hivatalos politika néha – főként nemzetközi okokból – verbálisan, taktikai megfontolásokból átmenetileg fékezni kénytelen e „második vonal”-at, de csak annyira, hogy a tényleges gyakorlat ne cáfolja feltűnően a felszíni vonalat. Ez az oka annak, hogy súlyos kisebbségellenes intézkedést ritkán hoznak olyan események előtt, amelyeknek széles vendégtábora lehet. Fékező szerepet játszhat átmenetileg a párt főtitkárának fontos utazása, vagy kiemelkedő külföldi politikus romániai látogatása.

Másrészt a nemzetiségi politika ötvenes évektől állandó alaptendenciája ugyan a kisebbségellenesség, de – általában valamilyen külső vagy belső fenyegetettség hatására – a vezetés egyes területeken olyan intézkedéseket

hoz, amelyek a kisebbségek szemében a fennmaradás esélyeit jelenthetik. A restriktív hullámok után bekövetkező ún. „stabilizációs szakaszok” gyakran keltik azt az illúziót, hogy a szűkebbre vont körben is vannak lehetőségeik; a szigorú üldözések után a viszonylag kis engedmények is felértékelődnek.

Az 1968 augusztusában történtek azonban nemcsak a bel-, hanem a külpolitikában is éreztették hatásukat. A csehszlovákiai események megmutatták a román külpolitikai „eltérés” lehetséges határait, sőt jelentősen le is csökkentették az ország külpolitikai mozgásterét. A Varsói Szerződés tagállamai minden korábbinál élesebben bírálták a román álláspontot. A román vezetés pedig – Csehszlovákia példáján – megtanulhatta, hogy a Szovjetunió alapvető érdekeit sértő magatartás nem maradhat határozott válasz nélkül. Mindezek hatására a vezetés – ha nem is vizsgálta felül a szocialista országok közötti kapcsolatokról vallott felfogását – ezután főként a szocialista rendszerhez való hűségét igyekezett bizonyítani. Ennek érdekében feladta a sokoldalú találkozóról való távolmaradás taktikáját, bár az integrációval kapcsolatos álláspontjának alapvonásai nem változtak.¹³² 1969–70-ben a román vezetés a Varsói Szerződésen belül korlátozott együttműködési politikát folytatott, 1971 után azonban már egyáltalán nem tette kérdésessé Romániának a katonai szövetséghez tartozását.

A Szovjetunió viszonylag nagyfokú türelemmel és megértéssel kezelte a román külpolitikai „eltéréseket”.¹³³ Egyrészt azért, mivel a szovjet vezetés az előző időszak – többek között a Jugoszláviával folytatott polémia – tanulságait levonva, arra a következtetésre jutott, hogy Albánia és Kína elszakadása után nem engedhet meg magának nyílt vitát, esetleges szakítást egy újabb szövetségesével, így az egység érdekében eltűrte azokat az – egyébként a Szovjetunió alapvető biztonsági, politikai és gazdasági érdekeit nem sértő – eltéréseket, amelyekkel a román külpolitika igyekezett „önállóságát” és „függetlenségét” bizonyítani. Másrészt Románia szovjet megítélésében a döntő szerepet mindvégig a két ország belpolitiká-

jának hasonlósága, az RKP vezető szerepének a töretlen érvényesülése játszotta.

1968-at követően Románia felértékelődött a fejlett tőkés országok körében,¹³⁴ ennek ellenére a román vezetés a Szovjetunióval szembeni valódi alternatívát a kínai támogatásban látta. Kína 1968 augusztusában határozottan Románia mellé állt, mivel úgy vélte, hogy ezzel gyengítheti a Szovjetunió stratégiai helyzetét. Ezt kihasználva a kínai–szovjet konfliktus újabb kiéleződésének idején Románia ismét magára vállalta a közvetítő szerepét, ezúttal azonban nem Moszkva és Peking között, mint 1964-ben, – hanem Washington és Peking között.¹³⁵ Ez is hozzájárult Nixon elnök 1972-es kínai látogatásához, ami egyúttal a kínai–román kapcsolatok zenitjét is jelentette. Ettől kezdve visszaesés következett be, hiszen Kína széleskörű nemzetközi elismerését követően Románia jelentősége lecsökkent az ázsiai ország számára.

A kínai–román kapcsolatok fellendülése újabb feszültségeket keltett Románia és kelet-európai szövetségesei viszonyában. A Varsói Szerződés tagállamainak 1971 augusztusi krími találkozásán Románia nem is vett részt. A Ceaușescu 1971 júniusi kínai látogatását követő bírálatokra válaszul a román vezetés ismételten azt igyekezett bizonyítani, hogy a belső folyamatokat szilárdan a kezében tartja. Július 6-án az RKP Végrehajtó Bizottsága elfogadta a politikai-ideológiai munka, valamint a kulturális és nevelő tevékenység tökéletesítéséről kidolgozott 17 tézist.¹³⁶ Megkezdődött az ún. kis kulturális forradalom első szakasza, amelynek során átszervezték az oktatási rendszert az általános iskolától a minisztériumig, és jelentős személycseréket hajtottak végre. Az új kultúrpolitikai irányvonallal összhangban állt az 1974. évi első sajtótörvény, amely a sajtó nevelési-társadalompolitikai és nemzeti-hazafias funkcióit tekintette a legfontosabbnak.¹³⁷

A sajtótörvény rendelkezéseinek végrehajtására és szellemének betartására létrehozták a „Comitet pentru presă și tipărituri” elnevezésű bizottságot, amelynek feladata lett – többek között – a sajtótermékek cenzúrázása és a külföldi folyóiratok importjának engedélyezése is.

(Ekkor kezdődött a külföldi – elsősorban nyugati és magyar – sajtótermékek behozatalának és terjesztésének korlátozása.) A belpolitikai szigorításokat egyébként a román vezetés továbbra is a csehszlovákiai eseményekre hivatkozva igazolta.

1971-et követően a vezetés politikai koncepciójának védelmében mélyreható gazdasági, politikai, szervezeti és ideológiai jellegű újításokba kezdett. Ceaușescu pártfőtítkár először az RKP 1972. július 19–21. között megrendezett országos konferenciáján körvonalazta az új politikai-ideológiai platform fő vonásait. Megfogalmazta a „fejlődő szocialista ország” koncepcióját, és átértékelte az ország nemzetközi státuszát.¹³⁸ Ez az értekezéslet – jelentőségét tekintve – pártkongresszus szerepét töltötte be,¹³⁹ mivel példátlan méretű társadalmi-politikai mozgósítással járó gazdaságfejlesztési programot hagyott jóvá, és megfogalmazta a társadalmi, gazdasági és etnikai „homogenizálás” tételét.¹⁴⁰ Elfogadták a vezető beosztású párt- és állami funkcionáriusok rendszeres cseréjének elvét (káder-rotáció), és számos állami, tömegszervezeti és pártfunkciót összevontak.¹⁴¹ Ezt követően egyre jobban kidomborodott a párt operatív irányító szerepe a gazdasági, társadalmi és politikai élet minden területén.

Gazdasági téren a legfejlettebb tőkés országok mielőbbi utolérését tűzte ki célul, és ezzel el is döntötte azt a vitát, amely a technokraták és a politikusok között a hatvanas évek közepe óta a gazdaságpolitika megválasztásának kérdésében folyt. A „technokraták” – többek között Maurer miniszterelnök – a gazdasági nehézségek megoldását egy hosszútávú, átgondolt gazdaságpolitikával, a nehézipar egyeduralgó helyzetének megszüntetésével és a fejlett országok piacaira irányuló aktív exportpolitikával szándékoztak megvalósítani.¹⁴² A Ceaușescu és Manea Mănescu által képviselt irányzat, amely az ideológiai-politikai megfontolásokat állította előtérbe – a sztálinista hagyományokhoz híven –, a feszített ütemű, nehézipar-központú fejlesztést tartotta az egyetlen járható útnak, amely – szerintük – egyedül alkalmas a fejlett országok utolérésére. Ezt az elképzelést szigorúan központosított terve-

zés és ellenőrzés révén, a KGST-piactól, ezen belül is elsősorban a Szovjetuniótól való függetlenedéssel szándékoztak megvalósítani. Gazdasági függetlenedésüket ugyanis politikai mozgásszabadságuk megőrzése előfeltételének tekintették. Ezen az alapon fokozódott a gazdasági befelé fordulás, az „önerőre támaszkodás”, illetve kerültek előtérbe a fejlődő világ országaival fenntartott kapcsolatok. Ez a – gazdasági nacionalizmus vonásait mutató – gazdaságpolitikai irányzat az ötéves terv előirányzatainak, majd végleges tervszámainak sorozatos felemelésével fokozatosan jutott érvényre 1970 és 72 között. A tervmutatók közül a felhalmozási arányt 28–30 százalékról 34,1 százalékra emelték, és a beruházásokból minden korábbinál nagyobb hányadot fordítottak iparfejlesztési célokra. Az 1972. évi pártkonferencián bejelentették, hogy az ötéves tervet négy és fél év alatt akarják teljesíteni. Egyidejűleg visszavonták a gazdasági reformkísérlet radikálisabb elemeit.¹⁴³

A Ceaușescu-féle irányvonal győzelme a KB 1974. március 25–26-i ülésén teljesedett be, amikor lemondott Ion Gheorghe Maurer miniszterelnök.¹⁴⁴ Utódjának a Nagy Nemzetgyűlés Manea Mănescu választotta meg. Ekkor tettek javaslatot az alkotmány újabb módosítására, a köztársasági elnöki funkció létrehozására is. A párt elnöksége helyett pedig létrehozták a párt Politikai Végrehajtó Bizottságának Állandó Irodáját.¹⁴⁵

Nicolae Ceaușescu 1974. március 28-i államfővé választásával intézményessé vált közvetlen és személyes irányítása a politikai, gazdasági, ideológiai élet valamennyi területe felett.¹⁴⁶ A nagyszabású gazdasági program, a lakosság mozgósítása a teljesítőképességét meghaladó erőfeszítésekre, illetve az állandó hivatkozás a külső fenyegetettségre, elindította a hatalom koncentrálásának tipikus folyamatát.¹⁴⁷ Ebben az összefüggésben a pártfőtít-kár-államfő körül kialakult személyi kultusznak bel- és külpolitikai funkciói voltak.¹⁴⁸

A hetvenes évek közepére tehát kialakultak a romániai politikai rendszer – lényegében 1989 decemberéig érvényesülő – jellemzői. E rendszer számos olyan intézmé-

nyí-jogi megoldást alkalmazott, amely minimálisra csökkentette a társadalmi részvételt a politikai életben. Ezek közé tartozott a párt és az állam szervezeti összeolvadása és a párt döntések jogszabályként alkalmazása. A népképviselői szerveket pedig legfeljebb csak végrehajtó szereppel ruházták fel. A gazdasági és politikai döntések a politikai hierarchia egyre magasabb szintjére kerültek: a Nagy Nemzetgyűléstől az Államtanácsig, illetve egyre gyakrabban az államelnök-pártfőtitkárhoz. A jogi-intézményi szabályozás lehetővé tette, hogy az államfő az államapparátus bizonyos területei fölött hegemón szerepet töltsön szert.¹⁴⁹

A közép- és felsőszintű vezetést egyaránt jellemző funkcióhalmozás lehetővé tette a legfontosabb hatalmi eszközök összpontosítását és a demokratikus irányítási formák háttérbe szorítását. Alkalmos volt arra is, hogy az országos kérdésekben döntő személyek száma minél kisebb legyen. Nicolae Ceaușescu – többek között – a Román Kommunista Párt főtitkára, Románia Szocialista Köztársaság elnöke, az Államtanács elnöke, a Legfőbb Honvédelmi Tanács főparancsnoka, a Szocialista Demokrácia és Egység Frontja elnöke, a Dolgozók Országos Tanácsának elnöke volt. A főtitkár 1971–72-től fokozatosan személyes híveit, gyakran családtagjait választotta a párt- és állami vezetésbe, hogy ezáltal is lehetetlenné tegye a személyétől független, a vezetéssel szemben bármiféle alternatívát jelentő politikai csoportosulások kialakulását. Felesége, Elena Ceaușescu, akit az 1972-es pártkonferencián a KB, majd 1973. június 19-én a KB Végrehajtó Bizottságának tagjává választottak, az ország második embere lett.¹⁵⁰ Férjére gyakorolt személyes befolyása mellett a káderüggyel foglalkozó bizottság elnöke, első miniszterelnök-helyettes és az Országos Tudományos és Technológiai Tanács elnöke volt.¹⁵¹ A szűkebb vezető rétegen belül további mintegy 60 fő tartozott a főtitkár és felesége családjához.¹⁵²

A családhoz nem tartozó vezetőket a káder-rotáció elvére hivatkozva gyakran váltogatták. Az országos és helyi vezetők tisztában voltak teljes függőségükkel, eszköz vol-

tukkal, az állandó vezető-cserék pedig lehetlenné tették, hogy valamilyen poszton gyökeret eresszenek, esetleg tekintélyre és tömegbázisra tegyenek szert. A gyakori vezetőcserék a nyilvánosságnak ugyanakkor azt igyekeztek bizonyítani, hogy nem a politikával, csupán végrehajtásával van a baj. (1982-ben például a pártvezetés nyíltan a kormányt tette felelőssé a gazdasági helyzetért; leváltották a miniszterelnököt és nyolc helyettesét, négy Politikai Végrehajtó Bizottsági tagot és KB titkárt.¹⁵³ A legfelső vezetésből kiszoruló az esetek egy részében megőrizték vezetői privilégiumaikat, és valamilyen tömegszervezetnél vagy bizottságnál töltöttek be szerepet. Ez a réteg a „személyi kultusz” erősítésében volt érdekelt, mivel csak ennek révén kerülhetett újból pozícióba.

A Román Kommunista Pártnak a Ceaușescu-korszakban betöltött szerepét jelzi, hogy az ország felnőtt lakosságának mintegy 20 százaléka (1989 novemberében 3,8 millió fő¹⁵⁴) volt párttag. A pártdemokrácia gyakorlata, de a hetvenes évek elejétől még az elvei is háttérbe szorultak. A Központi Bizottság tevékenysége teljesen formálissá vált. Legfőbb feladata a kész döntések jóváhagyása lett. Ülésein a felszólalók nagyon gyakran a központi apparátus által megírt beszédet olvasták fel sajátjukként. A hatalom koncentrációjával párhuzamosan a döntéseket a KB és a Politikai Végrehajtó Bizottság helyett a főtitkár legszűkebb környezete hozta, míg a legfelső politikai tanácskozó testület szerepét a Politikai Végrehajtó Bizottság Állandó Irodája töltötte be.

A párt és az állami szervek összefonódása megyei szinten is végbement. Az RKP megyei bizottságainak első titkárai egyben megyei néptanács-elnökök is voltak, a négy titkár közül három általában tanácselnök-helyettesi funkciót látott el, míg a negyedik tanácselnök-helyettes többnyire pártonkívüli volt. Az alsóbb szintek egyébként nem véleményeztek, illetve a döntések meghozatalában nem játszottak szerepet, feladatuk a készen kapott döntések végrehajtására korlátozódott.

A párt és állami szervek tevékenységével párhuzamosan fontos politikai felügyelő szerepet töltött be a korlát-

lan hatalommal rendelkező állambiztonsági szervezet: a Securitate. Tevékenységét a politikai és társadalmi élet egészére kiterjesztette, ellenőrizte a politikai döntések végrehajtását és meghatározta az intézmények személyzeti munkáját. A társadalom egészét átszövő államvédelmi hatóság mellett fontos feladat hárult a rendőrségre is.

A hetvenes évek közepén a vezetés folytatta a kultúra és az oktatás „gleichschaltolását”. A „politikai nevelés és a szocialista kultúra” 1976. júniusi kongresszusát¹⁵⁵ követően az RKP akcióprogramot dolgozott ki az ideológiai, politikai, kulturális és oktatási tevékenység „tökéletesítéséről”.¹⁵⁶ Az akcióprogram megfogalmazta a politikai képzés átfogó rendszerének kiépítését egészen az óvodás kortól kezdve.¹⁵⁷ Ezzel megkezdődött a „kulturális forradalom” második szakasza, amelynek során fontos személyi és szervezeti változtatásokat hajtottak végre a propaganda- és a kulturális intézmények élén.¹⁵⁸ Ceaușescu nevezte ki a KB ideológiai bizottságának élére (1976. július 11.), amivel a pártfőtitkár – államfő az ideológiát és a kultúrát közvetlenül személyes irányítása alá vonta.¹⁵⁹ A párt befolyásának növekedését mutatta a politikai nevelés és a szocialista kultúra területi tanácsainak megalakítása, amelyeket az agit-prop titkárok vezettek. E szervezetek – a hivatalos megfogalmazás szerint – „demokratikus alapon”, „öncenzúra” formájában irányították a kulturális intézmények tevékenységét, valójában azonban a hivatalos ideológia betartásán örködtek.

A „politikai nevelés és a szocialista kultúra” kongresszusán az RKP főtitkára hangsúlyozta, hogy Romániának sem területi, sem más természetű problémái nincsenek a Szovjetunióval vagy más szomszédos országokkal.¹⁶⁰ E nyilatkozat állásfoglalás volt az évek óta zajló és egyre mélyülő szovjet – román vitában, a nacionalizmus és internacionalizmus viszonyáról, az egyes történelmi események eltérő megítéléséről. Ezt követően 1976. augusztus 2–12. között Ceaușescu a Szovjetunióba látogatott. Körútját a Moldáviai Szovjet Köztársaságban, a történelem folyamán többször is Romániához tartozó egykori Besszarábiában kezdte. E látogatásnak különös jelentősé-

get adott, hogy Besszarabia hovatartozásának és lakosai eredetének kérdése a két ország politikusi és történészei közötti viták egyik neuralgikus pontjává vált.¹⁶¹ Így volt ez a hatvanas évek közepén, a Szovjetuniótól való eltávolodás idején, majd 1974-ben, amikor – egy, a Szovjetunióban megjelent könyv kapcsán¹⁶² – ismét fellángolt vita a két ország történészei között.¹⁶³ Ezt a vitát zárta le Ceaușescu látogatása.

A hetvenes évek eleji belpolitikai fejleményeknek súlyos következményei voltak a nemzeti kisebbségek sorsára. A bel- és külpolitikai helyzet stabilizálódásával az RKP hozzáfogott a kisebbségek beolvasztását minél rövidebb távon megvalósító nemzetiségi politika részletes kidolgozásához. E politika sarkkövévé a „nemzeti homogenitás”, azaz az egységes román nemzet megteremtésének imperatívusza lett.

Kiindulópontja, hogy a kisebbségek asszimilációja az emberiség fejlődésének törvényszerűsége, ezért ezt az objektív folyamatot minden eszközzel elő kell segíteni. A kisebbségek „homogenizálódásának” tételét az RKP 1972. évi országos konferenciája, majd az 1974. november 24–27. között megrendezett XI. kongresszusa rögzítette.¹⁶⁴ Az elvek a nemzeti kizárólagosságra igényt tartó állam politikai rendszerében, a marxista-leninista koncepcióra alapozva „nemzetiségre való tekintet nélkül”, a „közös szocialista haza” felépítésében és a „kommunizmus felé haladó szocializmus” megvalósításában látják a romániai kisebbségek szerepét és jövőjét.¹⁶⁵

A pártprogram ismételten leszögezte, hogy az alkotmányos jogok – értsd: az állam által biztosított általános emberi jogok – szavatolják valamennyi állampolgár, így a nemzeti kisebbségekhez tartozók egyenlőségét is. Csak-hogy a deklarált elvi jogegyenlőség feloldódik az „együttélő nemzetiségek szocialista hazaszeretetének” és a „szocializmus közös felépítésének” frazeológiájában. Ennek a jogegyenlőségnek az elfogadása – miután az alkotmány kollektív kisebbségi jogokat nem biztosít – a valóságban nemzeti önfeladást jelent. A „szocialista hazaszeretet” pedig megköveteli mindannak az elfojtását, ami partiku-

lári – tehát nemzetiségi – jellegű, és egyúttal a többségi nemzet érdekeivel szembeni teljes lojalitást követel.

Külön figyelmet érdemel a „nemzetiségre való tekintet nélkül” formula állandó ismételtetése, abszolutizálása. Ez a jelszó látszólag a nemzetek felettség – egyébként teljesen utópisztikus – eszméjét vallja, valójában azonban – a kisebbségek közötti különbségek¹⁶⁶ figyelmen kívül hagyásával – a beolvasztásra irányuló politikai koncepciót és gyakorlatot igyekszik ideológiailag alátámasztani. A homogenizálási célkitűzések másik eszmei alapját az újrafogalmazott és bizonyos tekintetben új értelmet kapott osztályszempont jelentette. Az osztály nélküli „szocialista testvériség” és a múltban folytatott „közös harc” sztereotip szövegei a „szocialista román hazába” való beolvasztás jelszavaivá váltak.

Az asszimilációs politika elvi megnyilatkozásaival párhuzamosan a beolvasztás konkrét formát öltött, bár a hetvenes években a vezetés még ügyelt arra, hogy a nemzetiségi politika tényleges szándékait esetenként taktikai lépésekkel ellensúlyozza. Az alkotmányos jogvédelem azonban egyre inkább elveszítette jelentőségét, egy sor nyíltan diszkriminatív törvény állt szemben az alkotmányban rögzített jogegyenlőséggel. A törvények mellett, amelyek – általános megfogalmazásuk következtében – többféle értelmezésre adnak lehetőséget, normatív szerepet kaptak az általában szóban közölt titkos utasítások, az intézményesített törvénytelenések nem dokumentálható forrásai.

A nemzetiségek beolvasztására irányuló politika „tervszerűségét” bizonyítja, hogy az „elnemzetlenítés” a társadalmi élet minden területére kiterjedt, de az egyének számára legelőször és legközvetlenebbül a nyelvhasználat, illetve az anyanyelvi oktatás kérdésében fogalmazódott meg. A pártvezetés világosan kifejezésre juttatta, hogy a kisebbségek számára az anyanyelv használatának, tanulásának problematikája csak másodlagos jelentőségű terület, hiszen a többségi nemzet tagjaival való „egyenlőség” – értsd a románokká való „előléptetés” – feltétele a román nyelv ismerete, felemelkedés tehát csak román nyelv

ven lehetséges. (A román nyelv prioritása egyúttal az etnikai szétszórást megvalósító gazdaságpolitika célkitűzéseinek is megfelel.)

Az anyanyelvi oktatás korlátozására született a 273/1973. törvényerejű rendelet, amely gyökeres ellentétben állt az alkotmányban deklarált alapelvekkel. E nyíltan diszkriminatív rendelkezés szerint az alsófokú oktatásban a kisebbségi osztályok létrehozásához minimálisan 25 jelentkező szükséges; a líceumi és műszaki-szakmai oktatási intézményekben 36 a minimális létszám. Román tannyelvű osztályok létesítéséhez nem szükséges semmiféle létszámminimum; erről a törvény a következőképpen fogalmaz: „azokban a községekben, amelyekben az együttélő nemzetiségek nyelvén oktató iskolák működnek, román tanítási nyelvű tagozatokat vagy osztályokat kell szervezni, függetlenül a tanulók számától”.¹⁶⁷ Ezen az alapon még a nemzetiségi többségű területeken is ki lehetett kényszeríteni a román túlsúlyt. (A kisebbségi oktatásügyet sújtó nyilvánvaló megkülönböztetést az 1978-as oktatási kerettörvény, majd az 1987. szeptember 1-i hatállyal életbelépő módosítás¹⁶⁸ formálisan elévültnek minősítette, illetve mérsékelte, de a gyakorlatban továbbra is alkalmazták.)

A nemzetiségi kultúra „elrománosítása”, más szóval az „egységes szocialista kultúra” megteremtése 1971–76 között zajlott, kezdetben a „fokozatosság elvének” betartásával. A hetvenes évek elején ugyanis még a kulturális és művelődésügyi intézményrendszer (különösen a tömegtájékoztató, a könyvkiadás, a színházak) lehetőséget biztosított a nemzetiségi életérzés valaminő kifejezésére, az ún. magaskultúra viszonylagos újjátermelésére. Jóllehet a két szakaszban lezajlott „kulturális forradalom” egész Románia szellemi arculatát átalakította, a kisebbségeket mégis érzékenyebben érintette, mivel megfosztották őket mindattól, ami sajátos, ami nemzeti, vagyis kulturális örökségüktől.

A kisebbségek múltjának „megsemmisítésére” irányult a nemzeti kulturális örökség védelméről szóló 63/1974. törvény,¹⁶⁹ valamint az RSZK Államtanácsának

206/1974., az Országos Levéltári Alapról szóló rendele-
te.¹⁷⁰ Az előbbi törvény értelmében államosították a
„történelmi civilizációs műkincseket” (képzőművészeti
alkotások, történelmi-régészeti emlékek), míg az utóbbi
rendelet arról intézkedett, hogy az Országos Levéltári
Alap tulajdonába kerül valamennyi egyházi, magán vagy
intézményi kezelésben levő, történelmi vonatkozású do-
kumentum, kézirat és könyvtár.¹⁷¹ A hetvenes évek
közepétől megkezdődött a kisebbségek múltjáról tanús-
kodó javak központi nyilvántartásba vétele és a Belügymi-
nisztérium felügyelete alá helyezése, jó néhány esetben
megsemmisítése. A nemzetiségek múltját dokumentáló
szellemi hagyaték nélkül lehetetlen Erdély (és Románia)
történelmi, etnikai és vallási fejlődésének feltárása. Ezek
elpusztításával a kisebbségek kollektív „emlékezetveszté-
sét” kívánták előidézni, és a hivatalos román történelem-
szemlélet cáfolatára alkalmas bizonyítékokat eltüntetni.

A „kulturális forradalom” radikálisan átalakította a
nemzetiségi sajtó szerkezetét és arculatát is. A sajtótör-
vény bevezetését tömeges leváltások követték; a liberális-
nak minősített főszerkesztőket, szerkesztőket konformis-
ták váltották fel, és ezáltal fokozódott a szerkesztőségek
ellenőrizhetősége.

Az új sajtótörvény jegyében összevontak különböző
sajtóorgánumokat, számos folyóiratnál tartalmi változá-
sokat vezettek be. A kulturális jogfosztás részeként – pa-
pírhiányra hivatkozva – 1975-től drasztikusan csökken-
tették mind a román, mind a nemzetiségi lapok terjedel-
mét. A nemzetiségi lapok egy részének terjedelme a felé-
re zsugorodott, sőt néhányat végleg megszüntettek, má-
sokat napilapokból hetilapokká változtattak. A román
nyelvű sajtótermékek egy része egy év múlva ismét eredeti
terjedelmében és példányszámában jelenhetett meg, a
kisebbségek lapjai, folyóiratai azonban nem. A példány-
szám – és terjedelem – csökkentésével párhuzamosan
jelentős áremeléseket hajtottak végre a kisebbségi sajtó-
ban, ami közel duplája volt az egész sajtóban lezajlott ár-
emelésnek.¹⁷²

A „homogenizálási program” egyik legfontosabb célja az egységes etnikai területek fellazítása, amelyhez elsőrendű eszköznek bizonyult az iparosítás és az urbanizáció helyi gyakorlata. Az iparosítás és a nemzetiségpolitika mindvégig szoros kölcsönhatásban állt. „A romániai nemzetiségi kérdés egyik lényegi vonása a nemzetiségellenes politika ’zajtalan’ illeszkedése az ’eredeti szocialista felhalmozás’ mind függő – az 1950-es évek eleji –, mind pedig későbbi autonóm folyamatába. Sőt a gazdaságpolitika és a nemzetiségpolitika számos vonatkozásban kifejezetten erősítette egymást, azaz az utóbbi nemzetiségellenes jellege nem írható pusztán egy öncélú román nacionalizmus számlájára.”¹⁷³

Erdély esetében e politika egyik látványos megnyilvánulási formája a beruházások visszafogása volt, ily módon igyekeztek Erdély súlyát csökkenteni a román gazdaságon belül. A hatvanas évek végétől – az „egységes nemzeti piac” megteremtése, majd a gazdasági életre is kiterjedő homogenizálási program megvalósítása érdekében – lassan növelni kezdték az erdélyi beruházások arányát.¹⁷⁴

Az iparosítás elmaradása következtében a hatvanas évek közepéig számottevő volt az erdélyi magyar lakosság elvándorlása. A megfelelő munkaalkalmak és lehetőségek hiánya arra kényszerítette őket, hogy az ország más területein keressenek munkát. A román statisztikák szerint az Észak-Erdélyből (vagyis a jelentős magyar lakossággal rendelkező országrészből) való elvándorlás fő iránya Dél-Erdély volt, de nagyszámú munkaerőt vonzott Bukarest, néhány olajvidék és a tengerpart is.

A hatvanas évek végétől megindult a Székelyföld és Észak-Erdély iparosítása is, ezzel radikálisan felgyorsult a betelepülés a románlakta területekről az erdélyi városokba. (Az erdélyi magyarság társadalmi és területi tagozódásának fontos jellemzője, hogy jelentős rész már 1945 előtt is – az akkor még viszonylag gyengén urbanizált országban – városlakó volt, sőt a németekkel és a zsidókkal együtt a városi lakosság túlnyomó többségét alkotta.) Az erdélyi városok elrománosodása két módon történt: egy-

részt a környező román települések népessége áramlott be, másrészt tervszerű betelepítés is zajlott. Míg a faluból városba áramlás az urbanizáció tipikus kísérőjelensége, a központilag irányított „népességredistribúció” célja a kompakt etnikai tömbök fellazítása. Miután Románia a gyakorlatban nem biztosította állampolgárainak a lakó- és a munkahely szabad megválasztásának jogát, szinte lehetetlenné vált, hogy a vidéken élő magyar nemzetiségű lakosság a közeli nagyvárosokba költözzön.¹⁷⁵ Ugyanakkor gyors ütemben telepítették be a munkaerőt az erdélyi városokba és ipari központokba az egykori Moldvából és Havasalföldről. Azok a román értelmiségiek, akik hajlandók voltak magyar többségű területre költözni, az illetékes minisztériumtól 15–30 ezer lei letelepedési segélyt kaphattak, de más társadalmi rétegek betelepülését is támogatták. Ezzel párhuzamosan az erdélyi magyar diplomásokat, szakembereket – iskoláik befejezése után arra kötelezték, hogy szülőföldjüktől távol, elsősorban regáti területeken vállaljanak munkát. Az „etnikai szétszórás” a felsőfokú intézményekben végzett magyarok esetében a legszembetűnőbb. (A végzősök munkába állását alapvetően az 1976. november 5-i 24. és 25. belső rendelkezés szabályozta, amelynek értelmében a végzetek kötelesek voltak a kijelölt állást elfoglalni.)

A kényszerű áttelepítések, áttelepülések a nemzetiségeket elszakították etnikai gyökereiktől, gyermekeik részére megszűnt a lehetőség, hogy anyanyelvi iskolába járjanak, és ezzel fokozódott az asszimiláció valószínűsége. Meglehetősen nehéz egyébként a Romániában élő kisebbségek asszimilációját felmérni, hiszen a demográfiai folyamatokról nem rendelkezünk megbízható, részletes adatokkal. A népszámlálási adatok¹⁷⁶ azt bizonyítják, hogy 1948 és 1977 között a román nemzetiségű lakosság lélekszáma 41,3 százalékkal emelkedett, míg a nem-román nemzetiségűeké csupán 3,4 százalékkal. A tizenhárom kisebbségi kategória közül 1948 és 1977 között kilenc száma csökkent, a tizediké – a magyaroké – pedig az átlagnál jóval kisebb mértékben nőtt. (Ez a növekedés egyébként olyan csekély, hogy legfeljebb csak stagnálás-

nak minősíthető.) Ha ugyanezt a számítást az 1956–1977 közötti időszakra is elvégezzük – ezúttal a nemzetiség szerinti adatokat figyelembe véve –, akkor azt láthatjuk, hogy a tizennégy kisebbség közül tíznek a száma csökkent, a magyaroké és a tatároké az átlagnál jóval kisebb arányban növekedett, míg a törököké és a cigányoké az átlagot jelentősen meghaladó mértékben növekedett. S bár e tendenciák közül néhány megmagyarázható – pl. a németek és a zsidók számának a csökkenése, közismerten alacsonyabb természetes szaporodásuk, illetve nagyarányú kivándorlásuk miatt¹⁷⁷ –, valószínűnek látszik, hogy a hivatalos népesség-statisztikák a kisebbségek számát jelentősen alábecsülik. A romániai magyarság lélekszáma – a népszámlálások számsorait a természetes népmozgás adataival korrigálva – feltehetően már 1977-ben megközelítette, esetleg túl is haladta a kétmilliót.¹⁷⁸

A „homogenizálási program” természetéhez tartozott az is, hogy a nemzetiségi tanácsokat 1971 és 1974 között nem hívták össze. Időközben kihagyták a vezetőségből a magyar értelmiség prominens képviselőinek egy részét. 1974-től a gyűlések kizárólag román nyelven folytak, és a sajátos nemzetiségi problémák gyakorlatilag lekerültek a napirendről. Egyre inkább kidomborodott a tanácsok kirakatjellege – a tagok egy része legfeljebb csak származását tekintve tartozott a nemzeti kisebbséghez, de igazi közösséget nem érzett velük. A Tanácsot általában olyan alkalmakkor hívták össze, amikor a külföld felé demonstratív fellépésre volt szükség.

Románia tagadja a kisebbségek kettős: állampolgári és nemzeti kötődését, ezért igyekszik elszigetelni őket anyaországtól, mindenekelőtt a romániai magyarságot Magyarországtól. Az anyanemzetétől és a külvilág többi részétől elzárt kisebbség védtelenebb az erőszakos asszimilációval szemben, ugyanakkor a kisebbségi jogok megsértése nehezebben juthat a nemzetközi közvélemény tudomására.¹⁷⁹

Az elszigetelés része volt az Államtanács 225/1974. törvényerejű rendelete, az ún. „szállás-törvény”, amely megtiltja, hogy román állampolgár elsőfokú rokonain kí-

vül bármely más idegen állampolgárt elszállásoljon.¹⁸⁰ A rendelet elsősorban az erdélyi rokonlátogatásra utazó magyarok számának csökkentésére irányult. A külföldi rokonokkal, ismerősökkel való kapcsolattartást korlátozta az az 1971 decemberi minisztertanácsi határozat, amely széles körben kötelezővé tette a külföldiekkel folytatott beszélgetések bejelentését. (Egy 1985-ös rendelkezés az alkalmazottakat arra kötelezte, hogy külföldi állampolgárokkal csak munkahelyük erre kijelölt helyiségeiben találkozzanak, és a beszélgetés tartalmáról írásos beszámolót készítsenek.)

A vámügyi (30/1978.) és a már említett 1974-es sajtótörvény tiltotta a külföldi – magyar és nyugati – sajtótermékek, könyvek, hanglemezek és műsoros kazetták Romániába vitelét.

A román vezetés nemcsak a külföldieket igyekezett távol tartani Romániától, saját állampolgárait is korlátozta a külföldi utazásokban. A 372/1976. törvény értelmében román állampolgárok magánutasként csak két évente utazhattak külföldre, még a kelet-európai országokba is.

A vezetés igen rugalmas, külpolitikai szempontból „jól hasznosított” kivándorlási politikával is segítette az egységes, „homogén”, nemzet létrehozását. A kivándorolni szándékozók azonban nem azonos elbánásban részesültek. A zsidók és németek kivándorlásából a vezetés igyekezett anyagi hasznot húzni. Nem hivatalos megállapodások szerint egy aktív felnőtt kivándorlóért az NSZK 10 000 márka „fejpénzt”, Izrael egy felsőfokú végzettségű romániai zsidóért 5–10 000 dollárt fizet. A zsidóság exodusa lassan a végéhez közeledik, az 1977-es népszámlálás idején számuk alig haladta meg a 25 ezret. A németiség lélekszáma pedig 1930 és 1977 között kevesebb mint felére – 760 687 főről 358 732 főre – csökkent. (A nyolcvanas években már évente mintegy 15 ezer német hagyta el legálisan Romániát.)

A magyarok esetében a vezetés a szelektív emigrációt – elsősorban az asszimilációra nem hajlandó értelmiségiek távozását – támogatta.

Az NSZK-val és az Egyesült Államokkal fenntartott kapcsolatokban komoly feszültségeket okozott az Államtanács 1982. október 22-én kibocsátott 302. törvényerejű rendelete.¹⁸¹ Ennek értelmében azok a személyek, akik megkapták az engedélyt az áttelepülésre, konvertibilis valutában kötelesek visszatéríteni a román államnak az iskoláztatásukra, orvosi ellátásukra, illetve az üdültetésükre fordított összegeket. A végleg külföldre távozó személyek tulajdonában levő ingatlan az állam tulajdonába megy át. A rendelet végrehajtása 1983 februárjában megkezdődött, és 24 esetben fiztettek ki 5 ezertől 23 ezer dollárig terjedő összeget.¹⁸² Ezt követően felfüggesztették a rendelet végrehajtását, de magát a rendeletet mind a mai napig nem vonták vissza. Az intézkedést valószínűleg diplomáciai alkutételként használták, hogy nyilvánosságra hozatalával, majd „liberális nem alkalmazásával” Románia kiérdemelje az Egyesült Államoktól a kedvezményes kereskedelmi elbánást, az MFN státusát. (1983 után Románia úgy módosította kivándorlási gyakorlatát, hogy több román állampolgárt engedett az Egyesült Államokba, mint amennyit az USA – az 1980-as menekülttörvény értelmében – hajlandó volt befogadni.)

A hetvenes évek végén, a belpolitika megmerevedésével egyidőben, a külpolitikában a globális szempontok kerültek előtérbe. Az RKP 1974. novemberi XI. kongresszusán 10 pontos programot dolgoztak ki „az új politikai és gazdasági világrend” kialakításáról. Románia külpolitikai aktivitása a nemzetközi kapcsolatok összes fontosabb területére kiterjedt, minden fontosabb kérdésben kidolgozták álláspontjukat. Ceaușescu közvetítő szerepet igyekezett játszani számos nemzetközi konfliktus megoldásában, bár ezeknek – az ország politikai súlyát messze meghaladó – erőfeszítéseknek a tényleges eredményei jelentéktelenek voltak.¹⁸³

Azok a tényezők, amelyek a hatvanas években lehetőséget teremtettek a sajátos román irányvonal kialakulásához, a hetvenes évek elejére gyakorlatilag elveszítették jelentőségüket. A belpolitika rugalmatlanná válása pedig szűkítette a külpolitikai mozgásszabadságot. Ezért a het-

venes évek második felében Románia a harmadik világ országai felé fordult, és jelentős mértékben fejlesztette velük gazdasági és politikai kapcsolatait. A fejlődő országok olyan csoportosulásához is csatlakozott, mint az ún. 77-ek csoportja (Manila, 1976. január 26. – február 7.). Románia képviselőjét meghívták az el nem kötelezett országok colombói értekezletére is (1976. augusztus 16–22.). Nem tudta azonban intézményesíteni kapcsolatait az el nem kötelezett mozgalommal, mivel az csak a Varsói Szerződésből való formális kilépéssel lett volna megvalósítható. A hetvenes években azonban megnőtt a fejlődő országok – és ezen belül is elsősorban az OPEC országok – szállítói szerepe a román gazdaságban. 1975-ben a román import 13, 1980-ban 30 százaléka származott innen. Ezt követően, 1981–85 között, Románia fejlődő országokból származó importja mintegy a felére esett vissza. A fejlődő országok mérlege ebben a kapcsolatrendszerben mindvégig kedvezőbb volt, Románia még az iparfejlesztési igényeiket kielégítő termékekkel sem tudta kiegyenlíteni a forgalmat.¹⁸⁴

A román külpolitika továbbra is megpróbált egyensúlyozni a Moszkva–Peking–Washington hatalmi háromszögben.

Látványosan fellendült a román–amerikai viszony; Ceaușescu 1973 decemberében az Egyesült Államokba látogatott, amelyet Ford amerikai elnök 1975 augusztusában viszonzott. Románia 1975 júliusában megkapta a legnagyobb kedvezményt.

A hetvenes évek közepétől megkezdődött a szovjet–román kapcsolatok átmeneti javulása is, amelynek csúcspontját Ceaușescu elnök már említett 1976 augusztusi szovjetunióbeli látogatása jelentette.

A hetvenes években fokozódtak a román gazdasági nehézségek. Az ellátási körülmények romlása, az alacsony bérek, a nyugdíj-korhatár felemelése (1977. július vége) augusztus elején a Zsil völgyben bányászstrájkhoz vezettek.¹⁸⁵ Válaszul nem a kezdődő válság okait igyekeztek megszüntetni, hanem tüneti kezelést alkalmaztak (néhány iparágban béremeléseket hajtottak végre és számos

vezetőt elmozdítottak állásából¹⁸⁶), és a rendszer belső logikájából következően fokozták a gazdasági és a politikai centralizálást. Az RKP 1977. december 7–9. között megrendezett országos konferenciája programot dolgozott ki az életszínvonal javítására, de ezt nem valósította meg. Sőt a hetvenes évek végétől a központi szabályozás már nemcsak a termelőegységekre, hanem az emberek hétköznapijaira is kiterjedt. Rendeletek írták elő, hogy az iparban foglalkoztatottak munkaidejük legalább felét közvetlenül a termelésben kötelesek eltölteni; hogy minden falusi lakosnak – foglalkozásától függetlenül – háziállatot kell tartania; az egy hónapnál hosszabb időre szóló háztartási élelmiszer-tartalékokat pedig törvénnyel büntették.¹⁸⁷

Az elégedetlenség levezetésére a vezetés újabb külpolitikai offenzívába kezdett, és a nacionalista hangulatkeltés eszközéhez nyúlt, amikor ismételten megfogalmazta Románia igényét Besszarábiára és Észak-Bukovinára.¹⁸⁸ Ismét világosan kitűnt, hogy Románia és a Szovjetunió viszonya belpolitikai válsághelyzetben kiéleződik. Az egyértelműen szovjet ellenes árnyalatú román nacionalizmus – a feszültségek ellenére – a Ceaușescu-korszak egészében összekötötte a vezetést és a népet.

Ceaușescu 1978. április 12–17. közötti washingtoni látogatása, ahol megpróbált közvetíteni az arab-izraeli konfliktusban, majd május 15–20. közötti pekingi tárgyalásai már jelezték a Románia és kelet-európai szövetségesei közötti újabb konfliktust. A nézeteltérések a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületének moszkvai ülésén váltak nyilvánvalóvá (1978. november 22–23.), amikor Románia nem fogadta el a hadi költségvetés emelését; a Varsói Szerződés egyesített főparancsnoksága átszervezésére irányuló javaslatot; ismét hitet tett a Varsói Szerződés kizárólagos európai érvénye mellett, és nem írta alá a Közel-Keletre vonatkozó nyilatkozatot.¹⁸⁹ Ezt követően a román külpolitika a kambodzsai kérdésben, a kínai–vietnami konfliktusban, majd az afganisztáni szovjet intervenció ügyében egyaránt eltért a többi szocialista országtól.

Ezek – a „különutasságot” bizonyító – újabb erőfeszítések egybeestek azzal, hogy Nyugaton megváltozott a korábban kedvező Románia-kép. A hatvanas évek közepén, amikor a nyugati országok felfedezték az „autonóm” román külpolitikai vonalat, túlértékelték ennek jelentőségét és hatását a Varsói Szerződés és a KGST egységére, a szocialista országok politikájának kialakítására. A hetvenes évek második felében Románia közeledése a Szovjetunióhoz megkérdőjelezte a „független”, „önálló” román külpolitikához fűzött reményeket. Nyilvánvalóvá vált, hogy Románia tényleges diplomáciai tevékenysége – a retorika és a taktikai eltérések ellenére – egybevág a szovjet politikai stratégiával mind Európában, mind Európán kívül.¹⁹⁰ A nyugati országok mindezek alapján újraértékelték a román külpolitikát.

Ezzel szinte egyidőben a helsinki folyamat és az emberi jogok kérdésének amerikai térnyerése előtérbe a román belpolitikai helyzetet. Kiderült, hogy Románia az egyik legmerevebb kelet-európai ország. Egyre erősebben bírálták Ceaușescu „személyi kultuszát”, az életszínvonal rovására végrehajtott iparosítási politikáját és a nemzeti kisebbségek elnyomását. Románia nemzetközi presztízsét tovább csökkentette az ország fizetőképtelenségének bejelentése és az átütemezési tárgyalásokon tanúsított román magatartás. 1982 közepén a hagyományosan jó francia–román kapcsolatokban is zavar keletkezett (az ún. Goma és a Tănase-ügy),¹⁹¹ aminek következtében Mitterand elnök 1982 őszére tervezett bukaresti látogatását elhalasztották. A román kivándorlási politika az NSZK-val és az Egyesült Államokkal fenntartott viszonyban okozott feszültségeket, sőt az amerikai kormány komolyan fontolóra vette a legnagyobb kedvezmény megvonását.¹⁹²

A nyolcvanas évek elejére a gazdasági élet minden területén kiéleződtek az ellentmondások, az egyre romló gazdasági helyzet, valamint az adósságállomány mielőbbi visszafizetését célul kitűző gazdaságpolitika terheit növekvő mértékben a lakosság volt kénytelen elviselni. A drasztikus importcsökkentés és a növekvő mezőgazdasági

export következtében 1981 októberétől számos termékre jegyrendszert vezettek be, és 1982. február 10-én jelentős élelmiszer-áremeléseket hajtottak végre. 1982–1983-ban összesen 15 százalékkal csökkent a reálbér, és a Valuta-alap szerint mintegy 40 százalékos volt a vásárlóerő csökkenése. Folytatódtak azonban a népgazdaság teljesítő- és a lakosság tűrőképességét próbára tevő presztízsberruházások, amelyek a Ceaușescu-korszak dicsőségét szándékoztak megörökíteni (pl. az Olcit autógyár, a Duna–Fekete-tengeri csatorna és a bukaresti kormányzati negyed). A presztízsvállalkozások megideologizálták a lakosságtól követelt áldozatokat; a jelenlegi hiányt a majdani bőség ígéretével magyarázták.

Az RKP 1984. november 19–23. között megrendezett XIII. kongresszusa¹⁹³ ismét az adminisztratív szabályozás eszközeihez nyúlt, aminek következtében a román gazdaság az autarkia és a hadigazdálkodás egyre több jelét mutatta. 1985 októberében – elnöki rendelettel – katonai parancsnokokat neveztek ki az ún. létfontosságú ipari létesítmények (bányák, energetikai és hadiüzemek, valamint egyes exportra termelő gyárak) élére. Ezeknél a termelőegységeknél az alkalmazottak nem „dolgoztak”, hanem parancsot teljesítettek, a normát nem teljesítők pedig „parancsszegést” követtek el. A gazdasági válság nyomán a katonaság szerepe a közvetlen termelésben is megnőtt; megkezdődött a munkaszolgálat kiszélesítése. Minden katonai alakulat köteles volt bizonyos ideig – a nyolcvanas években már szolgálati idejének 40–50 százalékában – munkaszolgálatot vállalni, mégpedig a legnehezebb körülmények között: bányákban, víztározókban, csatornaépítkezéseken, metróépítkezéseken stb. A vezetés a civil lakosságot is egyre több alkalommal kényszerítette külön munkákra gazdaságon kívüli kényszerrel. A dolgozók csak kivételes esetekben kapták meg szabad szombatjaikat, számos vásár- és ünnepnapon is dolgozniuk kellett. Ennek ellenére fizetésüknek általában csak töredékét kapták meg. Mindehhez a teljesítménybérezés (az ún. globális akkord) adta a jogalapot, amely a központilag előírt és ezért általában teljesíthetetlen vállalati

tervek megvalósításától tette függővé a teljes bér kifizetését.

A válság miatt minden korábbinál erőteljesebben használták fel a nemzeti tényezőt integrációs ideológiai hatóerőként. A tömegkommunikációban, a politikai jel-szavak között egyre gyakrabban hivatkoztak a nemzeti sajátosságokra. A heroizált nemzeti múltban kerestek érveket a nemzetépítés aktuális céljainak megvalósításához. A nacionalizmus e legújabb hullámaival akarták levezetni a társadalmi feszültségeket, így a kirekesztő nemzet-fogalom felelevenítette az előítéleteket. Egyrészt a Szovjetunió katonai, a kapitalista rendszer ideológiai külső veszélyével érveltek, másrészt a romániai magyarság lett a felhalmozódott nehézségek „bűnbakja”, a közvetlen veszélyek forrása. A hivatalos érvrendszer kihasználta a történelem és a közelmúlt román–magyar konfliktushelyzeit, a Magyarország, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia uralma alatt élt románok elnyomatás-élményeit, valamint azt a tényt, hogy a második világháborút követően a baloldal erőteljesebb nemzetiségi tömegbázissal rendelkezett.¹⁹⁴ A magyar kisebbséggel szembeni hadjáratot a vezetés összekapcsolta azzal az állítással, hogy Magyarország – a romániai magyarságot felhasználva – visszaköveteli Erdélyt, és ezzel veszélyezteti a román nemzet létérdekeit, területi épségét.¹⁹⁵

A nyolcvanas évek romániai helyzetének fontos tényezője az is, hogy a hatalom egyetlen viszonylagos tömegbázisa a többségi nacionalizmusra épült. Ebből a szempontból a kisebbségek eleve megbízhatatlannak, ellenzéknek minősültek. A nacionalista érzelmek manipulálása természetesen egyre elviselhetlenebbé tette a Romániában élő nemzeti kisebbségek helyzetét. A nyolcvanas években ez már szinte kizárólag a magyarságot sújtotta, hiszen a zsidók nagy része kivándorolt, és jelentős ütemben folyt a németek exodus is, míg a többi kisebbség – alacsony lélekszáma, gyors asszimilálódása és anyaországának érdektelensége miatt – a román vezetés szemében nem jelentett „potenciális veszélyforrást”. A romániai magyaroknak tehát azzal kellett szembenézniük, hogy az állam

minden eszközzel a meghirdetett „nemzeti homogenizálási program” végrehajtására törekszik, hiszen ezen az egyetlen területen tud jelentős eredményeket felmutatni.

A társadalom „homogenizálódásának” bizonyítékként az 1984. decemberi pártplénumot követően a politikai szóhasználatból észrevétlenül törölték „az együttélő nemzetiségek” terminológiát, amelyet a „magyar nemzetiségű román” („német nemzetiségű román”), illetve a „magyarul beszélő román” („németül beszélő román”) kifejezésekkel váltottak fel. Ez a szóhasználat is rendkívül szélsőséges asszimilációs programot fejez ki. A dolgok természetes rendje szerint minden román állampolgárnak román nemzetiségűnek, de legalábbis román anyanyelvűnek kell lennie. Azok, akik ezeknek a feltételeknek nem felelnek meg, az „egységes román nemzetet” bontják meg, következésképpen deviánsnak minősülnek.

A nyolcvanas évek nemzetiségi politikájának új fejleménye volt, hogy a kisebbségi kérdést a Ceaușescu-vezetés egyre inkább állambiztonsági-rendőri problémának tekintette, így „kezelése” az állambiztonsági szervek kompetenciájába tartozott. A rendőri-biztonsági szervek céltudatosan üldözték a magyar nemzetiség fórumait, a kisebbségi jogok szószólóit. Ezzel egyidejűleg a politikai vezetés egyre gyorsabb ütemben számolta fel a még létező kevés számú kisebbségi intézményt, és szűkítette az anyaországgal fenntartott kapcsolatok lehetőségeit.

E politika jegyében újabb súlyos veszteségeket szenvedett el a magyar nyelvű hírközlés és oktatás. 1984 decemberében megszűnt a román televízió magyar adása, és befejezték működésüket a Román Rádió nemzetiségi körzeti stúdiói Kolozsvárott, Marosvásárhelyen és Temesvárott. Az utolsónak megmaradt bukaresti magyar nyelvű rádióműsor adásidőjét napi 60 percre csökkentették. Fokozódott a nyomás a nemzetiségi sajtóra is, és néhány szerkesztőség (pl. a *Jóbarát*, *Tanügyi Újság*) önállósága megszűnt; ezek a lapok román megfelelőik tükörfordításaként jelentek meg. A nyolcvanas évek elejétől fokozódó párt- és gyakran belügyi nyomás nehezedett a magyar nyelvű folyóiratok, valamint a Kriterion Könyvkiadó szer-

kesztőire, hogy erőteljesebben támogassák Románia „egységesülésének” programját, a pártfőtitkár – államelnök személyi kultuszát, továbbá aktívabban vegyenek részt a magyarországi írókkal és történészekkel folytatott ideológiai-történelmi polémiákban.¹⁹⁶ 1988. április 3-tól a Romániában élő kisebbségek kiadványaiból számúzték az anyanyelvi helységneveket.¹⁹⁷ A nemzetiségi helységnevek betiltásával párhuzamosan burkolt támadás indult a kisebbségek által használt utónevek ellen is, a hivatalos szervek gyakran ezeknek csak román alakját voltak hajlandók anyakönyvezni.

A nemzetiségi oktatás mielőbbi felszámolása érdekében a Ceaușescu-vezetés újabb koncentrált támadást indított az anyanyelvi oktatás ellen, hiszen a gyerekek és a fiatalok „elrománosítása” rendkívüli mértékben felgyorsítja az etnikailag „egységes Románia” megteremtését. A mai napig érvényben levő 6/1969. törvény (II. fejezet I. cikkely 9. szakasz)¹⁹⁸ még úgy fogalmaz, hogy az együttélő nemzetiségek iskoláiban csak az iskola, illetve a tagozat előadási nyelvét ismerő tanszemélyzet oktathat. Ezzel szemben 1985-ben és 1986-ban – a magyar többségű – Hargita és Kovászna megyékbe magyarul nem tudó román tanárokat neveztek ki. Az ez alkalomból kiadott szóbeli utasítás szerint – éles ellentétben az 1969-es törvénnyel – minden tanár azon a nyelven tanít, amelyiken jobban beszél. Ezzel egyidejűleg megindult a magyar iskolaigazgatók tömeges leváltása. 1988 őszén teljes magyar középiskolai osztályokat telepítettek át Erdélyből a Kárpátokon túlra.

A „homogenizációs politika” ekkori szakaszát jól jellemzi, hogy olyan területekre is kiterjedt – elsősorban a római katolikus egyházra és a hagyományos faluközösségekre –, amelyeknek az elmúlt negyven évben sikerült megőrizniük viszonylagos autonómiájukat.

A Romániában élő római katolikusok mintegy háromnegyed része – több mint egymillió fő – magyar nemzetiségű. 1985–1986-ban – hallgatólagos állami támogatással – mozgalom indult az erdélyi magyar katolikus egyházmegyékben a román nyelvű liturgia bevezetésére, hi-

vatkozással a román nemzetiségű római katolikusok növekvő számára. Egyértelmű, hogy a gyulafehérvári egyházmegye területén a román nyelvű plébániák megjelenése ugyanazt a folyamatot indította volna meg a római katolikus egyházban, amely az anyanyelvi művelődési intézményekben az egyesítésekkel és tagozatosítással végbement, és a rendszer csaknem teljes felszámolásához vezetett.¹⁹⁹

A még létező csekély lakossági autonómia felszámolására irányultak az 1988-ban új lendületet kapott „terület- és településrendezési elképzelések” – román hivatalos terminológiával „szisztematizálás” –, amelyek – megvalósulásuk esetén – megsemmisítették volna a Románia területén történelmileg kialakult etnikai struktúrákat is, és ezáltal meggyorsították volna a kisebbségek asszimilációját.

A mind szélsőségesebb rendszerben kettős – politikai és nemzeti – elnyomás egyre több magyart kényszerített arra, hogy szülőföldjét – legális vagy illegális úton – elhagyva, Magyarországra, kisebb részben Nyugat-Európába vagy a tengeren túlra meneküljön és ott telepedjen le. Különösen 1987 őszét követően gyorsult fel a romániai menekültek Magyarországra áramlása, 1989 végére számuk meghaladta a harmincezer főt. Az utóbbi évben egyre több volt közülük a román nemzetiségű.

A nyolcvanas évek közepén Románia újabb külpolitikai offenzívába kezdett annak érdekében, hogy megállítsa kapcsolatai romlását a fejlett tőkés országokkal. Erre lehetőséget teremtett a kelet-nyugati kapcsolatokban fellépő feszültség, a kelet-európai államok merev álláspontja egyes nemzetközi politikai kérdésekben. „Különbözőségének” bizonyítására Románia részt vett a Los Angeles-i olimpián, és számos diplomáciai akciót hajtott végre a nyugati országok megingott bizalmának visszaszerzésére (pl. az eurorakéták leszerelésére vonatkozó román javaslatok és Ceaușescu 1984 októberi bonni látogatása). 1984 márciusában román–amerikai kerekasztal-konferenciát rendeztek, amelyen megvitatták az emberi jogok helyzetét Romániában.²⁰⁰ A megbeszélés nem hozott ugyan konkrét eredményeket, de pozitív szerepet játszott

a legnagyobb kedvezmény meghosszabbítását tárgyaló kongresszusi vita során.

A nyolcvanas évek végére azonban egyértelművé vált a román külpolitika térvesztése is. A legfejlettebb országok szerepe Románia külgazdasági kapcsolataiban ugyan még jelentős volt, de a politika területén a nyugati világ egyre kisebb érdeklődést mutatott az ország iránt. Románia a nemzetközi konferenciákon is mindinkább elszigetelődött (budapesti kulturális fórum, ottawai konferencia, bécsi utótalálkozó stb.), mivel egyre több támadás érte az emberi jogok helyzete miatt. E tényezők hatására közeledni próbált egyes kelet-európai országokhoz – elsősorban Csehszlovákiához és az NDK-hoz –, de az ezekben az országokban lezajlott politikai fordulatot követően Románia gyakorlatilag elszigetelődött.

Az egyre növekvő gazdasági és társadalmi feszültségek 1989 végéig nem szervezett politikai ellenzéken keresztül, hanem elszórt, spontán sztrájkokban törtek felszínre,²⁰¹ ezeket pedig a hatóságok rövid idő alatt elszigetelték és felszámolták. (Így történt ez a korszak legjelentősebb munkásmegmozdulásakor, 1987. november 15-én Brassóban is.) Az egyre erősödő állambiztonsági szigor légkörében a Ceaușescu-vezetés számára sokáig legfeljebb egy-egy izolált értelmiségi akció (pl. Doina Cornea, Dan Petrescu), illetve néhány – a hatalomból kiszorított – egykori vezető bíráló magatartása okozott gondot. Ez utóbbiak közé tartozott a magyar nemzetiségű Király Károly, az RKP KB egykori tagja, aki 1977-től Románia vezető politikusaikhoz írt leveleiben elemezte a Ceaușescu-rendszer természetét, és a romániai magyar kisebbség egyre romló helyzetét.²⁰² Az is nagy visszhangot váltott ki külföldön, amikor az RKP XII. kongresszusán (1979. november 18–23.) a párt egyik megalapítója, a 84 éves Constantin Pîrvulescu beszédében Ceaușescu újraválasztása ellen foglalt állást, mivel – véleménye szerint – a politikus „saját érdekeit az országéi fölé helyezte, megszegte a pártdemokráciát és példátlan személyi kultusz középpontjává vált”.²⁰³ A besúgói hálózat, az állandó rendőri és katonai jelenlét, a külvilágtól való elzárás táp-

lálta félelem légkörében ezek az akciók visszhang nélkül maradtak, nem vezettek a rendszerrel való szembeforduláshoz.

1989-ben viszont a mind reménytelenebbé váló helyzetben felerősödtek az ellenállás jelei. Januárban hat egykori pártvezető külföldre eljuttatott nyílt levelében támadta Ceaușescu politikáját, és egyre erőteljesebben szerveződött az ellenállás mind a párton belül, mind kívül. 1989 végére az is nyilvánvalóvá vált, hogy a többi kelet-európai országban lezajlott viharos változások Romániában sem múlhatnak el nyomtalanul, de ez a Ceaușescu-rendszer természetéből adódóan robbanásszerűen megy majd végbe. A diktatúra összeomlásának időpontját azonban nehezen lehetett volna megjósolni.

Ebben a politikai helyzetben került sor 1989 november 20–24. között – minden korábnál nagyobb biztonsági intézkedések közepette – az RKP XIV. kongresszusára. A kongresszuson Ceaușescu pártfőtitkár továbbra is a reformok és a demokratizálás ellen foglalt állást, mivel azok – véleménye szerint – visszalépést jelentenek a „szocializmus építésének az útján”. Beszédének új eleme volt viszont, hogy a liberalizáció elutasítását összekapcsolta az ország területi integritásának védelmével, mivel – úgy vélte – „a nemzetközi imperializmus” nemcsak a román szocialista rendszert, hanem az ország területi egységét is veszélyezteti.²⁰⁴ Végző érvként tehát ismét a hagyományos nacionalizmust igyekezett felhasználni.

A román belpolitika látszólagos mozdulatlanságának 1989. december 16-án szakadt vége, amikor Temesvárott a lakosság szimpátia-tüntetést rendezett Tőkés László, a rendszert bíráló magatartása miatt üldözött református lelkész mellett. E tüntetés rövid időn belül rendszerellenes megmozdulássá terebélyesedett, amelyre kegyetlen megtorlás volt a válasz. A véres leszámolás azonban csak olaj volt a tűzre, és a Ceaușescu lemondását követelő tömegmozgalmak egyre több nagyvárosra, köztük Bukarestre is átterjedtek. Ebben a helyzetben a katonaság és az Állambiztonsági Szolgálat (Securitate) egyes főtisztjei kulcsszerepet játszottak. Döntőnek bizonyult a tömegmé-

szárlást megtagadó Vasile Milea honvédelmi miniszter december 21-i meggyilkolása, amely a hadsereg vezérkarát azonnali cselekvésre készítette. A jelek szerint a hadsereg nagy többsége ezt követően átállt, míg a Securitaten belül szakadás történt. A már hónapok óta szerveződő ellenzék ily módon lépéskényszerbe került, és december 22-én bejelentette, hogy Nicolae Ceaușescut megfosztották hatalmától, és az ország irányítását a Corneliu Manescu által vezetett Nemzeti Megmentés Frontja vette át. A Ceaușescu-korszak 1989. december 25-én zárult le végérvényesen, amikor egy különleges katonai bíróság halálra ítélte az egykori pártfőtitkár-államfőt és feleségét, akiken az ítéletet azonnal végrehajtották. Valószínűnek látszik, hogy e lépéssel az új román vezetés véres polgárháború kirobbanását akadályozta meg.

Politikai alternatívák

A Ceaușescu-rendszer bukásával keletkezett hatalmi vákuumot a Nemzeti Megmentés Frontjának Ideiglenes Tanácsa és a hadsereg igyekszik kitölteni. A Nemzeti Megmentés Frontja megalakulásakor három fő irányzat képviselőiből tevődött össze. A legjelentősebb erőt azok a kommunista politikusok jelentik, akiket Ceaușescu a hatvanas évek végén, hetvenes évek elején távolított el a hatalomból. Ők a kommunista eszmerendszer megreformált változatát kívánják megvalósítani (Ion Iliescu, Silviu Brucan, Alexandru Bîrlădeanu). Politikai múltjuk és reformkommunista elképzeléseik miatt azonban ezek a vezetők egyre inkább elveszítik az előző negyven év, de különösen a legutóbbi huszonöt esztendő súlyos torzulásai következtében teljesen antikommunista beállítottságú tömegek bizalmát. A Nemzeti Megmentés Frontjának Ideiglenes Tanácsán belül fontos szerepet töltenek be a hadsereg vezetői is, annak ellenére, hogy a hadsereg az átállásban és a Ceaușescu-házaspár elítélésében és kivégzésében

ben betöltött szerepével, a határőrségnek, a Belügyminisztériumnak és a Securitatenak a Nemzetvédelmi Minisztérium felügyelete alá helyezésével – ami az események további alakulása szempontjából stratégiai jelentőségűnek bizonyult – külön hatalmi tényezőként is jelentkezik. A Nemzeti Megmentés Frontjának tagjai lettek azok a legismertebb ellenzéki személyiségek (Doina Cornea, Tőkés László), akik az elmúlt években a Ceaușescu-rendszert bíráló magatartásukkal teremtették meg politikai hitelességüket. A Fronton belül megindult erjedési folyamatot bizonyítja, hogy Doina Cornea alig egy hónap után kivált a testület munkájából.

A Nemzeti Megmentés Frontjának Ideiglenes Tanácsa december 22-én hirdette meg programját. Ebben hiteltett a Kommunista Párt vezető szerepének feladása, a többpártrendszer bevezetése, a szabad választások megtartása, valamint az emberi és a szabadságjogok (beleértve a kisebbségi jogokat is) helyreállítása mellett. Az első intézkedések egyikével az ország elnevezését Románia Szocialista Köztársaságról Romániára változtatták. Ezzel egyidejűleg számos hírhedt vált törvényt helyeztek hatályon kívül, többek között a terület- és településrendezésről, az abortusz tilalmáról szólót és az ún. szállásrendeletet. Megszüntették az energia-korlátozásokat és a benzinjegy-rendszert.

A többpártrendszer bevezetésével újjáalakultak a történelmi pártok. Ezek közül pillanatnyilag a „keresztény és nemzeti” alapon álló Nemzeti Parasztpárt rendelkezik jelentősebb tömegbázissal, mivel e párt az elmúlt években egy illegális ifjúsági szervezet működtetésével biztosította utánpótlását. A román történelemben szintén nagy hagyományokkal rendelkező Nemzeti Liberális Párt, amely az alkotmányos monarchiát tűzte a zászlajára, jelenleg viszonylag kis létszámú, elsősorban 1947 előtti párttagokból áll. A Romániai Szociáldemokrata Párt az emigrációból tért vissza, de – miután a Ceaușescu-rendszer kompromittálta a baloldali szocialista eszméket is – szintén nem képvisel tömeget.

Az újonnan megalakult politikai szervezetek közül – ezek száma február végére megközelítette a félszázat – az átmeneti korszakban egyensúlyozó szerepet tölthet be a Társadalmi Párbeszéd elnevezésű értelmiségi csoportosulás, amelynek több tagja is részt vesz a kormányban – többek között Andrei Pleșu művelődési, és Mihail Sora oktatási miniszter.

Az előző rendszer hívei igyekeznek átmenteni hatalmukat, és ezt az is lehetővé teszi számukra, hogy az államapparátus és a gazdasági irányítás – a legfelső vezetők kivételével – lényegében érintetlen maradt. A romániai átalakulás kulcskérdésévé vált, hogy a régi hatalmi apparátust mikor váltja fel egy új, amely szakmailag hozzáértő, politikai szempontból pedig a változások mellett elkötelezett emberekből áll. Az egyre radikalizálódó tömeg, amely évtizedek óta először tapasztalta meg erejét, sztrájkokkal és tüntetésekkel igyekszik kikényszeríteni a Ceaușescu-rendszerben kompromittálódott személyek eltávolítását.

A belpolitikai útkeresés folyamatában a január 12-i tüntetés tekinthető az első fordulópontnak. Ekkor a Front vezetői – a tömegek nyomásának eleget téve – elhamarkodottan törvényeket hirdettek ki az RKP törvényen kívül helyezéséről és a halálbüntetés eltörlésével kapcsolatos népszavazás megtartásáról. Később ezeket a törvényeket a Front Tanácsa – a teljes ülés határozata alapján – visszavonta. A kapkodás és a bizonytalanság azonban arra utalt, hogy a Front helyzete megingott, és hogy a politikai és gazdasági élet egészére kiterjedő hatalmát rövid időn belül meg kell osztania más politikai erőkkel.

A január 28-i – feltehetően egy puccsot előkészítő – tüntetés után a politikai kerekasztal-tanácskozásokon megállapodás született arról, hogy a Nemzeti Megmentés Frontja Tanácsának szerepét az Ideiglenes Nemzeti Egységtanács veszi át, amelyben 45 politikai alakulat – a Front Tanácsa, a politikai pártok, tömegszervezetek és nemzetiségek – képviselteti magát. Ezzel a kompromisszumos megállapodással a Nemzeti Megmentés

Frontjának Tanácsa lényegében elismerte, hogy Romániában kettős hatalom alakult ki; egyfelől az egyre csökkenő tekintéllyel és tömegbázissal rendelkező Front, másfelől a politikai pártok között. E lépéssel az is lehetővé vált, hogy a Front önálló pártként induljon a május 20-ára kiírt választásokon, amelynek tétje a valódi politikai erőviszonyok tisztázása lesz.

Az Európához való felzárkózás alapvető feltétele Románia számára az európai léptékű kisebbségi politika. A romániai fordulat megteremtette ennek előfeltételeit, hiszen – sok évtizedes gyűlölködés után – a románok és magyarok egymásra találtak és közösen vettek részt a diktatúra megdöntésében. Az eufória elmúltával, a belpolitikai helyzet stabilizálódásával együtt azonban ismét felszínre kerültek a nemzetiségi ellentétek, feléledt a román nacionalizmus. Jellemző a kialakult helyzetre, hogy a pillanatnyilag legjelentősebb tömegbázissal rendelkező Nemzeti Parasztpárt „az egységes román nemzetállam” talaján áll. Ezért nem támogatja nemzeti alapon szerveződő intézmények, csoportosulások megalakulását, és ellenzi a kulturális autonómia megadását. A régi beidegződések, a romániai magyar kisebbséggel szembeni bizalmatlanság tükröződik a Nemzeti Megmentés Frontja Tanácsának egyes ellentmondásos intézkedéseiben is (pl. az erdélyi magyar osztályok és iskolák visszaállításának kérdésében).

A Romániai Magyar Demokrata Szövetség, amely nemzeti és demokratikus alapon egyesíti a Romániában élő magyarságot, az önrendelkezési jog proklamálásával lépett színre. Ezt a jogot Románia területi egységének tiszteletben tartásával kívánja gyakorolni. Január 13-án közzétett szándéknyilatkozatából az is kiderül, hogy tagjai elfogadhatatlannak tartanak minden olyan értelmezést, amely szerint a magyarság jogainak gyakorlása „sértő lehet a román állam függetlenségére és szuverenitására, a román nép alapvető politikai érdekeire nézve”. E szándéknyilatkozat azt is leszögezi, hogy a Romániai Magyar Demokrata Szövetség nem akarja folytatni „a félmegoldások, a hátrányos egyezkedések és sorozatos lemondások

dások politikáját”, hanem független szervezetére támaszkodva „a politikai küzdelmek eszközeivel is érvényt szerez” meghirdetett jogaiknak. A nyilatkozat e része nyilvánvalóan arra utal, hogy az RMDSZ el akarja kerülni a Magyar Népi Szövetség sorsát, és nem kívánja magát egyetlen politikai párt mellett – ez esetben a Nemzeti Megmentés Frontja mellett – sem elkötelezni. Az önállóság megőrzése teszi csak lehetővé, hogy a Romániai Magyar Demokrata Szövetség hiteles politikai szerepet töltsön be.

A ROMÁN JOGRENDSZER

Az államszervezet

Az államhatalmi (Nagy Nemzetgyűlés, Államtanács, Köztársaság Elnöke) és az államigazgatási (Minisztertanács, minisztériumok és a egyes népgazdasági ágakat, ill. tevékenységi funkciókat irányító központi apparátusok) mellett sajátos helyet töltenek be az ún. „párt- és állami szervek”, amelyek vagy a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának és az Államtanácsnak vagy a Központi Bizottságnak és a Minisztertanácsnak alárendelve működnek, és az államigazgatási szervek felett állnak.

Helyi szervek a megyei, a bukaresti municipiumi és municipiumi, valamint a városi és a községi néptanácsok, ezek végrehajtó bizottságai, illetve hivatalai és a szakszervek. A helyi szervek a fővárosban kerületi szinten is működnek.

Vannak végül a közigazgatás területi beosztását követő szakigazgatási szervek (az ún. centrális alárendeltségű szervek), amelyek közvetlenül valamely központi államigazgatási szervnek vagy a minisztériumoknak vannak alávetve.

A köztársasági elnöki tisztséget az 1/1974. törvénnyel létesítették oly módon, hogy az Államtanács állandó (tehát nem elvonható) hatáskörének egy részét az Elnökre ruházták át. Az általános kérdésekben elvileg a Nagy Nemzetgyűlés, az operatív, de általános jellegű kérdésekben az Államtanács, míg az egyedi jellegű, de országos jelentőségű ügyekben az Elnök dönt. Az alkotmány kijelöli mindhárom szerv állandó hatáskörét, emellett megjelöli, hogy miben dönthet az Államtanács vagy az Elnök a Nagy Nemzetgyűlés ülései közötti időszakban. A három

szerv döntései azonos szintű jogforrások. Az Elnök a két másik szerv állandó hatáskörébe nem sorolt ügyekben a törvénnyel és a törvényerejű rendelettel azonos szintű jogszabályt alkothat.

Az 1965-ös alkotmány eredeti szövege kötelezővé tette, hogy a törvényerejű rendeleteket a Nagy Nemzetgyűlésnek utólag jóvá kell hagynia. Az elnöki intézmény bevezetésekor a szöveget módosították, hiszen analóg módon az elnöki jogszabályokat is alá kellett volna vetni valamilyen utólagos jóváhagyásnak. Hihetetlenül sok (1980-ban pl. 335) elnöki rendelet született, minden utólagos jóváhagyás nélkül.

Az Elnök „az ország védelme, a közrend vagy az állambiztonság biztosítása érdekében – sürgősség esetén – szükségállapotot hirdethet ki”. Korábban e jog a Nagy Nemzetgyűlést illette meg, amely pl. 1970 és 1974 között nem hirdetett ki szükségállapotot, az Elnök viszont 1974 és 1980 között többször is megtette.

Az Elnököt feljogosították, hogy az Államtanács és a Minisztertanács ülésein elnököljön. Ez azért nagy jelentőségű, mert e szervek a rangsorban alattuk állók döntéseit felülbírálnak. A közvetlenül alárendelt szervek „törvénysértő” aktusát érvényteleníthetik (az ún. generális klauzulák, ill. az általános megfogalmazások miatt bármit törvénysértőként kezelhetnek), a többiét pedig „cél-szerűtlenség” címén vonhatják vissza. Az üléseken elnöklő Köztársasági Elnök szerepét e területen nem lehet túlbecsülni.

Mindemellett az Elnöktől való személyes függést intézményesíti, hogy ő van feljogosítva az összes fontos (állami, gazdasági, személyi) döntés meghozatalára.

Az elnöki intézmény abszolutisztikus hatalmának érintetlenül hagyása vonzhatja a diktatórikus hajlamú aspiránsok hadát.

A Minisztertanács igen nagy létszámú testület, a miniszterek mellett tagja az 5–10 miniszterelnök-helyettes, az Állami Tervbizottság elnöke, a Tudomány és Technológia Országos Tanácsának elnöke, a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács elnöke, több miniszteri államtit-

kár, minisztériumi főosztályvezető és különféle társadalmi szervezetek (pl. a szakszervezetek) elnökei. A fluktuáció igen nagy volt, a leváltások és kinevezések sok esetben szervezeti változást is jelentettek. A magyar gyakorlattal szemben például az alkotmány nem szabályozza a minisztériumok és az országos hatáskörű szervek körét, ami könnyíti az átalakításokat, s egyúttal bizonytalansági tényező is. E „lebegtetés”-hez képest igyekeztek a különböző népgazdasági ágakat és funkciókat a központi államigazgatás szintjén is maximálisan különválasztani. 1981-ben például a 22 minisztérium között szerepelt Vegyipari, Erdőgazdasági és Építőanyagipari, Ipari Építkezési, Építésügyi, Bányaügyi, Kőolajügyi és Geológiai, Villamosságügyi, Turisztikai és Sportügyi, Vízügyi, Szállítás- és Távközlésügyi Minisztérium. Ezek mellett külön, a minisztériumokkal azonos jogállásban Állami Tervbizottság, Országos Vízügyi tanács, Atomenergiaügyi Állami Bizottság, Állami Árbizottság, Lakossági Ellátással és Szolgáltatással Kapcsolatos Tevékenységeket Egybehangoló és Irányító Tanács stb. is működött.

A „párt- és állami szervek” rendszere a párt és állam összeolvasztásának ideális, máshol nem létező konstrukciója. Komoly működési zavarok forrásaivá váltak, ugyanis a párttestületek közzé nem tett döntései a párt- és állami szerveken keresztül kötik az alájuk rendelt szinteket, amelyeknek ismeretlen normák alapján kell működniük. A párt- és állami szervek hatáskörei tisztázatlanok, ami párhuzamos tevékenységre vezet és szinte lehetetlenné teszi az alárendeltek eligazodását. E szervek maguk is szembekerülnek a bizonytalan helyzettel, amikor egy jogilag túlszabályozott közegben kellene az alájuk tartozó, különböző területeken működő szervek tevékenységét koordinálni, s az egymásnak ellentmondó rendelkezések közül kellene kiválasztaniuk a koordináció elvi alapját.

A néptanácsok választott szervek, s alig rendelkeznek döntési hatáskörrel. A negatív hatáskörelvonás, azaz a „törvénytörő” jogi aktusok érvénytelenítése, közvetlen felettes néptanácsuk jogosítványa, amely a felettes néptanács végrehajtó bizottságát illetve hivatalát is megilleti.

Ezzel a döntési jogkörök a testülettől az apparátus kezébe kerülnek. A néptanácsok és végrehajtó szervek a nem közvetlenül alárendelt szervek „célszerűtlen” döntéseit is érvényteleníthetik. A „célszerűtlenség” pedig még a „törvénysértésnél” is tágabb értelmezési lehetőségeket nyit. A központi államhatalmi, államigazgatási, párt- és állami szerveket a szabályozás a pozitív hatáskörelvonás jogosítványával is felruházta: egy helyi néptanács tevékenységébe konkrét, operatív módon is beavatkozhatnak, rákényszeríthetik egy döntés meghozatalára. Mindez a helyi államszervezetet tökéletesen függő helyzetbe hozza a hierarchiában felette állóktól.

A demokrácia csúcsteljesítményeként ünnepelték a „kollektív vezetés elvének” intézményesítését. (A kérdést a 20/1969. törvény rendezte először, majd a 76/1973. törvényerejű rendelet tette általánossá.) A szervezet vezetőjéből és tagjaiból döntéshozatali joggal felruházott kollektív testület hoznak létre, s ezzel mintha megosztanák a döntési jogot a vezető és a szervezet képviselői között. Csakhogy a vezető és a testület többsége közötti véleményeltérés esetén a kérdést a közvetlen felettes elé kell terjeszteni. Ehhez elegendő a vezető többiekétől eltérő véleménye, a kollektivitás elvét megtestesítő testület tehát minden cselekvési lehetőségét elveszíti.

A politikai és az állami hatalom integrálásának elemi szintje, hogy a különböző testületekben dolgozó párttagokat köti a pártfegyelem. A jogszabályok ezen kívül előírják, hogy bizonyos tisztségeket csak pártfunkcionáriusok tölthetnek be. A kollektív vezetés elve által vétójoggal felruházott vezetői tisztség tehát pártfunkcionárius kezébe kerül. Az integráció ennél is magasabb szintjén, a párt- és állami szervek rendszerében formálisan is összeolvad a két apparátus. A csúcson pedig a párt és az állam szervei együttesen lépnek fel, s közösen hozott döntésük – az állami szervek révén – kötelező érvényű. A párt vezető szerepének jogi intézményesítése azonban még ezen is túlmegy: a különféle jogszabályok jogforrási erővel ruházzák fel a pártkongresszus és a Központi Bizottság ha-

tározatait, amiket egyébként a Hivatalos Közlönyben (Bulletinul Oficial) is közzétesznek.

A vázolt szervezeti rendszernek van néhány olyan jellemzője, amely kényszerpályára állítja működését. Mint a létező szocializmusok mindegyikében, Romániában is szűkre szabott és teljesen szabályozott volt a polgárok mozgástere. E téren az energiakorlátozások, a jegyrendszer, a megyei önellátási rendszer erőltetése stb. csak a jéghegy csúcsát mutatják. Olyan mindennapi ügyeket is törvényi szinten szabályoztak, mint a megszólítás módja a magánérintkezésben és a hivatalokban. Ez a túlszabályozottság szükségképpen bénította a társadalom mindennapi életét és gyarapította az apparátusok létszámát, hiszen a „belbiztonság” kérdése a politikától függetlenül is központi jelentőségű volt, egyszerűen abból kiindulva, hogy minden új társadalmi jelenséget szabályozni és ellenőrizni kell.

Ezzel szorosan összefüggő kérdés, hogy mely szervezeti szint jogosult az új, eddig szabályozatlan jelenségeket jogi normával rendezni. A felülről építkező társadalmakban a központi szervek rendelkeznek általános hatáskörrel, a hierarchia alacsonyabb grádusain lévők csak olyan kérdésekben alkothatnak normát, amik rendezésére a központi vagy felettes szervek kifejezetten felhatalmazták. Ez egyrészt a társadalom önmozgása ellen hat, másrészt bénítja a változások irányába ható erőket is, hiszen meglehetősen időt igényel, mire egy jelenség olyan elterjedté válik, hogy a központi akarat szabályozásra érettnek minősíti. Harmadrészt ez a konstrukció, amelyben mindent a lehető legaprólékosabban szabályozni akarnak, kikényszeríti a különbözőségek felszámolódását.

A szabályozás e két sajátossága önmagában is elég ahhoz, hogy stagnáljon a társadalom, hogy a változatlanosság érték és az alkalmazkodóképesség erény legyen.

A különböző állami szervek hatáskörének már említett elvonhatósága, vagyis a döntések felülről való érvényteleníthetősége önmagában is a döntések felfelé áramlását segíti. Ráadásul a felettes szervek bármely konkrét kérdésben magukhoz vonhatják a döntés jogát. Így az egyet-

len értelmes magatartás a döntés továbbpasszolása, illetve ha ez végképp lehetetlen, akkor a felettes szerv szándékainak kipuhatólása. Románia a teljes bizonytalanság országa: nincs olyan norma, amely egyik pillanatról a másikra ne veszíthetné érvényét.

A központi akarat nemcsak a társadalom érdekszerveződését igyekszik meggátolni, de azt sem kívánja, hogy saját államapparátusán belül különérdekek létrejöhesse- nek, illetve ezek megszerveződhessenek. Az államszervezet kézbentartása pedig annál sikerebb, minél kevesebb egyéb apparátust kell kézbentartani. A törvényességi felügyeletet tehát nem szabad külön szervezetre ruházni, hiszen ez e szervezet önérdekének kialakulásával fenyeget.

A különböző előírások az egyes szervek hatáskörét úgy alakítják ki, hogy ügyeik egy része más szervek hatáskörébe is beletartozik. A hatáskörükben eljáró szervek ugyan- is egymásnak ellentmondó, de az alárendeltet egyaránt kötelező döntéseket hozhatnak, ilyen kényes helyzetben a probléma visszakerül a felettesekhez. A konfliktusok elkerülésére általában koordináló szerveket hoznak létre, amelyek azután ugyanilyen típusú konfliktusba kerülnek, ami újabb koordináló szervek létesítését teszi indokolttá. Végül a gigantikusra növesztett államapparátus áttekinthetetlen viszonyai megsokszorozódnak.

Az aprólékos túlszabályozottság szinte lehetlenné teszi az eligazodást a jogszabályok dzsungelében, s a dönteni hivatott szervek megint csak feletteseiktől várják az iránymutatást. A túlszabályozottság kiegészítője az ún. generális klauzulák rendszere: minden jogszabályban szerepelnek olyan megfogalmazások, amelyek a szabályozottság látszatát keltik egy új helyzetben is. Az általános megfogalmazások rendkívül tág teret nyitnak az értelmezésnek, a dönteni hivatott szerv tehát elbizonytalanodik, vajon felettese szerint is helyesen értelmez-e egy normát.

Hogy a társadalom ebben a rendszerben befolyásolhatná az államszervezet működését, teljesen illuzórikus. Ennek ideáltipikus formája a párt- és állami szervek rendszere, valamint a legmagasabb szintű párttestületek

döntéseinek jogforrási ereje: ezek esetében a döntéshozatalból a nem-párttagság definíciószerűen kizárt.

Mindezek következtében az államszervezet csak rutinszerű működésre alkalmas, nem képes igazodni a változó környezethez. Működése a pártvezetés, kisebb részben az állami vezetés intencióihoz igazodik, a központi akarat tehát az egyetlen cselekvő tényező. Alapelvvé válik a felettesek iránti lojalitás: helyesen dönteni, cselekedni csak a mindenkori felettes szerv és annak tagjai mindenkori igényeihez igazodva lehet. Így a rutinszerűen működő, bénult államszervezet egyúttal az önkény és kiszolgáltatottság intézményesülése is.

A gazdasági szervezet

A köztársasági érdekeltségű állami vállalatokat, államtanácsai törvényerejű rendelettel alapítják: a helyi érdekeltségűeket a helyi néptanácsok hozzák létre. A köztársasági vagy helyi érdekeltségű iparközpont középírányító funkciót lát el. (Ide tartoznak a kombinátok, a trösztök, az állami vállalat-, gyár- vagy üzemcsoportok, amelyek több termelő részleget, továbbá kutató, tervező, külkereskedelmi, anyagellátó, termékadási, adatfeldolgozó, káderképző és szolgáltatási egységeket fognak össze.) A vállalatokat a minisztériumok, az iparközpontok és a néptanácsok végrehajtó bizottságai irányíthatják.

A szövetkezeti gazdasági egységek fogyasztási szövetkezetek, valamint kisipari és mezőgazdasági termelőszövetkezetek. Az első kettő a megyei néptanácsok végrehajtó bizottságai, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek pedig a megyei Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Vezérgazdaságok alá rendelt „állami és szövetkezeti egységes agráripari tanácsok” alárendeltjei. A tsz-ek állami irányításának speciális eszközei a gépállomások, mivel csak ezek rendelkeznek gépekkel. A mezőgazdaság – ipari középírányító szervekhez hasonló – középszintű

szervezeti formája a szövetkezeti társulás: ezek egyik formája a szövetkezeteket koordinálja külön apparátus nélkül. A társulás felett is középírányítói jogkörrel rendelkezik a szövetkezetközi tanács. A tsz-ek tevékenységébe az agráripari tanácsok és a szövetkezetközi tanácsok egyaránt beleavatkozhatnak.

A tsz-ek mellett egyéb társulási formák létesítését is előírja a jogszabály. A nem szövetkezetesített helységeiben az egyéni termelők társulásokba tömörülnek. Ezek alá vannak vetve az állami és szövetkezeti agráripari tanácsoknak, ily módon az egyénileg gazdálkodó parasztok jelentős része is az állami tervgazdálkodás keretei között működik.

A gazdasági egységek mozgásteret rendkívül szűk. Tevékenységüket általános jelleggel szabályozhatja a Nagy Nemzetgyűlés, az Államtanács, a Köztársaság Elnöke, továbbá törvényben meghatározott körben a Minisztertanács. Az így létrejövő polgári, munkajogi, pénzügyi és államigazgatási szabályok behatárolják vagy esetleg kizárják a gazdaságosságot vagy társadalmi hasznosságot célzó önálló vállalati döntést.

A párt- és állami szervek közül a Gazdasági-Társadalmi Szervezési Tanács szabályozza az üzem- és munkaszervezés kérdéseit, Románia Legfelsőbb Gazdasági és Társadalmi Fejlesztési Tanácsa kezében összpontosulnak a műszaki fejlesztésre és a gazdaságosságra vonatkozó döntések. A Tudomány- és Technológiaügyi Országos Tanács a „műszaki haladás bevezetési tevékenység irányítását” végzi, a Gépgyártóipar és Kohóipar Profilírozását, Szakosítását és Kooperációját Egybehangoló Tanács pedig a „gépgyártóipar és kohóipar területén történő egybehangolás kérdéseiben” jár el. E több lépcsős hierarchiában a központi szervek az általános kereteket jelölik ki, a minisztériumok és a néptanácsok dolga, hogy tovább szabályozzák a működés feltételeit.

A vállalati törvény előírja, hogy a vállalat-létesítési okmányban meg kell határozni a „tevékenységi tárgyat”, azaz a tevékenységi kört. Bármiféle termékváltás a létesítési okmány módosítását teszi szükségessé, ami az alapító

szerv jogköre. Törvényerejű rendelet szabályozza a vállalatok és iparközpontok belső szervezeti felépítését, előírva, hogy milyen részlegeket kell, illetve lehet létesíteni. Meghatározták a vezetői és nem fizikai státuszok számát, amivel elérték, hogy a létszámbővítéshez új termelőrészt is létesíteni kelljen. Törvény szabályozza az ár- és díjszabás elveit. A hatósági árak megállapítására a gazdálkodó egységek csak nagyon szűk körben jogosultak, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek pedig egyáltalán nem.

A gazdaságirányító szervek jogai végképp illuzórikussá teszik a gazdasági egységek önállóságát. A tervlebontás szisztémája önmagában is szűkíti a mozgásteret. Az irányító szerv operatíván beavatkozhat a vállalat, szövetkezet működésébe, így pl. meghatározhatja a munka normázásának feltételeit, az alkalmazás feltételeit, átcsoportosíthatja a használt termelőeszközöket és anyagokat, felülbíráhatja a beszerzéssel és értékesítéssel kapcsolatos összes döntést, beleszólhat a munka- és üzemszervezés minden részletkérdésébe, a személyzeti ügyekbe, meghatározhatja az előállítandó termékek konkrét körét. S ha ez mind nem elég, egy generális klauzula („ellát a törvényben megállapított más feladatkört is”) segítségével más ügyekben is dönthet.

A vállalati önállóság illúzióját keltheti, hogy a román gazdasági intézményrendszer deklarált alapja az „önálló gazdasági-pénzügyi ügyvitel elve”. Jól mutatják ennek tartalmát a vállalati alapképzés és felhasználás szabályai. A vállalatok nyereségükből, ill. a felettes szervük kiutalásából többféle (gazdasági-fejlesztési, forgóeszköz, lakásépítési és szociális stb.) alapot képeznek. A terven felüli nyereséget azonban a felettes gazdaságirányító szervek elvonhatják és más gazdasági egységnek juttathatják. A tervezett veszteséget a költségvetésből fedezik. A nyereség elvonásának és a pótlólagos juttatás rendszerének szabályozatlansága a vállalati bevételek és kiadások között minden kapcsolatot megszüntet és fokozza a vállalat függését. A vállalatok majdnem költségvetési szervek: igaz ugyan, hogy kiadásaikat saját alapjaikból is finanszí-

rozhatják, de csak a lebontott terv keretei között, s a vállalatától befolyásolhatatlanul elvonható és más vállalatnak juttatható a megtermelt érték. Az alapképzés és felhasználás így technikai és nem gazdálkodási tevékenység.

Az ötéves és éves tervet a szervezeti rendszer egységeire (pl. minisztérium, iparközpont, vállalat), ágazatokra és területekre bontják. A hierarchia minden szintjén készítene tervjavaslatot, a végső változat a Gazdasági-Társadalmi Fejlesztési Tanács elé kerül, majd jóváhagyja a Nagy Nemzetgyűlés.

A terv a következő mutatókat tartalmazza: a globális ipari és mezőgazdasági termelés, ebből az állami mezőgazdasági egységek termelése, a név szerint megjelölt főbb ipari, mezőgazdasági termékek és termények mennyisége, az áruszállítás feladatai, a központosított beruházások értéke, az egyes népgazdasági ágakban az egy alkalmazottra eső termelékenység, a reálbér emelkedése az előző évihez viszonyítva, 1000 lei megtermelésére fordított maximális költség, az exportszállítások, valamint a kiskereskedelmi árueledések volumene és a lakásépítés.

A tervezés döntően természetes mutatókban történik. A tervmutatók szinte semmiféle önálló döntési lehetőséget nem hagynak a vállalatnak, az csak technikai döntéseket hozhat.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek tervét állami jóváhagyások kötik, és az agrár-ipari tanácsok bármikor beavatkozhatnak működésükbe. A gazdasági szerződésekről szóló törvény szerint ezek „szerepe szabályozni a termelés realizálását a megállapított mennyiségben, minőségben és határidőre, valamint a szocialista egységek közötti pénzügyi kapcsolatokat, a költségek és a többi gazdasági és pénzügyi mutatók betartásával, az egységes országos terv előirányzatainak megfelelően.” A szerződés pusztán technikai eszköz: kereskedni, beszerezni és értékesíteni csak ilyen konstrukcióban lehet és tartalmukba az irányító szervek beleszólhatnak.

1967-től erős centralizáció indult. Ekkor jöttek létre a középírányító funkciókat ellátó iparközpontok, egyre több szerv került a minisztériumok alárendeltségéből a

minisztertanácséba, vállalatok sora került minisztériumi irányítás alá, megszorodtak a vállalatösszevonások; olyan gazdasági egységek is állami irányítás alá kerültek, amelyek eddig ki tudták kerülni ezt az alávetettséget. Az ily módon megsokasodott feladatok ellátására speciális központi szervek születtek.

Mivel az irányítás az államszervezet funkciózavarai miatt akadozik, a gazdasági egységek mozgástere tágul, de piac híján működésüknek nincs közege. A bénultság tehát a kialakult termelési szerkezetet, berendezkedést, változatlan formában, a társadalmi szükségletek változásától függetlenül termeli újra.

Az állampolgári és szabadságjogok

A korszak román alkotmányai az 1936-os, ún. sztálini alkotmány másolatai. Az alkotmányban megfogalmazott alapelveket tehát a nemzetiségek és nemek közötti jogegyenlőség, a lelkiismereti jog, a munkához és a pihenéshez való jog, az anyagi biztonság, a tanulás, a személyi tulajdon joga, a személy, a magánlakás sérthetetlenségének elve, a levelezés és a telefonbeszélgetések titkosságának elve és az állammal szembeni védelem joga. Ugyanakkor olyan alapvető személyi szabadságjogok, mint pl. a lakóhely szabad megválasztása, még alkotmányos jogelvként sem fogalmazódnak meg. E jogok nem alanyi jogon illetik meg a polgárokat, a konkrét szabályozás pedig nagymértékben korlátozza, bizonyos esetekben nem létezővé teszi az alkotmányban deklaráltakat. A szabályozás filozófiája szerint az állampolgári jogok az állam eszközei arra, hogy az egyéneket aktuális céljai érdekében bármikor mozgósíthassa. Az 1948-as, az 1952-es, az 1965-ös alkotmány egyaránt deklarálja az állampolgárok jogegyenlőségét, a 18/1968. törvény, „a természetes személyek javainak ellenőrzéséről” viszont kimondja, hogy külön ellenőrző bizottság jár el a magas beosztású párt- és állami funk-

cionáriusok vagyoni ügyeiben, s maga az eljárás is csak államtanácsi ill. minisztertanácsi engedéllyel indítható meg.

Az alkotmányok külön rendelkeznek a nemzetiségi jogegyenlőségről. 1948-ban és 1952-ben deklarálták valamennyi együttélő nemzetiség teljes jogegyenlőségét a gazdasági, politikai és kulturális élet minden területén; minden szinten biztosították az anyanyelv szabad használatát és az anyanyelvi oktatáshoz való jogot, a nemzetiségi művelődés jogát könyv, újság, folyóirat és zeneműkiadás, továbbá a színházak révén; a nemzetiségek lakta területeken a nemzetiségi nyelvű közigazgatás és igazságszolgáltatás a nem nemzetiségi területeken pedig a tolmácsolás használat jogát. Az 1965-ös alkotmányból kimaradt az anyanyelv szabad használatának jogából „a magán- és társadalmi élet minden területén” kitétel. A nemzetiségi közigazgatás joga korábban akkor illette meg a lakókat, ha a „rajonban”, ezután akkor, ha a megyében élők többsége nemzetiségi. Az első két alkotmány alapján a nemzetiségi területek tisztviselőit anyanyelvű vagy a nyelvet és életmódot ismerő helyi lakosok közül kell kiválasztani, az új szabályozás már nem követeli meg, hogy a tisztségviselő helyi lakos legyen. Az 1965-ös szövegből kimaradt a területi egységek, így a Magyar Autonóm Tartomány, korábbi felsorolása. Közigazgatási-területi változtatások esetén tehát nem szükséges végigcsinálni az alkotmánymódosítás procedúráját. A telepítési politika mellett tehát a jogi szabályozás is szűkítette a nemzetiségi jogok gyakorlásának lehetőségeit.

Az 1965-ös alkotmány a nemek jogegyenlőségével foglalkozó szakasza egy sor, korábban deklarált jogot (a munkához, bérhez, pihenéshez, társadalombiztosításhoz való jogot, a sokgyermekes és egyedülálló anyáknak nyújtandó állami támogatást, a terhes nők védelmét) kihagyott egyedül a család és a gyermek védelmét biztosító szövegrészt tartotta meg. A szövegváltozás mutatja, hogy a család és a gyermek védelme fontosabb a nők jogainál.

A munkához való jogot nem általában deklarálják, hanem a Munkatörvénykönyv ruházza fel a munkavállalót

azzal a joggal, hogy „képeségeinek, szakmai felkészültségének és törekvéseinek” megfelelő munkát végezzen. Ezt az emberközpontú elvet teszi semmissé az általános munkakötelezettség és az állami munkaerőirányítás. Mindenki köteles munkaviszonyban állni, erre való alkalmasságát mindenki 30 napon belül köteles bejelenteni az állami munkaerőközvetítő intézményeknél, melyek széles körű jogokkal rendelkeznek, hogy a munkavállalót megkérdezése nélkül, vagy akarata ellenére munkába állítsák. A munkáltató meghatározott esetekben mondhat fel jogszerűen a munkavállalónak, ezek azonban olyan tágan vannak megfogalmazva, hogy bármi érthető alattuk; s a munkavállaló kiszolgáltatottságát csak erősíti az egyfokozatú jogorvoslati rendszer.

A pihenéshez való jogot is deklarálja az alkotmány, a Munkatörvénykönyv túlóráról szóló előírásai viszont illuzórikussá teszik e jog gyakorlását. A munkáltató ugyanis teljesen önkényesen dönthet túlóra elrendeléséről, s ugyanez a helyzet a szabadság igénybevételével kapcsolatos munkáltatói jogokkal.

A személyi tulajdonhoz való deklarált jogot két módon korlátozzák a jogszabályok. Egyrészt a lakásokról és üdülőről szóló 4/1973. törvény pl. a megszerzhető ingatlanok körének korlátozásával demonstrálja az állam törekvését, hogy a tulajdonszerzésbe bármikor beleszólhasson. Másrészt azokat a vagyontárgyakat, amelyek értéke és a törvényes jövedelem nagysága eltér egymástól – ha a tulajdonos nem tudja bizonyítani a vagyontárgy törvényes eredetét – még akkor is elkobozzák, ha a vagyonszerzés módja nem ütközik törvénybe.

A hatályos alkotmány a személyi szabadságjogok közül nem deklarálja a lakóhely szabad megválasztásának, az ország elhagyásának jogát, az élethez, a testi épséghez, a becsülethez és a jóhírnévhez való jogot. Nem azért, mert ezek alkotmányi megfogalmazását nem tartották fontosnak hanem mert közülük jó néhány – pl. a lakóhely szabad megválasztásának vagy az ország elhagyásának joga – egyáltalán nem létezik.

A személyi sérthetlenség deklarált elvével szemben az őrizetbevétel és a letartóztatás feltételei illetve az erre felhatalmazott szervek köre lehetővé teszik az állampolgár személyi szabadságának korlátozását vagy megszüntetését minden olyan alkalommal, amikor ezt a állam vagy valamely szerve indokoltnak találja. Talán e szabályok példázák legjobban, hogy az állampolgári jogok épp az állami mindenhatóságot írják körül.

Valamennyi személyi szabadságjogra érvényes tendencia, hogy szabályozásuk egyre alacsonyabb jogforrási szintre kerül, ami a deklarációtól függetlenül, egyre korlátlanabb mozgásteret biztosít az államnak.

Az állampolgári kötelezettségek közül az állampolgárság megszerzése és az ettől való megfosztás, valamint az útlevel-szerzés szabályozása felhatalmazza az államot, hogy belátása szerint „méltónak” minősítsen embereket. A közmunkakötelezettségbe pedig – azaz az ellenérték nélküli munkavégztetés fogalmába – a kötelező „robot” is beletartozik (a jogszabályok évi 6 nap kötelező közmunkát írnak elő).

Az „ideális román állampolgár” ismérveit a legmarhánsabban „A kommunista életmód és munka, a szocialista etika és méltányosság szabályai” fogalmazzák meg, amit az RKP XI. kongresszusa fogadott el, 1972-ben. E pártdokumentum nem jogszabály, ugyanakkor számos jogszabályban hivatkoznak rá, ami a jogforrások közé emeli. A határozat általános fogalmazásmódja a lehető legtágabb teret nyitja az önkényes értelmezésnek. E dokumentum vegytiszta formában hordozza a jogrendszert átható filozófiát. A társadalom célja a szocializmus és a kommunizmus elveinek megvalósítása. Az egyéni és csoportcélok részei a társadalmi céloknak, ezért az ezektől való eltérés csak negatív jelenség lehet. A helyes célokat a párt tűzi ki és végrehajtásukat minden életterületen ellenőrzi. Az egyén kötelessége ezekért önmaga teljes feladásával küzdeni, minden életmegnyilvánulását alárendelni a „nemes ügynek”, feladni „önző, kispolgári” vágyait, törekvéseit. Az „ideális román állampolgár” „kibékíthetetlen ellenfele kell, hogy legyen a kispolgári individua-

lizmusnak, mindazon törekvéseknek, amelyek a közösség általános érdekeit a maguk szűk, önző érdekeinek akarják alárendelni, azoknak, akik arra törekszenek, hogy minél kevesebbet nyújtsanak a társadalomnak, de minél többet kicsikarjanak belőle.” A szabályok a legintimebb szférára is kiterjednek: a „családi kapcsolatokat a szocialista erkölcsnek, a kölcsönös vonzalomnak és egyenlőségnek” kell áthatnia, a gyermekeket „szocialista szellemben” kell nevelni, s küzdeni kell az „erkölcstelen életmód” ellen.

A politikai rendszer

A társadalom részvételét a döntéshozatalban az alkotmányban deklarált kérvényezési jog és az ezt konkretizáló 1/1978. törvény biztosítja „a dolgozók javaslatainak, bejelentéseinek, panaszainak és kérelmeinek elintézésével kapcsolatos tevékenységről”. Az alkotmány szerint az állampolgárok „egyéni vagy társadalmi jogokra és érdekekre” vonatkozó ügyekben élhetnek e lehetőséggel. A törvény pedig arról beszél, hogy ez biztosítja a párt és az állam tömegekkel való közvetlen kapcsolatát. A szöveg tüzetesebb vizsgálata azonban fényt derít a turpisságra. A kérvényezési jog kompetenciakörét a „gazdasági-társadalmi” tevékenységeket illetően állapítja meg és szó sem esik az „állami-hatalmi-politikai” szféráról, vagyis a kérvényezési jogból kizárja a politikai ügyeket. Emellett csak a „gazdasági-társadalmi” tevékenység „tökéletesítéséről” beszél, vagyis a már meghozott döntések kiegészítésére, módosítására vonatkozik. Végül a „közérdek” a „társadalmi érdek” szinonimája, nincs tehát tere a kisebb csoportok, közösségek érdekérvényesítésének.

Az állampolgár három formában vehet részt az államügyek intézésében.

Szavazati jogával élve néptanácsi és nemzetgyűlési képviselőket választ. A jelöltállítás joga csak a Szocialista

Demokrácia és Egység Frontját illeti meg, s bár tartanak jelölógyűléseket, ezek szavazati aránya nem kötelezi a Frontot. Az egyes jelöltekkel kapcsolatos állampolgári kifogásokat a Front irányította testület tárgyalja, az eredmény tehát nem lehet kétséges.

A visszahívás intézményét is ismeri a törvény, de kezdeményezése egyrészt szabályozatlan, másrészt a választókerület döntése nem kötelezi a Nagy Nemzetgyűlést vagy az érintett néptanácsot.

A harmadik lehetőség a részvételre, hogy a néptanácsi képviselők kötelesek tájékoztatni választóikat. Ez azonban formális: a választóknak semmilyen eszköz nem áll rendelkezésére kívánságaik kikényszerítésére, mivel visszahívni nem tudják a képviselőt, az új választásokon pedig úgyszólván csak a Front jelöltje kerülhet be a néptanácsba.

„Fogyasztóként” az állampolgár kétféleképpen gyakorolhatja részvételi jogát. Az Egység Frontján belül létrehozott bizottságok „az állami és szövetkezeti egységekben a lakosság ellátásával és kiszolgálásával kapcsolatos tevékenységeket, a munka- és szociális-kulturális feltételeket” ellenőrzik. E bizottságok összetétele teljesen bizonytalan, csak észrevételeket tehetnek, érdemi intézkedésre a „gazdasági és társadalmi tevékenység munkáellenőrzési tanácsai” jogosultak, amelyek párt- és állami szervek, tagjaik tehát funkcionáriusok. A „dolgozók ellenőrzése” politikai természetű kérdésekre egyébként sem terjed ki. „Szülői állampolgári bizottságokat” az oktatási intézményekben hoztak létre a 362/1976. törvényerejű rendelettel, mely a bizottsági tagság kritériumait is megállapítja.

„Termelőként” az állami szocialista egységek dolgozói a dolgozók vagy a dologozók képviselőinek közgyűlésein; az iparközpontokban létesített dolgozók tanácsaiban, illetve a vállalatoknál működő dolgozók bizottságaiban vehetnek részt munkahelyük ügyeinek intézésében. A közvetlen részvétel intézményei a vállalati stratégiáról nem dönthetnek, csupán a „tanácsok” és „bizottságok” döntéseit szentesíthetik. A jogszabály lehetővé teszi, hogy a taná-

csak illetve bizottságok az e „kollektív vezető szervek rendelkezésére álló megoldási lehetőségekkel” meg nem oldható problémákat továbbítsák felettes szerveikhez. Ha pedig az intézmény vezetője nem ért egyet a többségi véleménnyel, ez önmagában is elegendő, hogy a vitatott kérdés a felettes szerv elé kerüljön.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek közgyűlésének sajátos módon van önálló hatásköre. A megyei mezőgazdasági igazgatóságok és a megyei agrár-ipari tanácsok azonban bármely szövetkezeti döntést megsemmisíthetnek. A vezetőséget a termelőszövetkezet tagsága nyílt szavazással választja, így nem érvényesülhet a tagok akaratára.

A „termelői” részvétel igazi fóruma az Ipari, Építőipari és Szállítási Dolgozók Kongresszusa és a „szocialista mezőgazdasági egységek vezető tanácsainak és az egész parasztságnak a kongresszusa”. Az elsőként említett kongresszus állandó testülete a Dolgozók Országos Tanácsa, a mezőgazdasági kongresszusé pedig az Országos Mezőgazdasági Tanács. A kongresszus illetve az országos tanács alatt hatáskörrel nem rendelkező, szövetségekből, tanácsokból, kongresszusokból, bizottságokból, gyűlésekből álló, bonyolult szervezetrendszer épült ki.

A politikai szervezeti intézményrendszer központi eleme az – egy sor állami funkciót is átvevő – párt. A párt vezető szerepe a szakmai alapon szervezett, korporatív szakszervezeti rendszerben is érvényesül: a pártfunkcionáriusok részt vesznek a szakszervezet vezető testületeiben. A szakszervezetek elvileg megfogalmazhatnának szakmai érdekeket, de a tizenegy ágazati szakszervezetnek kizárólag központi szervei vannak, csak a szakszervezeti szövetség rendelkezik területi szervekkel. Bár a szakszervezetek „részt vesznek a gazdasági-társadalmi élet” irányításában, nemhogy vétőjoguk, de még véleményezési joguk sincs a döntésekkel kapcsolatban. Így, ha esetleg megszerveződnenek is a szakmai érdekek, jogilag lehetetlen ezek érvényesítése. A társadalmi- és tömegszervezetek másik két csoportjának: az elvileg érdekvédelmi feladatot is ellátó szervezeteknek (pl. az Együttélő Nemzeti-

ségek Dolgozóinak Tanácsa) és a speciális szakmai tevékenységet szervező intézményeknek (pl. Orvostudományi Társaságok Szövetsége) egyáltalán nincs lehetőségük törekvéseik érvényesítésére. A Szocialista Demokrácia és Egység Frontja pártirányítás alatt álló „csúciszerv”, amely az összes létező szakszervezetet, társadalmi- és tömegszervezetet integrálja, sőt a „falusi bizottságok” révén a szervezeten kívüli állampolgárokat is bekapcsolja. Tevékenységét a „párt útmutatásainak megfelelően” fejezi ki. A Front legfelső szerveibe van beépítve az utolsó szűrő a partikuláris érdekek megfogalmazódásának megakadályozására: A Front Tanácsának végrehajtó hivatala kezébe adták a Front kiadói és sajtótevékenysége feletti ellenőrzés összes jogosítványát.

Az alkotmány garantálja a szólás-, a sajtó-, a gyülekezési- és felvonulási szabadságot. E két utóbbi gyakorlását alsóbb szinten nem szabályozzák, de a jogalkotó amúgy is csak a rendszert támogató megmozdulásokra gondolt. A sajtó és a könyvkiadás lojalitását többszörösen biztosítja a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács (amely párt- és állami szerv) széles hatásköre, illetve a kiadványok tartalmára vonatkozó tilalmi előírások elasztikus megfogalmazása. A rádió és a televízió közvetlenül az RKP Központi Bizottságának és a Minisztertanácsnak van alárendelve.

*

Ha Románia 1944 utáni történetét a regionális fejlődés felől közelítjük meg, a társadalomszervezetet, a gazdaságfejlődést, a nyilvánosságot, a jogtörténetet vizsgálva egyaránt arra a következtetésre jutunk, hogy a keleties típusú társadalomfejlődés, ill. a szocialista berendezkedésnek ehhez igazított formája állította kényszerpályára az országot, s a kimozdulás esélyeit e keleti kényszerpályáról csak szkeptikusan szemlélhetjük.

1989 második felében a „létező szocializmus” országokban politikai jelszóvá vált a „rendszer váltás”. A jelek arra utalnak, hogy Romániában szó sincs ilyesmiről. A

romániai rendszer részletesebb bemutatását követően indokoltnak tűnik összefoglalni leglényegesebb sajátosságait. Ezek érintetlenül hagyása esetén a román forradalom csupán a kondukátort távolította el, de az ország működésmódja ugyanolyan marad, mint a klán uralma idején volt.

1. 1944 után a jogot nem a társadalmi viszonyok normatív általánosításának tekintették, hanem társadalomalkító eszköznek. Emiatt az érvényes jog állandóan változott, tökéletes bizonytalanságot teremtve: nem volt mihez igazodni. A többi kelet-európai rendszertől minőségileg különböztette meg a román berendezkedést, hogy míg az előbbieknél a különböző kérdések jogi szabályozása teret hagyott a manőverezésnek, s e manőverezést csak a politika zárta ki, addig Romániában a politikai akarat és a jogi szabályozás teljesen lefedte egymást. A mozgásteret a jogi szabályozás megszüntette és kényszerpályára terelte a társadalom életét.

2. Románia megvalósította a párt és az állam jogilag szabályozott intézményes összeolvasztását. Az állammal összeolvadt párt bármelyik párt lehet, a struktúra a társadalomtól elválasztott politikai akaratképző elitet olyan helyzetbe hozza, ahol akaratát közvetlenül tudja állami eszközökkel érvényesíteni. Ezt az elitet történetesen – és nem véletlenül – RKP-nak hívták, de helyére léphet a Nemzeti Megmentés Tanácsa vagy bármelyik más szervezet is.

3. Nincsen olyan állami, gazdasági, politikai, társadalmi- vagy tömegszervezet, amely elvonhatatlan hatáskörrel rendelkezne. A „felettes” szervek tömegéből bármelyik bármikor beleavatkozhat egy szervezet működésébe, két felettes adhat egymásnak ellentmondó instrukciókat. Ennek következményeként a döntéseket áthárítják a felettes szervekre, vagyis a döntéshozatal centralizálódik; a magatartás zsinórmértékévé a mindenkori felettes mindenkori akarata válik. E jelenséget az „abszolutisztikus anarchia” kifejezéssel jellemezhetjük.

4. Az állampolgári jogok a politikai akarat pusztá eszközei. Nem azt a területet jelölik ki, ahol az egyén védett

a magánszférájába való bármiféle beavatkozástól; épp ellenkezőleg, ezek az állam jogai, hogy polgárait mozgósíthassa, utasíthassa, kényszeríthesse.

5. Minden olyan ponton, ahol megjelenhetnének plurális érdekek, a szisztéma intézményesen kizárja ennek lehetőségét. A legjobb példa erre a nemzetiségi probléma kezelése: a nemzetiségi érdek plurális érdek, ezért elnyomandó. A tradicionális nacionalizmus helyet adott az új típusú, „szocialista nacionalizmusnak”.

A „rendszerátalakítás”-nak, az új forradalmi jogalkotásnak a jogrendszer egészét kellene felszámolnia és minőségileg új szisztémát kellene létrehoznia ahhoz, hogy Románia európai országgá váljon, ilyen készség meglétére azonban pillanatnyilag semmi sem utal.

JEGYZETEK

Réti Tamás: A román tervgazdaság kialakulása
1944–1956

- * Megjelent: *Medvetánc*, 1987. 2.
- ^{1.} Malinschi, V. – Moldovan, R. – Rausser, V.: *Industria Romîniei 1944–1964*. Bucureşti, 1964. 20. 25. 207. o.
  - ^{2.} *Statistisches Taschenbuch 1941*. Bukarest, 1941. 181–183. o.
  - ^{3.} Marguerat, Ph.: *Le IIIe Reich et le pétrole roumain 1938–1940*. Geneva, 1977. 29–35. o.; Iovanelli, M.F.: *Industria Românească 1934–1938*. Bucureşti, 1975. 84–85. o.
  - ^{4.} Pearton, M.: *Oil and the Romanian State*. London, 1971. 245–260. o.
  - ^{5.} Puia, L. et al.: *Istorie Economică*. Bucureşti, 1979. 372–374. o.
  - ^{6.} *u.o.* 376. o.; Russu, Al.: *Problema Fierului în Industria Românească*. Probleme Economice, 1948. 46–51. o.
  - ^{7.} *Memoire sur les Possibilités de Travail de l'Industrie Pétrolifère*. Monitorul Petrolului Roman, March-April, 1945. 67–68. o.
  - ^{8.} Kritizesco, C.C.: *La Monnai Roumaine pendant la Guerre de 1944–45*. Bulletin d'Information et de Documentation, Banque Nationale de Roumaine. July-September, 1946. 123. o.
  - ^{9.} *Memoire...* id. hely, 67. o.
  - ^{10.} *Statistica Agricola A României. Vol V. Inventarul Agricol în Anul 1945*. Bucureşti, 1947. 25. o.
  - ^{11.} Wolff, R.L.: *The Balkans in our Time*. Cambridge/Mass., 1974. 344. o.
  - ^{12.} Spulber, N.: *The Economics of Communist Eastern Europe*. London, 1975. 190–193. o.
  - ^{13.} Pearton, M.: *i.m.* 281. o.

- ¹⁴ A románok angol-amerikai érdekeltségű olajtelepekről fizetik jóvátételüket, Új Magyar Központi Levéltár (UMKL), a párizsi békeelőkészítő tárgyalások anyagai: 60-IV. 132.148. o.
- ¹⁵ *Ministerul Finanțelor, Expunere de Motive la Bugetul General al Statului pe Exercițiul 1947-1948.* București, 1947. 33. o.
- ¹⁶ *Leciții in Ajutorul Lelor Care Stuaza Istoria P.M.R.* București, 1968. 524–530. o.
- ¹⁷ Gheorghiu-Dej, Gh.: *Cikkek és Beszédék.* Bukarest, 1951. 59–62. o.
- ¹⁸ Curteanu, M.: *Sectorul de Stat în România anilor 1944–1947.* București, 1947. 106. o.
- ¹⁹ *Rapport du Conseil d'Administration à l'Assemblée Générale Ordinaire des Actionnaires du 17 Février 1946.* Bulletin d'Information et de Documentation, Banque Nationale de Roumaine. Jan-March, 1946. 5-11. o.
- ²⁰ *Cunsum Bulletin (Közgazdasági Információk),* Arad, 1945.
- ²¹ Alcsandrescu, I.: *Economia României în primii ani postbelici, 1945–1947.* București, 1986. 169. o.; Alexandrescu, I.: *Colaborarea forțelor democratice de stînga cu gruparea liberală burgheză tătăresciană în guvernul dr. Petru Groza.* Revista de istorie, 28:2 (1975). 217–239. o.
- ²² Jelentés dr. Vermes Iván, a Magyar Nemzeti Bank főellenőrének 1947. februári bukaresti útjáról. UMKL, a párizsi békeelőkészítő tárgyalások anyagai, MNB-RNB kapcsolatai 1947–1948 4. doboz, 39. o.
- ²³ UMKL, 60-IV.131 317-318, 449. o.
- ²⁴ Puia, I.: *i. m.* 408. o.
- ²⁵ Constantinescu, M.: *Lupta pentru stabilizare.* Probleme Economice, 1–2 (1948). 12–22., 13–20. o.
- ²⁶ *Consiliul Superior Economic: Evoluția Economiei Românești. Supliment trimestrial.* Probleme Economice, 4 (1948). 5–32. o.
- ²⁷ Lupu, M.: *Naționalizarea băncilor în R.P.R.* Probleme Economice, 11 (1958). 47–57. o.
- ²⁸ A gyáripar helyzete Romániában. A magyar Külügyminisztérium Archívuma, Bukaresti követségi jelentések. 1947. jan. 11. 378/47.
- ²⁹ Sonea, G.: *Naționalizarea principalelor mijloace de producție în România, 11 iunie 1948.* București, 1968. 50. o.
- ³⁰ *Romániai Magyar Szó,* 1948. szeptember 18.
- ³¹ *Anuarul Statistic Al R.P.R 1957.* București, 1957. 80. o.

32. Gheorghiu-Dej, Gh.: *i. m.* 122. o.
33. A román földreform Erdélyben, 1946. január 3., UMKL 61-IV. 140–16–23. o.
34. Roberts, H.L.: *Rumania: political Problems of an Agrarian State.* New Haven, 1951. 297–298. o.
35. *Ministerul Finanțelor, Expunere de Motive...* id. kiad. 329–336. o.
36. *Romániai Magyar Szó*, 1948. szeptember 23.
37. *Felszámoltuk a földesúri szabotázs fészkeit.* *Romániai Magyar Szó*, 1949. március 5.
38. A.A. Sevjakov: *Otnoshenija medhu Szovjetszkim Szozuzom i Ruminiej, 1944–1949.* Moszkva, 1985. 248. o.
39. *u. o.* 175. o.; Archives du Ministère des Affaires Étrangères (Paris), a bukaresti francia követségek jelentései. 1945–1947. 45–56. o.
40. Jordan: *Romanian Oil.* 291. o.
41. *Captive Rumania: A Decade of Soviet Rule.* (ed.: Cretzianu, A.) New York, 1956. 54. o.
42. Jánossy Ferenc: *A gazdasági fejlődés trendvonala és a helyreállítási periódusok.* Budapest, 1966. 72. o.
43. La Roumaine 17ième République Soviétique? Archives du Ministère des Affaires Étrangères (Paris), a bukaresti francia követség jelentése. 1948. június 5.
44. *Lecții in Ajutorul...* id. kiad. 593. o.
45. UMKL 60-IV. 131. 446. o.
46. Ionescu, G.: *Communism in Rumania 1944-1962.* Oxford, 1964. 214. o.; Fischer-Galați, S.: *Twentieth Century Rumania.* New York, 1970. 120–125. o.
47. *A párt szüntelen erősítéséért.* *Romániai Magyar Szó*, 1952. június 4.
48. *Nicolae Ceaușescu elvtárs beszéde a fővárosi pártaktíva gyűlésen.* Előre, 1968. április 28.
49. Robotos Imrével, a *Romániai Magyar Szó* egykori főszerkesztőjével készített interjú. Budapest, 1987. január.
50. A Magyar Külügyminisztérium Archívuma. Bukaresti követségi jelentések, 1949. január, 97/49.

51. A román tervgazdaság helyzete, A magyar Külügyminisztérium Archívuma 382/49.
52. *Investiții-Construcții in Republica Socialista România, Culegere de date statistice.* București, 1966. 96. o.
53. *Anuarul Statistic Al R.P.R. 1957.* București, 1957. 147. o.
54. Gaston Marin, Gh.: *Ajutorul Economic al U.R.S.S. in Construirea Socialismului in Țara Noastra.* Probleme Economice, 1957. 10. 117–129. o.
55. *Investiții-Construcții.* id. kiad. 96. o.; *Anuarul Statistic Al R.P.R. 1957.* id. kiad. 149.0.; Fülöp M.: *Gazdaságpolitika és gazdasági mechanizmus Romániában 1945–1978.* (kézirat) 1979. 10–11. o.
56. Montias, J.M.: *Economic Development in Communist Romania.* Cambridge/Mass., 1967. 35. o.
57. *Anuarul Statistic,* 1957. 60–63. o.
58. *Soviet Satellites Rearmament.* The Economist, 1951. június 13., *Illegal Rearmament.* The Economist, 1951. január 13.
59. *Anuarul Statistic,* 1957. 147–175. o.
60. Réti T.: *Soviet Economic Impact on Czechoslovakia and Romania in the Early Postwar period: 1944-1956.* Washington, 1988. Occasional Papers, 11. 6. o.
61. *Romániai Magyar Szó,* 1951. október 31.
62. Puia, I.: *Mic Dicționar Pentru Tineret de Istorie a Economiei Românești.* București, 1988. 376–378. o.
63. La Documentation Française, Articles et Documents (Paris), No. 2156. 1951. május 23.
64. *Vnyesnyaja Torgovlja SzSzSzR.* 1966. 64–65., 142–153. o.
65. *u. o.* 118–123. o.
66. *u. o.* 128–129. o.; Gaston Marin, Gh.: *i.m.* 117–129. o.
67. Gheorghiu-Dej, Gh.: The Present Stage of Class Struggle in Romania, in: *For Lasting Peace, for a People's Republic.* 1950. április 9.
68. *A Román Munkáspárt Központi Vezetőségének határozata a kollektív gazdaságok létesítése és a mezőgazdasági társulások terén végzett munkáról.* Romániai Magyar Szó, 1951. szeptember 19.; *Vasile Luca elvtárs beszéde Románia felszabadulásának 7. évfordulóján tartott díszgyűlésen.* Romániai Magyar Szó, 1951. augusztus 26.

- ^{69.} Luca, V.: *Javítsuk meg a város és a falu közti árucserét*. Romániai Magyar Szó, 1950. július 19.
- ^{70.} Kiritzesco, C: *Sistemul Bănesc al Leului și Precursorii lui. Vol III. Institutul de Cercetări Economice, București, 1971, 267. o.*
- ^{71.} Montias, J.M.: *i.m.* 32. o.; National Archives Washington D.C., Diplomatic Branch, Rumania, 866. 13/1-2952. Jan. 29, 1952. Box 5328.
- ^{72.} A Magyar Külügyminisztérium Archívuma, 13012/53, Romániai követségi jelentések.
- ^{73.} *Hazánk felszabadulásának 9. évfordulója. Dej elvtársnak, az RNK Minisztertanácsa elnökének és az RMP főtitkárának beszéde*. Romániai Magyar Szó, 1953. augusztus 25.
- ^{74.} A Magyar Külügyminisztérium Archívuma, 13012/53.
- ^{75.} *Anuarul Statistic*, 1965. 384-385. o.
- ^{76.} Beszélgetés a Román Állami Tervbizottság munkatársával. A Magyar Külügyminisztérium Archívuma, 11998, 1954. december 22.
- ^{77.} Gh. Gheorghiu-Dej: *Jelentés a párt II. kongresszusán az RMP Központi Vezetőségének tevékenységéről*. Előre, 1955. december 24.
- ^{78.} *Szovjet-román közlemény a szovjet-román vegyestársaságok szovjet részeseedésének átadásáról a román Népköztársaságnak*. Előre, 1954. szeptember 25.
- ^{79.} *Rumanian National Committee, Comments on the Study: Economic Development in Rumania*. New York, United Nations 1961–62, 5. o.
- ^{80.} *Chivu Stoica elvtárs rádióbeszéde a román–szovjet tárgyalások eredményeiről*. Előre, 1956. december 9.
- ^{81.} *Szovjet kormánynyilatkozat*. Előre, 1956. december 31.

Hunya Gábor: A Ceaușescu-korszak gazdasága

- ^{1.} Ehhez felhasználtam Pataki István tanulmányát in: Hunya G. (szerk.): *Románia a szélsőséges eset*. MTA Világgazdasági Kutató Intézet, 1987.; továbbá Csizmadia M. – Ehrlich É. – Pártos Gy.: *Az infrastruktúraellátottság mérésének és nemzetközi összehasonlításának módszere*. (kézirat) MTA Világgazdasági Kutató Intézet, 1985.; Csizmadia M. – Ehrlich É. – Pártos Gy.: *Infrastruktúra a „válságos évtizedben”*. Közgazdasági Szemle, 1984. 7–8.

2. A téma kifejtését lásd Montias, J.M.: *Economic Development in Communist Romania*. Cambridge/Mass, 1967.; valamint *KGST: A nemzetközi munkamegosztás alapelvei*. 1962. június
3. *Scînteia*, 1964. április 26.
4. Lásd még Mizsei K.: Románia iparosítási stratégiája 1953–1975. in: Hunya G. (szerk.): *i.m.*
5. Nyugati becslések összesítése alapján Snell, E.M.: *Eastern Europe's Trade and Payments with the Industrialised West*. in: Joint Economic Committee: *Reorientation and Commercial Relations of the Economies of Eastern Europe*. Washington, 1974. 718. o.
6. *A Román Kommunista Párt Központi Bizottságának Irányelvei a nemzetgazdaság vezetésének és tervezésének tökéletesítésére, Románia szocialista fejlődésének új szakasza feltételeinek megfelelően*. Bukarest, 1967. A téma részletes ismertetését lásd Soós K. A.: A gazdasági mechanizmus változásai az 1960-as évek közepe óta. in: Hunya G. (szerk.): *i.m.*
7. *Probleme Economice*, 1974. 4.
8. *A Román Kommunista Párt országos konferenciája 1972. július 19–21*. Bukarest, 1972.
9. Bauer T.: *Beruházás, tervezés, ciklusok*. Budapest, 1981. 261. o.
10. Ennek fényében túlzott általánosításnak tűnik Jackson azon állítása, hogy a román vezetés mindig is érzéketlen volt a fizetési mérleg problémáira. Jackson, M. R.: *Romania's debt crisis: Its causes and consequences*. In: *Eastern European Economies: Slow Growth in the 1980s*. Vol. 3. Joint Economic Committee: Congress of the United States, 1986.
11. *Romania, Economic Memorandum*. IMF, 1983.
12. Tsanis, A. – Pepper, R: *Romania: The industrialization of an agrarian economy under socialist planning*. Baltimore, 1979. 309. o.
13. Marosi B.: *Sújtólégben – rezesbandával (Zsilvölgyi riportok)*. Bukarest, 1979.
14. *Romania, Economic Memorandum*. IMF, 1983.
15. *Euromoney*, 1981. november
16. Jackson, M. – Brada, J.: *Romania: Crisis or Turning Point. Wharton Centrally Planned Economies Service, Special Report*. Washington, 1981.

- ¹⁷. A tényezőket még összetettebbeknek látjuk, mint Jackson, M.: *Inflation und Depression: der Preis des rumänischen Nationalismus*. Europäische Rundschau, 1986. 4.
- ¹⁸. *Scînteia*, 1982. augusztus 19.
- ¹⁹. Románia 1985-re közölt legutóbbi részletesebb statisztikát, az 1986-os adat forrása: *Directions of Trade Statistics*. IMF, 1986.
- ²⁰. A külgazdasági kapcsolatok 1988. évi állásáról és az abból levonható következtetésekről lásd Hunya G.: *A gazdasági stabilizáció feltételei Romániában*. Közgazdasági Szemle, 1989. 2.
- ²¹. Vö.: Jackson, M.: *Inflation und Depression: der Preis des rumänischen Nationalismus*. Europäische Rundschau, 1986. 4. és Hunya G.: *A gazdasági stabilizáció feltételei Romániában*. Közgazdasági Szemle, 1989. 2.

További felhasznált irodalom

- Almási K.: *A magyar-román gazdasági kapcsolatok 30 éve*. Külgazdaság, 1975. 7. 499–503. o.
- Bárd J.: *Az újratermelés feltételei Romániában 1959–1967*. (Egyetemi doktori értekezés)
- Fisher-Galați, S. (szerk.): *Twentieth Century Romania*. New York, 1970.
- Fülöp M.: *A román gazdaság két évtizedes fejlődése 1956–1976*. (Egyetemi doktori értekezés)
- Gilberg, T.: *Modernization in Romania Since World War II*. New York, 1975.
- Grigorescu, C. (szerk.): *Eficiență și creștere economică*. București, 1972.
- Hunya G.: *Románia iparosításának regionális kérdései*. Budapest, MTA VKI TTSZ, 1980.
- Iftinka, G.K. (szerk.): *Novaja szisztéma rukavodsztna narodnium hozjajsztvom SZRR*. Moszkva, 1971.
- Moszin, L.Sz. (szerk.): *Novoje v planirovanii i upravlenii narodnium hozjajsztvom v SZRR*. Moszkva, 1973.
- Nelson, D.N. (szerk.): *Romania in the 1980s*. 1981.
- Papp J.: *A gazdaságirányítás továbbfejlesztése Romániában*. Bankszemle, 1973. 7. 24–27. o.
- Shafir, M.: *Romania. Politics, Economics and Society*. London, 1985.

Totu, I. V. (szerk.): *Progresul economic in Romania 1877–1977*. București, 1977.

Hunya Gábor: Az élelmezési válság okai

1. *A magyar mezőgazdaság európai összehasonlításban*. Budapest, KSH 1985.
2. Welzk, S.: *Entwicklungskonzept Zentrale Planwirtschaft – Paradigma Rumänien*. Saarbrücken, 1982.
3. *Az RKP országos konferenciája – A KB politikai jelentése*. Bukarest, 1945.
4. A RMP KB és a RNK MT határozata a gép- és traktorállomások munkájának megjavításához szükséges intézkedésekről. in: *Az RMP Központi Vezetőség határozata az 1949. március 3–5-i plenáris ülésén*. Bukarest, 1949.
5. Turnock, D.: *An economic geography of Romania*. London, 1974.
6. *Czapos Ferenc begyűjtési miniszterhelyettes nyilatkozata*. Előre, 1957. január 11.
7. *A szerződés-kötések és felvásárlások előnyeiről*. Bukarest, 1957.
8. *Dezvoltarea Agriculturii*, Bukarest, 1961. 37. o.
9. Montias, J. M.: *Economic development in communist Rumania*. Cambridge/Mass., 1967.
10. *Dezvoltarea Agriculturii*, Bukarest, 1961. 37. o.
11. Czier A.: *Melléküzemek szervezési alapelvei a kollektív gazdaságokban*. Korunk, 1959.9.
12. Montias, J. M.: *i.m.* 119–120. o.
13. *u.o.* 121. o.
14. 59/1974. törvény a földalapról
15. Miculescu, A.: *A mezőgazdasági termelés koncentrációja és szakosítása*. Bukarest, 1975.
16. A társulások formáit, azok alapszabályát ismerteti: Cseres T.-né: *Termelési szövetkezés Romániában*. Budapest, 1980.

17. Popova, L.: *Szövetkezeti egyesülések Romániában.* Ekonomika Szelszkogo Hozjajstva, 1978. 8. 98–100. o.
18. *Fórum*, 1982. március
19. *Országos mezőgazdasági konferencia, 1982. augusztus 20.* Előre, 1982. augusztus 22.
20. RKP KB konferenciája, 1978. február 1.
21. 32/1980. államtanácsi rendelet
22. RKP KB konferenciája, 1979. február 1.
23. Törvényerejű rendelet. *Előre*, 1982. január 9.
24. Ceaușescu beszéde, 1966. március 7.
25. Welzk, S.: *i.m.* 480–481. o.
26. *Falvak Dolgozó Népe*, 1969. 18.
27. Miculescu, A.: *A mezőgazdasági árak a költségarányos árrendszerben.* Revista economică, 1982. 5.
28. RKP országos konferenciája 1967. december 6.
29. RKP KB ülése 1965. november 11–12.
30. König, M.: *Vezetés a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben.* Korkunk, 1968. 3.
31. Összehasonlító elemzését lásd: Wädekin, K-E.: *Agrarian policies in communist Europe: A critical survey.* Hága-London, 1982.
32. Ceaușescu beszéde az RKP KB 1970. márciusi ülésén. *Előre*, 1970. március 20.
33. Popovici, V. V.: *Globalnaja akkordnaja szisztéma.* Revue Roumaine des Sciences Sociales – Serie de Sciences Economiques 1973. 1.
34. Constantin, D.: *Retribuirea muncii in cooperativele agricole de productie.* București, 1982.
35. 40/1975. Államtanácsi rendelet
36. 15/1976. Államtanácsi rendelet
37. *Rynki Zagranicznego*, 1981. február 5.
38. Furdek, M. – Péter, Gy.: *Korszerűség hatékonyság Románia szocialista mezőgazdaságában.* Bukarest, 1980. (A mű részletesen elemzi a mezőgazdasági termelés hatékonysági mutatóit.)

39. Lazar, T.: *Acțiunea legii valorii in agricultura R.S.R.* București, 1977.
40. RKP KB határozata, 1979. február 1.
41. Mosteanu, T.: *A mezőgazdasági termelőszövetkezetek megerősítése és fejlesztése.* Revista Economică, 1978. 39.
42. Újabb információk hiányában a munkaerő mennyiségére, minőségére és jövedelmére a következőkben közöltek a nyolcvanas évek közepén is érvényesnek tartjuk.
43. Constantin, D.: *i.m.* 58. o.
44. Stănescu, I.: *Noua revoluție agrară și factorul uman.* București, 1980.
45. Hunya G.: *România iparosításának regionális kérdései.* MTA Világ-gazdasági Kutató Tudományos Tájékoztató Szolgálat Közleményei, 1982.
46. Ciotea, F. et al.: *Analiză proiectivă a stabilizării forței de muncă tînără în agricultură.* Viitorul Social, 1980. 2. 294–302. o.
47. RKP KB munkatanácskozás, február 28. *Előre*, 1980. március 1.
48. Ceaușescu beszéde a néptanácsok II. kongresszusán. *Előre*, 1980. szeptember 14.
49. Ceaușescu beszéde a RKP KB munkatanácskozáson, Brassóban, 1981. január 9. *Előre*, 1981. január 17.
50. Előadói beszéd a RKP KB munkatanácskozáson, Brassóban, 1981. január 9. *Előre*, 1981. január 17.
51. Beszéd a Mezőgazdasági, Élelmiszeripari, Erdő- és Vízgazdálkodási Országos Tanács plenáris ülésén. *Előre*, 1981. november 26.
52. Beszéd az RKP KB-nál tartott munkatanácskozáson, *Előre*, 1982. január 26.
53. 384/1981. és 395/1981. Államtanácsi rendelet a felvásárlási árakról.
54. 385/1981. Államtanácsi rendelet
55. 1/1982. számú törvény a munka javadalmazásáról a szövetkezeti mezőgazdasági egységekben
56. Mezőgazdasági munkatanácskozás. *Előre*, 1984. január 19.
57. Ceaușescu beszéde. *Előre*, 1982. január 24.
58. Közzétéve: *Előre*, 1981. december 2.

- ^{59.} Lásd részletesen: Hunya G.: *Román mezőgazdaság – tervlebontás*. Heti Világgazdaság, 1983. 2.
- ^{60.} Ceașescu beszéde, 1983. március 30.
- ^{61.} Megközelítő számításaimat lásd *Figyelő*, 1982. 11. 9. o.
- ^{62.} *Előre*, 1984. november 21.
- ^{63.} *Romania. Economic Memorandum*. IMF, 1982. 7. o.
- ^{64.} *Előre*, 1983. március 30., április 15.
- ^{65.} *Előre*, 1983. március 30.
- ^{66.} *Előre*, 1984. január 20.
- ^{67.} *Heti Világgazdaság*, 1984. február 4.
- ^{68.} *Előre*, 1984. március 7.
- ^{69.} Mezőgazdasági munkatanácskozás. *Előre*, 1984. január 19.
- ^{70.} *Scînteia*, 1982. szeptember 25.
- ^{71.} *Előre*, 1984. május 22.
- ^{72.} Főtitkári beszámoló. *Előre*, 1984. november 21.
- ^{73.} *Előre*, 1984. május 22.
- ^{74.} *Előre*, 1989. október 27.
- ^{75.} *Vnyesnaja Ekonomicseszkije Szvjázi SzSzSzR*, 1988.
- ^{76.} Törvény a mezőgazdasági termelészövetkezetek és szövetkezetközi gazdasági társulások egyes adósságainak eltörléséről. *Előre*, 1989. április 20.

További felhasznált irodalom

Berea, A. – Pascovici, A.: *Finanțele unitaților socialiste*. București, 1982.

Berend T. I.: *Gazdasági útkeresés 1956-1965*. Budapest, 1983.

Bozga, V.: *Crisa Agrară in România dintre cele doua războaie Mondiale*. București, 1975.

Brada, J. C.: *The organization of agriculture and the variability of crop production under socialism*. Arisona State University, Tempe, Faculty Working Papers: EC 3/84-23.

- Budai F.: *A munkatermelékenység növelése a kollektív gazdaságokban*. Korunk, 1959. 1.
- Budai F.: *A falu gépesítői*. Korunk 1961. 12.
- Ceașescu, I. (szerk.): *Agricultura socialistă a României*. București, 1983.
- Cseres T-né: *A mezőgazdasági munkaerőfoglalkoztatás problémái és szerepe a román gazdasági fejlődésben*. Budapest, 1977.
- Czer A.: *Melléküzemek szervezési alapelvei a kollektív gazdaságokban*. Korunk, 1959. 9.
- Egyed A.: *Falu, város, civilizáció*. Bukarest, 1981.
- Fischer-Galați, S.: *Twentieth Century Rumania*. New York-London, 1970.
- Fulea, M.: *Stabilitatea fortei de munca unităților socialiste*. București, 1979.
- Gheorghiu-Dej, Gh.: *Cikkek és beszédek 1955. december – 1959. július*. Bukarest, 1959.
- Gheorghiu-Dej, Gh.: *Cikkek és beszédek 1959. augusztus – 1961. május*. Bukarest, 1961.
- Ghermani, D.: *Aktivismus in der rumänischen Agrarpolitik*. Südosteuropa, 1982. 7–8.
- Ghermani, D.: *Rumäniens angeschlagene Agrarwirtschaft*. Südosteuropa, 1984. 3–4.
- Gilbert, T.: *Modernization in Romania since World War II*. New York London, 1975.
- Gilbert, T.: Romanian agricultural policy: persisting problems. In: Wädekin (ed.): *Current trends in the Soviet and East European food economy*. Berlin, 1982.
- Statistica agricolă al României in 1938*. București, 1939.
- Kideckel, D. A.: *Agricultural cooperation and social progress in a Romanian commune*. (kézirat) 1979.
- Kideckel, D. A.: *Rites of rebellion or rights of rebellion?* (kézirat) 1981.
- Kogălniceanu, M.: *A parasztság sorsának könnyítésére*. Bukarest, 1975.
- Lazar, T.: *A mezőgazdasági árak a költségarányos árrendszerben*. Revista Economică, 1982. 5.

Mitrany, D.: *The land and the peasant in Rumania: the war and the agrarian reform 1917-1921*. New Haven, 1930.

Nelson, D. (szerk.): *Romania in the 1980s*. Boulder/Colorado, 1981.
Országos Magyar Párt: *Gazdasági sérelmeink és kívánságaink*. Kolozsvár, 1930.

Az RKP országos konferenciája 1972. július 19–21. Bukarest, 1972.

Az RMP Központi Vezetőség határozata az 1949. március 3–5-i plenáris ülésén. Bukarest, 1949.

Az RMP Központi Vezetőség és a RNK minisztertanácsa határozata a gép- és traktorállomások munkájának megjavításához szükséges intézkedésekről. Bukarest, 1949.

Roberts, H.: *Rumania – Political problems of agrarian state*. New Haven, 1951.

Rusenescu, M.: *Procesul cooperativizării agriculturii în România (1949-1962)*. Revista de Istorie, 1979. 3. 429–448. o.

Stahl, H. H.: *Teorii si ipoteze privind sociologie orindurii tributale*. București, 1980.

Stanescu, I.: *The technical scientific revolution in agriculture and manpower*. Revue Roumaine des Sciences Sociales – Serie de Sciences Economiques, 1980. 1.

Soós K. A.: *A román gazdasági mechanizmus változásai, az 1960-as évek közepe után*. (kézirat) 1982.

Welzk, S.: *Experiences with a sequence of development strategies: the case of Romania*. Starnberg, 1983.

Hunya Gábor: Románia területi fejlődése és regionális politikája

¹ Teodorescu, A.: *A tudományos területrendezés – az életminőség javításának lényeges összetevője*. Előre, 1988. július 23., valamint Budisteanu, A.: *Város és faluhálózat a tervezők asztalán*. TETT, 1987. 2.

² *Előre*, 1988. március 8.

³ *Előre*, 1988. május 5.

⁴ *Előre*, 1988. június 15.

- ^{5.} Cernescu, T. – Găjnu, M. – Turcu, D.: *Aspecte sociologice ale locurii in satul Romanesca*. Viitorul Social, 1987. 2.
- ^{6.} Popovici, I. – Crangu, A. – Manescu, L.: *Repartition géographique de l'industrie et development des departements de la Republique Socialist Roumaine*. Revue Roumaine des Sciences Sociales – Séries de Géographie, 1977.
- ^{7.} Felhasznált mutatók: városlakók aránya a népességből, ipari foglalkoztatottak aránya, kórházi ágyak száma ezer lakosra, egy év alatt meghaltak aránya, egy lakosra jutó kiskereskedelmi forgalom, tv-előfizetők aránya, vezetékes vízfogyasztás, vezetékes gázfogyasztás, középiskolások aránya a megfelelő korcsoportból.

További felhasznált irodalom

- Abraham, D.: *The Dynamics of Romania's Cities – A Multidimensional Typology of Urban Development*. Revue Roumaine des Sciences Sociales – Serie de Sociologie, 1987. 1–2. sz.
- Apavaloaie, M. – Bratiloveanu, N. L.: *Industrial settlements in Socialist Republic of Romania and their influence on population mobility*. Revue Roumaine des Sciences Sociales – Séries de Géographie, 1980.
- Budisteanu, A.: *Város és faluhálózat a tervezők asztalán*. TETT, 1987. 2.
- Ceașescu, N.: Raportul cu privire la măsurile de perfectionare a conducerii și planificării economiei naționale și la îmbunătățirea organizării administrativ-teritoriale a României. in: *România pe drumul dezvoltării construcției socialiste*. Vol. 3. București, 1969.
- Cernescu, T. – Găjnu, M. – Turcu, D.: *Aspecte sociologice ale locurii in satul Românesca*. Viitorul Social, 1987. 2.
- Cucu, V. – Iordan I. (szerk.): *Romania's Geography*. București, 1984.
- Florian, A. R.: *Dimensiuni ale dezvoltării socio-economice a ruralului și modul de locuire*. Viitorul Social, 1988. 1.
- Hunya G.: *România iparosításának regionális kérdései*. MTA Világgazdasági Kutató Intézet Tudományos Tájékoztató Szolgálatának Közleményei, 1982.
- Hunya G.: *Az ipar területi fejlődésének fő tendenciái a kisebb kelet-európai országokban*. Iparpolitikai Tájékoztató, 1984. 7, 8.
- Hunya G.: *România regionális iparfejlődésének fő tendenciái*. Földrajzi Közlemények, 1985. 4.

Hunya G.: *Településhálózatfejlesztés és településrendezés Romániában*. Tér és Társadalom, 1989. 2.

Ionescu, C. et. al.: *România ipara 1966-1970*. Bukarest, 1971.

Lázár M.: A Román Szocialista Köztársaság közigazgatási beosztása. in: *Az európai népi demokratikus országok területi beosztása és tanácsi szervezete*. Budapest, 1977.

Legea 1968.2 privind organizarea administrativa a teritoriului RSR

Legea 1974.58 privind sistematizarea teritoriului si localitatilor urbane si rurale

Measnicov, I. – Hristache, I. – Trebici, V.: *Demografia oraşelor României*. Bucureşti, 1977.

Miklós Gy.: *A Román Népköztársaságban 1950 óta végrehajtott közigazgatási-gazdasági körzetbeosztások néhány tapasztalata*. Földrajzi Közlemények, 1961. 2. 307–325. o.

Nelson, D.: *Subnational political elites in a communist system: contrasts and conflicts in Romania*. East European Quarterly, 1976. 4. 410–438. o.

Popovici, I. – Crangu, A. – Manescu, L.: *Repartition géographique l'industrie et developement equilibre des departements de la Republique Socialist Roumaine*. Revue Roumaine des Sciences Sociales – Séries de Géographie, 1977.

Programme of the Romanian Communist Party for the building of the multilaterally developed society and Romania's advance toward communism. Bucureşti, 1979.

A Román Kommunista Párt országos konferenciája, 1972. július 19–21. Bukarest, 1972.

Ronnas, P.: *Urbanization in Romania*. Stockholm, 1984.

Sandru, I.: *România – geografie economica*. Bucureşti, 1978.

Sandu, D.: *Fluxurile de migratie in România*. Bucureşti, 1984.

Sandu, D.: *Dezvoltarea socio-teritoriala in România*. Bucureşti, 1987.

Satul românesc, (szerzőkollektíva) Bucureşti, 1985.

Stefanescu, I. – Brankovski, N.: *Romania's population dynamics over the 1966–1977 period*. Revue Roumaine des Sciences Sociales – Series de Géographie, 1978. 2. 265–274. o.

Teodorescu, A.: *A tudományos területrendezés – az életminőség javításának lényeges összetevője*. Előre, 1988. július 23.

Tufescu, V. – Herbst, G: *The new administrative-territorial organization of Romania*. Revue Roumaine des Sciences Sociales – Series de Geographique, 1968.1. 74–88. o.

Turnock, D.: *An economic geography of Romania*. London, 1974.

Hunya Gábor: Kurzusváltás rendszerváltás nélkül: a forradalom utáni gazdaság

* Megjelent: *Külgazdaság*, 1990. 5

¹ Felhasználtam a Réti Tamással közösen folytatott bukaresti konzultációk anyagát. Élménybeszámoló cikkünk megjelent a *Heti Világgazdaság* 1990. 5.számában.

² Hunya G.: *A gazdasági stabilizáció feltételei Romániában*. Közgazdasági Szemle 1989. 2. (Ez a cikk elemzi a román gazdaság helyzetét 1988 végén.)

³ Oltványi O. – Oltványi T.: *A vég*. Budapest, 1990. 69. o.

⁴ *Curier Economic-Legislativ*, 1990. 4. (a *Tribuna Economica* melléklete)

⁵ Ld. Hunya G.: *Feszültségi pontok a román mezőgazdaság szervezeti és irányítási rendszerében*. Medvetánc 1986/4-1987/1.

⁶ *Curier Economic-Legislativ*, 1990. 3.

⁷ *Curier Economic-Legislativ*, 1990. 5.

⁸ *Curier Economic-Legislativ*, 1990. 5.

R. Süle Andrea: Románia politikatörténete 1944-1990

¹ Az angol kormány 1944. január 16-i jegyzéke a szovjet kormányhoz. Idézi Iszraeljan-Kutakov: *A diplomácia kulisszái mögött*. Budapest, 1969. 417. o.

² Korom M.: *A magyar fegyverszünet 1945*. Budapest, 1987. 33-36. és 42-46. o.

³ King, R: *History of the Romanian Communist Party*. Stanford, 1980.

4. Bővebben: *Románia hozzájárulása a fasizmus felett aratott győzelemhez*. Bukarest, 1965. 71. o.
5. Csatári D.: *Forgószélben*. Budapest, 1968. 398. o. Ion Antonescu marsallt 1945. május 17-én halálra ítélték majd kivégezték.
6. Az RKP-nak a román „kiugrásban” betöltött szerepének ártértékeléséről Shafir, M.: *Romania*. London, 1985. 31–32. o.; valamint King, R.: *i.m.* 40–46. o.
7. Orosz-román fegyverszüneti egyezmény. Groza Péter és Sztálin marsall táviratváltása, in: *Orosz – magyar fegyverszüneti egyezmény*. Kolozsvár, 1945.
8. A Hazafias Szövetség nepfront-jellegű szervezet volt, amely az értelmiséget és a középrétegeket vonzotta. Igazán jelentős politikai szerepet sohasem játszott.
9. Az Ekésfront 1933-ban alakult; alapvetően a falusi nincstelenek pártja volt. 1944-re teljesen az RKP befolyása alá került. Vezetője, dr. Petru Groza – még a Néppárt képviselőjeként – 1920–22 és 1926–27 között miniszter volt.
10. Ionescu, Gh.: *Communism in Rumania 1944–1962*. London – New York–Toronto, 1964. 79–81. o.
11. Fóris Istvánt 1968. április 22-25-i KB ülésen rehabilitálták. *Scînteia*, 1968. április 26.
12. Az RKP történetéről King, R.: *i.m.*
13. Jovitt, K.: *Revolutionary Breakthrough and National Development: The Case of Romania, 1944–1965*. Berkeley, 1971. 78. o.
14. A politikus nevét felváltva Luka Lászlóként és Vasile Lucaként használták – a romániai magyar kisebbség éppen aktuális megítélésétől függően.
15. *Scînteia*, 1944. szeptember 26.
16. Castellan, G.: *A History of the Romanians*. New York, 1989. 222. o.
17. Rădescu tábornok mint antifasiszta német koncentrációs táborban raboskodott.
18. Csatári D.: *i.m.* 442. o.
19. *Monitorul Oficial*, 1944. november 14.
20. A nemzetiségi minisztérium létrejöttének körülményeiről és tevékenységéről lásd: *A nemzetiségek egyenjogúsításának útján. A nemzetiségi jog fejlődése a népi demokratikus Romániában. (1944. szeptember 2.*

– 1948. április 13.) Joó Rudolf beszélgetése Demeter Jánossal. Budapest, 1983. 34-36. o.

^{21.} *Monitorul Oficial*, 1945. január 7.

^{22.} *A nemzetiségi politika három éve a demokratikus Romániában*. Bukarest, 1948. 5–8.

^{23.} *Monitorul Oficial*, 1945. február 10.

^{24.} A CASBI működéséről részletesen: A Groza-kormány kisebbségpolitikájának mérlege. Párttörténeti Intézet Archívuma, (továbbiakban PI-Archívum) 274-10/74.; valamint Balogh Sándor: A Groza-kormány nemzetiségi politikájának történetéből (1945-1946). in: *Tanulmányok Erdély történetéről*. (szerk.: Rácz István) Debrecen, 1988. 181–194. o.

^{25.} A törvény gyakorlati alkalmazásáról az 1945. április 3-i keltezésű 5822. jogszabály rendelkezik: Utasítás az ellenséges javak megyei hivatalának létesítéséről és működéséről. (*Monitorul Oficial*, 1945. április 25.)

^{26.} Az MNSZ történetéről Töttösy I-né: *A romániai Magyar Népi Szövetség története*. (Bölcsészdoktori disszertáció) Budapest, 1984. és Lipcsey I.: *A Román Kommunista Párt nemzetiségi politikája. A Magyar Népi Szövetség 1944–1953*. (Kandidátusi értekezés) Budapest, 1989.

^{27.} Castellan, G.: *i.m.* 223. o.

^{28.} E kérdésről bővebben Fülöp M.: *A Sebestyén-misszió*. I. Világtörténet, 1987. 3.141–176. o.; valamint Ionescu, Gh.: *i.m.* 106. o.

^{29.} Orosz-román fegyverszüneti egyezmény. Groza Péter és Sztálin marsall táviratváltása, in: *Orosz-magyar fegyverszüneti egyezmény*. Kolozsvár, 1945.

^{30.} Az Észak-Erdéllyel kapcsolatos nagyhatalmi álláspontokról, illetve a magyar és a román diplomáciai erőfeszítésekről Fülöp M: *i.m.*; valamint Balogh S.: *Erdély és a második világháború utáni békerendezés*. Külpolitika, 1987. 5. 183–208. o.

^{31.} *Semnaul*, 1945. március 8.

^{32.} *Monitorul Oficial*, 1945, március 23.

^{33.} A földreform törvénnyel kapcsolatos kisebbségi sérelmekről. PI Archívum, 274-10/74.

^{34.} *Communicări Statistice*. București, 1974. Nr. 17. 6. táblázat.

^{35.} Bővebben Csatári D.: *Román-magyar kapcsolatok*. Budapest, 1958. 197. o.; valamint Balogh S.: A Groza-kormány nemzetiségi politikájának történetéből. *id.hely*, 183–184. o.

- ^{36.} *Monitorul Oficial*, 1945. április 4.
- ^{37.} Az állampolgársági törvény részleteiről. *A nemzetiségek egyenjogúsításának útján*. id. kiad. 47–50. o.; valamint PI Archívum, 274-10/74.
- ^{38.} Kolozs megye főispánja április 11-i kelettel szabályrendeletet tett közzé, amelynek 2. pontja a törvényben foglalt intézkedéseken túl újabb megszorításokat tartalmaz. Kimondja ugyanis, hogy mindazok, akik 1940. augusztus 30-án román állampolgárok voltak, de 1944. október 11-én nem tartózkodtak a lakóhelyükön, állampolgárságuk igazolására, igazolási eljárásnak kötelesek alávetni magukat. PI-Archívum, 274-10/74.
- ^{39.} Az Igazságügyi Minisztérium 1945. április 13-i 12. végrehajtási utasítása, majd a december 15-i keltezésű újabb végrehajtási utasítás már lehetőséget adott egyes szakaszok enyhítő értelmezésére, de ezt hosszadalmas eljárás függvényévé tette.
- ^{40.} Balogh S.: A Groza-kormány nemzetiségi politikájának történetéből. *id. hely*, 184–186. o.
- ^{41.} A 806/1946. október 16-án kelt törvény valamelyest csökkentette az említett törvény ellentmondásait. Vö. *A nemzetiségek egyenjogúsításának útján*. id. kiad., 52–54. o.
- ^{42.} Fülöp M: *i.m.* 143–144. o.
- ^{43.} A király üzenetét követő diplomáciai lépésekről Fülöp M.: *i.m.* 154–155. o.
- ^{44.} Bővebben Fülöp M: *i.m.* 155–163. o.
- ^{45.} Részletesen Fülöp M.: *Románia politikatörténete 1944-1985*. (Kézirat) Budapest, 1987.12-13. o.
- ^{46.} King, R.: *i.m.* 64. o.
- ^{47.} King, R.: *i.m.* 68. o.
- ^{48.} Az 1946 júliusában elfogadott választási törvény értelmében – Románia történelmében először – a nők is szavazati jogot kaptak; A Vasgárda tagjait és a hazaárulóknak minősített személyeket azonban kizárták a választásokból. (A romániai németek például nem vehettek részt a választásokon.)
- ^{49.} *A Román Kommunista Párt harca a népi demokratikus rendszer megszilárdításáért és a szocialista forradalomra való áttérésért. 1945. március 6.–1947. december 30*. Bukarest, 1957. 41. o.
- ^{50.} Ionescu, Gh.: *i.m.* 31. o.
- ^{51.} Tătărescu Nemzeti Liberális Pártja 1945 júliusában a parlamentáris demokrácia mellett szállt síkra, ellenezte a földek kisajátítását és az

ipar államosítását. E politikával azonban a párt nem tudott egyensúlyt teremteni az ODA-n, majd a Demokratikus Pártok Blokkján belül, sőt inkább az ellenzék megosztottságához járult hozzá anélkül, hogy magát a pártot át tudták volna menteni. Politikájának kudarcát felismerve Tătărescu 1947 folyamán többször bírálta a Groza-kormány bel- és külpolitikáját. Ezt követően a parlament elfogadta a Tătărescu ellen benyújtott bizalmatlansági indítványt.

^{52.} Luca, V.: *A romániai magyarság útja*. Igazság, 1947. május 22.

^{53.} Új Magyar Központi Levéltár XIX-Y-1.-a. IV./131-60.

^{54.} Mihály király 1947. november 12-én Erzsébetnek, a jelenlegi angol királynőnek az esküvőjére utazott, majd – az angol és amerikai tanácsok ellenére – visszatért Romániába.

^{55.} Mihály király – az anyakirályné kíséretében – 1948. január 3-án hagyta el Romániát.

^{56.} *Monitorul Oficial*, 1947. december 30.

^{57.} Az előzményekhez tartozik, hogy a Szociáldemokrata Párt 1947. októberi ülésén kizárták a pártból a „jobboldalinak” minősített személyeket, akik elleneztek a kommunista párttal való egyesülést.

^{58.} Mezei G.: „Stettentől Triesztig”. *Kelet-Közép-Európa és a szovjet modell 1947–1953. (II. rész)*. Valóság, 1989. 9. 1–23. o.

^{59.} Gheorghe Lupu 1945-ben vált ki a Iuliu Maniu vezette Nemzeti Pártszövetségből.

^{60.} *Világosság*, 1948. június 26.

^{61.} *Monitorul Oficial*, 1948. április 13.

^{62.} *Monitorul Oficial*, 1948. június 11. Az államosítási törvény egy fontos kivételt tett; nem vonatkozott a szovromok szovjet részesedésére.

^{63.} *Monitorul Oficial*, 1948. július 2.

^{64.} *Monitorul Oficial*, 1948. augusztus 30.

^{65.} *Monitorul Oficial*, 1949. január 23.

^{66.} Részletesen Stuttner, E. Chr.: Kirchen und Staat. in: *Rumänien* (Hrsg Klaus Detlev Grothusen.) Göttingen, 1977. 458–483. o.

^{67.} A római katolikus egyház helyzetéről bővebben: Jelentés a romániai magyar kisebbség helyzetéről. (Szerk.: Joó R.) in: *Jelentések a határon túli magyar kisebbségek helyzetéről*. Budapest, 1988. 99–101. o.

68. 175/1948. Dekrétum az iskolák államosításáról; 176/1948. Dekrétum az oktatási javak államosításáról. *Monitorul Oficial*, 1948. augusztus 3.
69. A lenini Komszomol mintájára 1949. március 19–21. között – a korábbi ifjúsági szervezetek összevonásával – létrehozták a Dolgozó Ifjúság Szövetségét (Uniunea Tineretului Muncitoresc).
70. Luka László: *A nemzeti kérdés megoldása a Román Népköztársaságban*. Népújság, 1948. október 10. (Átvéve a Kominform *Tartós békéért, népi demokráciáért* című folyóiratából.)
71. *A Román Munkáspárt Központi Vezetősége politbürojának határozata a nemzeti kérdéstről*, h.n. 1948., ill. *Igazság*, 1948. december 15.
72. A magyarokat, akiket a felszabadulást követően a demokratikus erők szövetségeinek neveztek, most nacionalistának bélyegezték. A németeket náciizmussal, a délszláv kisebbségeket titoizmussal, a bolgárokat és az ukránokat kuláksággal, a törököket és a görögöket a nyugati imperializmussal való rokonszenvezéssel, a zsidókat cionizmussal vádolták.
73. 1949 februárjában átszervezték az 1945-ben megalapított „Romániai Német Antifasiszta Bizottságot”, amelynek új elnevezése „Romániai Dolgozók Antifasiszta Bizottsága” lett.
74. *Romániai Magyar Szó*, 1950. július 22.
75. Virt L.: *Márton Áron a lelkiismeret apostola*. Budapest, é. n. 46–48. o.
76. Becslések szerint mintegy 40 ezer letartóztatott személy dolgozott a Duna-Fekete-tenger csatorna építésén. Ionescu, Gh.: *i.m.* 199–200. o.
77. Réti T.: *Román-szovjet integrációs formák 1944–1956. A román tervgazdaság kialakulása*. Medvetánc, 1987.2. 157–182. o. (p. 169.) (A tanulmányt lásd e kötetben is.)
78. Schieder, Th.: *Dokumentation der Vertreibung. III.* 117. o.
79. *Romániai Magyar Szó*, 1952. június 4.
80. A KV 1952. március 1-i ülésén bíralták a január 26-án bevezetett pénzügyi reform végrehajtását, amely különböző átváltási kulcsokkal számolt, és ez visszaélésekre és korrupcióra adott lehetőséget.
81. Bővebben Mezei G.: *i.m.* 12. o.
82. Ionescu, Gh.: *i.m.* 352–355. o.
83. 1952 júniusában választották a KV titkárává Nicolae Ceaușescu, a hadsereg korábbi főcsoportfőnökét.

- ^{84.} *A Román Népköztársaság Alkotmánya*. Bukarest, 1952.
- ^{85.} Recensământul populației din 21 februarie 1956. Structura demografică a populației. Numărul și repartizarea teritorială a populației; starea civilă; naționalitate; limba maternă; nivel de instruire familiei. București, 1960. Direcția Centrală de Statistică. LII.
- ^{86.} Csátári D.: *Román-magyar kapcsolatok*. Budapest, 1958. 247–250. o.
- ^{87.} Ionescu, Gh.: *i.m.* 242. o.
- ^{88.} A XX. kongresszus hatásairól Fischer-Galați, S.: *The New Rumania, From People's Democracy to Socialist Republik*. Cambridge/Mass., 1967. 57–64. o.
- ^{89.} Az ülésről kiadott közlemény természetesen semmiféle utalást nem tartalmazott a vezetésen belüli nézeteltérésekről.
- ^{90.} Alexandru Jar (1911): A háború utáni évekig a román Írószövetség vezetőségi tagja volt. Az 50-es évek elején a szocreál sematizmus egyik fő képviselőjeként tartották számon. 1957 augusztusában nyílt levélben gyakorolt önkritikát.
- ^{91.} Gilberg, T.: *Modernization in Romania since World War II*. New York, 1975. 215. o.
- ^{92.} Vö. Jordáky Lajos naplója 1956. március 11. – 1957. március 8. Medvetánc, 1988. 2–3. 281–316. o.
- ^{93.} Bővebben Fischer-Galați, S.: Foreign Policy, in: *Rumänien*, id. kiad. 209. o.
- ^{94.} Vö. Ember J.: *Menedékjog*. Budapest, 1989.
- ^{95.} Fischer-Galați, S.: *i.m.* 210. o.
- ^{96.} A kizártak között volt Constantin Doncea, Ileana Receanu (Papp Ilona) és Jacob Coțoveanu.
- ^{97.} Vö. Fischer-Galați, S.: *Twentieth Century Rumania*. New York-London, 1970.
- ^{98.} A kollektivizálást 1962 áprilisában nyilvánították befejezettnek. Ekkor a megművelhető földterület 77,4 százaléka tartozott a termelőszövetkezetekhez és az állami gazdaságokhoz. Shafir: *i.m.* 46. o.
- ^{99.} Bővebben Illyés, E.: *Nationale Minderheiten in Rumänien. Siebenbürgen im Wandel*. Wien, 1981. 138–139. o.
- ^{100.} *Kádár János beszéde a Magyar Országgyűlés 1958. január 27-i ülésén*. Népszabadság, 1958. január 28., majd a magyar pártküldöttség

1958. február 20-28. közötti romániai látogatásán is több beszédben elhangzott.

^{101.} Bővebben Illyés E.: Harminc év a romániai magyarok történetéből 1956–1986. in: *Harminc év 1956-1986*. Bern, 1986. 426–457.

^{102.} *Előre*, 1960. december 24.

^{103.} Ghermani, D.: Die Rumänische Kommunistische Partei. *Rumänien*, id. kiad. 18. o.

^{104.} *Előre*, 1961. december 12.

^{105.} Vö. *Scînteia*, 1961. december 7., 13. és 19.

^{106.} E gondolatmenet részletesebb kifejtése Fülöp M.: *Románia politikatörténete 1944–1985*. (Kézirat) Budapest, 1987. 55. o.

^{107.} A Románia és a KGST közötti vitáról Montias, J. M: *Economic Development in Communist Rumania*. Cambridge/Mass. 1967. 205–215. o.

^{108.} Vö. Ghermani, D.: *Die Kommunistische Umdeutung der rumänischen Geschichte*. München, 1967. Ekkor ismét kizárólagos szerepet kapott a dáko-román kontinuitás elmélet, átértelmezték az 1944. augusztus 23-i antifasiszta fordulatot és felelevenítették a Besszarábia hovatartozása körüli vitát.

^{109.} 1963 szeptemberében bezárták a szovjet-román kapcsolatok legfőbb szimbólumát a bukaresti Gorkij Intézetet, és a román nyelvből igyekeztek kiiktatni a szláv eredetű szavakat.

^{110.} Fischer-Galați, S.: *i.m.* 216. o.

^{111.} *Declarație cu privire la poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale adoptată la Plenara lărgită a CC al PMR din aprilie 1964*. Lupta de clasă, 1964. 4. 3–35. o. (A Román Munkáspárt állásfoglalása a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom kérdéseiről)

^{112.} Ceaușescu életrajzát lásd: Castellan, G.: *i.m.* 268. o.

^{113.} 1965-1971 között a viszonylagos belpolitikai enyhülés elsősorban a liberálisabb értelmiségi és kulturális politikában jutott felszínre, és – mint a továbbiakban erről még szó lesz – átmeneti és csekély eredményeket a nemzeti kisebbségek számára is hozott.

^{114.} Az 1965-ös pártkongresszuson – 1921-ig visszamenőleg – újrászámolták a kongresszusokat.

^{115.} *Scînteia*, 1965. július 20.

- ¹¹⁶ Ghermani, D.: Die Rumänische Kommunistische Partei, in: *Rumänien*, id. kiad. 21–22. o.
- ¹¹⁷ Bővebben Shafir. M.: *i.m.* 69–70. o.
- ¹¹⁸ *Buletinul Oficial*, I. 1965. augusztus 21.
- ¹¹⁹ *Recensămintul populației și locuințelor din 15 martie 1966*. Vol. I. Rezultate generale. Populație. 1966. Direcția Centrală de Statistică.
- ¹²⁰ Fischer-Galați, S.: *i.m.* 219–220. o.
- ¹²¹ E gondolatmenetet részletesebben kifejti Fülöp M.: *România politikatörténete 1944-1985*. (Kézirat) 59–73. o.
- ¹²² Fischer-Galați, S.: *i.m.* 221–223. o.
- ¹²³ *Scînteia*, 1968. augusztus 22.
- ¹²⁴ Ghermani, D.: *u.o.* 34. o.
- ¹²⁵ Fischer-Galați, S.: *i.m.* 222. o.
- ¹²⁶ Erről részletesebben Fülöp M.: *u. o.* 76–79. o.
- ¹²⁷ *Előre*, 1968. április 28.
- ¹²⁸ A romániai magyar sajtó e korszakáról Jordáky L.: *A romániai magyar nyelvű sajtó 1971-ben*. Korunk, 1971.3. 351–358. o.; Csorba Cs.: *A magyar nyelvű újságok és folyóiratok a szomszédos országokban*. Valóság, 1971. 11. 76–84. o.; valamint Jelentés a romániai magyar kisebbség helyzetéről. *id. hely*, 85–87. o.
- ¹²⁹ *Nicolae Ceaușescu beszéde a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának ülésén. 1971. március 12*. Bukarest, 1971.
- ¹³⁰ *u. o.*
- ¹³¹ Nicolae Ceaușescu beszéde a V. I. Lenin születésének centenáriumaán tartott ünnepi gyűlésen. 1970. május 4. in: Ceaușescu, N.: *Az egységes román nemzeti állam megteremtése. (Románia elnöke társadalompolitikai gondolkodásából)* Bukarest, 1984.
- ¹³² Az 1968 utáni román külpolitikáról részletesen Fülöp M.: *u. o.* 77–86. o.
- ¹³³ A szovjet-román külpolitikai „eltérések” szakaszairól Larrable, S. F.: *The Rumanian Challenge to Soviet Hegemony*. Orbis, 1973. 1. 227–246. o.
- ¹³⁴ 1969 augusztusában Nixon, amerikai elnök látogatott Bukarestbe, 1970 júniusában Pompidou, francia elnök meghívására Ceaușescu Pá-

rizsban tárgyalt és 1971 májusában Heinemann, NSZK elnök is Bukarest vendége volt.

^{135.} A román-kínai viszony fellendülésének okairól Paul, D. W.: *Romania's Special Diplomatic Position. A Case Study of China's Role.* East European Quarterly, 1973. 3. 311–329. o.

^{136.} *Scînteia*, 1971. július 10.

^{137.} *Buletinul Oficial*, Nr. 48. I. 1974. április 1.

^{138.} Részletesen Rafael, E. R.: „*Entwicklungsland*” Rumänien – zur *Geschichte der „Umdefinierung” eines sozialistischen Staates.* München, 1977.

^{139.} Ghermani, D.: *u. o.* 24–27. o.

^{140.} *A Román Kommunista Párt Országos Konferenciája 1972. július 19–21.* Bukarest, 1972.

^{141.} *Scînteia*, 1972. július 23.

^{142.} Bővebben Georgescu, V.: *Introduction. Romania 40 years (1944–1984).* (Ed.: V. Georgescu) Washington, 1985. 6. o.

^{143.} Vö.: Soós K. A.: *A román gazdasági mechanizmus változásai az 1960-as évek közepe után.* (Kézirat.) Budapest, 1982. 16–22. o.

^{144.} Leváltották Virgil Trofin KB titkárt és Maxim Berghianut a Tervhivatal elnökét is.

^{145.} Ghermani, D.: *u. o.* 27–28. o.

^{146.} Az 1/1974. törvény értelmében a köztársasági elnök az Államtanács, ill. a Nagy Nemzetgyűlés ülései között ezek jogkörében jár el. Bővebben Mayer, F.: *Staat-Verfassung-Recht-Verwaltung.* in: *Rumänien.* id. kiad. 42–197. o. (Vonatkozó rész: 77–79. o.)

^{147.} Vö.: Tizmaneu, V.: *Byzantinische Riten, stalinistische Albernheiten.* Europäische Rundschau, 1987. 3. 101–126. o.

^{148.} Georgescu, V.: *i.m.* 7–8. o.

^{149.} E gondolatmenet bővebb kifejtése: Tóth L.: *Románia Szocialista Köztársaság állami, gazdasági és politikai rendszerének jogi szabályozása.* (Kézirat.) Budapest, 1982. (A tanulmány rövidített változatát lásd e kötetben.)

^{150.} Funderburk, D. B.: *Pinstripes and Reds: An American Ambassador Caught Between the State Department and the Romanian Communists, 1981–1985.* Washington, 1987. 101–102. o.

^{151.} Shafir, M.: *i.m.* 76. o.

- ¹⁵² Shafir, M.: *i.m.* 77–78. o.
- ¹⁵³ Ghermani, D.: *Wachablösung im rumänischen Führungsapparat. Südosteuropa*, 1982. 6. 345–353.
- ¹⁵⁴ Agerpress, 1989. november 22.
- ¹⁵⁵ *Scînteia*, 1976. június 3.
- ¹⁵⁶ King, R. R.: Ideological Mobilization in Romania, in: *Eastern Europe's Uncertain Future*. (Ed.: King, R. R. and Brown, J. F.) New York, 1977. 266–282. o.
- ¹⁵⁷ Ekkor hozták létre a 4–7 évesek részére a „Haza sólymai” elnevezésű szervezetet.
- ¹⁵⁸ *Scînteia*, 1976. szeptember 13. és november 3.
- ¹⁵⁹ Gabanyi, A. U.: *Ceauşescus ideologisches Program*. Wissenschaftlicher Dienst Südosteuropa, 1976. 9–10. 175–177. o.
- ¹⁶⁰ *Scînteia*, 1976. június 3.
- ¹⁶¹ Dima, N.: *Bessarabia and Bukovina: The Soviet-Romanian Territorial Dispute*. New York, 1982.
- ¹⁶² Lazarev, M.: *Moldavszkaja szovjetszkaja goszudarsztvennoszty i besszarabszkij voprosz*. Kisinyov, 1974.
- ¹⁶³ Vö. Ghermani, D.: *Bessarabien im Blickfeld. Rumänische Historiker brechen ein Tabu*. Wissenschaftlicher Dienst Südosteuropa, 1976. 3.
- ¹⁶⁴ *A Román Kommunista Párt XI. kongresszusa 1974. november 25–28. Bukarest, 1975.*
- ¹⁶⁵ *Az RKP programja a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtésére és Románia előrehaladására a kommunizmus felé. A Román Kommunista Párt XI. kongresszusa. 1974. november 25–28. Bukarest, 1975.*
- ¹⁶⁶ Ezek a különbségek nem elsősorban statisztikai mutatókkal fejezhetők ki, hanem az egyes földrajzi régiók, ill. etnikai közösségek politikai-jogi kultúrájának, értékrendjének és életmódjának eltérésében nyilvánulnak meg. (Ez az oka annak is, hogy a román állam nivelláló politikája a nemzeti kisebbségek mellett az erdélyi románokat is hátrányosan érinti.)
- ¹⁶⁷ *Buletinul Oficial*, 67. 1973. május 13. (Kiemelés tőlem – S. A.)
- ¹⁶⁸ E rendelkezés szerint a kisebbségek nyelvén oktató általános iskolai osztályok létesítésének feltétele minimálisan 20 tanuló, román

tannyelvű osztályok esetében 7 tanuló. Középiskolákban a kisebbségi osztályokban 30 fő a létszám-minimum.

¹⁶⁹ *Buletinul Oficial*, 137. 1974. november 2.

¹⁷⁰ *Buletinul Oficial*, 131. 1974. október 31.

¹⁷¹ Bővebben Illyés, E.: *Nationale Minderheiten in Rumänien*, id. kiad. 159–161. o.

¹⁷² Jelentés a romániai magyar kisebbség helyzetéről. *id. hely*, 86–87. o.

¹⁷³ Magyar B.: *Hipotézisek a második világháborút követő román és bolgár gazdaságfejlődés összehasonlító tanulmányozásához*. (Kézirat) Budapest, 1980. 90. o.

¹⁷⁴ A román iparosításnak csupán egyik – vélhetően nem is a legfontosabb – célja az ország és a külvilág fejlettségi szintkülönbségének kiegyenlítése. A legfontosabb cél a belső regionális gazdasági körzetek között történelmileg kialakult gazdasági, kulturális és civilizációs különbségek felszámolása, kiegyenlítése.

¹⁷⁵ Bővebben R. Süle A.: Tények és következtetések a második világháború utáni román népszámlálások adatai alapján, in: *Magyarságkutatás*. Budapest, 1988. 123–144. o.

¹⁷⁶ Romániában a II. világháború után négy alkalommal tartottak népszámlálást – 1948-ban, 1956-ban, 1966-ban és 1977-ben. Bővebben Varga E. Á.: Az erdélyi magyarság főbb statisztikai adatai az 1910 utáni népszámlálások tükrében, in: *Magyarságkutatás*, Budapest, 1988. 37–122. o.

¹⁷⁷ Romániában a kivándorlásra – irányára, időpontjára es nemzeti-ségi összetételére – vonatkozóan nem hoznak nyilvánosságra adatokat, az ún. vándorlási egyenleg alapján (a természetes és a tényleges szaporodás különbözetének kiszámításával) azonban arra következtethetünk, hogy 1948–1977 között Romániából legalább 340 ezer fő vándorolt ki, nagy többségük zsidó és német nemzetiségű volt.

¹⁷⁸ Bővebben R. Süle A.: *i.m.* 130–141. o.

¹⁷⁹ A kisebbség es az anyanemzet viszonyáról bővebben: Jelentés a romániai magyar kisebbség helyzetéről. *id. hely*, 104–111. o.

¹⁸⁰ *Buletinul Oficial*, 154. I. rész. 1974. december 9. A jogszabály etnikai diszkriminatív jellegét még inkább bizonyítja a 372/1976. módosítása, amely szerint Romániában lakhellyel rendelkező „bármilyen rokonnainál” megszállhatnak külföldi, de „román származású személyek”. *Buletinul Oficial*, 96. I. rész. 1976. november 9.

¹⁸¹ *Monitorul Oficial*, 1982. november 1.

¹⁸² Fülöp M.: *u.o.* 129. o.

- ^{183.} A hetvenes évek román külpolitikájáról: *u. o.* 104–108. o.
- ^{184.} Bővebben King, R. R.: *Romania and the Third World*. Orbis, 1978. 4.
- ^{185.} Ghermani, D.: *Ceaușescu jagt Sündenböcke*. Wissenschaftlicher Dienst Südosteuropa, 1977. 10–11. 285–288. o.
- ^{186.} Ghermani, D.: *Das Revirement in Bukarest*. Wissenschaftlicher Dienst Südosteuropa. 1978. 4. 108–110. o.
- ^{187.} A központi szabályozás a magánélet szinte minden szférájára kiterjedt a lakások hőmérsékletének a meghatározásától a születendő gyermekek számáig. Vö.: Georgescu, V.: *i.m.* 8. o.
- ^{188.} Mușat, M.: *1918 – eveniment epocal în afirmarea și dezvoltarea istorica a poporului român*. Anale de istorie, 1977. 6. 61–87. o.
- ^{189.} Bővebben Fülöp M.: *u. o.* 108–112. o.
- ^{190.} Vö.: Funderburk, D. B.: *i.m.* 41–54. o.
- ^{191.} 1982-ben a román titkosszolgálat kísérletet tett Paul Goma és Virgil Tănase Franciaországban élő emigráns román írók meggyilkolására.
- ^{192.} Funderburk, D. B.: *i.m.* 134–137. o.
- ^{193.} *A Román Kommunista Párt XIII. kongresszusa 1984. november 19–22*. Budapest, 1985.
- ^{194.} A magyarellenes művek közül néhányat említünk csak: *Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul României, septembrie 1940 – octombrie 1944*. (Coord.: Fătu, M., Mușat, M.) București, 1985.; Lăncrănjan, I.: *Cuvînt despre Transilvania*. București, 1982.; Plămăndeala, A.: *Români din Transilvania sub teroarea regimului dualist austro-ungar (1867–1918)*. Sibiu, 1986.; Păcurariu, M.: *The Policy of the Hungarian State concerning the Romanian Church in Transylvania under the Dual Monarchy 1867–1918*. Bucharest, 1986. (The Bible and Mission Institute of the Romanian Orthodox Church); Bodea, Gh. I. – Sucii, V. F.: *Arhanghelii cruzimii*. Tîrgu Mureș, 1982.
- ^{195.} Magyarország és Románia hagyományos ellentétében a „nemzeti-ségi kérdés” lényegében véve csak taktikai elem, mégha a történelem folyamán e tényező mindig is jelen volt. A két ország közötti stratégiai érdekellentétek magyarázatát egyrészt társadalmi és civilizációs szerkezetük hagyományos és bizonyos tekintetben növekvő különbözőségében kell keresni, másrészt Romániában állandóan létezik a félelem, hogy Magyarország – az Erdélyben élő magyar kisebbséget felhasználva – visszaköveteli Erdélyt.

^{196.} A Gaál Gábor alapította *Korunk* 1987. évi 3. számát teljes egészében az Erdély története ellen indított romániai sajtókampány „művei” újraközléseinek szentelte.

^{197.} Bővebben Soproni G.: *Odorheiu Secuiesc – Magyar helységnevek sorsa Erdélyben*. Kortárs, 1988. augusztus 79–98. o.

^{198.} *Monitorul Oficial*, 1969. március 15.

^{199.} A kisebbségi egyházak helyzetéről lásd Jelentés a romániai magyar kisebbség helyzetéről, *id. hely*, 96–104. o.

^{200.} Funderburk, D. B.: *i.m.* 137. o.

^{201.} Az utóbbi évtizedek munkásmegmozdulásairól, sztrájkjairól lásd: Miskiewicz, Sophia M.: *Social and Economic Rights in Eastern Europe*. Survey, 1987. 8. 88–90. o.

^{202.} Király Károly 1977-ben írt három levelének szövegét közli: *Witnesses to Cultural Genocide. First Hand Reports on Rumania's Minority Policies Today*. New York, 1979. 172–178. o.

^{203.} *Der „Fall Pirvulescu”*. Wissenschaftlicher Dienst Südosteuropa, 1979. 11. 262–263. o.

^{204.} Agerpress, 1989. november 24.